

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ
Π. Τ. ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ**

Ιερωνυμάκης Ιωάννης

Μεταπτυχιακή Διατριβή
Στα πλαίσια του Α' κύκλου μεταπτυχιακών σπουδών

Συνένωση Αλβανικών Οικογενειών Στην Ελλάδα

Επιστημονική Επιτροπή

Δαμανάκης Μιχάλης
Παπαγεωργίου Γιώτα
Πυργιωτάκης Ιωάννης

Ρέθυμνο, Νοέμβρης 2002

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Αντί προλόγου	3
Εισαγωγή	5
ΜΕΡΟΣ Α'	
ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΚΑΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ	
1. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	7
1.1. Οριοθέτηση ερευνητικού αντικειμένου	7
1.2. Σκοποί, στόχοι και ερευνητικά ερωτήματα	10
1.3. Μεθοδολογική προσέγγιση αντικειμένου	12
1.4. Συγκρότηση του δείγματος	15
1.5. Διεξαγωγή της έρευνας	17
1.6. Πηγές συλλογής υλικού	19
2. ΤΟ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ	20
2.1. Εννοιολογική αποσαφήνιση	20
2.2. Θεωρητικές προσεγγίσεις	23
2.2.1. Μικρο-δομικές θεωρήσεις	24
2.2.2. Μακρο-δομικές θεωρήσεις	26
2.2.3. Σύγκριση θεωρητικών μοντέλων	28
2.3. Μεταναστευτικά ρεύματα	30
2.3.1. Διαχρονική προσέγγιση	30
2.3.2. Συγχρονική προσέγγιση	32
2.3.2.1. Η νέα μετανάστευση στην Ευρώπη	31
2.3.2.2. Μεταναστευτικές κινήσεις στη νότια Ευρώπη	33
2.3.2.3. Μεταναστευτικές κινήσεις προς την Ελλάδα	34
2.3.3. Η αλβανική μετανάστευση	38
2.3.3.1. Κοινωνικο-πολιτική συγκυρία στην Αλβανία	37
2.3.3.2. Αλβανοί μετανάστες στην Ελλάδα	40
3. ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ	42
3.1. Οικογένεια ως κοινωνικός θεσμός	42
3.1.1. Συμβατικός τύπος οικογένειας	44
3.1.2. Η ρευστότητα της συμβατικής οικογένειας	46
3.2. Κοινωνικο-ψυχολογικές διαστάσεις της οικογένειας	48
3.3. Μελέτη μετακινούμενων οικογενειών	51
3.3.1. Η συστημική αντίληψη	51
3.3.2. Οικογένειες των μεταναστών	56
4. ΘΕΣΜΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ	59
4.1. Το θεσμικό πλαίσιο	59
4.2. Ο Ν. 1975/91	60
4.2.1. Άδεια εισόδου μελών αλλοδαπών οικογενειών	62
4.2.2. Ανασταλτικά μέτρα προγραμματισμού οικογενειακής συνένωσης	63
4.2.3. Απαγορευτικοί μηχανισμοί συνένωσης των οικογενειών	65
4.2.4. Περιορισμός των οικογενειών στην Ελλάδα	68
4.3. Τα Προεδρικά Διατάγματα 358/97 & 359/97	71
4.3.1. Βασικές διατάξεις του Π.Δ.358/97	73
4.3.2. Βασικές διατάξεις του Π.Δ.359/97	75
4.3.3. Συνέπειες της νομιμοποίησης για τις οικογένειες	76
4.4. Ο Ν. 2910/2001	80
4.5. Συνολική αποτίμηση του θεσμικού πλαισίου	83
ΜΕΡΟΣ Β'	
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	
5. ΠΡΩΤΗ ΦΑΣΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΤΩΝ ΑΛΒΑΝΩΝ	86
5.1. Αίτια, κίνητρα και προσδοκίες	86
5.2. Η Ελλάδα ως χώρα προορισμού	92
5.3. Συγκρίσεις και σύνοψη	96
6. ΕΝΔΟ-ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΕΣ ΔΙΕΡΓΑΣΙΕΣ	98
6.1. Διαδικασίες λήψης αποφάσεων	98
6.2. Συγκινησιακό κλίμα μεταξύ των μελών	101
6.3. Ρόλος των συγγενικών-μεταναστευτικών δικτύων	104
6.4. Μεταναστευτική στρατηγική των οικογενειών	108
6.5. Οργάνωση της μετανάστευσης	113

6.6. Συγκρίσεις και σύνοψη	116
7. ΦΑΣΗ ΑΠΟΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΤΩΝ ΑΛΒΑΝΙΚΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ	120
7.1. Οικογενειακός αποχωρισμός μεταξύ των μελών.....	120
7.2. Συνέπειες οικογενειακής αποδιοργάνωσης.....	122
7.2.1. Η ζωή των μεταναστών στη χώρα υποδοχής.....	122
7.2.2. Η ζωή των οικογενειών στη χώρα προέλευσης.....	125
7.3. Επικοινωνία εντός των αποδιοργανωμένων οικογενειών.....	130
7.3.1. Συχνότητα οικογενειακών αλληλεπιδράσεων.....	130
7.3.2. Προσωρινές οικογενειακές συνευρέσεις.....	135
7.4. Μηχανισμοί διατήρησης της οικογενειακής συνοχής.....	138
7.5. Συγκρίσεις και σύνοψη	142
8. ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΑΛΒΑΝΙΚΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	145
8.1. Συνένωση των οικογενειών	145
8.1.1. Αίτια οικογενειακής συνένωσης.....	145
8.1.2. Ανασταλτικοί παράγοντες συνένωσης.....	148
8.1.3. Επαναπροσδιορισμός μεταναστευτικής στρατηγικής των οικογενειών	150
8.1.3.1. Προσανατολισμοί και προσδοκίες.....	149
8.1.3.2. Εκτεταμένη οικογενειακή εγκατάσταση.....	150
8.2. Παραμονή αλβανικών οικογενειών στην Ελλάδα	151
8.2.1. Συνθήκες οικογενειακής διαβίωσης	152
8.2.1.1. Στέγαση των μεταναστών.....	151
8.2.1.2. Εργασίες-οικονομικό επίπεδο των μεταναστών.....	155
8.2.2. Η κοινωνική αντιμετώπιση των μεταναστών	158
8.2.3. Αλληλεπιδράσεις μεταξύ ομοεθνών	163
8.3. Κοινωνικο-πολιτισμική κατάσταση των οικογενειών	166
8.4. Συνέπειες στην οργάνωση των οικογενειών	171
8.4.1. Οικογενειακές συνθήκες συμβίωσης.....	171
8.4.2. Εσωτερικές οικογενειακές σχέσεις.....	174
8.5. Αποτίμηση μεταναστευτικής εμπειρίας.....	177
8.5.1. Συνεκτικότητα των οικογενειών.....	177
8.5.2. Οικογενειακοί στόχοι για το μέλλον.....	180
8.6. Ερμηνεία της κατάστασης των οικογενειών	182
Συνολική θεώρηση της οικογενειακής μετανάστευσης.....	185
Βιβλιογραφία.....	190

Αντί προλόγου

Η παρούσα εργασία εντάσσεται στο πλαίσιο του Μεταπτυχιακού Προγράμματος του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Παν/μίου Κρήτης και επικεντρώνεται στο αντικείμενο της Διαπολιτισμικής Παιδαγωγικής. Αντικείμενό της είναι η εξέταση των φαινομένων της αποδιοργάνωσης και συνένωσης των αλβανικών μεταναστευτικών οικογενειών στη χώρα μας.

Στη διεξαγωγή της έρευνας σημαντική ήταν η συμβολή της τριμελούς επιτροπής αξιολόγησης, καθένα από τα μέλη της οποίας αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω ξεχωριστά.

Τον κ. Μ. Δαμανάκη, Αντιπρύτανη, Καθηγητή στο Π.Τ.Δ.Ε. και Διευθυντή του Ε.ΔΙΑ.ΜΕ, ο οποίος είχε και την κύρια ευθύνη, καθοδήγηση και εποπτεία της εργασίας. Πρόκειται για ένα δάσκαλο-παιδαγωγό, από τον οποίο έμαθα να αξιοποιώ τις σκέψεις μου, κατευθύνοντάς με στο πλαίσιο μιας αμοιβαίας ανατροφοδότησης.

Τον κ. Ι. Πυργιωτάκη, Καθηγητή του Π.Τ.Δ.Ε., για το ενδιαφέρον που επέδειξε, τις μεθοδολογικές του παρατηρήσεις και την κριτική του οπτική, όποτε αυτό χρειάστηκε.

Την Καθηγήτρια στο Τμήμα Κοινωνιολογίας, κ. Γ. Παπαγεωργίου, όπου μέσα από μια κοινωνιολογική ματιά επηρέασε τις αναλύσεις μου, παρέχοντάς μου συνεχώς νέα ερεθίσματα.

Πολύτιμος υπήρξε ακόμη ο ρόλος κοντινών μου προσώπων, των γονιών και των φίλων μου, ενθαρρύνοντάς με διαρκώς να συνεχίσω, αρωγοί και αυτοί στην προσπάθειά μου.

Οφείλω, τέλος, ένα ευχαριστώ στους κύριους συντελεστές-πρωταγωνιστές αυτής της έρευνας, όπου μέσα από τις προσωπικές τους εμπειρίες μου έδωσαν την ευκαιρία να εκφράσω τις απόψεις μου. Ευχαριστώ τους *ALBANOYΣ*, τους *ANΘΡΩΠΟΥΣ* της διπλανής μας πόρτας.

Εισαγωγή

Η μεταναστευτική συγκυρία στη χώρα μας έχει σαφώς μεταβληθεί σε σχέση με ότι συνέβαινε σε προηγούμενες περιόδους, ιδιαίτερα μάλιστα μετά τις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές στον πρώην σοσιαλιστικό κόσμο. Απόδειξη είναι ότι εντάσσεται σήμερα ανάμεσα στα κράτη υποδοχής μεταναστευτικών πληθυσμών. Η μετανάστευση από την Αλβανία στην Ελλάδα συνιστά χαρακτηριστική περίπτωση αυτής της εξέλιξης.

Η παρούσα έρευνα πραγματεύεται ένα σύγχρονο μεταναστευτικό φαινόμενο: αυτό της μετακίνησης οικογενειών από χώρα σε χώρα. Στο πλαίσιο αυτό εξετάζεται η μετανάστευση των αλβανικών οικογενειών στη χώρα μας.

Στην εργασία αυτή αναζητούμε τις μεταναστευτικές εμπειρίες των Αλβανών, που ασφαλώς δεν είναι ξεκομμένες από μια οικογενειακή πραγματικότητα, όπως την βίωσαν τόσο στη χώρα προέλευσης, όσο και στη χώρα υποδοχής.

Οι μετανάστες είναι άνθρωποι με οικογένειες και η μετανάστευσή τους δεν μπορεί παρά να ειπωθεί σε συνάρτηση με το ρόλο των οικογενειών τους. Τι συμβαίνει λοιπόν σε μια αλβανική οικογένεια, από την οποία πρόκειται να μεταναστεύσουν τα μέλη της; Ποιες οι συνέπειες της μετανάστευσης στην οικογενειακή οργάνωση, οικονομικά, κοινωνικά και ψυχολογικά; Σε τι συνίσταται εν τέλει η εξέλιξη της μεταναστευτικής διαδικασίας έως την έλευση όλων των μελών οικογενειακώς στη χώρα υποδοχής; Στο πλαίσιο αυτών και άλλων παρεμφερών ερωτημάτων εντάσσεται η θεματολογία της παρούσας μελέτης στο σύνολό της.

Μέσα από την οργάνωση της έρευνας και την παρουσίαση των αποτελεσμάτων της αποτυπώνονται τα βασικά στάδιά της:

Στο *πρώτο μέρος* (κεφ. 1-4) πραγματοποιείται μια εκτενής οριοθέτηση των θεωρητικών πτυχών του υπό μελέτη αντικειμένου, όπως προέκυψε από την ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας, ενώ ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται και στη γνώση των μεθοδολογικών κατευθύνσεων της έρευνας.

Στο *δεύτερο μέρος* (κεφ. 5-8) επιχειρείται η ανάλυση και ερμηνεία στοιχείων και πληροφοριών, που αφορούν στα "υποκείμενα", όπως προέκυψε από την αξιολόγηση του εμπειρικού υλικού.

Η διάθρωση των κεφαλαίων έχει την ακόλουθη δομή:

Στο *πρώτο κεφάλαιο* τίθενται οι βάσεις του μεθοδολογικού προσανατολισμού της έρευνας και ορίζονται οι θεωρητικές και τεχνικές αρχές για την οργάνωση της εργασίας.

Στο *δεύτερο κεφάλαιο* γίνεται μια θεωρητική αναφορά στο μεταναστευτικό φαινόμενο, καταγράφονται οι μεταναστευτικές τάσεις και, τέλος, τονίζεται ο χαρακτήρας της αλβανικής μετανάστευσης προς τη χώρα μας.

Το *τρίτο κεφάλαιο* επικεντρώνεται στην αποσαφήνιση της έννοιας της οικογένειας σε ένα γενικότερο πλαίσιο, καθώς σημείο αναφοράς της έρευνας αποτελεί η μελέτη των οικογενειών των μεταναστών, ενώ, παράλληλα, οριοθετείται η θεωρητική κατεύθυνση ερμηνείας της μετακίνησης των οικογενειών.

Στο *τέταρτο κεφάλαιο* τονίζεται ο ρόλος του θεσμικού πλαισίου στη μεταναστευτική διαδικασία των αλλοδαπών οικογενειών και επιχειρείται μια γενικότερη θεώρηση της μεταναστευτικής πολιτικής.

Στο *πέμπτο κεφάλαιο* γίνεται αναφορά στους γενικότερους λόγους μετανάστευσης των Αλβανών στη χώρα μας και επιχειρείται η σύνδεση του ρόλου της οικογενειακής ομάδας με τα κίνητρα, τις προσδοκίες και τους στόχους της μετανάστευσης τη δεδομένη περίοδο.

Το *έκτο κεφάλαιο* αναφέρεται στη “στρατηγική” των οικογενειών σε σχέση με το μεταναστευτικό τους προσανατολισμό και, ταυτόχρονα, γίνεται μια αξιολόγηση των ενδο-οικογενειακών διεργασιών σε συνάρτηση με τις διαδικασίες λήψης των όποιων αποφάσεων και τις συνέπειές τους στο εσωτερικό του οικογενειακού συστήματος.

Το *έβδομο κεφάλαιο* αναφέρεται στη φάση της αποδιοργάνωσης των οικογενειακών σχέσεων και επικεντρώνεται κυρίως στη διερεύνηση των κοινωνικών και ψυχολογικών επιπτώσεων της μεταναστευτικής συγκυρίας τόσο στην οργάνωση της οικογενειακής ομάδας, όσο και σε κάθε μέλος της ξεχωριστά.

Το *όγδοο κεφάλαιο* διακρίνεται ουσιαστικά σε δύο μέρη. Σε πρώτη φάση καταγράφονται οι παράγοντες προσδιορισμού της οικογενειακής συνένωσης, του τρόπου οργάνωσης και των μέσων επίτευξής της. Επιπλέον, ένα εξίσου σημαντικό μέρος του κεφαλαίου πραγματεύεται τις συνθήκες παραμονής-διαβίωσης για τις μεταναστευτικές οικογένειες, αμέσως μετά την πραγματοποίηση της συνένωσης των μελών τους στη χώρα υποδοχής.

Μέσα από την παραπάνω διερεύνηση επιδιώκουμε την καταγραφή της μεταναστευτικής “διαδρομής” των αλβανικών οικογενειών, επιχειρώντας έτσι ένα ουσιαστικό βήμα για την εξακρίβωση της οικογενειακής μετανάστευσης στη χώρα μας, πράγμα αναγκαίο για την κατανόηση της σχολικής βιογραφίας και σταδιοδρομίας των παιδιών αυτών των οικογενειών.

1. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

1.1. Οριοθέτηση ερευνητικού αντικειμένου

Η μετανάστευση από το 1990 και μετά χαρακτηρίζεται από μια σειρά δεδομένων, η σημασία των οποίων επηρέασε ως ένα βαθμό τους προσανατολισμούς του ερευνητή. Στις συνθήκες αυτές συμπεριλαμβάνονται μεταξύ άλλων η μαζική έξοδος πληθυσμών από τις χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ προς τις αντίστοιχες του δυτικού κόσμου, ως αποτέλεσμα πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών μεταβολών μετά την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού, καθώς επίσης και ένα ογκούμενο-διαρκώς εντεινόμενο κύμα λαθρομετανάστευσης στον ευρωπαϊκό χώρο. Υπό τις εξελίξεις αυτές έχουμε τον ευρωπαϊκό Νότο να μετατρέπεται σταδιακά σε πόλο έλξης μεταναστευτικών ρευμάτων. Οι μεταναστευτικές κινήσεις είναι μάλιστα “άναρχες” και δε βασίζονται σε διακρατικές συμφωνίες, ενώ οι μετακινούμενοι είναι μη υπολογίσιμοι και βρίσκονται συνεχώς εν κινήσει.

Η δυναμική τέτοιου είδους μεταβολών στην κοινωνική δομή της χώρας μας κατέστησε άκρως ενδιαφέρουσα υπόθεση την ενδελεχή διερεύνησή τους. Στην κόψη της ψυχροπολεμικής περιόδου άρχισε μια νέα ιστορική πραγματικότητα για την Ελλάδα. Μια από τις όψεις αυτής της συγκυρίας αντικατοπτρίζεται στην παρουσία ενός υψηλού αριθμού μεταναστών στο εσωτερικό της. Ανεξάρτητα από την ιδεολογική τοποθέτηση του καθενός αποτελεί κοινή συνείδηση ότι οι “άλλοι”, οι “διαφορετικοί” από “εμάς”, οι αλλοεθνείς ζουν πλέον ανάμεσά μας. Η Ελλάδα φαίνεται να εξελίσσεται σήμερα σε μια πολυ-πολιτισμική κοινωνία με εμφανείς αλλαγές του δημογραφικού χάρτη ιδιαίτερα στην εκπαίδευση. Ένα τέτοιο γεγονός συνιστά από μόνο του αντικείμενο διεξοδικής θεώρησης, καθώς οι προεκτάσεις του επηρεάζουν όλες της εκφράσεις του συλλογικού γίνεσθαι.

Ανάμεσα σε ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών παραμέτρων σχετικών με την παρουσία των Αλβανών στην Ελλάδα, η εργασία μας επικεντρώνεται στην οικογενειακή διάσταση, θίγοντας παράλληλα μια σειρά οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών, πολιτισμικών, ψυχολογικών κ.ά. ζητημάτων σε σχέση με την παραμονή των μεταναστών. Εξετάζοντας τις έως τώρα υπάρχουσες μελέτες στον ελληνικό χώρο διαπιστώνουμε ότι ακόμη κι όταν τίθεται προς συζήτηση ο ρόλος της οικογένειας στη μεταναστευτική διαδικασία, αυτό δεν αποτελεί αντικείμενο διεξοδικής διερεύνησης¹. Στην κάλυψη αυτού ακριβώς του βιβλιογραφικού κενού έρχεται να συμβάλει η συγκεκριμένη μελέτη. Θέτοντας στο επίκεντρο της μετανάστευσης τον οικογενειακό παράγοντα και χωρίς να στηρίζεται σε πλούσια προϋπάρχουσα γνώση, ασφαλώς και δεν επιδιώκει καθολικές απαντήσεις και γενικεύσιμα συμπεράσματα. Κάθε μας διαπίστωση αποτελεί περισσότερο έτσι ερέθισμα για περαιτέρω ερευνητική δραστηριότητα.

Αντικείμενο συζήτησης είναι η μετανάστευση των αλβανικών οικογενειών, εγκατεστημένων στην Ελλάδα κατά την περίοδο διεξαγωγής της έρευνας, όπου η

---

¹ Η μέχρι τώρα έρευνα επικεντρώνεται σε άλλου είδους ζητήματα με έμφαση στους παράγοντες μετανάστευσης, τον αριθμό και την κατηγοριοποίηση των μεταναστών (Πετρινώτη, 1993, Lazaridis & Theotoky, 1999 κ.ά.), στις συνθήκες διαβίωσης των μετακινούμενων (ως προς την εργασία, την κατοίκηση και τον κοινωνικό τους χώρο γενικότερα) (Ψημμένος, 1995, Lazaridis & Psimmenos, 2000, Iosifides & King, 1998, Fakiolas, 1997, 2000, Markova & Sarris, 1997, Anderson & Phizacklea, 1997, Lazaridis, 1999, Λάζος, 1997, Κασιμάτη, 1998 κ.ά.), στην κοινωνικο-πολιτισμική τους ταυτότητα (Lazaridis & Wickens, 1999, Triandafyllidou, 1996, 2000 κ.ά.), στην εκπαιδευτική διάσταση του ζητήματος (Δαμανάκης, 1997, Μάρκου, 1997, Τσιάκαλος, 2000 κ.ά.), στη διαμόρφωση των τάσεων των ΜΜΕ (Καρύδης, 1996, Κωνσταντινίδου, 1999, Triandafyllidou & Mikrakis, 1995, Triandafyllidou, Calloni, Mikrakis, 1997 κ.ά.), στις πολιτικές απέναντι στους αλλοδαπούς (Lazaridis, 1996 κ.ά.) κ.λπ.

μετακίνηση των μελών τους δεν πραγματοποιήθηκε όμως απευθείας από τη χώρα προέλευσης. Καθώς η ενιαία οικογενειακή μετανάστευση δεν κατέστη δυνατή, αρχικώς μετακινήθηκε ένας περιορισμένος αριθμός προσώπων (είτε ο ένας εκ των δύο συζύγων, είτε και οι δύο σύζυγοι), παραμένοντας τα υπόλοιπα άτομα (είτε ο ένας γονέας με τα παιδιά, είτε τα παιδιά) στην Αλβανία. Όλο αυτό το διάστημα οικογενειακού αποχωρισμού προσδιορίζεται ως φάση *αποδιοργάνωσης*, δηλαδή πρόκειται για μια κατάσταση, όπου τα μέλη της οικογένειας δε συζούν, λόγω της απουσίας ενός ή και των δύο γονέων-συζύγων, συνεπώς διαταράσσεται το σύστημα των ενδο-οικογενειακών ρόλων και λειτουργιών. Εφόσον ολοκληρωθεί η μετανάστευση και των άλλων μελών στη χώρα υποδοχής, τότε αναφερόμαστε στην επίτευξη της οικογενειακής *συνένωσης*. Από το σημείο αυτό και μετά κλείνει ένας κύκλος και ανοίγει ένα άλλος για τις οικογένειες των μεταναστών.

Στο επίκεντρο του ερευνητικού ενδιαφέροντος βρίσκεται η διαδρομή των αλβανικών οικογενειών, φαινόμενο που εξελίσσεται σε διαδοχικά στάδια στο πλαίσιο της μετανάστευσης. Μετανάστευση, αποδιοργάνωση και συνένωση εξετάζονται έτσι συνολικά.

Συγκεκριμένα, αναφερόμαστε:

α. στην αρχική φάση της μετανάστευσης των μελών των αλβανικών οικογενειών,

β. στη μετέπειτα φάση του αποχωρισμού και της ενδεχόμενης ‘‘αποξένωσης’’ μεταξύ τους, εννοώντας την περίοδο αποδιοργάνωσης των οικογενειών και

γ. στη φάση της εγκατάστασης των αλβανικών οικογενειών στη χώρα υποδοχής, προσδιορίζοντας έτσι τις διαδικασίες συνένωσης των μελών τους.

Οι παραπάνω φάσεις διακρίνονται επιπλέον σε επιμέρους τμήματα, καθένα από τα οποία αντιπροσωπεύει τις συνέπειες της μετανάστευσης στις οικογένειες.

Η Αλβανία ως χώρα αποστολής μεταναστών και η Ελλάδα ως χώρα υποδοχής αποτελούν χαρακτηριστικές περιπτώσεις μιας πραγματικότητας, όπως αυτή διαμορφώθηκε, εξελίχθηκε και μονιμοποιήθηκε ιδίως κατά την προηγούμενη δεκαετία. Η Αλβανία αποτέλεσε κομμάτι των ανακατατάξεων της ανατολικής Ευρώπης, κάτι που είχε ως αποτέλεσμα μαζικές ανθρώπινες εξόδους από τα σύνορά της, ενώ η Ελλάδα, πλήρες μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, συγκαταλέγεται πλέον στις αναπτυσσόμενες χώρες-δέκτες μεταναστευτικών ρευμάτων. Ο κύριος όγκος των μετακινούμενων από την Αλβανία κατευθύνεται και εγκαθίσταται στη χώρα μας, ενώ το μεγαλύτερο μέρος των αλλοδαπών στην Ελλάδα προέρχεται από το γειτονικό κράτος. Σε αυτούς τους δύο λόγους οφείλεται κυρίως η επιλογή της συγκεκριμένης πληθυσμιακής ομάδας από την πλευρά μας.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει μια ακόμη παράμετρος, σχετιζόμενη με την παιδαγωγική-εκπαιδευτική διάσταση του θέματος. Σύμφωνα με τις έως τώρα έρευνες ως προς τις εκπαιδευτικές-παιδαγωγικές προεκτάσεις της παρουσίας των παιδιών των μεταναστών στο ελληνικό σχολείο, αυτές επικεντρώνονται στην παιδαγωγική διαδικασία και επεκτείνονται σε εκτιμήσεις για το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας υποδοχής γενικότερα. Όλα αυτά όμως χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η προγενέστερη ή ακόμη και η τωρινή μεταναστευτική εμπειρία των ανήλικων ατόμων και των οικογενειών τους. Εξετάζεται δηλαδή απομονωμένη η εκπαιδευτική από την οικονομική, κοινωνική, πολιτική και οικογενειακή διάσταση της μετανάστευσης. Αυτό το κενό αποτέλεσε ως ένα βαθμό και προσωπικό κίνητρο για την επιλογή του συγκεκριμένου θέματος και την εκπόνηση της παρούσας εργασίας. Στόχος της είναι η

ανάλυση των συνθηκών εκείνων, οι οποίες πριν από την “ένταξη” των μεταναστών στο σχολείο της χώρας υποδοχής, καθορίζουν τη θέση τους μέσα σ’ αυτό.

Της παιδαγωγικής-εκπαιδευτικής θεώρησης προηγείται υπό την έννοια αυτή η οικονομική, κοινωνιολογική και ψυχολογική θεώρηση του μεταναστευτικού φαινομένου.

1.2. Σκοποί, στόχοι και ερευνητικά ερωτήματα

Σκοπός της συγκεκριμένης εργασίας είναι η ανάλυση της μετανάστευσης των αλβανικών οικογενειών στη χώρα μας. Στόχος της είναι να καταδειχτεί η “διαδρομή” των μελών κάθε οικογένειας, τα οποία ενώ συμβίωναν ενιαία στη χώρα προέλευσης, ύστερα από μια περίοδο αποχωρισμού μεταξύ τους εγκαθίστανται πλέον στη χώρα υποδοχής, δηλαδή σε ένα “ξένο” γι’ αυτά περιβάλλον. Στο πλαίσιο αυτό τίθενται μια σειρά από ζητήματα σχετικά με τις συνέπειες της μετανάστευσης στις αλβανικές οικογένειες. Σε ποιοτικά προσανατολισμένες έρευνες δεν είναι απολύτως αναγκαίο να διατυπώνονται ερευνητικές υποθέσεις, καθώς μέσα από τα ίδια τα εμπειρικά δεδομένα είναι δυνατόν να φωτιστούν κάποιες πλευρές της έρευνας (Παπαγεωργίου, 1998, 134). Η σημασία του σταδίου αυτού έγκειται στο ότι συγκεκριμενοποιούνται οι κατευθυντήριες γραμμές ως προς την άντληση, την επεξεργασία και την ερμηνεία των πληροφοριών, καθώς επεξηγείται ακόμη πιο διεξοδικά η γενικότερη σκοποθεσία.

Παρακάτω επιχειρούμε μια κατηγοριοποίηση των κύριων σταδίων της έρευνας, αποσαφηνίζουμε τους στόχους της εργασίας σε κάθε φάση και διατυπώνουμε ανάλογα ερευνητικά ερωτήματα.

I. Αναφερόμενοι στο πρώτο στάδιο εννοούμε την περίοδο εκείνη, όπου οι οικογένειες είναι ακόμη στη χώρα προέλευσης, αποφασίζεται η μετακίνηση και καθορίζεται η μεταναστευτική τους στρατηγική.

Στόχος μας είναι να εξεταστούν στη συγκεκριμένη φάση:

α. Οι παράγοντες επηρεασμού της μετανάστευσης των Αλβανών προς στην Ελλάδα.

β. Ο μεταναστευτικός-οικογενειακός προσανατολισμός στη δεδομένη συγκυρία.

γ. Οι ενδο-οικογενειακές διεργασίες λήψης των μεταναστευτικών αποφάσεων και ο ρόλος των εξω-οικογενειακών επιδράσεων.

Τα ερευνητικά ερωτήματα είναι στην προκειμένη περίπτωση:

α. Ποιος ο ρόλος του οικογενειακού παράγοντα στην αλβανική μετανάστευση και την επιλογή της χώρας προορισμού;

β. Γιατί δεν μετακινούνται οικογενειακώς οι Αλβανοί την Ελλάδα;

γ. Ποια η μεταναστευτική στρατηγική των οικογενειών ως προς το μέλλον της παραμονής των μελών τους σε μια από τις δύο χώρες;

δ. Με ποιον τρόπο λαμβάνονται οι μεταναστευτικές αποφάσεις στο πλαίσιο των αλβανικών οικογενειών, από τι επηρεάζεται η λήψη τους και ποιες οι ψυχολογικές συνέπειες τέτοιου είδους διεργασιών;

ε. Ποιος ο ρόλος των συγγενικών-μεταναστευτικών δικτύων στη διαμόρφωση των οικογενειακών επιλογών;

στ. Σε ποιο βαθμό επηρεάζει η ελληνική μεταναστευτική νομοθεσία τις κινήσεις των αλβανικών οικογενειών;

II. Αναφερόμενοι στο δεύτερο στάδιο εννοούμε την περίοδο εκείνη, όπου τα μέλη των οικογενειών συμβιώνουν ανεξάρτητα μεταξύ τους, καθώς άλλα βρίσκονται στην Αλβανία και άλλα στην Ελλάδα.

Στόχος μας είναι να εξεταστούν στη συγκεκριμένη φάση:

α. Τα αποτελέσματα της αποδιοργάνωσης για τις μεταναστευτικές οικογένειες.

β. Οι στρατηγικές των οικογενειών για την αντιμετώπιση των συνεπειών της μετανάστευσης-αποδιοργάνωσης.

Τα ερευνητικά ερωτήματα είναι στην προκειμένη περίπτωση:

- α. Ποιες οι οικονομικές, κοινωνικές και ψυχολογικές συνέπειες της αποδιοργάνωσης σε ατομικό-οικογενειακό επίπεδο;
- β. Με ποιους τρόπους επικοινωνούν μεταξύ τους μέλη μεταναστευτικών οικογενειών καθ' όλη την περίοδο της αποδιοργάνωσης;
- γ. Ποιες στρατηγικές αναπτύσσονται για την υπέρβαση των αρνητικών συνθηκών της μετανάστευσης;
- δ. Ποιες οι μεταβολές στον προσανατολισμό των οικογενειών σε σχέση με την πρώτη φάση της μετανάστευσης;
- ε. Ποιος ο ρόλος του θεσμικού μεταναστευτικού πλαισίου ως προς την τακτική της οικογενειακής συνένωσης;

III. Αναφερόμενοι στο τρίτο στάδιο εννοούμε την περίοδο εκείνη, όπου οι οικογένειες εγκαθίστανται και συμβιώνουν πλέον με όλα τους τα μέλη στη χώρα υποδοχής.

Στόχος μας είναι να εξεταστούν στη συγκεκριμένη φάση:

- α. Από τι επηρεάστηκε η συνένωση των αλβανικών οικογενειών στη χώρα μας.
- β. Οι διαδικασίες συνένωσης, εγκατάστασης και παραμονής των μεταναστευτικών οικογενειών στη χώρα υποδοχής.
- γ. Ο μεταναστευτικός προσανατολισμός των οικογενειών από την περίοδο σχεδιασμού της συνένωσης έως και σήμερα.

Τα ερευνητικά ερωτήματα είναι στην προκειμένη περίπτωση:

- α. Ποια η μεταναστευτική στρατηγική των οικογενειών κατά το σχεδιασμό της συνένωσης των μελών τους;
- β. Ποιες οι οικονομικές, κοινωνικές και ψυχολογικές συνέπειες της οικογενειακής εγκατάστασης στη χώρα υποδοχής;
- γ. Ποιες στρατηγικές αναπτύσσουν οι αλβανικές οικογένειες για την "ένταξή" τους στο μεταναστευτικό περιβάλλον;
- δ. Ποιος ο οικογενειακός προσανατολισμός των μεταναστών ως προς το μέλλον τους;
- ε. Σε τι συνίσταται η ελληνική μεταναστευτική νομοθεσία, αναφερόμενοι στην παραμονή οικογενειών;

Ερωτήματα σαν αυτά αποτελούν τον πυρήνα των σκέψεών μας και απαντώνται στη βάση συγκεκριμένων μεθοδολογικών κατευθύνσεων, κάτι που πρόκειται να μας απασχολήσει στην επόμενη ενότητα.

1.3. Μεθοδολογική προσέγγιση αντικειμένου

Κάθε έρευνα συνίσταται θα λέγαμε στην προσπάθεια αναπαράστασης της πραγματικότητας με την εφαρμογή συστηματικών μεθόδων συλλογής, επεξεργασίας και ανάλυσης των εμπειρικών δεδομένων, αποσκοπώντας τελικά στη σύνδεση τους με τις προϋπάρχουσες θεωρητικές ιδέες του ερευνητή για το κοινωνικό γίγνεσθαι (Κυριαζή, 1999, 17). Η εργασία μας εντάσσεται επί του προκειμένου στη λογική μιας ποιοτικής κατεύθυνσης. Μια τέτοια θεώρηση έχει τις βάσεις της στο “ερμηνευτικό παράδειγμα”, προϊόν της γερμανικής φιλοσοφικής-κοινωνιολογικής σκέψης, όπως προέκυψε από την αντίθεση στη θετικιστική τάση, ως αποκλειστικής φιλοσοφικής-μεθοδολογικής αναζήτησης, αντίληψης και ερμηνείας της κοινωνικής εμπειρίας. Στο πλαίσιο αυτό οριοθετήθηκε από τον W. Dilthey η σημασία της διαφοροποίησης μεταξύ φυσικών επιστημών (Naturwissenschaften) και επιστημών του πνεύματος (Geisteswissenschaften). Στο επίκεντρο της σχετικής συλλογιστικής είναι ότι οι ανθρωπιστικές επιστήμες (Humanwissenschaften) χρειάζεται να χρησιμοποιούν μια μεθοδολογία, έτσι ώστε να επιτρέπεται η “κατανόηση” (Verstehen) των φαινομένων, έννοια που αναπτύχθηκε από τους Dilthey και Weber και αποτέλεσε έκτοτε βασικό αξίωμα της ποιοτικής προσέγγισης (Henwood & Pidgeon, 1994, 17).

Η ανάλυση, ερμηνεία και χρήση του εμπειρικού μας υλικού βασίζεται στην ερμηνευτική προσέγγιση, όπου βασικός στόχος είναι η διευκρίνιση της πραγματικής σημασίας των λεκτικών διατυπώσεων, δηλαδή ο ακριβής προσδιορισμός ενός νοήματος με σκοπό την κατανόηση κάθε κοινωνικής δράσης. Έργο της ερμηνευτικής είναι η οργάνωση της πνευματικής διεργασίας, όπως παρεμβάλλεται ανάμεσα στην έκφραση ενός πνευματικού δημιουργήματος και την κατανόησή του (Πυργιωτάκης, 1999, 104). Αυτού του τύπου η πνευματική διεργασία διακρίνεται ειδικότερα σε τρεις φάσεις: «την άμεση πρώτη συνάντηση και αποδοχή του έργου, την υπέρβαση προς το βάθος του ερμηνευτικού δεδομένου μαζί με μια κίνηση για αναδόμηση ή ανασύνθεσή του και, τέλος, την επανασύμφραση του ερμηνευτικού νοήματος σε μια νέα οικείωση του έργου» (Μιχαηλίδης, 1984, 25). Αξιολογώντας ένα κείμενο είναι κρίσιμο να λάβουμε υπόψη ό, τι ο Dilthey ονόμασε “ιστορικό λόγο”: την επαφή του ερευνητή με το πνεύμα της εποχής, όπου εκφράζεται η ιδιαιτερότητα της στιγμής.

Τίθεται επομένως λογικά ένα ερώτημα σχετικά με την ορθότητα ή μη της αξιολόγησης ενός οποιουδήποτε κειμένου. Κατά το Gadamer πρόκειται για μια παράσταση, (μια) παρουσία κειμενική ενός νοήματος και (μια) αναπαράσταση με την παρεμβολή του μεσολαβούντος προσώπου (Παπαγεωργίου, 1998, 130-6). Στο σημείο αυτό προκύπτει όμως ένα ακόμη ζήτημα σε σχέση με το ρόλο αυτού του μεσολαβούντος προσώπου και το πόση ενεργή συμμετοχή μπορεί να ασκήσει κατά τη διάρκεια της ερμηνείας. Ο “ερμηνευτής” λειτουργεί πραγματικά ατομικά-υποκειμενικά, γιατί ακόμα κι αν συνταυτιστεί με την απαίτηση που θέλει «πνευματική συγγένεια ανάμεσα στον ερευνητή και το συγγραφέα και μια πλήρη μεταφορά του πρώτου στη συναισθηματική κατάσταση του δεύτερου», παράλληλα δεν παύει να είναι μέλος μιας διαφορετικής εποχής, κοινωνικής, πολιτικής και πολιτιστικής (Πυργιωτάκης, 1999, 102). Με άλλα λόγια είναι φορέας των προσωπικών του ατομικών-υποκειμενικών ιδεών και κοσμοθεωριών, που τον διαφοροποιούν και του προσδίδουν μια ιδιαίτερη οπτική θέασης της πραγματικότητας.

Στο πλαίσιο των παραπάνω αναφορών επιχειρούμε ορισμένες διευκρινίσεις σχετικά με την ερμηνεία του υλικού των συνεντεύξεων. Μέσα από τις μαρτυρίες των υποκειμένων και την κειμενική μεταφορά του λόγου τους εκφράζονται οι εμπειρίες μιας κοινωνικο-πολιτισμικής πραγματικότητας σε ένα μεταβαλλόμενο χωρο-χρονικό πλαίσιο. Τέτοιες εμπειρίες δε συγγράφονται από τους αφηγούμενους, αλλά

μεταφέρονται υπό τη μορφή των αφηγήσεών τους. Συγγραφέας είναι ο ίδιος ο ερευνητής, που επιχειρεί να αποδώσει το βαθύτερο νόημα των διατυπώσεων, συμμετέχοντας μάλιστα στη “ζωντανή” παραγωγή τους. Προκειμένου να επιτύχει η κατανόηση, η επεξεργασία και μετά η εξήγηση των λεκτικών σημαινόντων και σημαινόμενων, ιδιαίτερης σημασίας είναι το στάδιο της συλλογής των δεδομένων. Μέσα από την αλληλεπίδραση ανάμεσα στον ερωτώντα και τον ερωτώμενο είναι δυνατόν να διαμορφωθούν οι προϋποθέσεις, οδηγώντας στη σύλληψη των ιδεών, των νοημάτων και του ζωτικού περιγύρου των φορέων των πληροφοριών. Η διεξαγωγή των συνεντεύξεων εντάσσεται βάσει της λογικής αυτής στο πλαίσιο μιας συστηματικής παρατήρησης.

Από τη διαδικασία λήψης των συνεντεύξεων, την κατηγοριοποίηση του υλικού και τη σύνταξη της τελικής έκθεσης μεσολαβούν συγκεκριμένα βήματα από την πλευρά του ερευνητή. Καταρχάς, δεδομένου ότι δεν υφίσταται ουδέτερος τρόπος έκφρασης, κατά τη διαδικασία της απομαγνητοφώνησης καταγράφονται τόσο τα λεχθέντα του αφηγητή, όσο και άλλα σημεία της ροής του λόγου των υποκειμένων, όπως διακοπές, παύσεις, το είδος της διάθεσης του ατόμου (εξωστρεφής ή εσωστρεφής), αν είναι άκαμπτος ή διαλλακτικός ο τόνος τους κ.ά. (Chambers, 1994, 22-23). Παράλληλα με τη λήψη των συνεντεύξεων εφαρμόζεται και συστηματική παρατήρηση, ακριβώς για να καταγραφεί η αυθόρμητη συμπεριφορά των υποκειμένων σε δεδομένες χρονικές στιγμές. Η κατηγοριοποίηση των δεδομένων συνίσταται στην ταξινόμηση τους σε θεματικές ενότητες, ανάλογα με τα ερευνητικά ερωτήματα, μέσω επιλεγμένων διατυπώσεων από τα συλλεχθέντα στοιχεία. Το τελικό κείμενο κρίνεται ως το αποτέλεσμα επικύρωσης ή μη των αρχικών ερευνητικών υποθέσεων ή ερωτημάτων. Η τελική παράθεση των στοιχείων είναι αναγκαίο να παρέχει στον αναγνώστη τα εργαλεία κατανόησης της συσχέτισης μεταξύ ερευνητικών σκοπών και αποτελεσμάτων.

Έχοντας επίγνωση των ορίων του ερευνητή στην αναπαράσταση ενός κοινωνικού γεγονότος, ο ρόλος του καθίσταται ορατός σε δύο κυρίως περιπτώσεις: στη συλλογή του υλικού μέσω των συνεντεύξεων και την αναπαράσταση των δεδομένων στην τελική έκθεση. Αναφερόμενοι στην πρώτη φάση, ο ερωτών έχει υποχρέωση να είναι σε μια ορισμένη “απόσταση” από τον ερωτώμενο, έτσι ώστε να αποφευχθεί μια συναισθηματικού τύπου “εμπλοκή”, που πιθανόν να προκαλούσε αλλοίωση των αποτελεσμάτων. Στο δεύτερο στάδιο ακολουθεί η αναπαράσταση των αφηγήσεων των υποκειμένων, κάτι που προϋποθέτει μια αποστασιοποίηση από τις όποιες ιδεολογικές-προσωπικές μας αντιλήψεις. Είναι δυνατόν όμως να υπάρξει μη κατευθυντική στάση από πλευράς ερευνητή, ιδίως μέσα σε συνθήκες αλληλεπίδρασης, όταν ελλοχεύει μάλιστα ο κίνδυνος προκατάληψης από τον ίδιο τον ερωτώμενο; Με αφορμή το παραπάνω ερώτημα εγείρεται ένα θέμα-σχετικό της συζήτησης περί υποκειμενικής ή μη εκτίμησης της πραγματικότητας από την άποψη του επιστήμονα.

Ως προς αυτό χρειάζεται να τονίσουμε ότι η ερμηνευτική είναι μια κατεξοχήν διαλογική δραστηριότητα, τα συμπεράσματα της οποίας συντείνουν περισσότερο σε μια πιθανολογούμενη παρά μια οριστική ερμηνεία, κάτι που εγείρει τις μορφές της εμπειρικής επαλήθευσης. Η φύση της ερμηνευτικής μεθόδου επιτρέπει στον ερευνητή μεγάλο ποσοστό συμμετοχής στην πορεία της ερμηνείας, καθώς ο ίδιος καλείται να εξηγήσει, πληρώντας βέβαια τις απαραίτητες προϋποθέσεις για κάτι τέτοιο. Η θέση μας είναι ότι επιβάλλεται να διατηρήσει τη θέση του “άλλου” στην ερευνητική διαδικασία, ενός άλλου που δε χρειάζεται όμως να είναι αξιολογικά ουδέτερος στις αναλύσεις του, αρκεί να μην υπάρξει διαστρέβλωση των τεκμηρίων της έρευνας. Στη λογική αυτή κινείται και η μεθοδολογική μας προσέγγιση, επιδιώκοντας να

αναλύσουμε, να κατανοήσουμε και να δημοσιοποιήσουμε τα μηνύματα των αλβανικών μεταναστευτικών οικογενειών, έτσι ώστε να κάνουμε κοινωνούς αυτών των μηνυμάτων μέλη τόσο της ακαδημαϊκής-ερευνητικής κοινότητας, όσο και του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου.

1.4. Συγκρότηση του δείγματος

Ως προς την οργάνωση του δείγματος, η μεθοδολογία αποσκοπεί στην οριοθέτηση εκείνων των ασφαλιστικών δικλίδων, έτσι ώστε να προσδιορίζεται επαρκώς η κατανομή των υποκειμένων στις δομές της έρευνας, διευκολύνοντας τη μετάφραση των αποτελεσμάτων της. Σε μια ποιοτικά προσανατολισμένη εργασία έχει ο ίδιος ο ερευνητής αρμοδιότητα να αποφασίζει για τα παρατηρούμενα άτομα, που θεωρεί ότι ανταποκρίνονται στις ερευνητικές απαιτήσεις, δηλαδή επιλέγεται ένας περιορισμένος αριθμός υποκειμένων αντί για ένα ευρύ τυχαίο δείγμα. Στην περίπτωση μας πρόκειται για ένα δείγμα σκόπιμης δειγματοληψίας (purposive sample) (Κυριαζή, 1999 118). Η πρόσβαση στους ερωτώμενους επιτυγχάνεται με βάση την τεχνική της χιονοστιβάδας (Snowball Sample) (Miller, 2000, 79). Ο ερευνητής επιδιώκει στο πλαίσιο αυτό να “κερδίσει” την εμπιστοσύνη του πρώτου ερωτώμενου, ο οποίος τον συστήνει εν συνεχεία σε ένα δεύτερο άτομο, που με τη σειρά του τον στέλνει σε τρίτο κ.ο.κ. Αποτέλεσμα αυτής της πρακτικής είναι να συνεχίζεται η διαδικασία πρόσβασης².

Η εμπειρία περί του σχεδιασμού, της διεξαγωγής και της αποφυγής ενδεχόμενων προβλημάτων στην εφαρμογή των ερευνητικών μεθόδων αποκτήθηκε μέσα από μια πιλοτική έρευνα (pilot study). Αποτέλεμά της ήταν η συλλογή προκαταρκτικών πληροφοριών, έχοντας έτσι μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα του μεταναστευτικού πληθυσμού συνολικά. Κύριος στόχος στο στάδιο αυτό είναι η “τοποθέτηση” του ερευνητή στον κοινωνικό χώρο των Αλβανών, αποβλέποντας αφενός στην κατανόηση των πτυχών της ιδιωτικής-συλλογικής τους ζωής και αφετέρου στην οικοδόμηση αμοιβαίων σχέσεων εμπιστοσύνης με τους ίδιους. Αρχή για μια τέτοια διαδικασία αποτέλεσε η συμμετοχή μου στην απογραφή τις 18 Μαρτίου 2001. Μέσα από διαδοχικές συζητήσεις με τους μετανάστες σε “δικούς” τους δημόσιους χώρους συγκέντρωσης, όπως ο Δημοτικός Κήπος της πόλης του Ρεθύμνου, ένα γνωστό γι’ αυτούς καφενείο, έξω από τα γραφεία του Ο.Α.Ε.Δ. κ.ά. αποκτήθηκε μια οικειότητα, που οδήγησε τελικά σε επισκέψεις ακόμη και στα σπίτια των τελευταίων. Διαμορφώθηκε έτσι μια γενικότερη εντύπωση σχετικά με το τι επρόκειτο να διερευνήσουμε.

Η επιλογή του δείγματος έλαβε υπόψη παράγοντες σε σχέση με χαρακτηριστικά της μετανάστευσης των αλβανικών οικογενειών, της σύνθεσης του ερευνούμενου πληθυσμού και του χωρο-χρονικού συγκείμενου των προς μελέτη φαινομένων:

α. Η κλιμάκωση της εγκατάστασης των αλβανικών οικογενειών στη χώρα μας εντάσσεται σε διαδοχικά στάδια μετανάστευσης, αποδιοργάνωσης και συνένωσης μεταξύ των μελών τους. Λαμβάνοντας υπόψη τη χρονική διάρκεια του μεταναστευτικού κύκλου των οικογενειών: ο πρώτος εγκατεστημένος μετανάστης του δείγματος εντοπίστηκε το 1993 και η τελευταία περίπτωση οικογενειακής εισόδου το 1999. Ως εκ τούτου καλύπτεται ένα διάστημα επτά ετών, από το 1993 έως το 1999, εντός του οποίου τίθενται τα σχετικά με τις υποθέσεις μας ερωτήματα.

β. Σε σχέση με την ακολουθία-σειρά μετακίνησης των μελών των οικογενειών προκύπτει η παρακάτω κατηγοριοποίηση:

² Η αρνητική πλευρά της συγκεκριμένης τεχνικής έγκειται στο ζήτημα της “αντιπροσωπευτικότητας”, απόρροια της διαδικασίας επιλογής των οικογενειών, που εντοπίζονται από τα μέλη ενός εκτεταμένου δικτύου συγγενικών σχέσεων. Ως αντιστάθμισμα στο ενδεχόμενο μείωσης της “αντιπροσωπευτικότητας” ορίζεται ο αποκλεισμός των συγγενικών οικογενειών από τις διαδικασίες επιλογής (Devine, 1995, 138).

- Κατά την αρχική περίοδο μετανάστευσης αναφερόμαστε σε οικογένειες, όπου μετακινείται είτε ένα μέλος, ο σύζυγος-πατέρας, είτε και οι δύο σύζυγοι-γονείς.

- Κατά την επίτευξη της συνένωσης αναφερόμαστε σε οικογένειες, όπου ακολουθούν είτε η σύζυγος-μητέρα μαζί με τα παιδιά, είτε η σύζυγος-μητέρα και μετά τα παιδιά.

γ. Στο δείγμα μας πρόκειται για συγκροτημένες οικογένειες πυρηνικής ή διευρυμένης μορφής-δομής, οι οποίες έχουν προκύψει μετά από ένα γάμο, είχαν συμπληρώσει έως και δώδεκα (12) έτη συλλογικού βίου στην χώρα προέλευσης και διανύουν από (1) έως δύο (2) έτη ενιαίας συμβίωσης μετά την επίτευξη της συνένωσης στη χώρα υποδοχής, ανεξάρτητα από την περίοδο εγκατάστασής τους σε αυτήν.

δ. Βάση των παραπάνω κριτηρίων οδηγηθήκαμε στη συγκρότηση του δείγματος της έρευνας:

- Αναφερόμαστε σε έναν αριθμό δώδεκα (12) οικογενειών, πενήντα επτά (57) μελών συνολικά, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται είκοσι τέσσερα (24) ενήλικα άτομα - δώδεκα (12) άντρες και δώδεκα (12) γυναίκες - και τριάντα τρία (33) ανήλικα μέλη - εικοσιτέσσερα (24) αγόρια και εννέα (9) κορίτσια.

- Μέγιστο όριο ηλικίας για τους άντρες είναι τα πενήντα έξι (56) και κατώτερο τα τριάντα οκτώ (38) χρόνια και αντίστοιχα για τις γυναίκες είναι τα σαράντα επτά (47) και τριάντα δύο (32) χρόνια. Τα ανήλικα άτομα είναι ηλικίας από τριών (3) έως και (17) χρόνων.

- Ως προς τον αριθμό των μελών πρόκειται για τετραμελείς (πέντε περιπτώσεις), πενταμελείς (πέντε περιπτώσεις) και εξαμελείς (δύο περιπτώσεις) οικογένειες.

ε. Σχετικά με το κοινωνικό status των μεταναστών:

- Αναφερόμενοι στο νομικό καθεστώς γίνεται διάκριση σε νομίμως και παρανόμως εισερχόμενους στη χώρα υποδοχής.

- Ανήκουν στις κατηγορίες μέσου και κατώτερου (κυρίως) μορφωτικού επιπέδου.

- Απασχολούνται ως επί το πλείστον σε γεωργικές, οικοδομικές και άλλες χειρονακτικές εργασίες.

- Ως προς το θρήσκευμα έχουμε τόσο μουσουλμάνους, όσο και χριστιανούς Αλβανούς.

- Η καταγωγή τους είναι τόσο από το βόρειο, όσο και το νότιο τμήμα της χώρας προέλευσης.

στ. Ο χώρος κατανομής των μεταναστών διαφοροποιεί την κοινωνική, οικογενειακή και ατομική τους ύπαρξη. Ως προς την έρευνα των αλβανικών οικογενειών στο Ρέθυμνο αναφερόμαστε σε ένα "ιδεογραφικό" μοντέλο, το οποίο εξετάζει τα χαρακτηριστικά των υποκειμένων στην ημι-αστική περιοχή του Ρεθύμνου.

Ο χρόνος διεξαγωγής της έρευνας καλύπτει την περίοδο από τα μέσα Μαΐου έως και τις αρχές Σεπτεμβρίου του 2001.

1.5. Διεξαγωγή της έρευνας

Ως τεχνική συλλογής των ερευνητικών δεδομένων χρησιμοποιήθηκε η συνέντευξη. Η τεχνική αυτή οριοθετείται μέσα από τη διαντίδραση ερωτώντα και ερωτώμενου μέσω της προφορικής επικοινωνίας και αποσκοπεί στην εκμείωση στοιχείων από τις βιωματικές εμπειρίες των ίδιων των υποκειμένων (Brenner, Brown & Canter, 1985). Ειδικότερα, παρέχεται η δυνατότητα πρόσβασης σε αυτό που βρίσκεται «μέσα στο κεφάλι ενός ανθρώπου» και δίνεται η ευκαιρία να μετρηθεί τι γνωρίζει ένα άτομο (γνώση και πληροφόρηση), τι αρέσει ή δεν αρέσει (αξίες και πεποιθήσεις) (Cohen & Manion, 1997, 374). Σκοπός είναι να αποδοθεί από τον ίδιο τον ερωτώμενο η προσωπική του αντίληψη για την κοινωνική πραγματικότητα. Η συνέντευξη δεν παρουσιάζει βεβαίως μια ενιαία και ομοιόμορφη τυπολογία σε όλες τις περιπτώσεις, καθώς, ανάλογα με τη θεματολογία ή σκοποθεσία της έρευνας, επιλέγεται διαφορετική τεχνική (Duverger, 1988). Για τη συλλογή του υλικού στην παρούσα έρευνα εφαρμόστηκε η ημι-δομημένη συνέντευξη.

Ο κύριος λόγος επιλογής της ημι-δομημένης συνέντευξης - λόγω και της σύνθεσης του δείγματος - είναι η απαίτηση να προσδιοριστεί επακριβώς το περιεχόμενο των ερευνητικών δεδομένων. Σκοπός είναι η τοποθέτηση των υποκειμένων σε συγκεκριμένα ερευνητικά ερωτήματα. Έχοντας στη διάθεσή του ο ερευνητής ένα ημι-δομημένο ερωτηματολόγιο είναι σε θέση να εμποτεύσει αυτό το μέρος της ερευνητικής διαδικασίας. Συγκεκριμένα, καταγράφονται από την πλευρά του συγκεκριμένες ερωτήσεις, ενώ οι ερωτώμενοι καλούνται να απαντήσουν ελεύθερα, όποτε και όπως επιθυμούν. Οι ημι-δομημένες συνεντεύξεις επιτρέπουν να διακριθεί τι οι ερωτώμενοι τονίζουν στο λόγο τους, πράγμα που, αν είχε κατασκευαστεί ένα δομημένο ερωτηματολόγιο, πιθανόν να διέφευγε του ερευνητή.

Οι αφηγήσεις είναι βεβαίως διαχρονικές, καθώς ο ερωτώμενος αναφέρεται σε εμπειρίες του παρελθόντος, μεταφέροντάς τις στο παρόν. Τέτοιου είδους αφηγήσεις ενδείκνυνται σε περιπτώσεις, όπου ο ερευνητής ενδιαφέρεται για τις συνέπειες ενός κοινωνικού φαινομένου διαχρονικά. Ιδιαίτερη σημασία σε σχέση με τα παραπάνω έχει και ο τρόπος υποβολής των ερωτήσεων, συνήθως σε πρώτο πρόσωπο, που άλλοτε χρειάζεται να είναι γενικός, άλλοτε ταιριάζει να έχει πιο συγκεκριμένη μορφή, ενώ σε καμιά περίπτωση δεν επιτρέπεται να υποβάλει, να υπαγορεύει ή να κατευθύνει τις απαντήσεις των υποκειμένων. Εξίσου σημαντικό είναι ότι όλων των παραπάνω χρειάζεται να προηγείται μια ενημέρωση των υποκειμένων για την ταυτότητα, το ρόλο και τους σκοπούς του ερευνητή.

Ως χώρος διεξαγωγής των συνεντεύξεων επιλέχθηκε η κατοικία διαμονής των υποκειμένων, δεδομένου ότι οι ερωτώμενοι χρειάζεται να βρίσκονται σε ένα οικείο γι' αυτούς κοινωνικό πλαίσιο. Μεθοδολογική προϋπόθεση αποτέλεσε επίσης η αποκλειστική και μόνο συμμετοχή των μελών των οικογενειών στο στάδιο της συλλογής των πληροφοριών. Σε σχέση με τα παραπάνω κριτήρια υπήρξαν περιπτώσεις μη πραγματοποίησης των συνεντεύξεων στον προγραμματισμένο χρόνο διεξαγωγής τους.

Κατά τις επισκέψεις του ερευνητή είτε βρίσκονταν και άλλα πρόσωπα εκτός των μελών της οικογένειας στο χώρο κατοικίας (μία περίπτωση), είτε εισήλθαν στη διάρκεια των συζητήσεων (δύο περιπτώσεις). Σε τρεις οικογένειες δεν ήταν επίσης παρόντα όλα τα μέλη λόγω έλλειψης συνεννόησης μεταξύ τους. Σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις επαναλήφθηκαν οι συναντήσεις σε άλλο χρόνο. Ακόμη, σε κάποιες περιπτώσεις δεν ήταν διαρκής η συμμετοχή των ανήλικων ατόμων στις συζητήσεις, ενώ σε δύο οικογένειες δεν παρέστησαν καν κατά τη διεξαγωγή της έρευνας. Σε μία οικογένεια αποχώρησε ο σύζυγος προς το τέλος της συνέντευξης λόγω προσωπικών υποχρεώσεων. Τέλος, σε μία άλλη οικογένεια διεξήχθη τελικά

ξεχωριστά η συνέντευξη με τον κάθε σύζυγο, καθώς το ωράριο εργασίας του άνδρα και της γυναίκας δε συνέπιπταν, έτσι ώστε να βρίσκονται την ίδια χρονική στιγμή στην οικεία τους. Οι παραπάνω περιπτώσεις, όμως, δεν παύουν να είναι μεμονωμένες και, ως εκ τούτου, δεν επηρέασαν τη διεξαγωγή της έρευνας.

Τα ερωτήματα απευθύνονται στα μέλη κάθε οικογένειας, που έχουν διέλθει από τα στάδια αποδιοργάνωσης και συνένωσης. Αν και μονάδα ανάλυσης αποτελεί η οικογένεια, μονάδα παρατήρησης είναι τα μέλη της τελευταίας. Οι ερωτήσεις, απευθυνόμενες κατά κύριο λόγο στους συζύγους, είτε είναι κοινές, είτε διαφοροποιούνται ανάλογα με την περίπτωση. Ο ρόλος των ανήλικων ατόμων είναι συμπληρωματικός κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων, όταν ο ερευνητής επιδιώκει να αντλήσει ειδικότερες πληροφορίες για θέματα που τα απασχολούν. Η λήψη ατομικών συνεντεύξεων από τα ανήλικα άτομα, προκειμένου να εκφράσουν τις απόψεις τους ανεπηρέαστα από τους γονείς, δεν κατέστη εφικτή στο στάδιο αυτό. Τόσο ο διαθέσιμος χρόνος των μεταναστών, που ήταν περιορισμένος, λόγω του ότι έπρεπε να συμπίπτουν οι ώρες παραμονής και των δύο συζύγων στην οικογένεια, όσο και χώρος των οικογενειών, που περιορίζονταν σε δύο το πολύ δωμάτια στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, δεν επέτρεψαν μια αυτόνομη συζήτηση με κάθε μέλος ξεχωριστά. Όλα τα παραπάνω, επίσης, σε συνάρτηση με την επιθυμία των μεταναστών γονέων να μην απομονωθούν κάποια μέλη των οικογενειών τους, οδήγησαν στη διεξαγωγή ενιαίων συνεντεύξεων.

Για την όσο το δυνατόν πιο ποιοτική καταγραφή των αφηγήσεων χρησιμοποιήθηκε tape recorder. Σε περιπτώσεις άρνησης των υποκειμένων να καταγραφούν οι συνομιλίες, το ζήτημα αυτό ξεπεράστηκε στην πορεία, καθώς έγινε σαφές ότι δεν επρόκειτο να καταγραφούν τα ονόματα ή άλλα προσωπικά δεδομένα των μελών των οικογενειών. Επίσης, όποτε προέκυψαν αδυναμίες κατανόησης των ερωτήσεων, επακολούθησαν διευκρινίσεις από την πλευρά του ερευνητή, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις το ρόλο αυτό ανέλαβαν τα ανήλικα μέλη των οικογενειών. Τέλος, δεν έλειψαν και περιπτώσεις άρνησης από την πλευρά των υποκειμένων στο να απαντηθούν ορισμένες ερωτήσεις, ενώ, από την άλλη, ζητήθηκε να μην καταγραφούν στο μαγνητόφωνο ορισμένες φράσεις από τα λεγόμενά τους. Οι απαιτήσεις αυτές έγιναν αποδεκτές από την πλευρά του ερευνητή, έτσι ώστε να μην υπάρξουν περαιτέρω προβλήματα κατά την ερευνητική διαδικασία.

1.6. Πηγές συλλογής υλικού

Η τεκμηρίωση των αποτελεσμάτων της έρευνας στηρίχθηκε στην ύπαρξη πρωτογενών και δευτερογενών πηγών. Παρακάτω αναφέρονται οι πηγές αυτές, ενώ επιχειρείται η αποσαφήνιση της χρησιμοποίησής τους.

Συγκεκριμένα:

α. Το υλικό της συγκεκριμένης έρευνας προέρχεται κατά βάση από πρωτογενείς πηγές.

Το πρωτογενές υλικό συνίσταται:

- Στο υλικό των ημι-δομημένων συνεντεύξεων, προκειμένου να καταγραφούν οι απόψεις των υποκειμένων απέναντι στα ζητούμενα της έρευνας.

- Σε γράμματα αλληλογραφίας και φωτογραφίες, χρήσιμες πηγές ενημέρωσης, προκειμένου να φωτιστούν ορισμένες πτυχές των γεγονότων, όπως αναφέρονται από τα μέλη των οικογενειών.

- Σε νομοθετικό πλαίσιο για τους αλλοδαπούς, συμπεριλαμβανομένων των σχετικών νόμων, εισηγητικών εκθέσεων και πρακτικών της Βουλής, όσον αφορά τη θεώρηση της πολιτικής της Ελλάδας στα ζητήματα των αλλοδαπών γενικότερα και των οικογενειών τους ειδικότερα.

- Σε έγγραφα δημόσιων υπηρεσιών, φορέων και οργανισμών για τη συλλογή επιμέρους στοιχείων.

β. Δευτερογενές υλικό αποτελεί η βιβλιογραφία για την τεκμηρίωση των απόψεων του ερευνητή, ενώ στην ίδια κατηγορία εντάσσεται και το έντυπο υλικό από τον περιοδικό ή ημερήσιο τύπο, όπου εκφράζονται θέσεις προσώπων, φορέων και θεσμών. Η σημασία των πηγών αυτών σχετίζεται με την υποστήριξη μιας όσο το δυνατόν πιο σφαιρικής αντίληψης των γεγονότων και την αποφυγή των όποιων αξιολογικών παρεμβάσεων του συγγραφέα.

2. ΤΟ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ

2.1. Εννοιολογική αποσαφήνιση

Η ανάλυση του συγκεκριμένου ερευνητικού θέματος προϋποθέτει την προηγούμενη συζήτηση της σχετικής βιβλιογραφίας και την αποσαφήνιση του όρου μετανάστευση. Η εργασία αυτή καθίσταται μάλιστα ιδιαίτερα επιτακτική κατά την παρούσα συγκυρία, όπου η χρησιμοποιούμενη επιστημονική ορολογία αγγίζει συχνά τα όρια της πολυπλοκότητας, αν όχι της εννοιολογικής σύγχυσης. Αν και είναι παρακινδυνευμένο να υπάρξει ένας γενικά αποδεκτός ορισμός της έννοιας μετανάστευση, ωστόσο, σε κάθε περίπτωση επιλέγεται ένας συγκεκριμένος τρόπος παρουσίασης αυτού του φαινομένου³.

Καταρχήν, ως μετανάστευση ορίζεται κάθε μετακίνηση πληθυσμού από μία περιοχή σε μία άλλη ή από μία χώρα σε μία άλλη (Βεντούρα, 1994, 9). Το μεταναστευτικό φαινόμενο καλύπτει πολλές ανόμοιες διαδικασίες και καταστάσεις, ενώ προσλαμβάνει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά είτε ανάλογα με την περίοδο εξέλιξής του, είτε ανάλογα με τις διεθνείς σχέσεις και την πολιτικο-οικονομική συγκυρία. Εξίσου σημαντικός ρόλος αποδίδεται και στους παράγοντες (αίτια, κίνητρα, αποτελέσματα) της μεταναστευτικής διαδικασίας. Επομένως, απαιτείται μια διαρθρωτική κατηγοριοποίηση, ανάλυση και ερμηνεία όλων των πτυχών συγκρότησης των εννοιολογικών πτυχών της μετανάστευσης.

Η εύληπτη παρουσίαση των δεδομένων της παρούσας εργασίας προϋποθέτει την γενικότερη ταξινόμηση των διαστάσεων της μετανάστευσης σε συγκεκριμένες ενότητες. Το ερμηνευτικό πλαίσιο, αναφορικά με το περιεχόμενο και τα διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά του μεταναστευτικού φαινομένου, περιλαμβάνει τα παρακάτω κριτήρια ανάλυσης:

α. Γεωγραφική διάσταση. Η μετανάστευση, ως χαρακτηριστική μορφή κίνησης προσώπων, είναι ένα από τα κύρια είδη γεωγραφικής κινητικότητας⁴. Η ύπαρξη εθνικών συνόρων οδήγησε στη διάκριση της μετανάστευσης σε εσωτερική (δηλαδή μετακίνηση εντός των ορίων ενός κράτους) και εξωτερική ή διεθνή μετανάστευση (όπου η μετακίνηση γίνεται από κράτος σε κράτος). Ανάλογα με την προέλευση ή τον προορισμό των μεταναστών έχει επικρατήσει η διάκριση μεταξύ χωρών προέλευσης (που αποστέλλουν μετανάστες) και χωρών υποδοχής (που δέχονται μετανάστες) αντίστοιχα.

β. Δημογραφική διάσταση. Η μετανάστευση, ως συνεχής ροή ατόμων στο γεωγραφικό χώρο, συνεπάγεται την ανανέωση ή τη φθορά ενός πληθυσμού (Εμκε-Πουλοπούλου, 1994, 174). Για τη διερεύνηση της δημογραφικής διάστασης των μεταναστευτικών κινήσεων έχει γίνει οριοθέτηση των λεγόμενων δημογραφικών μοντέλων μετανάστευσης.

γ. Οικονομική διάσταση. Ανάμεσα στους δομικούς παράγοντες της μετανάστευσης συγκαταλέγονται κατά κύριο λόγο τα οικονομικά αίτια. Για την περιγραφή, ανάλυση και πρόβλεψη των οικονομικών παραγόντων μετανάστευσης έχουν αναπτυχθεί μια σειρά θεωρητικών προσεγγίσεων.

δ. Πολιτική διάσταση. Η δεύτερη χαρακτηριστική μορφή μεταναστευτικών κινήσεων στο σύγχρονο κόσμο αναφέρεται σε αναγκαστικές μετατοπίσεις προσώπων ή πληθυσμιακών ομάδων. Οι μετατοπίσεις αυτού του είδους θεωρούνται αποτέλεσμα πολεμικών ή πολιτικών γεγονότων και συνδέονται με την αναγκαιότητα δημιουργίας συμπαγών και/ή ομοιογενών κοινωνικά

³ Η επιλογή αυτή έχει σχέση με το αντικείμενο της (εκάστοτε) έρευνας και τα ερμηνευτικά πρότυπα (θεωρητικά και μεθοδολογικά) του (εκάστοτε) ερευνητή.

⁴ Με τον όρο γεωγραφική κινητικότητα εννοείται η μεταβολή θέσης του ατόμου στο γεωγραφικό χώρο (Τσαούσης, 1983, 238).

συνόλων. Αποτέλεσμα αυτής της εξέλιξης είναι η εμφάνιση μεγάλων προσφυγικών ρευμάτων και εκτοπισμένων πληθυσμών.

ε. Κοινωνική διάσταση. Τα μεταναστευτικά ρεύματα είναι αδύνατον να απομονωθούν από το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο ένταξής τους, καθώς, όπως τονίζεται σε σχετικές μελέτες (Nogle, 1994), επιφέρουν αλλαγές στις παγκόσμιες κοινωνικές δομές. Σε ένα άλλο επίπεδο, η παρουσία των μεταναστών σε μια χώρα υποδοχής συνιστά κοινωνικό ζήτημα, εφόσον οι τελευταίοι εντάσσονται σε μια συγκεκριμένη κοινωνική δομή και συμβάλλουν στη διαμόρφωση της δυναμικής της. Στο πλαίσιο αυτό τίθεται και το ζήτημα των κοινωνικο-πολιτισμικών διαστάσεων της μετανάστευσης τόσο για τον ίδιο το μετανάστη, όσο και την κοινωνία της χώρας υποδοχής. Κατά μία άλλη έννοια, ένα φαινόμενο τέτοιας έκτασης δεν μπορεί παρά να θεωρηθεί σε διαλεκτική σχέση με τους κοινωνικούς θεσμούς, την εξέλιξη και τους μετασχηματισμούς τους. Κατά συνέπεια, συνδεδεμένη με την ύπαρξη των μεταναστών σε ένα μεταναστευτικό περιβάλλον είναι και η ασκούμενη μεταναστευτική πολιτική από την “κυρίαρχη” εθνική ομάδα.

στ. Ψυχολογική διάσταση. Η αδυναμία σύμπτωσης φυσικής και ψυχοκοινωνικής μετακίνησης είναι δυνατόν να επηρεάσει την ψυχική υγεία του μετανάστη. Το ερευνητικό ενδιαφέρον σε τέτοιου είδους θέματα προέρχεται κυρίως από τους κλάδους της κοινωνικής και κλινικής ψυχολογίας.

ζ. Εκπαιδευτική διάσταση. Ο αυξανόμενος αριθμός μεταναστών στα μεταναστευτικά περιβάλλοντα των χωρών υποδοχής έχει ορατή αντανάκλαση στην εκπαιδευτική διαδικασία, καθώς ένα υψηλό ποσοστό ανήλικων ατόμων βρίσκεται ή πρόκειται να βρεθεί σε σχολική ηλικία⁵.

η. Διοικητική διάσταση. Χαρακτηριστική της συζήτησης για τη μετανάστευση είναι μια σύγκριση σχετικά με τον αριθμό και/ή την κατανομή των μεταναστευτικών πληθυσμών. Για την αποφυγή όσο το δυνατόν περισσότερων εμποδίων, όσον αφορά την οριοθέτηση των εισερχομένων ατόμων, έχουν διαμορφωθεί συγκεκριμένες κατηγοριοποιήσεις. Η διοικητική ορολογία, όπως αναπτύσσεται από τις κρατικές υπηρεσίες των χωρών υποδοχής, έχει ιδιαίτερες επιπτώσεις ακόμη και στην επιστημονική έρευνα. Αφενός μεν τα ερευνητικά δεδομένα είναι δυνατόν να προέρχονται από αμφισβητούμενες επιστημονικά ταξινομήσεις, αφετέρου δε τέτοιες κατηγοριοποιήσεις διακρίνουν ή ομογενοποιούν περιπτώσεις μεταναστευτικών ρευμάτων με βάση ασαφή ή αδιευκρίνιστα κριτήρια. Οι τυπολογίες αυτές⁶, όπως τονίζει ο Δαμανάκης (1997, 27), αν και έχουν τη δική τους «διοικητική λειτουργικότητα», δεν προσφέρονται πάντα για «επιστημονικές αναλύσεις», καθώς έχουν «περιορισμένες αναλυτικές δυνατότητες».

Τα χρησιμοποιούμενα κριτήρια διάκρισης στην παρούσα έρευνα έχουν κατά κύριο λόγο ποιοτικό χαρακτήρα και άπτονται των κοινωνικο-ψυχολογικών πτυχών της μετανάστευσης. Ωστόσο, προκειμένου να υπάρξει μια συνεννόηση για την ταξινόμηση του αλλοδαπού δυναμικού από την Αλβανία, υιοθετούμε στοιχεία από την κατηγοριοποίηση της Πετρινιώτη (1993), που παρουσιάζει κοινά σημεία με την ταξινόμηση του υφιστάμενου νομικού καθεστώτος των

⁵ Σε σχέση με αυτήν τη διάσταση αξίζει να σημειωθεί ότι κατά τη διάρκεια της δεκαετία του 1970 (κυρίως) υπήρξε μια τάση δημιουργίας ενός νέου παιδαγωγικού κλάδου, της “Παιδαγωγικής της Μετανάστευσης”, ο οποίος ενσωματώθηκε στη συνέχεια ή, καλύτερα, μετεξελίχθηκε στον κλάδο της “Διαπολιτισμικής Παιδαγωγικής” (Δαμανάκης, 1987).

⁶ Κάθε τυπολογία χρησιμοποιεί ιδιαίτερα κριτήρια διάκρισης και διαμορφώνει συγκεκριμένες κατηγοριοποιήσεις.

αλλοδαπών σε Ελλάδα και Ευρώπη⁷. Στην προκειμένη περίπτωση, αν και η μετανάστευση από την Αλβανία στην Ελλάδα καλύπτει πολλές ανόμιες κατηγορίες μετακινούμενων, η έρευνα επικεντρώνεται αποκλειστικά στους λεγόμενους οικονομικούς μετανάστες, καθώς φαίνεται να παρουσιάζουν ιδιαίτερα δημογραφικά και κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά από την πλειονότητα των μεταναστών. Επιπλέον, η ανάλυση περιλαμβάνει τόσο τους “νόμιμους” μετανάστες, όσο και τις “μη νόμιμες” μεταναστευτικές ομάδες. Η αποσαφήνιση του ευρύτερου πεδίου της έρευνας συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με τις παραπάνω επισημάνσεις.

θ. Χρονική διάσταση. Με κριτήριο τη χρονική διάρκεια παραμονής του μετανάστη σε μια χώρα υποδοχής γίνεται λόγος για εποχιακή, προσωρινή και μόνιμη μετανάστευση. Σημειώνεται στο σημείο αυτό ότι μεταξύ των κατηγοριών αυτών αναπτύσσονται ειδικότερες διαβαθμίσεις.

ι. Ατομική ή ομαδική διάσταση. Με κριτήριο την “πληθυσμικότητα” γίνεται διάκριση της μετανάστευσης σε ατομική, οικογενειακή και ομαδική (μετακίνηση ομάδων ατόμων ή και εθνοτήτων). Στο επίκεντρο της παρούσας έρευνας είναι η οικογενειακή μετανάστευση.

κ. Ιστορική διάσταση. Εξετάζοντας τις μετακινήσεις πληθυσμών σε ένα γενικότερο πλαίσιο κρίνεται σκόπιμη η αναφορά στη διαχρονική διάσταση του φαινομένου. Η ιστορική μελέτη αποτελεί ένα εργαλείο διασύνδεσης μιας σειράς παραμέτρων της μετανάστευσης σε σχέση με τη διαχρονική και συγχρονική τους διάσταση.

Στη βάση της παραπάνω τυπολογίας προσδιορίζονται και αθροίζονται οι κυριότερες εκφάνσεις του μεταναστευτικού φαινομένου. Η επισήμανση αυτών των διαστάσεων κρίνεται απαραίτητη, προκειμένου να επιτευχθεί η θεώρηση της μετανάστευσης συνολικά, λαμβάνοντας υπόψη ειδικότερα την ερευνοούμενη μεταναστευτική ομάδα.

Ας σημειωθεί ότι στο επίκεντρο του δικού μας ερευνητικού ενδιαφέροντος βρίσκεται η “οικογενειακή” διάσταση της μετανάστευσης, ως βάση και προϋπόθεση για την κατανόηση πλευρών της “εκπαιδευτικής” διάστασης, την οποία δεν εξετάζουμε ωστόσο στην παρούσα έρευνα.

---

⁷ Το νομικό καθεστώς προσδιορίζει και στη χώρα μας δύο κύριες κατηγορίες αλλοδαπών: τους μετανάστες και τους πρόσφυγες. Μετανάστες θεωρούνται τα πρόσωπα, που, προκειμένου να εγκατασταθούν σε άλλη χώρα, εγκαταλείπουν προηγουμένως τη δική τους εστία. Επειδή μια τέτοιου είδους μετακίνηση επηρεάζεται κατά κανόνα από οικονομικούς παράγοντες, οι μελετητές κάνουν λόγο για οικονομική μετανάστευση και οικονομικούς μετανάστες. Από την άλλη, πρόσφυγες θεωρούνται τα προστατευόμενα από την παρ.2 (Α) του άρθρ.1 της Σύμβασης της Γενεύης (όπως τροποποιήθηκε με το άρθρ.19 του Πρωτοκόλλου της Νέας Υόρκης) πρόσωπα, εξαιτίας της δίωξης των θρησκευτικών, πολιτικών και κοινωνικών τους πεποιθήσεων. (Νάσκου-Περράκη, 1991). Αναφερόμενοι στους μετανάστες γίνεται καταρχήν διάκριση μεταξύ υπηκόων κρατών-μελών και μη μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ειδικότερο κριτήριο κατηγοριοποίησης είναι η νόμιμη ή μη είσοδος και παραμονή τους σε μια χώρα υποδοχής. Νόμιμοι μετανάστες χαρακτηρίζονται τα πρόσωπα, που εισέρχονται και παραμένουν νόμιμα στο εσωτερικό κάποιας χώρας, ενώ έχουν εφοδιαστεί προηγουμένως με άδεια παραμονής και εργασίας. Αντιθέτως, οι μη νόμιμοι μετανάστες είτε εισέρχονται εξ αρχής χωρίς τα νόμιμα ταξιδιωτικά έγγραφα (λαθρομετανάστες), είτε εισέρχονται μεν νόμιμα, αλλά παραμένουν στη συνέχεια παράνομα στη χώρα υποδοχής (αντικανονικοί μετανάστες). Μια διοικητικά προσανατολισμένη διάκριση, όπως ακριβώς είναι η παραπάνω, παρέχει σε γενικές γραμμές τα κριτήρια ταξινόμησης των αλλοδαπών σε μια χώρα υποδοχής.

2.2. Θεωρητικές προσεγγίσεις

Η θεωρητική προσέγγιση των παγκόσμιων μεταναστευτικών ρευμάτων δεν υπόκειται σε καθολικά για την ισχύ τους ερμηνευτικά πρότυπα ανάλυσης. Η επίδραση μιας πολυμορφίας παραγόντων, αναφορικά με τα αίτια, τις συνέπειες και τα άλλα χαρακτηριστικά του μεταναστευτικού φαινομένου, η διαχρονική και συγχρονική εξέλιξη της μετανάστευσης σε ιδιαίτερες χωρο-χρονικές συνθήκες, ο ρόλος ατομικών και/ή συλλογικών παραγόντων στη μεταναστευτική διαδικασία οδηγούν σε πολυδιάστατες και πολύ-επίπεδες θεωρήσεις (Lucassen & Lucassen, 1997). Παράλληλα, η ανάπτυξη και εξέλιξη μιας έντονης ερευνητικής δραστηριότητας έχει επηρεάσει το γενικότερο επιστημονικό προβληματισμό σε πολλαπλές κατευθύνσεις. Ο θεωρητικός διάλογος, αν επιχειρηθεί μια σύγκριση με έρευνες του παρελθόντος, έχει επεκταθεί σε πιο λεπτομερή ζητήματα, ενώ διακρίνεται και μια τάση για συγκριτικές μεθοδολογικά προσεγγίσεις. Τα νέα ταξινομικά σχήματα, πιο αναλυτικά και εξειδικευμένα σε σχέση με τα κλασικά μοντέλα ανάλυσης, αφενός μεν δίνουν το έναυσμα μια ενδελεχούς διερεύνησης των φαινομένων, αφετέρου δε εξειδικεύουν το ερευνητικό πεδίο σε σημείο διαμόρφωσης μια εύθραυστης ισορροπίας μεταξύ γενικών κατευθυντήριων γραμμών και ειδικότερων παραμέτρων. Έως και σήμερα δεν έχει προταθεί άλλωστε ένα ενιαίο ή καθολικό μοντέλο ανάλυσης όλων των διαστάσεων της μετανάστευσης.

Το κοινωνικό πλαίσιο προσδιορισμού της μετανάστευσης προκρίνεται από τους ερευνητές ως κύριο σημείο αναφοράς των σύγχρονων θεωρήσεων. Οι πληθυσμιακές μετακινήσεις αποτελούν σε μεγάλο βαθμό προέκταση των οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών οργάνωσης τόσο των χωρών προέλευσης, όσο και των χωρών υποδοχής. Ιδιαίτερα, το χωρο-χρονικό συγκείμενο διαμόρφωσης, ανάπτυξης και εξέλιξης του μεταναστευτικού φαινομένου αποτελεί ένα ουσιώδες κριτήριο διαμόρφωσης των θεωρητικών κατευθύνσεων. Η διεθνής μετανάστευση δεν είναι αποκλειστικά συνδεδεμένη με την πολιτικο-οικονομική και κοινωνική κατάσταση των χωρών, αλλά σχετίζεται και με την οργάνωση της ιδεολογίας και των θεσμών του έθνους-κράτους. Οι μεταναστευτικές κινήσεις υπακούουν σε διαφοροποιημένες δομές και συνδέονται άμεσα με τα μορφολογικά, πολιτισμικά και ιστορικά δεδομένα κάθε χώρας, κάτι που οδηγεί σε μια συστημική αντίληψη, οριοθέτηση και αντιμετώπιση της διαδικασίας της μετανάστευσης ανάμεσα σε δύο χώρες. Κοντολογίς, η αντίληψη της μετανάστευσης έχει σχέση με τη θεώρηση ενός πολύ-παραγοντικού, εξελιξιμικού και δυναμικού φαινομένου.

Αυτή η ενότητα εστιάζεται σε μια σύνοψη των βασικότερων θεωρητικών σκέψεων σχετικά με το ζήτημα της μετανάστευσης. Οι αντιλήψεις αυτές αποκτούν νόημα, σαφήνεια και υπόσταση εντός συγκεκριμένων θεωριών. Τα όποια ερμηνευτικά σχήματα αποσκοπούν στην περιγραφή, ανάλυση και ερμηνεία της μεταναστευτικής διαδικασίας σε σχέση κυρίως με τα δομικά χαρακτηριστικά των κοινωνιών. Είναι χρήσιμο να ληφθεί ωστόσο υπόψη ότι δεν υπάρχει κάποια ολοκληρωμένη θεώρηση μετανάστευσης ή κάποιος διεπιστημονικός κλάδος με αποκλειστικό ενδιαφέρον τη μετακίνηση πληθυσμών. Η κάθε αναζήτηση έχει το δικό της θεωρητικό προσανατολισμό και τις δικές της μεθόδους διερεύνησης. Όσον αφορά το αντικείμενο της παρούσας εργασίας, στόχος μας είναι η οριοθέτηση ενός θεωρητικού μοντέλου, στο πλαίσιο του οποίου πρόκειται να ερμηνεύσουμε τη μετανάστευση των Αλβανών προς την Ελλάδα γενικότερα, καθώς και να αποσαφηνίσουμε την οικογενειακή διάσταση ως προς το ρόλο της στη μεταναστευτική διαδικασία ειδικότερα.

2.2.1. Μικρο-δομικές θεωρήσεις

Μια από τις βασικές σχολές προσέγγισης των μεταναστευτικών κινήσεων είναι και η νεο-κλασική αντίληψη του φαινομένου. Η γενική αυτή θεώρηση ερμηνεύει τη μετανάστευση ως οικονομική διαδικασία ανάμεσα σε διαφορετικές χώρες και προωθεί μια τυπολογία αναζήτησης των γενικών κανόνων μετακίνησης πληθυσμών εντός και εκτός του ευρωπαϊκού χώρου. Το νεο-κλασικό ερμηνευτικό μοντέλο συνδέει τη μεταναστευτική κίνηση με τις ανάγκες του ατόμου για εργασία και μισθούς, συσχετίζει το μέγεθος της μετανάστευσης με την ανάπτυξη της βιομηχανίας και των εμπορικών συναλλαγών, δίνει έμφαση στην τάση των ανθρώπων να μετακινούνται από χαμηλόμισθες σε υψηλόμισθες περιοχές και αποβλέπει στην επισήμανση του κέρδους-κόστους από τη μετανάστευση για τον προσδιορισμό του θετικού ή αρνητικού αποτελέσματος της τελευταίας. Ειδικότερα, το βασικότερο οικονομικό κίνητρο για τη μετακίνηση αλλοδαπού εργατικού δυναμικού από μια περιοχή σε μία άλλη θεωρείται η διαφορά των πραγματικών μισθών και η διαφορά στις αμοιβές μεταξύ των συγκεκριμένων σε κάθε περίπτωση περιοχών. Στην πορεία εξέλιξης των σχετικών ερευνών υπήρξε και αλλαγή ‘‘παραδείγματος’’ ως προς την αντιμετώπιση των παραπάνω ζητημάτων⁸.

Οι σύγχρονες νεο-κλασικές αντιλήψεις συμπεριέλαβαν στις αναλύσεις τους τον παράγοντα της μετακίνησης του διεθνούς κεφαλαίου και αντιμετώπισαν τη μετανάστευση ως παράμετρο αύξησης της παγκόσμιας παραγωγής και βελτίωσης του επιπέδου διαβίωσης στις χώρες προέλευσης και υποδοχής (Εμκε-Πουλοπούλου, 1986, 240). Η ερμηνεία της μεταναστευτικής κινητικότητας συναρτάται στο πλαίσιο αυτό με την τάση του ανθρώπου για βελτίωση της οικονομικής του κατάστασης σε συνδυασμό με τη λειτουργία των αγορών εργασίας. Νεώτεροι ερευνητές οδηγήθηκαν στην υιοθέτηση μιας σειράς προσδιοριστικών μεταβλητών της αποφάσεως του ατόμου να μεταναστεύσει, όπως είναι η οικονομική, πολιτική και κοινωνική υποδομή των χωρών αποστολής και υποδοχής, ενώ ιδιαίτερη έμφαση αποδόθηκε και στους λεγόμενους ενδιάμεσους παράγοντες, όπως είναι η απόσταση ανάμεσα στις δύο χώρες, ο ρόλος της οικογένειας, της ηλικίας, του φύλου κ.ά., όσον αφορά την έκβαση της μετανάστευσης. Άξονα της νεο-κλασικής προσέγγισης αποτέλεσε το αξίωμα ότι οι νόμοι της αγοράς επιτρέπουν τη βελτίωση της οικονομικής κατάστασης των μετακινούμενων, όπου η ζήτηση εργασίας διασφαλίζει ευνοϊκότερες αμοιβές και, κατ’ επέκταση, ένα υψηλότερο βιοτικό επίπεδο.

Τέτοιου είδους προσεγγίσεις είναι γνωστές και ως push-pull theories ή, αλλιώς, θεωρίες για τις αιτίες που προκαλούν μετακινήσεις από μία χώρα και έλκουν μετανάστες σε μία άλλη χώρα. Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται και τα λεγόμενα κοινωνικο-οικονομικά μοντέλα, που επικεντρώνονται στην ανάλυση των οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών παραγόντων μετανάστευσης. Οι τάσεις

⁸ Για την ταξινόμηση όλων αυτών των θεωρητικών αναφορών διακρίνονται μακρο-επίπεδες και μικρο-επίπεδες κατευθύνσεις ανάλυσης. Οι μακρο-επίπεδες προσεγγίσεις τεκμηριώνουν μια σειρά υποθέσεων, όπως ότι η διεθνής μετανάστευση του εργατικού δυναμικού είναι αποτέλεσμα ανισοτήτων ανάμεσα στις κλίμακες μισθών μεταξύ των κρατών, ότι η μείωση τέτοιου είδους ανισοτήτων πρόκειται να επιφέρει αρνητικά αποτελέσματα στις μεταναστευτικές κινήσεις, ότι οι αγορές έχουν την κύρια ευθύνη για τα κύματα εργατικού δυναμικού σε διεθνές επίπεδο και, τέλος, ότι ο τρόπος ελέγχου της μετανάστευσης γίνεται μέσω της ρύθμισης της επιρροής των αγορών εργασίας. Μια μικρο-επίπεδη ανάλυση, από την άλλη, έχει ως αντικείμενο διερεύνησης τις διαφοροποιήσεις μισθών και δεικτών απασχόλησης σε ατομικό επίπεδο, τις επιρροές του ανθρώπινου κεφαλαίου και των ενδιάμεσων παραγόντων στην εξέλιξη της μετανάστευσης, το βαθμό επηρεασμού της μετακίνησης του ατόμου σε συνάρτηση με την οργάνωση των αγορών εργασίας και, τέλος, τη διάσταση του κόστους-κέρδους από τη μετανάστευση για κάθε άτομο ξεχωριστά. Συνοψίζοντας, προκειμένου να υπάρξει μια ολοκληρωμένη εικόνα για τη μετακίνηση μιας πληθυσμιακής ομάδας, όλες οι παραπάνω υποθέσεις εξετάζονται σε ένα ενιαίο πλαίσιο.

εξώθησης από μια χώρα προέλευσης σχετίζονται με τη δημογραφική κατάσταση, τους χαμηλούς δείκτες διαβίωσης και την πολιτική συγκυρία, ενώ οι τάσεις έλξης σε μια άλλη χώρα έχουν σχέση με τη ζήτηση εργατικού δυναμικού, τις οικονομικές, εκπαιδευτικές κ.ά. ευκαιρίες⁹ (Castles & Miller, 1993, 19). Κοινωνικο-οικονομικά προσανατολισμένοι ερευνητές ταξινομούν τους παραπάνω παράγοντες, ανάλογα με τη βαρύτητά τους για το μετακινούμενο άτομο, σε απωθητικούς και ελκυστικούς. Ως αντιπροσωπευτικό πρότυπο ανάλυσης και συστηματοποίησης των μεταναστευτικών παραγόντων θεωρείται το μοντέλο του Lee. Η επιστημονική εξέλιξη αυτού του “παραδείγματος” συνέβαλλε στην εξειδίκευση των αποτελεσμάτων της μετανάστευσης σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο (Lee, 1996). Σημειώνεται στο σημείο αυτό ότι σημείο αξιολόγησης των συνεπειών της μετανάστευσης αποτέλεσε ο ίδιος ο μετανάστης¹⁰.

Μια δομική θεώρηση της μετανάστευσης δεν περιορίζεται αποκλειστικά στην οικονομική της διάσταση, καθώς ακόμη κι όταν μετακινούνται άτομα της ίδιας - εθνοτικά - ομάδας την ίδια χωρο-χρονική συγκυρία, ο χαρακτήρας της μετανάστευσής τους είναι δυνατόν και πάλι να διαφέρει.

Η ερμηνεία τέτοιων διαφοροποιήσεων γίνεται μέσα από τη μελέτη του πλαισίου των κοινωνικών δικτύων. Η ανάλυση επικεντρώνεται υπό την έννοια αυτή σε προσεγγίσεις, που σχετίζονται με τη μελέτη των μηχανισμών πρόσβασης των μεταναστών στις χώρες υποδοχής. Η ερμηνεία της δικτυακής (networks) και της αλυσιδωτής μετανάστευσης (chain migration) συνιστούν κατά το πρότυπο αυτό αντικείμενο της παρούσας μελέτης. Το πρώτο είδος μετανάστευσης αναφέρεται στην κατασκευή κοινωνικών δικτύων μεταξύ των μεταναστών (Καβουνίδα, 1998). Η μετανάστευση παρουσιάζεται μέσα από την προσέγγιση των κοινωνικών δικτύων ως ομαδικό ή οικογενειακό παράγωγο σχέσεων μεταξύ μεταναστών και οικογενειακών ή συγγενικών ομάδων. Οι ανταλλαγές πληροφοριών ανάμεσα στους μετανάστες ή μεταξύ επαναπατριζόμενων και μελλοντικών μεταναστών καθορίζουν την εξέλιξη της μετανάστευσης από τη μια χώρα στην άλλη. Με την αλυσιδωτή μετανάστευση εμφανίζεται και καθιερώνεται μακροπρόθεσμα ένα είδος μετανάστευσης μέσα από μηχανισμούς ανταλλαγής πληροφοριών. Η μεταναστευτική διαδικασία προσδιορίζεται στο πλαίσιο αυτό από τη λειτουργία οργανωμένων δικτύων. Η μετανάστευση από την Αλβανία στην Ελλάδα και ιδιαίτερα η οικογενειακή μετακίνηση αποτελούν ενδεικτικό παράδειγμα τέτοιου είδους διαδικασιών.

---

⁹ Εξίσου σημαντική σημασία αποδίδεται κατά το πρότυπο αυτό και στις ενδιάμεσες παραμέτρους μετανάστευσης.

¹⁰ Οι κλασικές προσεγγίσεις ασχολήθηκαν με το κόστος-κέρδος της μετανάστευσης σε μια λογική νομιμοποίησης του φαινομένου, ενώ αγνοήθηκε η ύπαρξη αρνητικών συνεπειών τόσο για τους μετανάστες, όσο και για τις χώρες υποδοχής, ζητήματα, που τέθηκαν μόλις την προηγούμενη δεκαετία στο επίκεντρο των κοινωνικών ερευνών.

2.2.2. Μακρο-δομικές θεωρήσεις

Οι μακρο-δομικές μεταναστατευτικές προσεγγίσεις είναι πολυεπίπεδες και συνεπώς δύσκολα προσδιοριζόμενες σε όλες τους τις διαστάσεις. Σε ένα γενικότερο πλαίσιο, το μεταναστευτικό φαινόμενο συνδέεται με την πολιτική οικονομία της παγκόσμιας αγοράς, ενώ άμεση θεωρείται η σχέση του με τις διακρατικές σχέσεις και τους νόμους. Τέτοιες θεωρήσεις έχουν την αφετηρία τους στα λεγόμενα πολιτικο-οικονομικά μοντέλα μετανάστευσης. Η διεθνής μετανάστευση θεωρείται φυσική συνέπεια τόσο της καπιταλιστικής αγοράς στον αναπτυσσόμενο κόσμο, όσο και της εισχώρησης της παγκόσμιας οικονομίας στις περιφερειακές αγορές. Οι σχετικές μελέτες συνδέουν τη μεταναστευτική κίνηση με την πολιτική, οικονομική και ιδεολογική οργάνωση της παγκόσμιας αγοράς, ενώ αντιμετωπίζουν το μεταναστευτικό φαινόμενο ως αποτέλεσμα της παραγωγής και αναπαραγωγής ενός παγκόσμιου συστήματος οργάνωσης (Ψημμένος, 1999).

Κύριο χαρακτηριστικό της σύγχρονης μετανάστευσης, τουλάχιστον κατά τη μαρξιστική θεώρηση, είναι η οικονομική της προέλευση και τα οικονομικά αποτελέσματά της. Η θεωρητική προσέγγιση του μεταναστευτικού φαινομένου εντάσσεται στην όλη αντίληψη του καπιταλιστικού συστήματος και της στρωμάτωσής του. Η απόφαση του ανθρώπου να μετακινηθεί για να προσφέρει την εργατική του δύναμη, όπως τονίζεται στη μελέτη της Κασιμάτη (1984, 13-14), δεν μπορεί παρά να ειδωθεί σε συνάρτηση με το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα, που, δημιουργώντας μια ανισομερή οικονομική ανάπτυξη, παράγει και ανατροφοδοτεί τις διαδικασίες μετανάστευσης. Τελικά, η μετανάστευση, ως εγγενές προϊόν του καπιταλιστικού συστήματος, θεωρείται αποτέλεσμα και παράγοντας αναπαραγωγής του διεθνούς καταμερισμού εργασίας.

Η άνιση οικονομική ανάπτυξη αποτυπώνεται σχηματικά με τη διάκριση ενός αναπτυγμένου κέντρου και μιας υπανάπτυκτης περιφέρειας. Τα αίτια και οι επιπτώσεις της μετανάστευσης εντάσσονται στο πλαίσιο εξάρτησης της περιφέρειας από το κέντρο. Βασική συνέπεια αυτής της εξάρτησης αποτελεί η διαιώνιση της ανισομερούς οικονομικής ανάπτυξης. Το επίκεντρο του ενδιαφέροντος των νεο-μαρξιστικών αναλύσεων επεκτείνεται στη διερεύνηση των μηχανισμών αναπαραγωγής της εκμεταλλευτικής σχέσης της περιφέρειας από το κέντρο και την κατανόηση των χαρακτηριστικών της κατώτερης κοινωνικο-οικονομικής θέσης των μεταναστών στις χώρες υποδοχής. Οι μελέτες αυτές εισάγουν στη διεθνή βιβλιογραφία την έννοια της κατασταλτικής λειτουργίας των αλλοδαπών εργατών. Άμεσα συνδεδεμένη με την παραπάνω συζήτηση είναι η μελέτη της παραγωγής και αναπαραγωγής της κοινωνικής παρουσίας των αλλοδαπών στα μεταναστευτικά περιβάλλοντα των χωρών υποδοχής.

Κεντρικό σημείο αναφοράς της σύγχρονης μετανάστευσης υπήρξε η παραγωγή και αναπαραγωγή ενός φτηνού εργατικού δυναμικού και η πολιτική διαχείριση της ταυτότητας ή των πολιτισμικών κατηγοριοποιήσεων αυτού του δυναμικού. Η μελέτη και αξιολόγηση των μηχανισμών εξουσίας και αλληλεπίδρασης αποδεικνύουν τόσο τις οικονομικές-υλικές σχέσεις προσδιορισμού της οικονομικής και πολιτικής διαχείρισης των μεταναστών, όσο και τις ιδεολογικές παραμέτρους καθορισμού της θέσης των τελευταίων (Lazaridis & Psimmenos, 1998). Αυτές ακριβώς οι προεκτάσεις εξουσίας και αλληλεπίδρασης ορίζουν τα δομικά και πολιτισμικά όρια της κοινωνικής παρουσίας του μετανάστη. Κατά συνέπεια, προκειμένου να κατανοηθεί και να τεκμηριωθεί ο ρόλος των πληθυσμιακών μετακινήσεων στην παραγωγή-αναπαραγωγή του διεθνούς συστήματος οργάνωσης, η δομική προσέγγιση ερμηνεύει αυτούς καθαυτούς τους μηχανισμούς αναπαραγωγής. Η σημασία του μοντέλου κέντρου-περιφέρειας έγκειται στο σημείο αυτό στην ερμηνεία των

μηχανισμών εξάρτησης του μετανάστη σε κάθε επίπεδο της κοινωνικής του ύπαρξης. Ένα τέτοιο μοντέλο έχει εξίσου σημαντική σημασία στο πλαίσιο του νέου διεθνούς κοσμοσυστήματος οργάνωσης μεταξύ κρατών ή ενιαίων συνασπισμών¹¹ (Χάλαρης, 1993, 21).

Ο χώρος της παγκοσμιοποίησης της οικονομικής και πολιτικής οργάνωσης, όπου η σημερινή μετανάστευση λαμβάνει χώρα, αποτελεί μια νέα πτυχή της θεωρητικής συζήτησης. Η μεταναστευτική κίνηση στον ενιαίο ευρωπαϊκό χώρο φαίνεται να είναι αποτέλεσμα και φορέας της παγκοσμιοποίησης της εργασίας. Στη σημερινή Ευρώπη τόσο η ελαστική, όσο και μεταφερόμενη εργασία συνθέτουν ένα νέο πρότυπο οικονομικής οργάνωσης μεταξύ των κρατών. Ο ρόλος της μετανάστευσης είναι συνδεδεμένος με την ανταγωνιστικότητα του κεφαλαίου και τις εθνικο-κρατικές πολιτικές δημιουργίας και διαχείρισης ενός περιφερειακού και φθηνού εργατικού δυναμικού. Συνοψίζοντας, η εισχώρηση της παγκόσμιας οικονομίας στις περιφερειακές χώρες λειτούργησε καταλυτικά στη διεθνή μετακίνηση, καθώς οι καπιταλιστικές επενδύσεις δημιουργούν ένα ξεριζωμένο εργατικό δυναμικό στις περιφερειακές χώρες, ενώ ο τρόπος ελέγχου της μετανάστευσης πραγματοποιείται μέσα από πολιτικές ρυθμίσεις ελέγχου των παραπάνω στρατηγικών. Η μετανάστευση παρουσιάζεται με βάση τη λογική αυτή ως μια δυναμική διαδικασία στο πλαίσιο της ανάπτυξης και διάρθρωσης της παγκόσμιας οικονομίας.

---

¹¹ Ας σημειωθεί ότι το μοντέλο κέντρου-περιφέρειας έχει ευρέως εφαρμοστεί και σε παιδαγωγικές εργασίες, στο επίκεντρο των οποίων βρίσκεται η εκπαίδευση κάτω από μεταναστευτικές συνθήκες (Δαμανάκης, 1987).

2.2.3. Σύγκριση θεωρητικών μοντέλων

Τα παραπάνω θεωρητικά μοντέλα προωθούν ένα ολιστικό πλαίσιο αντιμετώπισης και θεώρησης των μεταναστευτικών φαινομένων. Οι μικρο-δομικές προσεγγίσεις εστιάζουν στα δομικά χαρακτηριστικά των κοινωνιών και προβάλλουν το μετανάστη ως κυρίαρχο και υπεύθυνο των επιλογών του. Η μετανάστευση παρουσιάζεται με την έννοια αυτή ως εκούσια διαδικασία και ως αποτέλεσμα ατομικών επιλογών. Οι μακρο-δομικές αναλύσεις, από την άλλη, αποδίδουν ιδιαίτερη έμφαση στις δομές της πολιτικής οικονομίας και παραγνωρίζουν το ρόλο του μετανάστη στη μεταναστευτική διαδικασία. Ενοποιητικό πυρήνα των παραπάνω κατευθύνσεων αποτελούν οι θεωρίες του δομικού λειτουργισμού, που αντιλαμβάνονται το μεταναστευτικό φαινόμενο ως μέρος του συνολικού κοινωνικού συστήματος, ενώ μελετάται ο ρόλος της μετανάστευσης ως προς τη λειτουργικότητα ή μη των κοινωνικών δομών. Τέτοιου είδους σχήματα δεν προσφέρονται όμως για μια ικανοποιητική θεώρηση της συγχρονικής διάστασης των μεταναστευτικών φαινομένων.

Οποιοδήποτε μεταναστευτικό φαινόμενο είναι αδύνατον να αναλυθεί ανεξάρτητα από τις συστηματικές καταβολές ή τα ομαδικά, ατομικά και υποκειμενικά χαρακτηριστικά του. Οι σύγχρονες προσεγγίσεις αντιμετωπίζουν τους μετανάστες ως κοινωνικά υποκείμενα με ενεργό δράση στη διαμόρφωση της κοινωνικής και πολιτισμικής πραγματικότητας, ενώ αμφισβητούν την εγκυρότητα των προσεγγίσεων ομογενοποίησης ή κατηγοριοποίησης των μεταναστών μέσα από εθνικές ή φυλετικές ταξινομήσεις. Στην προβληματική της μετανάστευσης τίθενται μια σειρά από νέα ζητήματα, που υπερβαίνουν παραδοσιακές αντιλήψεις, όταν ο μετανάστης θεωρούνταν κυρίως ως θύμα της μετανάστευσής του, αλλά και στερεότυπα, όταν όλες οι μεταναστευτικές ομάδες ομογενοποιούνταν φυλετικά, πολιτισμικά και κοινωνικά με βάση τα ίδια κριτήρια.

Νέα εννοιολογικά σχήματα λαμβάνουν υπόψη τους χώρους δράσης του μετανάστη, τις διαδικασίες εξέλιξης και διαμόρφωσης της ταυτότητάς του, καθώς και τις μεθόδους αντίστασης ή αντίδρασης του τελευταίου στις πολιτικο-οικονομικές δομές των χωρών υποδοχής (Anthias & Yuval-Davies, 1993). Η προσέγγιση της μετανάστευσης, ανάλογα με τους επιδιωκόμενους ερευνητικούς προσανατολισμούς, μετατρέπεται από κοινωνικο-οικονομική σε κοινωνικο-πολιτισμική και αντίστροφα. Επομένως, η σύζευξη των θεωρητικών κατευθύνσεων προβάλλει ως αναγκαία διεργασία, προκειμένου να ενταχθούν στο ίδιο επίπεδο ανάλυσης τόσο η μελέτη του οικονομικού, πολιτικού και κοινωνικού συγκείμενου οργάνωσης της μετανάστευσης, όσο και η παρουσία ή ο ρόλος του μετανάστη στη μεταναστευτική διαδικασία.

Η θεματική της παρούσας έρευνας ασφαλώς και δεν επιτρέπει τη χρήση μονοδιάστατων ερμηνευτικών μοντέλων ανάλυσης. Ορμώμενοι από μια κατά βάση πολιτικο-οικονομική κατεύθυνση αρχικά, αναφερόμενοι στο γενικότερο συγκείμενο ένταξης της μετανάστευσης των Αλβανών, καταλήγουμε σε μια κυρίως κοινωνικο-πολιτισμική θεώρηση, καθώς προσδιορίζεται ο ρόλος ή η παρουσία της οικογένειας σε διαδοχικά κοινωνικά περιβάλλοντα. Από μία άλλη οπτική γωνία, η μακρο-επίπεδη θεώρηση, που εξετάζει την αλβανική μετανάστευση σε σχέση με οικονομικούς, πολιτικούς, κοινωνικούς κ.ά. παράγοντες, δίνει τη θέση της σε μια μικρο-δομική αντίληψη, που επικεντρώνεται στη δυναμική της ομάδας, καθώς σημείο αναφοράς της έρευνας αποτελεί η οικογένεια του μετανάστη. Στο πλαίσιο αυτό προσδιορίζονται μια σειρά κοινωνικών και ψυχολογικών συνεπειών της μετανάστευσης και, μάλιστα, σε όλα τα στάδια διαδρομής της αλβανικής οικογένειας. Εντός ενός τέτοιου συστήματος διαμορφώνεται το πλαίσιο κατανόησης του αντικείμενου της έρευνας συνολικά.

Στην παρούσα μελέτη, επίκεντρο της οποίας είναι οι οικογένειες των αλβανών μεταναστών, η μετανάστευση εξετάζεται τόσο από την οπτική γωνία του μετανάστη, καθώς βιώνεται ως οικογενειακή εμπειρία, όσο και σε συνάρτηση με τις αναπτυσσόμενες, διαμορφούμενες και μεταβαλλόμενες επιδράσεις του κοινωνικού συστήματος. Η σύνδεση της μικρο-επίπεδης με τη μακρο-επίπεδη έρευνα έγκειται στο ότι η μετανάστευση των Αλβανών σχετίζεται: α. με τις γενικότερες τάσεις μετανάστευσης, όπως διαμορφώνονται σε μια δεδομένη συγκυρία και β. με τη θέση των ίδιων των ατόμων στο παραπάνω πλαίσιο, καθώς τα άτομα είναι που εκτιμούν, κρίνουν και αποφασίζουν τελικά για τη μετακίνησή τους.

Μεταξύ των δύο αυτών επιπέδων υπεισέρχεται και ο οικογενειακός παράγοντας, ο οποίος επηρεάζεται και επηρεάζει τη μεταναστευτική διαδικασία. Σε καμία περίπτωση δεν πρόκειται όμως να θεωρηθούν οι παραπάνω κατηγορίες ξεχωριστά η μία από την άλλη.

2.3. Μεταναστευτικά ρεύματα

Οι μεταναστευτικές κινήσεις αναφέρονται σε συγκεκριμένες οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες, ενώ επηρεάζουν τη διαμόρφωση της δημογραφικής, οικονομικής, πολιτικής, κοινωνικής και πολιτισμικής πραγματικότητας των ευρωπαϊκών κοινωνιών. Για τη μελέτη των μεταναστευτικών ρευμάτων έχει επικρατήσει η κατάταξή τους σε γενικότερες κατηγορίες και επιμέρους σχήματα. Αν και δεν πρόκειται να επεκταθούμε στη μελέτη αυτών των μετακινήσεων συνολικά, παρακάτω επιχειρούμε να δώσουμε, έστω και συνοπτικά, μια ιστορική εικόνα των μεταναστευτικών ρευμάτων. Η παρούσα ταξινόμηση κινείται τόσο σε διαχρονικό, όσο και σε συγχρονικό επίπεδο, ενώ λαμβάνει υπόψη και τη σύνθεση ή τα χαρακτηριστικά των μετακινούμενων πληθυσμών.

2.3.1. Διαχρονική προσέγγιση

Η παρακάτω κατηγοριοποίηση, που αναφέρεται στη διαχρονική διάσταση των πληθυσμιακών μετακινήσεων, οριοθετείται με βάση δύο κυρίως κριτήρια. Πρώτον, με χρονικό ορόσημο το Β΄ παγκόσμιο πόλεμο επιχειρείται η διάκριση μεταξύ προπολεμικών και μεταπολεμικών μετακινήσεων και, δεύτερον, με επίκεντρο τον ευρωπαϊκό χώρο γίνεται λόγος για υπερπόντιες και ενδο-ευρωπαϊκές μεταναστεύσεις. Εντάσσοντας τα δεδομένα αυτά σε ένα ενιαίο πλαίσιο γίνεται διάκριση των μεταναστευτικών κινήσεων στις ακόλουθες κατηγορίες (Μουσούρου, 1991):

- α. Προπολεμική υπερπόντια μετανάστευση¹².*
- β. Προπολεμική ενδο-ευρωπαϊκή μετανάστευση¹³.*
- γ. Μεταπολεμική υπερπόντια μετανάστευση¹⁴.*
- δ. Μεταπολεμική ενδο-ευρωπαϊκή μετανάστευση.*

Η ανατροπή των μεταναστευτικών ροών στα μεγέθη των ευρωπαϊκών και υπερπόντιων μεταναστεύσεων κατά το δεύτερο ήμισυ του 20ου αιώνα προκάλεσε μια αλλαγή ως προς την εξέλιξη της μετανάστευσης. Η διαφοροποίηση εκφράζεται πρωτίστως με μετακινήσεις εντός του ευρωπαϊκού χώρου και, δευτερευόντως, από χώρες του Τρίτου κόσμου προς την Ευρώπη Ένα τμήμα του μεταναστευτικού ρεύματος εξακολούθησε ωστόσο να είναι υπερπόντιο. Συγκεκριμένα, μεταναστευτικές χώρες αποτέλεσαν οι της δυτικής και βόρειας Ευρώπης, ενώ οι χώρες αποστολής κάλυπταν τη νοτιο-ευρωπαϊκή ζώνη. Η ενδο-ευρωπαϊκή μεταπολεμική μετανάστευση, απόλυτα οργανωμένο και ελεγχόμενο φαινόμενο, είναι κατεξοχήν νεωτερική και αποβλέπει στην απόκτηση εργατικών χεριών λόγω της ταχύρυθμης οικονομικής ανάπτυξης και εξέλιξης (Castles & Kosack, 1985, 27-28). Στο πλαίσιο αυτό διαμορφώθηκε ένα φάσμα παραλλαγών μεταναστευτικής πολιτικής, κύριος άξονας των οποίων αποτέλεσε η προσωρινότητα και εναλλαγή της εργατικής δύναμης.

Με την ενσωμάτωση των νοτιο-ευρωπαϊκών χωρών στο διεθνές σύστημα οικονομικής οργάνωσης περιορίστηκε ο ρόλος των τελευταίων ως χωρών αποστολής

¹² Το προπολεμικό υπερπόντιο μεταναστευτικό ρεύμα κατευθύνεται από την Ευρώπη προς τις Η.Π.Α. και αποτελεί την κύρια μορφή μετανάστευσης εκείνης της περιόδου. Οι υπερπόντιες μεταναστευτικές χώρες αντιμετώπισαν τη μετανάστευση ως μόνιμη λύση των δημογραφικών τους προβλημάτων και των αναγκών ανάπτυξης τους γενικότερα.

¹³ Κύριο χαρακτηριστικό αυτής της μετανάστευσης αποτελούν οι αναγκαστικές μετακινήσεις στα πλαίσια των πληθυσμιακών ανταλλαγών (1919-1923), ενώ στην αμέσως επόμενη κλίμακα ιεράρχησης εντάσσονται οι οικονομικές μεταναστεύσεις προς τις χώρες της κεντρικής και βόρειας Ευρώπης.

¹⁴ Στη μεταναστευτική εξέλιξη της συγκεκριμένης περιόδου εντάσσονται προσφυγικά και οικονομικά μεταναστευτικά ρεύματα. Κύριος προορισμός των ευρωπαϊκών μεταναστεύσεων, σε αντίθεση με την προπολεμική υπερπόντια μετανάστευση, είναι η Αυστραλία. Παράλληλα, η μεταναστευτική αυτή περίοδος προσδιορίζεται από ένα ογκούμενο μεταναστευτικό ρεύμα προς την Ευρώπη.

μεταναστών. Ο ευρωπαϊκός Νότος μετατρέπεται σταδιακά από χώρο αποστολής μεταναστών σε χώρο υποδοχής μετακινούμενων ατόμων. Στις δεξαμενές αποστολής εργατικού δυναμικού περιλαμβάνονται οι περιφερειακές χώρες τρίτου βαθμού, δηλαδή οι ασιατικές και αφρικανικές χώρες, ενώ ένα μέρος του μεταναστευτικού πληθυσμού εξακολουθεί να προέρχεται από χώρες της ανατολικής Ευρώπης. Οι μετακινούμενοι πληθυσμοί απέβλεπαν είτε στην κάλυψη των κενών θέσεων εργασίας στις χώρες υποδοχής, είτε στην επαναπροώθησή τους προς τις πιο αναπτυγμένες χώρες της (τότε) Ε.Ο.Κ. Αξίζει να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι το φαινόμενο της μετακίνησης των οικογενειών παρουσιάζεται ιδιαίτερα εκτεταμένο τη συγκεκριμένη περίοδο. Έτσι, ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, ένα υψηλό ποσοστό αλλοδαπών εργατών εγκαθίσταται στην Ιταλία, την Ισπανία, την Πορτογαλία και την Ελλάδα.

Οι πολιτικο-οικονομικές εξελίξεις στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης, προτού παρέλθει η δεκαετία του 1980, δημιούργησαν μια νέα δυναμική μετανάστευσης. Οι μεταναστευτικές ροές από τις πρώην σοσιαλιστικές χώρες προς τον ενιαίο ευρωπαϊκό χώρο λαμβάνουν ανεξέλεγκτες διαστάσεις και οδηγούν σε συνεχείς αναπροσαρμογές τη μεταναστευτική πολιτική των χωρών υποδοχής. Ο ευρωπαϊκός Νότος αντιμετωπίζει την περίοδο αυτή τις ισχυρότερες πληθυσμιακές πιέσεις στη μεταναστευτική του ιστορία. Οι μεταναστευτικές κινήσεις από την Αλβανία στην Ελλάδα εντάσσονται σε αυτό ακριβώς το χωρο-χρονικό συγκείμενο. Η ανάλυση αυτής της μετανάστευσης, που δεν έχει ολοκληρώσει ακόμη τον κύκλο της, ξεφεύγει από τα πλαίσια της διαχρονικής προσέγγισης και προϋποθέτει μια πιο λεπτομερειακή θεώρηση των προσδιοριστικών της παραγόντων. Για το λόγο αυτό επιχειρείται στη συνέχεια μια πιο διεξοδική αναφορά στα χαρακτηριστικά των σύγχρονων πληθυσμιακών μετακινήσεων.

2.3.2. Συγχρονική προσέγγιση

Η μετανάστευση στο λυκαυγές του 21ου αιώνα εξακολουθεί να αποτελεί ένα εκτεταμένο φαινόμενο στον ευρωπαϊκό χώρο. Σύμφωνα με υπολογισμούς της UNESCO, τα μετακινούμενα άτομα στα μέσα της δεκαετίας του 1990 πλησίασαν τα 60 εκατομμύρια σε όλον τον κόσμο, ενώ υπολογίζεται ότι ένας στους σαράντα κατοίκους των κρατών-μελών της Ε.Ε. είναι αλλοδαπός (Κοΐλιαρη, 1997, 7). Τα μεταναστευτικά ρεύματα διαμορφώνονται, αλλάζουν κατεύθυνση και διαφοροποιούνται ως προς τη σύνθεση και τα χαρακτηριστικά τους είτε σε συνάρτηση με την οικονομική, κοινωνική και πολιτική εξέλιξη των χωρών προέλευσης και υποδοχής, είτε ανάλογα με τη διεθνή συγκυρία. Παράλληλα, οι συνεχείς πολιτικές εξελίξεις διαμορφώνουν νέες καταστάσεις και οδηγούν σε επανεξέταση τόσο την αξιολόγηση, όσο και την αντιμετώπιση των μεταναστευτικών κινήσεων συνολικά.

2.3.2.1. Η νέα μετανάστευση στην Ευρώπη*

Οι εξελίξεις της τελευταίας δεκαετίας του 20ου αιώνα διαμόρφωσαν και διέγραψαν μια εντελώς διαφορετική μεταναστευτική πραγματικότητα για την Ευρώπη. Πολιτικοί και οικονομικοί μετανάστες από τις πρώην σοσιαλιστικές χώρες κατευθύνονται κυρίως στα δυτικά και νότια της ηπείρου, ενώ οι βασικοί παράγοντες των διεθνών μεταναστεύσεων είναι οικονομικοί και πολιτικοί. Οι συντελούμενες μεταβολές στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης και οι εθνικιστικές αναταράξεις στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων συνέτειναν σε μια αυξημένη μεταναστευτική κινητικότητα στον ευρωπαϊκό χώρο. Λαμβάνοντας οι μελετητές υπόψη τις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες σε αυτές τις χώρες, τονίζουν ότι η απότομη μείωση των κοινωνικών παροχών και η αύξηση των δεικτών περιθωριοποίησης επηρέασαν και επηρεάζουν τη μεταναστευτική κίνηση. Η νέα μετανάστευση είναι συνδεδεμένη με μια γενικότερη οικονομική και πολιτική αναδιοργάνωση στις χώρες προέλευσης, ενώ, σε ένα άλλο επίπεδο, διαπιστώνεται η ύπαρξη ενός περιοριστικού πλαισίου ως προς τη μετακίνηση εντός των ορίων της Ε.Ε., ζήτημα, στο οποίο πρόκειται να αναφερθούμε παρακάτω πιο διεξοδικά¹⁵.

Εξαιτίας του ότι η απογραφή των μεταναστευτικών ομάδων στις χώρες της Ευρώπης αποτελεί μεθοδολογικό πρόβλημα, η ανάλυση περιορίζεται σε ενδεικτικές τάσεις του φαινομένου. Σε σχετική έκθεση του ευρωπαϊκού κοινοβουλίου επισημαίνεται ότι κατά το έτος 1989 σημειώθηκαν μετακινήσεις της τάξεως του 1,3 εκατομμυρίου ατόμων από την ανατολική προς τη δυτική Ευρώπη (Κατσορίδας, 1994, 11). Στους πληθυσμούς αυτούς περιλαμβάνονται κατά κύριο λόγο εργαζόμενοι από χώρες της πρώην σοσιαλιστικής Ευρώπης και μετανάστες από τις Maghreb χώρες (Ψημμένος, 1995, 48-49). Μια τέτοια τάση παρουσιάζεται εντονότερη την περίοδο από το 1989 έως το 1995 και διατηρείται έως σήμερα σταθερή με ορισμένες αυξομειώσεις. Η μετανάστευση στην Ευρώπη αποτέλεσε δηλαδή από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και μετά ένα διαρκώς εντεινόμενο φαινόμενο.

Ωστόσο, το διεθνές πολιτικο-οικονομικό συγκείμενο δεν αφήνει περιθώρια μείωσης της μεταναστευτικής κίνησης προς οποιαδήποτε κατεύθυνση. Στους παράγοντες, που πρόκειται να κατευθύνουν στο εγγύς μέλλον τόσο την έκταση, όσο

---

* Η "νέα" μετανάστευση προσδίδει στις διεθνείς μεταναστευτικές κινήσεις ένα μη δομημένο, μη ελεγχόμενο και, κατ' επέκταση, άναρχο χαρακτήρα, εξέλιξη που συνδέεται με την υποχώρηση της θέσης του έθνους-κράτους στη ρύθμιση των μεταναστεύσεων παγκοσμίως (Pellerin, 1996).

¹⁵ Η ελεύθερη διακίνηση των εργαζομένων στα πλαίσια της διευρυμένης και διευρυνόμενης αγοράς εργασίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν περιλαμβάνει τους υπηκόους μη κρατών-μελών της Κοινότητας.

και την ένταση των μεταναστευτικών ρευμάτων συγκαταλέγονται οι επικρατούσες συνθήκες παγκοσμιοποίησης και διεθνοποίησης της οικονομίας, οι συνεχιζόμενες και συχνά βίαιες μεταβολές στα σύνορα των κρατών (σε περιόδους πολεμικών-πολιτικών αναταράξεων αναμένεται μελλοντική αύξηση των μεταναστών προς γειτονικές χώρες), το αυξανόμενο οικονομικό χάσμα μεταξύ ευρωπαϊκών και ανατολικών ή ασιατικο-αφρικανικών χωρών και, τέλος, η προς ανατολάς διεύρυνση της Ε.Ε. Μάλιστα, οι εξελίξεις αυτές δεν αποτελούν μεμονωμένα γεγονότα, αλλά εντάσσονται σε ένα δυναμικό πλαίσιο αλλαγών.

Η μετανάστευση στην Ευρώπη είναι αποτέλεσμα της παγκοσμιοποίησης της οικονομικής δραστηριότητας. Η καπιταλιστική οργάνωση της οικονομίας στηρίζεται κατά πολύ σε μια χωροταξική κατανομή των συστημάτων και δικτύων παραγωγής στις περιφερειακές οικονομίες. Το νέο μεταναστευτικό ρεύμα φαίνεται να αποτελεί σημείο αναφοράς αναδιαρθρώσεων, αναφορικά με την εναρμόνιση των οικονομικών και πολιτικών κατευθύνσεων των χωρών σε παγκόσμια κλίμακα, ενώ, από την άλλη, η Ευρώπη αποτελεί μέρος της παγκόσμιας αγοράς και χώρο ανάπτυξης του παγκόσμιου εργατικού δυναμικού (Castells, 1998, 233-244). Οι επιπτώσεις αυτής της εξέλιξης «δεν περιορίζονται στα αυστηρά όρια των τοπικών οικονομιών, αλλά διαχέονται σε ολόκληρη την οικονομία» (Λυμπεράκη & Πελαγίδης, 2000, 33). Επιχειρήσεις και εργαζόμενοι αποτελούν σε ένα τέτοιο πλαίσιο τα δομικά συστατικά της μεταναστευτικής διαδικασίας. Η μαζική παρουσία παράνομων αλλοδαπών συνιστά μια εξίσου υπαρκτή πραγματικότητα στον ευρωπαϊκό χώρο. Το παραπάνω αλλοδαπό εργατικό δυναμικό, που αποτελεί τη φτηνή εργατική δύναμη στα οικονομικά συστήματα των χωρών υποδοχής, χρησιμοποιείται στους παραγωγικούς κλάδους της παραοικονομίας, που σημειώνεται καταστρατήγηση της ασφαλιστικής νομοθεσίας. Οι παράνομοι μετανάστες αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα προβλήματα επιβίωσης στο εσωτερικό των κοινωνιών, ενώ οι εθνικές νομοθεσίες των ευρωπαϊκών κρατών διαμορφώνουν ένα άκρως περιοριστικό πλαίσιο για τους τελευταίους.

2.3.2.2. Μεταναστευτικές κινήσεις στη νότια Ευρώπη

Κατά την τελευταία εικοσαετία παρατηρήθηκε μια σημαντική μεταστροφή των μεταναστευτικών ρευμάτων στην ευρωπαϊκή ζώνη. Μετά το 1990, οι χώρες της νότιας Ευρώπης, που αποτελούσαν κύριο χώρο αποστολής μεταναστών, μετατρέπονται σταδιακά σε χώρες υποδοχής. Οι παραπάνω χώρες είχαν δεχτεί κατά το δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του 1980 ένα αρκετά υψηλό αριθμό μεταναστών (1,5 με 2 εκατομμύρια), ενώ το 1989 ο αριθμός αυτός ίσως και να υπερέβη τα 2,5 με 3 εκατομμύρια (King, 1997). Η περίοδος από το 1989 έως το 1991 χαρακτηρίζεται από μια σημαντική αύξηση της μεταναστευτικής κίνησης από πρώην κομμουνιστικές χώρες, όπως η Πολωνία, η Βουλγαρία και, κυρίως, η Αλβανία, προς μεσογειακές χώρες, όπως η Ισπανία, η Ιταλία και η Ελλάδα (Barjaba, 1995). Στις αρχές της προηγούμενης δεκαετίας, αν και χρειάζεται να διατηρηθούν ορισμένες επιφυλάξεις για τους στατιστικούς υπολογισμούς, Ελλάδα και Ιταλία είχαν δεχτεί έναν υψηλό αριθμό ανατολικοευρωπαίων μεταναστών (500.000), ενώ, κατά το πρώτο ήμισυ της δεκαετίας του 1990, οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί καταγράφονται στα 3 με 3,5 εκατομμύρια στη νότια Ευρώπη (Ψημμένος, 1999, 129). Από αυτό το χρονικό σημείο και μετά διαπιστώνεται μια σταθεροποίηση των μεταναστευτικών ρευμάτων.

Η αναφορά στην περίπτωση της νότιας Ευρώπης έγκειται στη σημασία μιας σειράς ποιοτικών χαρακτηριστικών της μετανάστευσης, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται η ετερογενοποίηση της μετανάστευσης, η ανά φύλο διάκριση της μεταναστευτικής ροής, η διαφοροποίηση της κοινωνικής μορφολογίας των μεταναστών και η φύση της μεταναστευτικής κίνησης. Οι μεσογειακές χώρες υποδέχονται μετανάστες από διαφορετικές χώρες και ενσωματώνουν διαφορετικούς τύπους μετανάστευσης, όπως είναι ο επαναπατρισμός, η προσωρινή και εποχιακή μετανάστευση και η επανένωση μελών αλλοδαπών οικογενειών. Η δημογραφική συσχέτιση μεταξύ εθνικής καταγωγής, φύλου και εργασίας δεν αποτελεί ιδιαίτερο προσδιοριστικό στοιχείο των μεταναστών (Jackson & Moch, 1994).

Ο φυλετικός καταμερισμός της εργασίας και η δημογραφική του διάσταση έχουν στην προκειμένη περίπτωση διαφορετική έννοια και σημασία. Συγκεκριμένα, η διαφοροποίηση έγκειται στην ανάπτυξη εργασιακών δικτύων εμπορευματοποίησης του γυναικείου εργατικού δυναμικού στον τριτογενή τομέα και τον τομέα παροχής προσωπικών υπηρεσιών άμεσης κατανάλωσης (Castells, 1999). Εξίσου σημαντικό στοιχείο είναι ότι η νότια Ευρώπη φαίνεται να συγκεντρώνει ένα μεγάλο αριθμό ανεπίσημων εργατών σε άτυπες μορφές εργασίας και στο χώρο των παράνομων δραστηριοτήτων (Miles, 1993, 464). Τελικά, η μετανάστευση ομάδων διαφορετικής προέλευσης, κοινωνικής καταγωγής και διαφορετικού μορφωτικού επιπέδου δημιουργούν μια νέα ποικιλομορφία στην κοινωνική διαστρωμάτωση των μεσογειακών χωρών υποδοχής.

Η μετανάστευση προς τη νότια Ευρώπη, όπως κατευθύνεται από τις διασυνοριακές οικονομικές συσχετίσεις, έχει συμβάλει στη διαμόρφωση μιας νέας κατανομής εργασίας, σύμφυτης με τα χαρακτηριστικά της παγκοσμιοποίησης της οικονομικής και πολιτικής οργάνωσης. Ο αυξανόμενος περιορισμός και έλεγχος της μεταναστευτικής κίνησης έχει ως άμεσο αποτέλεσμα την άνοδο της τιμής της μετανάστευσης σε παγκόσμια κλίμακα. Συνέπεια αυτού του φαινομένου αποτελεί η ανάπτυξη μιας διεθνούς αγοράς προώθησης ενός παράνομου εργατικού δυναμικού. Δεν αποτελεί υπερβολή ότι η παράνομη μετανάστευση στη νότια Ευρώπη αποτελεί τον κανόνα των πληθυσμιακών εισροών. Το παράνομο μεταναστευτικό δυναμικό καλύπτει εργασιακές ανάγκες, όπως αναδεικνύονται λόγω της ζήτησης φτηνής εργατικής δύναμης, αλλά και εξαιτίας της απροθυμίας του ντόπιου εργατικού δυναμικού να ανταποκριθεί σε συγκεκριμένου τύπου εργασίες. Η διόγκωση του

τριτογενή τομέα παραγωγής σε αυτές τις χώρες κατευθύνει τη ζήτηση ενός αλλοδαπού εργατικού δυναμικού, απελευθερωμένου από θεσμικές δεσμεύσεις και κοινωνικά δικαιώματα, προκειμένου να καλύψει συγκεκριμένες ανάγκες στην παραγωγική διαδικασία.

2.3.2.3. Μεταναστευτικές κινήσεις προς την Ελλάδα

Μόλις κατά την τελευταία δεκαετία έχει αναπτυχθεί ένας γενικότερος προβληματισμός, αναφορικά με το ρόλο της Ελλάδας ως χώρας υποδοχής μεταναστών, ενώ την ίδια περίοδο διεξάγονται οι πρώτες ερευνητικές μελέτες για την ερμηνεία του φαινομένου. Η μετανάστευση προς τη χώρα μας αποτέλεσε αντιπροσωπευτικό παράδειγμα της μεταστροφής των μεταναστευτικών ροών στην Ευρώπη. Η Ελλάδα, από χώρα αποστολής μεταναστών, έχει καταστεί εδώ και δύο δεκαετίες χώρα υποδοχής μετακινούμενων ατόμων, ενώ από το 1990 και μετά παρατηρείται μια όξυνση των πληθυσμιακών μετακινήσεων στο εσωτερικό της. Το γεγονός αυτό ερμηνεύεται καταρχήν λόγω της θέσης της στην Ε.Ε. και, δευτερευόντως, εξαιτίας της παρουσίας της στην παγκόσμια οργάνωση της εργασίας.

Αν και εξίσου σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν οι πολιτικές και οικονομικο-κοινωνικές μεταβολές στην ανατολική Ευρώπη, οι μεταναστευτικές ροές επηρεάζονται και από άλλους ιδιαίτερους παράγοντες, που έχουν σχέση είτε με τη γεωγραφική θέση της χώρας (η Ελλάδα αποτελεί το νοτιότερο άκρο της Ευρώπης, ενώ, λόγω των δύσμορφων και εκτεταμένων εθνικών συνόρων, ευνοείται η προσέγγισή της από μεταναστευτικούς πληθυσμούς), είτε με το ανεπαρκές θεσμικό πλαίσιο αντιμετώπισης της νέας πραγματικότητας. Η Ελλάδα είναι ενταγμένη σε μια περιοχή, όπου κρατικές οντότητες διαλύονται και νέα κράτη δημιουργούνται, τα σύνορα της ευρύτερης περιοχής αμφισβητούνται και η κατάρρευση πολιτικών καθεστώτων ακολουθείται από τη δημιουργία εθνικών ή μειονοτικών ζητημάτων. Ο συνδυασμός των παραπάνω παραγόντων άμβλυσε τις μεταναστευτικές κινήσεις σε τέτοιο σημείο, ώστε η Ελλάδα εντάσσεται διεθνώς στις πιο ευαίσθητες μεταναστευτικά ζώνες.

Αν και δεν πρόκειται να γίνει εκτενής αναφορά στις τυπολογίες των εισερχομένων στην χώρα μας, παρακάτω παραθέτουμε μια συνοπτική εικόνα των μετακινήσεων κατά την πρόσφατη δεκαετία. Οι επαναπατριζόμενοι ομογενείς συνιστούν μια ευρεία και ποικιλόμορφη κατηγορία. Ένα σημαντικό μέρος αυτού του πληθυσμού προέρχεται από την ελληνική διασπορά της πρώην Σοβιετικής Ένωσης (Κόκκινος, 1991). Η πολιτικο-οικονομική κατάσταση στην Αλβανία συνέβαλε στην είσοδο ενός εξίσου σημαντικού αριθμού ομογενών από τη συγκεκριμένη χώρα (Λυνάρδος-Ρυλμόν, 1993). Οι παλινοστούντες από τις βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες των Η.Π.Α. και της Ευρώπης διακρίνονται από μειωμένη συμβολή στη μετανάστευση κατά το διάστημα αυτό. Αυξημένη κινητικότητα προς την Ελλάδα παρουσιάζουν αντίθετα οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί από τις χώρες της Ε.Ε., εξέλιξη άμεσα συνδεδεμένη με τη συμμετοχή της χώρας στα όργανα της Κοινότητας, αν και η κύρια συνεισφορά στη μετανάστευση προέρχεται από τους υπηκόους μη κρατών-μελών της Ε.Ε.¹⁶ Τέλος, οι πρόσφυγες αποτελούν μια υπολογίσιμη μεταναστευτική ομάδα, δεδομένων των ιδεολογικο-πολιτικών αναταράξεων στην ευρύτερη περιοχή¹⁷. Τα σχετιζόμενα με τις παραπάνω μετακινούμενες ομάδες

¹⁶ Ο αριθμός των αλλοδαπών αυτής της κατηγορίας αντιπροσώπευε το 1989 το 71% του συνολικού αριθμού των αλλοδαπών στην Ελλάδα (Πετρινώτη, 1993).

¹⁷ Κατά το χρονικό διάστημα από το 1980 έως και το 1999, όπως προκύπτει από έως τώρα διαθέσιμα στοιχεία, οι αιτούμενοι ασύλου προσεγγίζουν τους 33.081, οι εγκρίσεις τις 6.180 και οι εκκρεμούσες αιτήσεις τις 5.602 (Κόντης, 2000, 297).

στοιχεία χαρακτηρίζονται από μεταβλητότητα είτε ως προς τον ακριβή αριθμό των εισερχομένων, είτε ως προς τα κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά τους.

Όπως έχει γίνει σαφές από την παραπάνω ανάλυση, η Ελλάδα από το 1990 και μετά έχει δεχτεί έναν υψηλό αριθμό οικονομικών μεταναστών. Ήδη, από το 1991, σύμφωνα με εκτιμήσεις υπηρεσιακών παραγόντων¹⁸, ο αριθμός των αλλοδαπών υπολογίζεται σε 250.000 με 350.000 άτομα. Με βάση συγκριτικές μελέτες¹⁹, ο αριθμός των μεταναστών την περίοδο 1996-1997 φαίνεται να υπερέβη τις 400.000, αν και υφίσταται μια απόκλιση της τάξης του 10% με 15% για τους εποχιακούς ή μεταφερόμενους εργάτες. Το αλλοδαπό δυναμικό προσδιορίζεται στο διάστημα αυτό ως ένα μεταναστευτικό απόθεμα της τάξεως του 6% με 7% του ημεδαπού πληθυσμού και 9% με 11% του γηγενούς εργατικού δυναμικού (Chtouris et al., 1997). Σύμφωνα με το Εθνικό Παρατηρητήριο Απασχόλησης, την περίοδο 1997-1998 είχαν καταγραφεί 373.196 μετανάστες, που είχαν υποβάλλει αίτηση νομιμοποίησης της παραμονής τους (Καβουνίδη & Χατζάκη, 1999). Αν στο μέγεθος αυτό αθροιστεί και ένας αριθμός περί των 600.000 παράνομα ευρισκόμενων μεταναστών, τότε το σύνολο των αλλοδαπών (νόμιμων και παράνομων) προσεγγίζει τις 900.000 με 1.000.000 άτομα (Lazaridis & Theotoky, 1999). Σημειώνουμε στο σημείο αυτό ότι οι οποιεσδήποτε μετρήσεις είναι στατιστικά "επικίνδυνες", γιατί δεν είναι γνωστός ο συνολικός αριθμός των παράνομων μεταναστών, ενώ δεν έχει υπολογιστεί ακριβώς ούτε η χρονική περιοδικότητα του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της χώρας.

Αν και το φαινόμενο της εργασιακής μετανάστευσης βρίσκεται σε εξέλιξη, δε θα αποφύγουμε την παράθεση ορισμένων στοιχείων για την εργασιακή και κοινωνική διαστρωμάτωση των αλλοδαπών. Οι υπήκοοι των μη κρατών-μελών της Ε.Ε. φαίνεται να αποτελούν τη λιγότερο ομοιογενή (ως προς τη σύνθεση και τα χαρακτηριστικά) και την περισσότερο δυναμική (ως προς τον αριθμό) μεταναστευτική ομάδα. Οι αλλοδαποί προέρχονται στην πλειοψηφία τους από τις χώρες της ανατολικής Ευρώπης και των Βαλκανίων, ενώ αξιοπρόσεκτο είναι και το ποσοστό των εθνοτήτων από την κεντρική Ευρώπη. Από τη δημογραφική κατάταξη ανά φύλο, οικογενειακή κατάσταση και χώρα προέλευσης, σύμφωνα με τα ίδια στοιχεία (Καβουνίδη & Χατζάκη, 1999), ο ανδρικός πληθυσμός με ποσοστό 72,5% υπερτερεί του γυναικείου, αν και η γυναικεία μετανάστευση παρουσιάζει μια συνεχώς αυξητική τάση.

Αναφερόμενοι σε ειδικότερα στοιχεία, οι έγγαμοι άνδρες και έγγαμες γυναίκες, αναφορικά με την οικογενειακή κατάσταση, υπερισχύουν έναντι των άγαμων. Σε σχέση με το εκπαιδευτικό επίπεδο, η πλειονότητα των αλλοδαπών δεν παρουσιάζει υψηλά ποσοστά τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ το αντίθετο συμβαίνει με τη βαθμίδα της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Οι παραγωγικές ηλικίες, από τα 20 έως και τα 44 έτη, συγκεντρώνουν ένα ποσοστό της τάξης του 84%, κάτι που έχει προεκτάσεις σε οικονομικό και δημογραφικό επίπεδο. Τέλος, η κατανομή των αλλοδαπών στην ελληνική επικράτεια παρουσιάζεται σχετικά ισόρροπη, αν και παρατηρείται υψηλός βαθμός συγκέντρωσης στις αγροτικές περιοχές, γεγονός που επιβεβαιώνει τον οικονομικό χαρακτήρα της μετανάστευσης.

Η εθνική κατηγοριοποίηση κατανομής εργασίας είναι εμφανής σε κάθε γεωγραφικό διαμέρισμα της χώρας. Ειδικότερα, σύμφωνα με μια μελέτη του Ψημμένου (1998), παρατηρείται μια τάση ομογενοποίησης των αλλοδαπών σε σχέση με τους τομείς εργασίας. Το αλλοδαπό εργατικό δυναμικό απασχολείται στον πρωτογενή τομέα παραγωγής σε κατασκευαστικές, οικοδομικές, γεωργικές, κτηνοτροφικές εργασίες και στη βιοτεχνία του μεταποιητικού τομέα, ενώ η

¹⁸ Βλ. Πρακτικά Βουλής, 7η περίοδος, συνεδρίαση της Τρίτης 15 Οκτωβρίου 1991, σσ. 203-210.

¹⁹ Αναφορικά με τις έρευνες αυτές βλ. σχετικά: Lianos et al., 1995, 6 κ.ά.

απασχόληση στην βιομηχανία δεν έχει λάβει ακόμη αξιοσημείωτες διαστάσεις. Η ελληνική αγορά εργασίας, που παρουσιάζει ένα χαμηλό βαθμό κινητικότητας, υψηλή εποχιακή διακύμανση ζήτησης σε ορισμένους κλάδους και υψηλό ποσοστό παραοικονομίας, ευνοεί την απασχόληση των μεταναστών σε τομείς, που παρουσιάζουν έλλειψη κάλυψης από το ντόπιο εργατικό δυναμικό. Η δημιουργία θέσεων εργασίας για ανειδίκευτους εργάτες και η απροθυμία υποκατάστασης των μεταναστών σε συγκεκριμένες αγορές εργασίας με ειδικά ποιοτικά χαρακτηριστικά αντιπροσωπεύουν σε σημαντικό βαθμό την κατανομή των τελευταίων στην οικονομική δομή. Κατά συνέπεια, η ερμηνεία της οικονομικής μετανάστευσης σχετίζεται άμεσα με τα ποσοτικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά της δομής της απασχόλησης και τα δεδομένα της προσφοράς εργασίας γενικότερα.

Πολύς λόγος γίνεται στο πλαίσιο αυτό για τους παράνομα ή λαθραία εισερχόμενους οικονομικούς μετανάστες στην Ελλάδα. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 φαίνεται να εδραιώνεται μια αυξητική τάση της μη νόμιμης μετανάστευσης στην ελληνική επικράτεια (Εμκε-Πουλοπούλου, 1990, 20). Από το 1990 και μετά η συγκεκριμένη κατηγορία περιλαμβάνει ένα διαρκώς αυξανόμενο και μόνιμο μερίδιο μετανάστευσης (Λινάρδος-Ρυλμόν, 1993, 8-9). Το μεγαλύτερο μέρος των παράνομων μεταναστών προέρχεται από Βαλκανικές και πρώην σοσιαλιστικές χώρες, ενώ αποτελείται από νέους σε ηλικία εργαζόμενους στον πρωτογενή και τριτογενή τομέα της οικονομίας. Κύριοι παράγοντες προσδιορισμού της παρουσίας των λαθρομεταναστών στην Ελλάδα, εκτός από το χαμηλό κόστος εργασίας, είναι η προσωρινή και εποχιακή απασχόληση, καθώς και η έλλειψη δαπανών κοινωνικής πρόνοιας και ασφάλισης (ΟΟΣΑ, 1999). Η σημαντική αύξηση των παράνομων μεταναστών συνδέεται με τις ανάγκες της ελληνικής αγοράς εργασίας, που δεν καλύπτονται από το ντόπιο εργατικό δυναμικό, ενώ η χρησιμοποίηση φτηνών εργατικών χεριών συμβάλλει στη σταθεροποίηση της οικονομίας.

Οι οικονομικές συνέπειες της μετανάστευσης έχουν αποτελέσει αντικείμενο προβληματισμού και στην περίπτωση της χώρας μας. Μονομερείς διαπιστώσεις για το θέμα αυτό δεν είναι δυνατόν να υπάρξουν, καθώς, ανάλογα με τη θεωρητική βάση του εκάστοτε οικονομικού μοντέλου, προκύπτουν και άλλα συμπεράσματα. Ωστόσο, λαμβάνοντας υπόψη τις σχετικές συζητήσεις στις Η.Π.Α. και την Ευρώπη είναι δυνατόν να διαμορφωθεί μια πιο αποκρυσταλλωμένη εντύπωση για την πραγματικότητα. Γενικότερα, η εργασία των μεταναστών φαίνεται να έχει θετικό αντίκτυπο στα μεγέθη της ελληνικής οικονομίας, να συμβάλει στην άνοδο της εγχώριας παραγωγής, στην αύξηση της απασχόλησης και στην ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας (Sarris & Zografakis, 1999).

Σχετικά με το ζήτημα των μισθών, ενδεχόμενες αρνητικές επιπτώσεις αφορούν τους ντόπιους εργαζόμενους, που καταλαμβάνουν θέσεις εργασίας σε κοινούς κλάδους παραγωγής με τους μετανάστες και έχουν το ίδιο επίπεδο ειδίκευσης (Lianos, Sarris, Katseli, 1995). Ένα άλλο ζήτημα έχει σχέση με το αν και κατά πόσο η εργασία των αλλοδαπών συνεπάγεται αύξηση ή όχι της ανεργίας για τους έλληνες εργαζόμενους. Η γενικότερη εντύπωση από εμπειρικές έρευνες είναι ότι η εργασία των μεταναστών συμβάλει στην αύξηση τη απασχόλησης γενικότερα. Οπου υφίσταται μετατόπιση των ημεδαπών, ταυτόχρονα παρατηρείται έλλειψη ενδιαφέροντος από τους τελευταίους για συγκεκριμένες θέσεις εργασίας. Σε άλλες περιπτώσεις πρόκειται για μετατόπιση του ανειδίκευτου γηγενούς εργατικού δυναμικού, που καλύπτει παρεμφερείς παραγωγικούς τομείς με τους αλλοδαπούς (Κοτζαμάνης, Πετρονάη, Τζωρτζοπούλου, 1994). Σε κάθε περίπτωση, τελικώς, η παρουσία του μεταναστευτικού δυναμικού συνιστά παράγοντα σταθεροποίησης του οικονομικού συστήματος της χώρας (Καρασαββόγλου, 1998, 138).

2.3.3. Η αλβανική μετανάστευση

2.3.3.1. Κοινωνικο-πολιτική συγκυρία στην Αλβανία

Η κατάρρευση των χωρών του λεγόμενου υπαρκτού σοσιαλισμού είχε και έχει σημαντικές επιπτώσεις για τη χώρα μας, καθώς συνδέεται κατά ποικίλους τρόπους με τις συνέπειες της μετα-κομμουνιστικής κρίσης στα Βαλκάνια, μια από τις οποίες είναι η μετακίνηση στο εσωτερικό της ενός υψηλού αριθμού μεταναστών από τις χώρες της ευρύτερης περιοχής (Miles, 1994). Η μετανάστευση από τις βαλκανικές χώρες θεωρείται από τους ερευνητές αναμενόμενο φαινόμενο, αν αναλογιστεί κανείς ότι η άρση της ψυχροπολεμικής περιόδου συνοδεύτηκε από μια οξύτατη οικονομική, πολιτική και κοινωνική κρίση στους παραπάνω κρατικούς σχηματισμούς (Καζάκος, 1994). Οι διαδικασίες μετάβασης των πρώην σοσιαλιστικών χωρών στη νέα πραγματικότητα συντελέστηκαν και συντελούνται ακόμη και σήμερα σε συνθήκες οικονομικής κατάρρευσης, πολιτικής ρευστότητας και απουσίας ισχυρών δημοκρατικών θεσμών. Η περίπτωση της Αλβανίας, αναφορικά με τις παραπάνω εξελίξεις, παρουσιάζει τόσο κοινά, όσο και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά μεταξύ των χωρών του υπαρκτού σοσιαλισμού. Για την κατανόηση της αλβανικής μετανάστευσης προς την Ελλάδα κρίνεται σκόπιμη η περιγραφή των οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών δομών στη συγκεκριμένη χώρα.

Για ένα διάστημα τριών ετών, αφότου σημειώθηκαν οι πολιτικές μεταβολές στο σύνολο των ανατολικών χωρών, η Αλβανία εξακολουθούσε να αποτελεί τη μοναδική χώρα στον ευρωπαϊκό χάρτη υπό κομμουνιστική κυριαρχία. Η πολιτική εξουσία του Εμβέρ Χότζα, στη βάση ενός συγκεντρωτικού συστήματος πολιτικού σχεδιασμού, ενός σταλινικού οικονομικού μοντέλου και μιας πολιτικής παιδείας, στηριζόμενης στις αρχές του Μαρξισμού-Λενισμού, επιδίωξε τη δημιουργία ενός εθνικού κράτους, απελευθερωμένου από οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές διαφοροποιήσεις. Η μακρά περίοδος κομμουνισμού (1944-1992) χαρακτηρίζεται από την πλήρη απομόνωση της Αλβανίας από το σύστημα των διεθνών σχέσεων, ενώ το οικονομικο-κοινωνικό σύστημα είχε ιεραρχηθεί σε μια λιτή ισότητα. Κατά την ύστερη περίοδο της κομμουνιστικής διακυβέρνησης, τα όποια οικονομικά “μεταρρυθμιστικά” προγράμματα κατέληξαν στη μείωση της αγροτικής και βιομηχανικής παραγωγής, στην ανεπάρκεια τροφίμων και στη μετατροπή των πολιτών σε υποσιτιζόμενους εργάτες (Pettifer, 1993, 177). Ο ολόένα και αυξανόμενος κοινωνικός αποκλεισμός επέφερε ορατές επιπτώσεις στην υγεία και τις συνθήκες διαβίωσης ολόκληρου του αλβανικού λαού.

Η παραβίαση των ανθρώπινων δικαιωμάτων αποτέλεσε δογματική προσήλωση του κομμουνιστικού καθεστώτος της Αλβανίας (Μπιμπεράι, 1991, 4). Εντός των συνταγματικών επιταγών του αλβανικού κράτους είχε τεθεί υπό περιορισμό κάθε δικαίωμα επιβεβαίωσης της ανθρώπινης ύπαρξης. Το ισχύον από το 1976 Σύνταγμα χαρακτηριζόνταν σε όλη του την έκταση από μια ιδεολογία παραβίασης των δικαιωμάτων του ατόμου στην παιδεία, τον πολιτισμό και την έκφραση γενικότερα²⁰. Ακόμη και ο οικογενειακός χώρος ήταν υπό τον έλεγχο ενός διευρυμένου δικτύου

²⁰ Αξίζει στο σημείο αυτό να γίνει ένας παραλληλισμός μεταξύ ορισμένων άρθρων του συνταγματικού χάρτη της Αλβανίας την περίοδο του κομμουνιστικού καθεστώτος (Σωκρατείδης, 1990, 32-38).

- «Στη Λαϊκή Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Αλβανίας...εξαλείφθηκαν και απαγορεύονται η ατομική ιδιοκτησία...» (άρθρ.19, παρ.2).
- «Η προσωπική ιδιοκτησία δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε βάρος του κοινωνικού συμφέροντος» (άρθρ.23).
- «Τα δικαιώματα των πολιτών είναι αναπόσπαστα από των καθηκόντων τους και δεν μπορεί να ασκηθούν σε αντίθεση με το σοσιαλιστικό καθεστώς» (άρθρ.39, παρ.2).
- «Η παραβίαση της σοσιαλιστικής ιδιοκτησίας αποτελεί βαρύ έγκλημα» (άρθρ.61).

αστυνομικών υπηρεσιών. Η πολιτική της αυτοαπομόνωσης, έθετε περιοριστικά μέτρα, όσον αφορά την εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση, σε σημείο υποχρέωσης των συνοριακών φρουρών να σκοτώνουν όποιον επιχειρούσε να διαφύγει στο εξωτερικό. Ένα κλίμα τρομοκρατίας, που εκφράζονταν σε αρκετές περιπτώσεις με πράξεις βίας, διαπερνούσε την αλβανική κοινωνία με σκοπό την διάχυση των ιδεών της σοσιαλιστικής ιδεολογίας. Η πολιτική ηγεσία διακατέχονταν από την εντύπωση ότι η Αλβανία ήταν σε θέση να ακολουθήσει το δικό της δρόμο και να παρεμβαίνει ανεπηρέαστη από τις διεθνείς εξελίξεις (Αντωνόπουλος, 1994).

Η Αλβανία, ύστερα από μια έντονη κοινωνική αναταραχή λόγω της κατάρρευσης των κοινωνικών και ηθικών αξιών του κομμουνιστικού συστήματος, επιχείρησε την μετάβαση στον καπιταλισμό, όπως ακριβώς συνέβη και με τις άλλες πρώην σοσιαλιστικές χώρες της ανατολικής Ευρώπης. Επιχειρήθηκε η αποκατάσταση μιας ελεύθερης οικονομίας, η προώθηση ευρύτατων ιδιωτικοποιήσεων και η καθιέρωση μιας νέας πολιτικής στους τομείς των εξωτερικών σχέσεων, της άμυνας και της εσωτερικής ασφάλειας. Ωστόσο, ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της χώρας αποτέλεσαν οι έντονες οικονομικές διακυμάνσεις, που ούτως ή άλλως εντάσσονταν σε μια ήδη αποδιοργανωμένη οικονομία, καθώς και σε μια παρατεταμένη πολιτική αστάθεια. Η περίοδος ανάκαμψης, εξαιτίας των παρεμβάσεων του ΔΝΤ και της Διεθνούς Τράπεζας, δεν απέτρεψε μια γενικευμένη κρίση στην οικονομία, που, λόγω μάλιστα της κατάρρευσης του παράνομου τραπεζικού συστήματος (κρίση των πυραμίδων), είχε σαν αποτέλεσμα μια ευρύτερη πολιτική αναταραχή. Η διαδικασία μετάβασης στη μετα-σοσιαλιστική οικονομία είχε ως αποτέλεσμα χαμηλούς ρυθμούς ανάπτυξης σε όλους τους κλάδους της παραγωγικής δραστηριότητας, τη διόγκωση του αριθμού των ανέργων και, κατά συνέπεια, την επιδείνωση του βιοτικού επιπέδου των πολιτών.

Η μετάβαση από το ένα καθεστώς στο άλλο συνοδεύτηκε συχνά από βίαιες κοινωνικές συγκρούσεις και πολιτικές ανατροπές. Η ιστορία της Αλβανίας δεν προσέφερε, ούτε προσφέρει τα ισχυρά εκείνα θεμέλια για την οικοδόμηση μιας στέρεης δημοκρατίας, καθώς οι ελλειπείς οικονομικο-κοινωνικές δομές, σε συνάρτηση με την πολιτική κουλτούρα, δυσχεραίνουν τη διαμόρφωση μιας πλουραλιστικής κοινωνίας (Ζιώγας, 1997). Από πλευράς εσωτερικής ασφάλειας, αν λάβουμε υπόψη όλα τα παραπάνω στοιχεία, η Αλβανία βρίσκεται σε μειονεκτική θέση, καθώς οι θεσμικές-κρατικές δομές παρουσιάζονται ανεπαρκείς ως προς την πάταξη της διαφθοράς, κάτι που θέτει σε κίνδυνο τη συνοχή της αλβανικής κοινωνίας και την προστασία των δικαιωμάτων των πολιτών. Ένα ιδιαίτερα ανησυχητικό στοιχείο είναι η ραγδαία ανάπτυξη του οργανωμένου εγκλήματος και κάθε άλλης παράνομης οικονομικής δραστηριότητας, όπως είναι η οργάνωση μιας "βιομηχανίας" διακίνησης ναρκωτικών ουσιών και όπλων, καθώς και η παράνομη εμπορεία ανθρώπων. Τα ζητήματα αυτά είναι άμεσα συσχετιζόμενα με μια γενικευμένη διαφθορά σε όλους του κρατικούς-διοικητικούς μηχανισμούς.

Η Αλβανία σήμερα είναι με απόσταση η φτωχότερη χώρα της Ευρώπης, ενώ εντάσσεται στο ίδιο επίπεδο ανάπτυξης με πολλές από τις χώρες του Τρίτου κόσμου. Η μετάβαση στην ελεύθερη οικονομία δε συνοδεύτηκε από αύξηση της οικονομικής ανάπτυξης, ενώ οι μισθοί και τα ημερομίσθια των εργατικών στρωμάτων εξακολουθούν να παραμένουν ακόμη σε εξαιρετικά χαμηλά επίπεδα. Η διόγκωση των αναγκών υγειονομικής περίθαλψης, η έλλειψη οικονομικών πόρων για ενίσχυση της τοπικής αυτοδιοίκησης και των έργων υποδομής (οδικά και τηλεπικοινωνιακά δίκτυα, δίκτυα ηλεκτροδότησης και υδροδότησης κ.λπ.), προβλήματα, που αποτέλεσαν κληρονομιά του κομμουνιστικού καθεστώτος, καθώς και άλλα πιο σύγχρονα, όπως είναι η ανεργία, οι χαμηλοί μισθοί και το στεγαστικό ζήτημα, διεκδικούν άμεση

αντιμετώπιση υπό τη σημερινή συγκυρία. Η χρόνια έλλειψη βασικών ειδών διατροφής οδήγησε μάλιστα στην ανάπτυξη υποστηρικτικών προγραμμάτων επισιτιστικής βοήθειας. Οι αλβανοί αγρότες φαίνεται να βιώνουν σήμερα την ψευδαίσθηση μιας καπιταλιστικής κοινωνίας, που είναι στον τύπο μόνο ελεύθερη και δημοκρατική.

Εντός του παραπάνω πλαισίου, οι αλβανικές μετα-κομμουνιστικές κυβερνήσεις διαφοροποίησαν την πολιτική τους ως προς τον έλεγχο των συνόρων της χώρας, καθώς η εξωτερική μετανάστευση επρόκειτο να μειώσει την υψηλή ανεργία, ενώ το εισερχόμενο συνάλλαγμα θα αποτελούσε ένα είδους εξωτερικής χρηματοδότησης, αρκεί να υπολογιστεί ότι κάθε μετανάστης αποστέλλει στο εσωτερικό 2000 δολάρια ετησίως (EKEM, 1993). Τα μεταναστευτικά εμβάσματα αποτελούν στήριγμα για την οικονομία της Αλβανίας, καθώς υπερβαίνουν σε αξία το σύνολο των εγχώριων αποταμιεύσεων, των εξαγωγικών εισπράξεων και του εξωτερικού δανεισμού της χώρας. Όμως, παράλληλα με την ηθελημένη τρόπον τινά πολιτική εξόδου του αλβανικού κράτους, δύο ακόμη λόγοι ενισχύουν την παραπάνω πραγματικότητα. Πρώτον, η δημογραφική αναλογία του πληθυσμού, που παρουσιάζει ένα από τα χαμηλότερα ποσοστά αστικοποίησης στην Ευρώπη (35%), έναν υψηλό δείκτη γεννητικότητας, γονιμότητας και παιδικής θνησιμότητας, βρίσκεται σε πλήρη αντίθεση με τη δημογραφική κατανομή των αντίστοιχων δεικτών σε Ευρώπη και Ελλάδα. Το υψηλό ποσοστό αγροτικού πληθυσμού αποτελεί κατ' αυτόν τον τρόπο ένα εν δυνάμει μεταναστευτικό δυναμικό προς αστικά κέντρα. Δεύτερον και σημαντικότερο, ανεξάρτητα από την ασκούμενη πολιτική της κυβέρνησης στο θέμα της μετανάστευσης, θεωρείται εξαιρετικά αμφίβολη η παραμονή του πληθυσμού στην Αλβανία κάτω από τέτοιες συνθήκες εργασιακής και οικονομικής εξαθλίωσης.

2.3.3.2 Αλβανοί μετανάστες στην Ελλάδα

Η παρουσία των αλβανών μεταναστών εκφράζει τις ιστορικές μεταβολές στο βαλκανικό χώρο και αντιπροσωπεύει τη σύγχρονη δυναμική του μεταναστευτικού φαινομένου στον ελληνικό χώρο (Αλειφαντής, 1998). Είναι απολύτως ακριβής στο σημείο αυτό η διατύπωση ότι η εικόνα του “ξένου” στην Ελλάδα προσωποποιείται κατά κύριο λόγο στους αλβανούς (Βούλγαρης κ.ά, 1995, 84). Στο σύνολο των οικονομικών μεταναστών, οι προερχόμενοι από την Αλβανία δε συγκαταλέγονται απλά στην πρώτη θέση, αλλά κατέχουν δεσπόζουσα θέση. Αυτό προκύπτει άλλωστε και από τις στατιστικές καταγραφές, όπου, από το σύνολο των αλλοδαπών, οι οποίοι υπέβαλαν αίτηση για “Λευκή” Κάρτα, το 64,94 % ήταν αλβανικής υπηκοότητας (Καβουνίδη & Χατζάκη, 1999). Μάλιστα, με βάση την εξέταση του συνόλου των αλλοδαπών κατά φύλο, το 72,5% των ανδρών και το 43,7% των γυναικών προέρχονται από τη γειτονική χώρα. Η κυρίαρχη θέση των αλβανών παρατηρείται στο σύνολο των περιφερειών και νομών της χώρας. Από την άλλη, η υπεροχή του ανδρικού (80,9%) έναντι του γυναικείου πληθυσμού (18,1%), χαρακτηριστικό της κατανομής ανά φύλο, παράλληλα με την οικονομική-εργατική διάσταση προσδίδει στην παρουσία των μεταναστών και μια ατελή οικογενειακή δομή.

Ο ακριβής αριθμός της μεταναστευτικής αυτής ομάδας είναι δύσκολα υπολογίσιμος και εντάσσεται σε γενικότερες εκτιμήσεις. Η απόκλιση μεταξύ των μετρήσεων οφείλεται κυρίως στη συνεχή μετακίνηση χιλιάδων ατόμων από τα εκτεταμένα χερσαία ελληνοαλβανικά σύνορα. Το χάσμα μεταξύ νομίμως και παρανόμως εισελθόντων πιστοποιεί σε ένα άλλο επίπεδο την έκταση και τις κοινωνικές προεκτάσεις μιας τέτοιας μεταναστευτικής κίνησης. Τα ελληνοαλβανικά σύνορα έχουν μετατραπεί σε μια ιδιόρρυθμη αγορά διακίνησης εργατικού δυναμικού μέσω κυκλωμάτων, ενώ παρατηρούνται φαινόμενα συνεχών μετακινήσεων από και προς την Αλβανία. Ενδεικτικό στοιχείο αυτής της κινητικότητας είναι ότι μόνο κατά το διάστημα 1991-1993 επαναπροωθήθηκαν γύρω στους 559.000 μετανάστες, ενώ οι στατιστικές εκτιμήσεις της περιόδου προσδιόριζαν το συνολικό αριθμό των αλβανών σε 200.000 άτομα (Κόντης, 1995, 136). Η γειννίαση με τη συγκεκριμένη χώρα και οι γενικότερες οικονομικές συνθήκες συντέλεσαν ήδη από τις αρχές της προηγούμενης δεκαετίας στην σταθεροποίηση του μεταναστευτικού ρεύματος.

Η αύξηση του αριθμού των αλβανών μεταναστών, ιδίως των παράνομων, συνδέεται με τις γενικότερες ανάγκες της ελληνικής αγοράς εργασίας, που συνδέονται με την επέκταση της παραοικονομίας σε εκείνους τους παραγωγικούς κλάδους, όπου απαιτείται προσέλκυση φτηνών εργατικών χεριών. Τέτοιες εργασίες, μη καλυπτόμενες από ένα νομοθετικό πλαίσιο προνομιακών παροχών, καλύπτουν επιπρόσθετες και συμπληρωματικού χαρακτήρα ανάγκες (οικοδομικές δραστηριότητες, εξόρυξη, γεωργικός τομέας, κτηνοτροφία κ.λπ.). Στο πλαίσιο αυτό έχει λάβει έκταση και το φαινόμενο της εποχιακής μετανάστευσης (νόμιμης ή παράνομης). Η πλειοψηφία των αλβανών διακρίνεται από το στοιχείο της προσωρινής παραμονής είτε λόγω του είδους εργασίας (εποχιακή απασχόληση), είτε εξαιτίας των γενικότερων συνθηκών διαβίωσης. Με την έννοια αυτή, η μετανάστευσή τους χαρακτηρίζεται ως κυκλική, όπως προσδιορίζεται από μια παραμονή κατά τακτά χρονικά διαστήματα στη χώρα υποδοχής. Το φαινόμενο αυτό πρόκειται να μας απασχολήσει και παρακάτω, όπου η μετανάστευση συσχετίζεται με τον παράγοντα της οικογένειας.

3. ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

3.1. Οικογένεια ως κοινωνικός θεσμός

Η έννοια της οικογένειας πρόκειται να αποτελέσει κύριο σημείο αναφοράς της παρούσας εργασίας σε όλα της τα στάδια. Προέχει, λοιπόν, πριν επεκταθούμε στα γνωρίσματα των αλβανικών μεταναστευτικών οικογενειών, η κατατόπιση του αναγνώστη σχετικά με το τι εννοούμε, όταν αναφερόμαστε στον όρο οικογένεια. Κι αυτό, διότι, όπως γίνεται αντιληπτό και στη συνέχεια, προκύπτουν εύλογα ερωτήματα ως προς τη χρησιμοποιούμενη ορολογία. Ποια είναι δηλαδή τα κριτήρια προσδιορισμού της μορφής, της δομής και των λειτουργιών στις οικογένειες των Αλβανών, δεδομένου μάλιστα ότι η αλβανική κοινωνία δεν παρουσιάζει τα ίδια χαρακτηριστικά με τη δική μας; Εννοεί τελικά ο ερευνητής κατά τον ίδιον τρόπο με τα υποκείμενα της έρευνας την ύπαρξη της οικογενειακής συγκρότησης; Προκειμένου επομένως να υπάρξει ένας κοινός κώδικας συνεννόησης, τίθενται προς συζήτηση μια σειρά από ζητήματα, συναφή με την οικογενειακή οργάνωση.

Η οριοθέτηση της οικογένειας ως προς την ικανοποίηση συγκεκριμένων κοινωνικών λειτουργιών προϋποθέτει την αποσαφήνιση της θεσμικής της διάστασης. Ως κοινωνικό θεσμό εννοούμε καταρχήν «ένα σταθερό πλέγμα σχέσεων μεταξύ (κοινωνικά προσδιορισμένων) ρόλων» ή «ένα σύνολο τυποποιημένων τρόπων ατομικής και/ή συλλογικής δράσης (Μουσούρου, 1989, 14). Οι όποιοι σκοποί, αναφορικά με τα δεδομένα αποτελέσματα της ατομικής και/ή συλλογικής δράσης, προσδιορίζουν τις λειτουργίες όλων των θεσμών, που σε τελική ανάλυση αποσκοπούν στην επίτευξη της κοινωνικής ένταξης των ατόμων (Νόβα-Καλτούνη, 1995, 87). Η φυσιολογία ενός θεσμού εξαρτάται από την ιδεολογική συγκρότηση μιας κοινωνίας και των λοιπών υπο-συστημάτων της. Εξελίξεις στο κοινωνικό πεδίο επιφέρουν περισσότερο ή λιγότερο σημαντικές διαφοροποιήσεις τόσο στη συγκρότηση και τις λειτουργίες των θεσμών, όσο και στις σχέσεις και τους τρόπους δράσης εντός και εκτός των ορίων τους.

Μέσα από την ανάλυση των μορφολογικών και δομικών στοιχείων της οικογένειας είναι δυνατόν να οδηγηθούμε σε ασφαλή συμπεράσματα για τη θεσμική της υπόσταση. Παραλληλίζοντας με τις προηγούμενες θεωρητικές αναφορές, κάθε οικογένεια έχει κοινωνικά σημαντικούς σκοπούς, που συνοψίζονται στην εξασφάλιση της κοινωνικής "συνέχειας" με διάφορες μεθόδους, όπως είναι η μεταβίβαση από γενιά σε γενιά του πολιτισμού (ως τρόπου ζωής), των κοινωνικών θέσεων-ρόλων και ενός προτιμητέου τρόπου επίτευξης κοινωνικά αποδεκτών στόχων. Σε σχέση με τη φύση της κοινωνικής οργάνωσης, μια οικογένεια διατηρεί ένα δημόσιο χαρακτήρα, εφόσον αποτελεί μέρος της συγκρότησης του συλλογικού βίου, καθώς και ένα ιδιωτικό προφίλ, όσον αφορά την εσωτερική της θέσμιση ειδικότερα. Στη βάση αυτών των δεδομένων, οριζόμενη θεσμικά η οικογένεια, προσδιορίζεται από ίδια χαρακτηριστικά είτε στην Αλβανία, είτε την Ελλάδα, είτε (σε) οποιαδήποτε άλλη χώρα. Αυτό συμβαίνει διότι η έννοια του οικογενειακού θεσμού περιλαμβάνει αμετάβλητα δομικά συστατικά.

Ο οικογενειακός σχηματισμός εμφανίζεται με διάφορες παραλλαγές σε όλες τις κοινωνίες και αποτελεί βασική μορφή της συλλογικής ζωής του ανθρώπου (Henslin, 2000, 22). Συνίσταται δε αυτή η καθολικότητα αφενός μεν στην ύπαρξη ενός σταθερού πλέγματος ρόλων, βάσει του οποίου αναγνωρίζεται η οικογένεια σε κάθε κοινωνία, αφετέρου δε στην ιδιομορφία της σύνθεσης των λειτουργιών της οικογένειας από περιβάλλον σε περιβάλλον. Ο θεσμός της οικογένειας παρουσιάζεται έτσι ως ένα σύνθετο ιστορικο-κοινωνικό μόρφωμα, σχηματιζόμενο από αλληλένδετα

πολιτισμικά στοιχεία, πάντοτε εντός του συστήματος αξιών μιας κοινωνίας. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, η θεσμική φυσιογνωμία της οικογένειας παραλλάσσει, διότι διαφοροποιούνται οι σκοποί της κοινωνικής οργάνωσης από χώρα σε χώρα, ακόμη και εντός της ίδιας χώρας. Και στην Ελλάδα και την Αλβανία και (σε) κάθε άλλη κοινωνία, συγκροτείται μεν η οικογένεια ως κοινωνικός θεσμός, διαφοροποιείται δε η όψη των σκοπών, των λειτουργιών και των αποτελεσμάτων της, ακριβώς γιατί αυτό επιβάλλει η ιδιαιτερότητα της εκάστοτε κοινωνικής συμβίωσης.

Η προσέγγιση της οικογένειας οφείλει να συμπεριλάβει τύπους του θεσμού σε συνδυασμό με μια ευρεία κατηγορία παραγόντων: της ιστορίας, της ιδεολογίας, του πολιτισμού, του νομικού συστήματος, της οικονομικής, πολιτικής, κοινωνικής εξέλιξης κ.ό.κ. Η επίδραση του ευρύτερου χωρο-χρονικού συγκείμενου στην οργάνωση του οικογενειακού μορφώματος έχει ιδιαίτερη σημασία, γιατί η οικογένεια αποτελεί προϊόν του κοινωνικού συστήματος και αντικατοπτρίζει το σημείο ανάπτυξής του (Πιπερόπουλος, 1990). Με την έννοια αυτή δεν έχει νόημα να μιλήσει κάποιος για την οικογένεια γενικά, αλλά μόνο για τύπους οικογένειας, τόσο πολυάριθμους, όσες είναι οι περιοχές, οι κοινωνικές τάξεις και οι υπο-ομάδες σε έναν κοινωνικό σχηματισμό (Gittins, 1993). Αν και μια τέτοια ταξινόμηση δεν εμπίπτει στα όρια της συγκεκριμένης εργασίας, αυτό δεν εμποδίζει την ανάπτυξη ενός ανάλογου προβληματισμού στη συνέχεια, προκειμένου να αποσαφηνιστεί η συγχρονική διάσταση των μελετούμενων φαινομένων.

Στο σημείο αυτό εγείρεται ένα ζήτημα σχετικά με το αν μια οικογένεια μεταναστών είναι δυνατόν να αξιολογηθεί με βάση συμβατικά κριτήρια προσδιορισμού του συλλογικού-ιδιωτικού βίου. Αναλύσαμε δηλαδή προηγουμένως την οικογένεια ως θεσμό, τονίζοντας την ευρύτητα των ρόλων, των σκοπών και των λειτουργιών της. Ανταποκρίνονται όμως κατά τον ίδιο τρόπο στις παραπάνω απαιτήσεις οι οικογένειες των μεταναστών; Η λογική του ερωτήματος έγκειται στο ότι αναφερόμαστε σε διασπασμένες οικογένειες. Σε τι συνίσταται λοιπόν η οικογενειακή οργάνωση γενικότερα, έτσι ώστε να έχουμε τα κριτήρια προσδιορισμού των μεταναστευτικών περιπτώσεων ειδικότερα; Κάτι τέτοιο προϋποθέτει μια διεξοδική μελέτη των μορφολογικών-δομικών συστατικών της οικογένειας, θέμα στο οποίο επικεντρώνουμε αμέσως μετά.

3.1.1. Συμβατικός τύπος οικογένειας

Οι σχέσεις μεταξύ των (κοινωνικά προσδιορισμένων) ρόλων, που οριοθετούν την οικογένεια ως θεσμό και συγκροτούν τον κορμό του όποιου οικογενειακού σχήματος, ορίζονται ως σχέσεις μεταξύ του συζύγου-πατέρα, της συζύγου-μητέρας και των ανήλικων ατόμων. Αναφερόμενοι στην πυρηνική οικογένεια, ως μορφολογική και δομική ενότητα, εννοούμε αυτήν ακριβώς την τριάδα προσώπων-ρόλων. Ο τρισδιάστατος αυτός οργανισμός, όπως έχει επιβιώσει μέσα από μακροπρόθεσμες οικονομικές, πολιτικές, πολιτισμικές κ.ά. μεταβολές, αποτελεί την ανθρωπολογική σταθερά και το θεμελιακό μηχανισμό της συνολικής κοινωνικής οργάνωσης. Το γεγονός αυτό μετουσιώνει το συγκεκριμένο οικογενειακό μοντέλο σε καθολικό πρότυπο συμβίωσης. Ανεξάρτητα από τις όποιες αλλαγές στο θεσμό της οικογένειας, οι ερευνητές αναφέρονται στην πυρηνική οικογενειακή συγκρότηση, που απαρτίζεται από μια μονάδα συνδεδεμένων μελών με βιολογικούς δεσμούς (Francois de Singly, 1996).

Η πυρηνική οικογένεια ταυτίζεται σχεδόν στην επιστημονική ορολογία με τη συζυγική οικογένεια, αν και ο δεύτερος όρος είναι ουσιαστικά ευρύτερος από τον πρώτο²¹. Συσχετίζοντας τους δύο αυτούς τύπους οικογενειακής οργάνωσης, αναφορικά με τα μορφικά, δομικά και λειτουργικά τους χαρακτηριστικά, καταλήγουμε στο συμβατικό οικογενειακό μοντέλο. Πρώτον, η αντίληψη της οικογένειας, αποτελούμενης από τους δύο συζύγους-γονείς και τα ανήλικα τέκνα τους, καθώς και της ανεξάρτητης συμβίωσής της από άλλες συγγενικές οικογένειες θεωρείται ως δεδομένη. Δεύτερον, η διαπίστωση των αλληλεπιδράσεων της ανεξάρτητης - μορφολογικά - πυρηνικής οικογένειας με άλλες συγγενικές προς αυτήν πυρηνικές οικογένειες (οικογένειες των ανιόντων ή των εκ πλαγίου συγγενών) εκλαμβάνεται ως εξίσου δεδομένη (Sussman & Steinmtze, 1987). Τώρα, η αναγκαιότητα έκφρασης σε έναν ενιαίο περιγραφικό όρο τόσο του - θεωρούμενου ως δεδομένου - διαχωρισμού μεταξύ σύγχρονης-πυρηνικής και παραδοσιακής-εκτεταμένης οικογένειας, όσο και της αλληλεξάρτησης - στο επίπεδο των σχέσεων - μεταξύ συγγενικών πυρηνικών οικογενειών οδήγησε στην υιοθέτηση της όρου "σύγχρονη συζυγική οικογένεια".

Η δομή του συμβατικού οικογενειακού τύπου οριοθετείται μέσα από την αλληλεξάρτηση των κοινωνικών θέσεων-ρόλων στο εσωτερικό του. Σημειώνουμε ότι η παραδοσιακή εξάρτηση των ρόλων από δεδομένα για το άτομο χαρακτηριστικά δεν αποτελεί γενικευμένο φαινόμενο, ιδιαίτερα όσον αφορά τις εντασσόμενες στη διαδικασία του κοινωνικού εκσυγχρονισμού οικογένειες. Όσο πιο παραδοσιακή είναι η κοινωνική οργάνωση, τόσο ενισχύεται η απόλυτη εξάρτηση των ρόλων στην οικογένεια. Η διαφοροποίηση της οικογενειακής δομής εκδηλώνεται σε συνάρτηση με τη διακύμανση των δεικτών γεννητικότητας, γονιμότητας και διαζυγίων, ενώ επηρεάζεται από αλλαγές στο οικογενειακό δίκαιο και τις άλλες πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις (Σκύφτη, 1993). Ούτε όμως στο σύνολο μιας κοινωνίας διατηρείται αμετάβλητη η δομική συγκρότηση της οικογένειας, καθώς επηρεάζεται από οικονομικές, πολιτισμικές, εκπαιδευτικές κ.ά. παραμέτρους. Η διάρθρωση των οικογενειακών ρόλων ταλαντώνεται έτσι σε ένα παραδοσιακό-σύγχρονο συνεχές και κυμαίνεται από μια κατάσταση ανισότιμων σε μια κατάσταση ισότιμων σχέσεων.

²¹ Επεκτείνεται συγκεκριμένα στις σχέσεις των μελών μιας πυρηνικής οικογένειας με τις οικογένειες καταγωγής των δύο συζύγων και παραπέμπει σε ενδεχόμενες αλληλεπιδράσεις μεταξύ οικογενειών, που πρόκειται να συσταθούν στο μέλλον, όταν τα ανήλικα μέλη μιας πυρηνικής οικογένειας σήμερα ενηλικιωθούν, παντρευτούν και δημιουργήσουν δικές τους οικογένειες αύριο (Goldthorpe, 1987, 63).

Οι ασκούμενες λειτουργίες μιας οικογένειας ερμηνεύονται συναρτήσει της θέσης της σε ένα δεδομένο κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο. Αξίζει να σημειωθεί ότι η μετάβαση από προ-βιομηχανικά σε βιομηχανικά και μετα-βιομηχανικά σχήματα συλλογικής οργάνωσης είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση των κοινωνικών θεσμών γενικότερα. Παραδοσιακά πολύσκοποι θεσμοί απεμπλοούν στη φάση αυτή μια σειρά λειτουργιών και σύγχρονοι ολιγόσκοποι θεσμοί αναλαμβάνουν αυτές τις λειτουργίες. Η διαδικασία αυτή εξετάζεται στο πλαίσιο της θεωρίας της κοινωνικής αλλαγής, κύριο προσδιοριστικό της οποίας είναι η έννοια της διαφοροποίησης, δηλαδή μιας αύξουσας ειδίκευσης, που οδηγεί στην ανάπτυξη νέων και εξειδικευμένων φορέων δράσης (Michel, 1981, 83). Η “αφαίρεση” κλασικών λειτουργιών από την οικογένεια καταγράφηκε εννοιολογικά ως “λειτουργική απώλεια” ή “λειτουργική μετάθεση”. Όπως τονίζει μάλιστα ο Giddens (1993, 14), αναφερόμενος σε μια διατύπωση του Parsons, «η οικογένεια έχει γίνει πιο εξειδικευμένος φορέας απ’ ό, τι ήταν πριν, πιθανόν πιο εξειδικευμένος απ’ ό, τι ήταν σε οποιαδήποτε προηγούμενη, γνωστή σε μας, κοινωνία». εντός των παραπάνω μεταβολών.

Η μετεξέλιξη του θεσμού της οικογένειας δεν ταυτίστηκε όμως με μια πλήρη απορρόφηση των προηγούμενων λειτουργιών της από άλλους φορείς. Έτσι, υιοθετήθηκε τελικά ο όρος της “λειτουργικής μεταβολής” ή “λειτουργικής διαφοροποίησης”, που σημαίνει ότι οι οικογενειακές λειτουργίες τροποποιούνται, μεταβάλλονται ή διαφοροποιούνται ανάλογα με την κοινωνική εξέλιξη. Σύμφωνα με γενικώς αποδεκτά ταξινομικά κριτήρια γίνεται λόγος από τους ερευνητές για τις εξής οικογενειακές λειτουργίες: *α. την αναπαραγωγική λειτουργία, που συντελεί στη βιολογική αναπαραγωγή της κοινωνίας, β. την οικονομική λειτουργία, που διαφοροποιείται σε σχέση με την κοινωνικο-οικονομική ανάπτυξη και γ. τη λειτουργία της κοινωνικοποίησης, που θεωρείται και ως η σημαντικότερη λειτουργία της οικογένειας σήμερα.* Ο βαθμός εξέλιξης και εκσυγχρονισμού του συλλογικού βίου σηματοδοτεί τον τρόπο άσκησης αυτών και όποιων άλλων λειτουργιών.

Λαμβάνοντας υπόψη τα έως τώρα βιβλιογραφικά δεδομένα είναι δυνατόν να διατυπώσουμε υποθέσεις για την οργάνωση των οικογενειών στην αλβανική κοινωνία. Οφείλουμε να ξεκινήσουμε από την παραδοχή ότι η τελευταία διήλθε μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα από δύο εντελώς διαφορετικά ιδεολογικά συστήματα, καθένα από τα οποία επηρέασε την οικογενειακή συγκρότηση συνολικά. Ως προς την κομμουνιστική περίοδο, όπου κυριαρχούσε η λογική της συλλογικής-ομαδοποιημένης κοινωνικής δράσης, η οικογενειακή μορφή-δομή παρουσίαζε πιο έντονα τα χαρακτηριστικά μιας διευρυμένης τρόπον τινά συμβίωσης. Η φιλελευθεροποίηση εν συνεχεία του τρόπου ζωής στο συγκεκριμένο κράτος είχε ως αποτέλεσμα να αποκτήσει ο οικογενειακός θεσμός πολλά κοινά στοιχεία με τον αντίστοιχο των δυτικο-ευρωπαϊκών χωρών. Η αλβανική οικογένεια θα λέγαμε ότι προσομοιάζει με τους μεσογειακούς “τύπους” οικογενειών, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και η δική μας. Μια τέτοια εικόνα προκύπτει και από τα ίδια τα ερευνητικά δεδομένα της εργασίας μας.

3.1.2. Η ρευστότητα της συμβατικής οικογένειας

Από τις έως τώρα αναλύσεις προκύπτει ότι η θεωρητική συζήτηση έχει στο επίκεντρο των αναζητήσεών της το “σχήμα” της πυρηνικής-συζυγικής οικογένειας. Μάλιστα, ακόμη κι όταν αυτό προσδιορίζεται ως συμβατικό²², εξακολουθεί να θεωρείται ως δεδομένο, εκλαμβάνεται δηλαδή ως στερεότυπο²³. Διαχρονικές και συγχρονικές μελέτες δημιουργούν όμως την εντύπωση μιας πιο σύνθετης οικογενειακής πραγματικότητας. Βάσει της διαχρονικής θεώρησης επισημαίνεται ότι η “πολυπλοκότητα” δε συνιστά αναγκαστικά στοιχείο της κοινωνικής εξέλιξης, εφόσον η θεωρούμενη ως παραδοσιακή “σταθερότητα” αποδεικνύεται εξίσου σχετική²⁴. Από την άλλη, σε συγχρονικό επίπεδο, η αντίληψη, σύγκριση και ερμηνεία των μορφολογικών-δομικών χαρακτηριστικών της σύγχρονης συζυγικής οικογένειας διευκολύνουν τη σύλληψή της ως σύνθετου συλλογικού μορφώματος. Οριζόμενη η πυρηνική-συζυγική οικογένεια ως προς τη μορφή, καθώς δε συμβιώνει με άλλες συγγενικές οικογένειες, παρουσιάζεται σαν ανεξάρτητη, οριζόμενη όμως ως προς τη δομή, εφόσον αναπτύσσει αλληλεπιδράσεις με άλλες συγγενικές οικογένειες, εμφανίζεται σαν εκτεταμένη. Πρόκειται θα λέγαμε παραπάνω για ένα οικογενειακό μοντέλο ιδιαίτερα συνηθισμένο στις δυτικο-ευρωπαϊκές κοινωνίες, ακόμη και σε άλλες χώρες, όπως αποδεικνύεται στην περίπτωση της Αλβανίας.

Ο περιορισμός του θεωρητικού προβληματισμού στη συμβατική οικογένεια παραγνωρίζει την ύπαρξη μιας σειράς άλλων ιδιωτικοποιημένων μορφών διαβίωσης. Οι βραχυπρόθεσμες, μεσοπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες συνέπειες των κοινωνικών μεταβολών δεν είναι δυνατόν να αγνοηθούν, καθώς οι διαμορφούμενες αλλαγές στους δημογραφικούς δείκτες έχουν επιδράσει στη διαφοροποίηση των μοντέλων οικογενειακής συγκρότησης στον ευρωπαϊκό χώρο. Νέα πρότυπα αξιών και αναπαραστάσεων για τη θέσμιση του οικογενειακού βίου εξαπλώνονται με έντονα άνισο τρόπο, πάντοτε σε συνάρτηση με το επίπεδο εξέλιξης, ανάπτυξης και στρωματοποίησης των κοινωνιών. Τα άτομα οργανώνουν κατά τέτοιο τρόπο την οικογενειακή ζωή, όπως ταιριάζει στις αντιλήψεις, τις αξίες και την ιδεολογία τους ή όπως προκύπτει λόγω ιδιαίτερων αναγκών, υποχρεώσεων και κοινωνικών πιέσεων. Οι σύγχρονες αντιλήψεις για την οικογένεια, όπως σημειώνει η Ρ. Καντανζόγλου (1996, 19), αναφέρονται σε ένα ρευστό κοινωνικό μόρφωμα, η δομή και το μέγεθος του οποίου μεταβάλλονται ακόμη και στη διάρκεια του αναπτυξιακού του κύκλου. Η οικογενειακή συμβίωση τροποποιείται, μεταβάλλεται και εξελίσσεται, αλλά ο θεσμός της οικογένειας εξακολουθεί να παραμένει πάντοτε ισχυρός, διατηρώντας την “ταυτότητά” του.

Ανατρέχοντας στο αντικείμενο της έρευνάς μας, η διαπίστωση ότι η οικογένεια δεν ανταποκρίνεται πραγματικά σε ένα, αλλά (σε) περισσότερα σχήματα οργάνωσης του ιδιωτικού βίου, δημιουργεί νέες προοπτικές για την ερμηνεία των μεταναστευτικών-οικογενειακών διεργασιών. Στις οικογένειες των Αλβανών μεταναστών προσωποποιείται θα λέγαμε η έννοια της ρευστότητας ως προς τον

²² Ο όρος “συμβατική οικογένεια” (conventional family) παραπέμπει σε ένα μοντέλο κοινωνικά αναμενόμενο, αλλά σε καμία περίπτωση υποχρεωτικό. Ιστορικά, του όρου αυτού προηγείται εκείνος της “μέσης οικογένειας”, που αναφέρεται σε μια στατιστική απεικόνιση της πραγματικότητας, όρος, που αντικατέστησε εκείνον της “κανονικής οικογένειας”, που υπονοεί ότι κάθε άλλο σχήμα είναι, αν όχι παθολογικό, τουλάχιστον οριακό (Μουσούρου, 1989).

²³ Ο όρος «στερεότυπο» αναφέρεται σε ένα «προκατασκευασμένο σχήμα αντίληψης» ή «σκέψης», που προκαλεί «απλοποιήσεις, διαστρεβλώσεις και γενικεύσεις» (Βασιλείου & Σταματάκης, 1992, 350).

²⁴ Σύμφωνα με τα αποτελέσματα σχετικών ερευνών, ούτε η εκτεταμένη οικογένεια επικρατούσε αποκλειστικά στις προ-βιομηχανικές κοινωνίες, ούτε η συζυγική οικογένεια αποτελεί μοναδικό συστατικό των βιομηχανικών κοινωνιών, τουλάχιστον ως προς την παραδοχή της γενικότητας μιας τέτοιας άποψης και στις δύο περιπτώσεις (Muncie et al., 1995).

τρόπο διαβίωσης-συμβίωσης των μελών τους. Μια μεταναστευτική οικογένεια σαφώς και διαφοροποιείται σε σχέση με άλλες μορφές-δομές οικογενειακής οργάνωσης. Πρόκειται όμως στην περίπτωση αυτή για μετασχηματισμό του συμβατικού οικογενειακού προτύπου ή (για μια) εντελώς νέα θεώρηση οικογενειακής λειτουργίας; Τι από τα δύο συμβαίνει με τις μεταναστευτικές οικογένειες των Αλβανών ειδικότερα; Προκαταβάλλοντας ως ένα βαθμό την απάντηση στο παραπάνω ερώτημα, τα ερευνητικά δεδομένα συνάγουν στην υπέρβαση της προσήλωσης σε έναν “ιδανικό” τύπο οικογένειας, παραπέμποντας στα χαρακτηριστικά ενός ιδεοτύπου²⁵.

Η αναφορά σε έναν ιδεότυπο συντελεί στη διαμόρφωση ενός πρόσφορου στην εμπειρική έρευνα θεωρητικού πλαισίου. Επαναλαμβάνουμε όμως ότι η αντίληψη της συμβατικής οικογένειας, των μεταβολών της και των εναλλακτικών προς αυτήν σχημάτων εξακολουθεί να εντάσσεται στη λογική της κλασικής ερμηνευτικής σκέψης. Ακόμη κι όταν αναγνωρίζεται η ύπαρξη της ρευστότητας στη σύσταση του ιδιωτικού βίου, κάτι που ισχύει στην περίπτωση των οικογενειών των μεταναστών, ως μέτρο αξιολόγησής του χρησιμοποιείται το μοντέλο της πυρηνικής-συζυγικής οικογένειας. Κάθε άλλο σχήμα οικογενειακής οργάνωσης γίνεται αντιληπτό στη βάση της “φαντασιακής” σύλληψης της συμβατικής οικογενειακής μονάδας και θεωρείται παραλλαγή, εξέλιξη ή και απόκλιση της. Στόχος μας είναι η κάλυψη αυτού του κενού, προχωρώντας σε ένα δικό μας ερμηνευτικό μοντέλο ένταξης των οικογενειών των μεταναστών.

---

²⁵ Ως ιδεότυπος εννοείται μια πνευματική κατασκευή, που προκύπτει από τη σύνδεση των καθολικών χαρακτηριστικών ενός φαινομένου, συνθέτοντας μια εσωτερικά συνεπή ενότητα με βάση το νοηματικό περιεχόμενο της δράσης (Τσαούσης, 1983, 41-42).

3.2. Κοινωνικο-ψυχολογικές διαστάσεις της οικογένειας

Αν θέλαμε να συνοψίσουμε σε μία λέξη τις κοινωνικές και ψυχολογικές εκφράσεις μιας οικογένειας θα χρησιμοποιούσαμε τον όρο κοινωνικοποίηση. Στην έννοια αυτή περιλαμβάνονται όλες οι διαδικασίες κοινωνικής ένταξης και συγκρότησης της προσωπικότητας του ατόμου (Τσαούσης, 1983, 145). Δύο είναι οι κύριες όψεις της κοινωνικοποίησης: μια κοινωνιοκεντρική και μια ατομοκεντρική. Αναλύοντας το περιεχόμενο καθεμιάς, η πρώτη συνίσταται σε εκπορευόμενες επιδράσεις από την κοινωνία με αποδέκτη το κοινωνικοποιούμενο άτομο, ενώ η δεύτερη σε αναπτυσσόμενους τρόπους αντίδρασης του ατόμου απέναντι στις κοινωνικές επιρροές²⁶. Κάθε αναφορά σε σταθερά πρότυπα κοινωνικοποίησης για όλες τις εποχές και όλους τους πολιτισμούς είναι άστοχη, δεδομένου ότι «οι κοινωνίες δημιουργούν το κοινωνικό υποκείμενο, που σε μια δεδομένη ιστορική στιγμή ανταποκρίνεται στην οικονομική, πολιτική, ηθική ή θρησκευτική μορφή οργάνωσής τους» (Νόβα-Καλτσούνη, 1995., 16).

Ανεξάρτητα από τις όποιες διαχρονικές και συγχρονικές μεταβολές στην οικογένεια, η συμβολή της τελευταίας στην κοινωνικοποίηση των μελών της είναι ουσιαστική. Μια τέτοια διαδικασία έγκειται στη μεταβίβαση της κοινωνικο-πολιτισμικής κληρονομιάς από την προηγούμενη στην επόμενη γενιά και την εγχάραξη μιας σειράς κοινωνικών κανόνων, τρόπων συμπεριφοράς και αξιών του κοινωνικού συστήματος στην προσωπικότητα του ατόμου. Για την προσέγγιση αυτών των φαινομένων διακρίνονται μια κοινωνιολογική και μια ψυχολογική θεώρηση. Η πρώτη αναφέρεται στους όρους διαμόρφωσης του οικογενειακού πλαισίου, εντός του οποίου αναπτύσσεται το άτομο, ενώ η δεύτερη ενδιαφέρεται για την ψυχική δομή του υποκειμένου, αναγνωρίζοντας εξίσου την ύπαρξη των κοινωνικών επιδράσεων. Η οικογένεια είναι ένας χώρος, όπου το άτομο αποκτά μέσα από διαδοχικά στάδια την προσωπική του ταυτότητα και εντάσσεται ως αυτόνομο άτομο στις ευρύτερες κοινωνικές δομές (Maccoby, 1995).

Η αντίληψη της κοινωνικοποίησης ως διαδικασίας απόκτησης στάσεων, έτσι ώστε να διαδραματίσει κάποιος έναν κοινωνικό ρόλο, μας οδηγεί στην εξέταση των σχετικών διεργασιών εντός της οικογένειας. Ανατρέχοντας στη βιβλιογραφία, τόσο οι στάσεις, όσο και οι ρόλοι προσδιορίζονται σε συνάρτηση με κανόνες και αξίες, που με τη σειρά τους εκφράζονται μέσα από τις στάσεις και τους ρόλους. Η οικογένεια συντελεί στην κοινωνικοποίηση των μελών της, μεταδίδοντάς τους τις επικρατούσες αξίες της κοινωνικής οργάνωσης. Ο ενστερνισμός τέτοιων προτύπων λαμβάνει χώρα μέσα από την ταύτιση του ατόμου με τους γονεϊκούς ρόλους, θέμα στο οποίο πρόκειται να αναφερθούμε παρακάτω. Αντιλαμβάνεται έτσι το άτομο τα άλλα μέλη της οικογένειας ως «κοινωνικά αντικείμενα», συναρτήσε του ρόλου τους και όχι ως μεμονωμένα υποκείμενα (Mühlbauer, 1983, 74). Η κατάληξη αυτής της διαδικασίας έχει ως συνέπεια την ανάπτυξη των ατομικών και κοινωνικο-πολιτισμικών στοιχείων της ταυτότητας. Το άτομο γίνεται φορέας εκείνων των αντιλήψεων, στάσεων και συμπεριφορών, όπως προκύπτουν ανάλογα με την κοινωνική τάξη της οικογένειας²⁷.

Η μετάθεση βασικών προνοιακών υποχρεώσεων της οικογένειας σε άλλους φορείς αποδέσμευσε την υλική μέριμνα από την ψυχολογική στήριξη στο εσωτερικό της. Αυτός ακριβώς ο χαρακτήρας των ψυχο-κοινωνικών σχέσεων είναι που επηρεάζει την έκβαση της κοινωνικοποίησης στο οικογενειακό πλαίσιο. Η

²⁶ Μια τέτοια έννοια αποτελεί έναν ιδεοτυπικό προσδιορισμό, συνίσταται δηλαδή σε μια νοητική κατασκευή ταξινόμησης των τυπικών χαρακτηριστικών του φαινομένου, η ερμηνεία των οποίων γίνεται με τη χρήση ειδικών κατά περίπτωση θεωριών.

²⁷ Προκειμένου να υποδηλωθεί η συσχέτιση μεταξύ κοινωνικοποίησης και κοινωνικής τάξης της οικογένειας γίνεται λόγος για «στρωματο-ειδική» κοινωνικοποίηση (Τσαρδάκης, 1993).

οικειοποίηση ιδιαίτερων διαπροσωπικών σχέσεων μεταξύ των μελών έχει ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη μιας συγκινησιακής σφαίρας εντός του οικογενειακού συστήματος. Εμπειρικές έρευνες έχουν επαληθεύσει την επίδραση των ψυχολογικών λειτουργιών στην ανάπτυξη της κοινωνικής προσαρμοστικότητας, την ενίσχυση της ψυχικής αυτοδυναμίας, την άμβλυνση των διανοητικών ικανοτήτων και την καθιέρωση υγιών διαπροσωπικών σχέσεων (Τσιάντης, 1991). Αντιθέτως, η διαβίωση του ατόμου σε ένα ελλιπές από ψυχο-κοινωνικά ερεθίσματα περιβάλλον είναι πιθανόν να προκαλέσει αναστολή των παραπάνω χαρακτηριστικών.

Η εξασφάλιση της κοινωνικής ένταξης των ανήλικων ατόμων εξαρτάται από την "ποιότητα" των ψυχο-κοινωνικών αλληλεπιδράσεων στο οικογενειακό πλαίσιο. Ο βαθμός ασφάλειας ή μη στην οικογένεια αναδομείται στο επίπεδο των μετέπειτα κοινωνικών τους σχέσεων (Feeney & Noller, 1996). Υποκείμενα με ισχυροποιημένο "Εγώ" και "Υπερεγώ" - λόγω της ανάπτυξης των κοινωνικών, ψυχολογικών και νοητικών πτυχών της προσωπικότητάς τους - είναι σε θέση να ανταποκριθούν στις κοινωνικές απαιτήσεις προσαρμογής. Οι διεργασίες αυτές σχετίζονται με την ενσωμάτωση από το άτομο αξιών, συμπεριφορών και κανόνων, προκειμένου να υπάρξει ένα πεδίο αυτοελέγχου, καθώς έτσι διαμορφώνονται οι προϋποθέσεις σύνθεσης των απαιτήσεων του "Αυτό" με τις κοινωνικές απαιτήσεις. Την ίδια έννοια, ως προς τη διάπλαση του "ψυχολογικού εαυτού" και την κοινωνικοποίηση του ατόμου, έχει η διαδικασία εσωτερικευσης συναισθημάτων αυτοσυνειδησίας (Sroufe, 1997). Όλες οι παραπάνω λειτουργίες αποτελούν συνδυασμό βιολογικών, ιδιοσυγκρασιακών, ψυχολογικών και κοινωνικών στοιχείων σε σχέση με την ανάπτυξη της προσωπικότητας.

Ως προς την ανάπτυξη των ατομικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών της ταυτότητας, η θεωρητική συζήτηση επικεντρώνεται στη διερεύνηση των αλληλεπιδράσεων μεταξύ γονεϊκών ρόλων και ανήλικων ατόμων, αποσκοπώντας στην εξακρίβωση των επιδράσεων των πρώτων στην ψυχο-κοινωνική ανάπτυξη των δευτέρων. Οι σύγχρονες θεωρίες αναφέρονται στη διαφοροποιημένη, αλλά εξίσου σημαντική παρουσία και των δύο γονέων στην ανάπτυξη της προσωπικότητας των υποκειμένων, τονίζοντας ότι οι γονεϊκοί ρόλοι δεν είναι βιολογικά προκαθορισμένοι (Parke, 1987, 37). Στο πλαίσιο αυτό γίνεται λόγος για τις επιδράσεις τόσο της παρουσίας, όσο και της απουσίας και των δύο γονέων από το οικογενειακό περιβάλλον (Δραγώνα & Ναζίρη, 1995). Σημειώνουμε ότι οι γονεϊκοί ρόλοι προσλαμβάνουν ιδιαίτερες μορφές σε σχέση με το ψυχο-κοινωνικό στάδιο ανάπτυξης ενός ανήλικου ατόμου, την οργάνωση του οικογενειακού μορφώματος και την κοινωνικο-πολιτισμική πραγματικότητα γενικότερα.

Η συμβολή των γονέων στη διαμόρφωση της συνείδησης της ταυτότητας του φύλου συνιστά ιδιαίτερο αντικείμενο διερεύνησης, καθώς στις κύριες θεωρίες για την ανάπτυξη του ρόλου του φύλου - ψυχαναλυτική προσέγγιση, γνωστική θεώρηση, μοντέλα κοινωνικής μάθησης κ.ά. - περιγράφεται η παρουσία τους ως αντικειμένων ταύτισης. Σε σχέση με τον τρόπο διαμόρφωσης συγκεκριμένων φυλοτυπικών χαρακτηριστικών, ταυτιζόμενο με το γονέα του ίδιου φύλου, το άτομο εσωτερικεύει τις αξίες, τις στάσεις και τον τρόπο συμπεριφοράς του (Green, 1989)²⁸. Τόσο οι μητέρες, όσο και οι πατέρες επιδρούν με διαφοροποιημένο τρόπο στη διαμόρφωση του ρόλου του φύλου σε όλες τις φάσεις ανάπτυξης του ατόμου. Αποτυχία ταύτισης με το αντίστοιχο γονεϊκό πρότυπο συνδέεται με προβληματικές συμπεριφορές από την πλευρά των ανήλικων ατόμων. Σύμφωνα ωστόσο με τις ψυχο-κοινωνικές θεωρίες, η "ταύτιση" θεωρείται μια ασυνείδητη διαδικασία, βάσει της οποίας το

²⁸ Οι αναπτυσσόμενοι μηχανισμοί ταύτισης αποτελούν την κύρια διεργασία διαμόρφωσης του "Εγώ" και του "Υπερεγώ" από την πλευρά του ατόμου.

άτομο οικειοποιείται στοιχεία της συμπεριφοράς οποιουδήποτε προσώπου και όχι αποκλειστικά των γονέων του.

Δέκτες της κοινωνικοποίησης και των άλλων ψυχολογικών λειτουργιών εντός της οικογένειας αποτελούν και οι ενήλικες. Η ολοκλήρωση της προσωπικότητάς τους διαμορφώνεται στο πλαίσιο της έγγαμης συμβίωσης και των γονεϊκών ρόλων. Μια υγιής συζυγική σχέση αναδομείται στο επίπεδο των ενδο-οικογενειακών αλληλεπιδράσεων συνολικά (Blanck & Blanck, 1986). Η ψυχική ισορροπία των συζύγων εκφράζεται αφενός μέσα από ένα κλίμα "συντροφικότητας" και αφετέρου από την επικοινωνία με τα ανήλικα άτομα. Καθώς οι ταχύρυθμοι μετασχηματισμοί της κοινωνίας επιτάσσουν συνεχείς αναπροσαρμογές στάσεων, ρόλων και συμπεριφορών, οι σύζυγοι-γονείς συμμετέχουν σε μια τέτοια διαδικασία αναπροσαρμογής. Δεδομένων των αλλαγών ως προς την άσκηση των συζυγικών-γονεϊκών ρόλων, μόνο ένας συμπληρωματικός τρόπος άσκησής τους είναι δυνατόν να επιφέρει τα αναμενόμενα αποτελέσματα σε σχέση με την οργάνωση των οικογενειακών λειτουργιών.

Η σημασία των παραπάνω βιβλιογραφικών παραπομπών έγκειται στην ερμηνεία των ψυχο-κοινωνικών συνεπειών της μετανάστευσης, εννοώντας τις συνθήκες αποδιοργάνωσης στο εσωτερικό των οικογενειών. Τίθεται δηλαδή ένα ερώτημα σχετικό με τον αντίκτυπο της διάσπασης των οικογενειακών δεσμών στο πλαίσιο της μετανάστευσης. Εστιάζουμε στον επηρεασμό της ψυχο-κοινωνικής ανάπτυξης των ανήλικων ατόμων, δεδομένης της απουσίας είτε του ενός, είτε και των δύο γονέων. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η συμπεριφορά των ενηλίκων τόσο σε σχέση με τον αποχωρισμό μεταξύ των συζύγων, όσο και την απομάκρυνση από τα παιδιά τους. Ανταποκρίνονται τελικά οι μεταναστευτικές οικογένειες στις ψυχο-κοινωνικές ανάγκες των μελών τους. Βάσει των προηγούμενων θεωρητικών αναφορών ορίζουμε τους άξονες ερμηνείας σε κάθε περίπτωση, θέμα που πραγματευόμαστε κυρίως στο έβδομο κεφάλαιο.

3.3. Μελέτη μετακινούμενων οικογενειών

3.3.1. Η συστημική αντίληψη

Η μελέτη των ενδο-οικογενειακών φαινομένων συνιστά αντικείμενο μιας σειράς επιστημονικών κλάδων. Έρευνες της Κοινωνιολογίας, της Ψυχολογίας, της Παιδαγωγικής, της Ανθρωπολογίας κ.ά. αποτελούν σημαντικές πηγές πληροφοριών για την οικογενειακή συγκρότηση. Η χρηστικότητα της συστημικής αντίληψης έγκειται στην εισαγωγή ενός νέου τρόπου επεξεργασίας της επιστημονικής γνώσης γενικότερα και των σχετιζόμενων με την οικογένεια συμβάντων ειδικότερα. Επεξηγώντας περαιτέρω το πεδίο εφαρμογής της, η συστημική θεώρηση εντάσσεται σε μια ευρύτερη επιστημολογική κατεύθυνση, όπου προτάσσεται κυρίως η σύνδεση των ευρημάτων και άλλων - εκτός από αυτήν - επιστημονικών χώρων, προκειμένου να υπάρξουν ολιστικές-ενοποιητικές ερμηνείες για την ερευνούμενη κοινωνική πραγματικότητα. Όπως αναφέρει μάλιστα η Χ. Κατάκη (1995, 41), ενώ επιμέρους επιστημονικοί κλάδοι ασχολούνται με επιμέρους φαινόμενα, η συστημική προσέγγιση δίνει την ευκαιρία εξέτασης του γενικού και ειδικού πλαισίου ένταξης των φαινομένων. Ανάγεται έτσι η κοινωνική οργάνωση σε μια σειρά από επιμέρους τμήματα-συστήματα και εξετάζεται τόσο η οντότητα αυτών των συστημάτων μεμονωμένα, όσο και οι λειτουργικές τους σχέσεις συνολικά.

Για την ανάλυση των μεταναστευτικών διεργασιών στις οικογένειες των Αλβανών χρησιμοποιούμε ορισμένα από τα πορίσματα της συστημικής ερμηνείας. Οφείλουμε όμως να αποσαφηνίσουμε από την αρχή τους σκοπούς αυτής της επιλογής και την έκταση εφαρμογής των μεθόδων της συστημικής επεξεργασίας. Η μετανάστευση των αλβανικών οικογενειών χαρακτηρίζεται στο πλαίσιο αυτό ως ένα "δυναμικό" φαινόμενο, εννοώντας όλους εκείνους τους μετασχηματισμούς των οικογενειών, πάντοτε σε συνάρτηση με τις επιδράσεις του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος, έως την ολοκλήρωση του μεταναστευτικού τους κύκλου. Αναφερόμαστε κατά σειρά στο αρχικό στάδιο απομάκρυνσης κάποιου προσώπου από τον οικογενειακό πυρήνα, στη μετέπειτα φάση αποδιοργάνωσης των οικογενειακών σχέσεων και, τέλος, στην περίοδο επανασύστασης των οικογενειών στη χώρα υποδοχής. Απαιτείται λοιπόν η χρήση μιας μεθοδολογίας, που να ανταποκρίνεται στη "δυναμική" διάσταση των ενδο-οικογενειακών διεργασιών, δεδομένου ότι οι Αλβανοί βιώνουν ιδιαίτερες ενδιάμεσες καταστάσεις σε κάθε φάση της μετανάστευσής τους.

Περνώντας στα στάδια εντός των οποίων διέρχεται μια αλβανική οικογένεια κατά την εξέλιξη της μεταναστευτικής διαδικασίας, από την περίοδο της αποδιοργάνωσης έως και την περίοδο της συνένωσης, έχουμε να κάνουμε την εξής παρατήρηση. Η χρήση του συστημικού μοντέλου - ως αποκλειστικού εργαλείου ανάλυσης των δεδομένων της έρευνας - δεν αρκεί για την κάλυψη των οικογενειακών φαινομένων στο σύνολό τους. Επομένως, λαμβάνοντας κανείς υπόψη τα δεδομένα και άλλων επιστημονικών προσεγγίσεων, σκοπός είναι η διαμόρφωση ενός ενιαίου πλαισίου αξιολόγησης των όσων συμβαίνουν στις αλβανικές μεταναστευτικές οικογένειες. Στο σημείο αυτό έγκειται ακριβώς και ο ρόλος της συστημικής συλλογιστικής: αντί να απομονώνεται κάθε οικογενειακό γεγονός και να ερμηνεύεται ξεχωριστά, η υιοθέτηση βασικών αρχών της συστημικής σκέψης επιτρέπει πιο γενικευμένες διαπιστώσεις. Παρακάτω αναφερόμαστε σε αυτές τις αρχές, επεξηγώντας τις και επιχειρώντας την ένταξή τους στη φιλοσοφία του ερευνητικού αντικειμένου.

Επικεντρώνοντας σε αυτό καθεαυτό το σύστημα της οικογένειας τίθενται προς συζήτηση κάποια από τα δομικά στοιχεία της οργάνωσής του. Καταρχήν, ως

οικογένεια εκλαμβάνεται ένα θεμελιώδες σύστημα του ανθρώπου, που είναι επιφορτισμένο από τη φύση του θεσμού με την ικανοποίηση συγκεκριμένων λειτουργιών (Carter & McGoldrick, 1988). Σε όλες τις ιστορικές περιόδους και για όλες τις πολιτισμικές ομάδες, όπως αποδεικνύεται από μια σειρά ιστορικών, κοινωνιολογικών και διαπολιτισμικών μελετών, έχει καθιερωθεί μια κοινωνική ρύθμιση για τις οικογενειακές λειτουργίες (Clulow, 1993). Η πολυμορφία των οικογενειακών σχημάτων ερμηνεύεται έτσι ως επιλογή διαφορετικών τρόπων ανταπόκρισης σε αυτές τις υποχρεώσεις από την πλευρά των ατόμων. Η δομή κάθε οικογένειας θεωρείται αναλόγως συνισταμένη των ατομικών αναγκών των μελών της, που καθώς αλληλεπιδρούν-επικοινωνούν μεταξύ τους, της δίνουν την τελική της μορφή. Οποιοσδήποτε τύπος οικογενειακής οργάνωσης διατηρεί με βάση τον παραπάνω συλλογισμό μια αδιαμφισβήτητη “ταυτότητα”.

Όπως συμβαίνει με όλα τα ψυχο-κοινωνικά συστήματα, έτσι και η οικογένεια αποτελεί μια αυτόνομη οντότητα. Αξίζει να σημειωθεί ότι η σχέση μεταξύ των συστημάτων, καθώς και η διάδρασή τους με το ευρύτερο - εξωτερικό - σύστημα έχει αλληλεπιδραστικό χαρακτήρα. Σύμφωνα με το συστημικό πρότυπο, όταν ένα σύστημα αλληλεπιδρά με την οικογένεια, της προκαλεί πιέσεις και την αναγκάζει να αντιδράσει. Προκύπτει επομένως ένα ερώτημα σε σχέση με τις επιδράσεις του εξωτερικού κοινωνικού περιβάλλοντος στην περίπτωση μετανάστευσης των αλβανικών οικογενειών. Σκοπός είναι η σύνδεση της οικογενειακής μετανάστευσης με το ευρύτερο χωρο-χρονικό συγκείμενο που λαμβάνει χώρα. Η μετανάστευση των Αλβανών εξετάζεται έτσι σε συνάρτηση με το ρόλο της οικογένειας στην εξέλιξη του φαινομένου, ακριβώς γιατί κάτι τέτοιο προκύπτει λόγω των επιρροών του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος στο εσωτερικό των οικογενειών. Η αποσαφήνιση τέτοιου είδους συσχετίσεων συντελεί στην οριοθέτηση του πλαισίου ένταξης της μεταναστευτικής πραγματικότητας των αλβανικών οικογενειών.

Ένα σύστημα αντλεί διαρκώς πληροφορίες για την κατάστασή του και τροποποιεί την επικοινωνία μεταξύ των μερών του σε περιπτώσεις διατάραξης της υφιστάμενης ισορροπίας (Barker, 1998). Εφόσον οι οικογένειες των Αλβανών αντιδρούν σε πρώτη φάση στις εξωτερικές κοινωνικές επιδράσεις, οδηγούμενες στη μετανάστευση, σε δεύτερη φάση μας ενδιαφέρουν οι αντιδράσεις στο εσωτερικό τους, όπως προκύπτουν λόγω της μεταναστευτικής συγκυρίας. Υποθέτουμε δε ότι η ισορροπία στο σύστημα μιας αλβανικής μεταναστευτικής οικογένειας διαφοροποιείται, αν όχι διαταράσσεται, είτε πριν την απομάκρυνση κάποιου μέλους της, είτε αμέσως μετά, είτε κατά τη διάρκεια της αποδιοργάνωσης, είτε ακόμη και μετά την επίτευξη της συνένωσης. Αποσκοπούμε λοιπόν στην καταγραφή μιας σειράς μεταβολών, όσον αφορά τη φυσιογνωμία των ενδο και εξω-οικογενειακών σχέσεων, την οργάνωση των ρόλων και τους τρόπους διαβίωσης-συμβίωσης των μελών των μεταναστευτικών οικογενειών.

Η “προσαρμογή” ενός συστήματος στις αλλαγές του ευρύτερου συστήματος, συνεχίζοντας την πιο πάνω συλλογιστική, αποτελεί μια από τις βασικές αρχές των “ζωντανών” συστημάτων (Dallos, 1997, 25). Κατά συνέπεια, ακόμη κι αν τα μέλη των μεταναστευτικών οικογενειών εντάσσονται σε διαφοροποιούμενες, εναλλασσόμενες και μεταβατικές καταστάσεις είναι φυσικό να επιλέγουν νέους τρόπους επικοινωνίας εντός και εκτός του οικογενειακού συστήματος, να οργανώνουν τους ρόλους τους ως προς την επίτευξη άλλων λειτουργιών και να συμβιώνουν γενικότερα κάτω από διαφορετικές συνθήκες. Σε τρίτη φάση, δηλαδή, μας απασχολεί τόσο η μορφή, όσο και η δομή των αλβανικών οικογενειών, όπως σταθεροποιούνται από ένα σημείο και μετά στις δεδομένες μεταναστευτικές συνθήκες. Κατανοούμε έτσι πως διαμορφώνεται η οικογενειακή “ταυτότητα” στη

βάση νέων δομών συμβίωσης. Η απάντηση στο ποιες είναι αυτές οι δομές θα δοθεί κατά την επεξεργασία των δεδομένων της έρευνας.

Καθώς όμως αντιδρά το οικογενειακό σύστημα στις εξωτερικές - κοινωνικές - επιδράσεις, παράλληλα με τις όποιες διαδικασίες προσαρμογής, σχεδόν αμέσως μετά αποσκοπεί στην επίτευξη των λειτουργιών του. Τι μπορεί να σημαίνει αυτό για μια αλβανική μεταναστευτική οικογένεια, που επαναπροσδιορίζει διαρκώς την οργάνωσή της, τις σχέσεις της και τον προσανατολισμό της εν γένει, είναι ένα ζήτημα άξιο διερεύνησης. Κι αυτό, διότι, όταν μια οικογένεια, η οποία διέρχεται περιόδους κρίσης, καταφέρει στο τέλος να επιβιώσει, σημαίνει ότι διαθέτει μηχανισμούς αυτοπροστασίας και υπέρβασης των δυσμενών γι' αυτήν συνθηκών. Στόχος μας είναι λοιπόν να παρατηρήσουμε, πως μέσα από την αποτίμηση της μεταναστευτικής εμπειρίας, οι οικογένειες των Αλβανών προχωρούν στη διατήρηση της συνοχής τους, στην προσαρμογή του συστήματος στο κοινωνικό περιβάλλον και στην ιεράρχηση των προτεραιοτήτων τους.

Καταλαβαίνουμε ότι τα τμήματα μιας οικογένειας συμπεριφέρονται, όπως ακριβώς και τα τμήματα ενός ζωντανού οργανισμού. Μια αλλαγή σε ένα τμήμα του οργανισμού καλεί όλα τα τμήματά του να κινητοποιηθούν για την επιβίωση του οργανισμού. Όταν συμβαίνουν λοιπόν γεγονότα, που υποχρεώνουν ένα υποσύστημα ή ολόκληρο σύστημα να προσαρμοστεί σε νέες συνθήκες, τότε αναπροσαρμόζονται οι λειτουργίες του οικογενειακού συστήματος συνολικά. Είτε πρόκειται για εξωτερικές επιδράσεις, είτε για εσωτερικές μεταβολές, οι οικογένειες μετασχηματίζονται κατά τέτοιο τρόπο, έτσι ώστε να ανταποκριθούν στις νέες συνθήκες, διατηρώντας όμως ένα κοινό πλαίσιο αναφοράς για τα μέλη τους (Minuchin, 2000, 116). Τα φαινόμενα αυτά χρειάζεται να μελετηθούν στην περίπτωση των αλβανικών μεταναστευτικών οικογενειών, δεδομένου ότι οι τελευταίες καλούνται να αναπροσαρμόζουν την οργάνωσή τους ανά τακτά χρονικά διαστήματα.

Για την ερμηνεία των παραπάνω φαινομένων στις οικογένειες των Αλβανών μεταναστών απαιτείται γνώση των συστατικών στοιχείων της "ταυτότητας" του οικογενειακού συστήματος. Όλα τα συστήματα εντάσσονται καταρχήν σε μια κάθετη και μια οριζόντια βαθμίδα κατάταξης. Όσον αφορά την κάθετη διάταξη, το συστηματόμο αποτελεί υποσύστημα του ευρύτερου συστήματος της οικογένειας, που αποτελεί με τη σειρά του υποσύστημα του ευρύτερου συστήματος της πολιτισμικής ομάδας, που είναι υποσύστημα του ευρύτερου συστήματος της κοινωνίας κ.ο.κ. Τα ανώτερα σε ιεραρχία συστήματα ασκούν συγκριτικά με τα κατώτερα σε ιεραρχία συστήματα ισχυρότερες επιρροές. Η οριζόντια διάταξη προσδιορίζεται από επαναλαμβανόμενες διαδικασίες αλληλεπίδρασης μεταξύ των επιμέρους ενοτήτων των συστημάτων. Εντός του πλαισίου αυτού γίνεται λόγος για την ύπαρξη "εσωτερικών" και "εξωτερικών" ορίων στο οικογενειακό σύστημα.

«Όρια» ενός συστήματος είναι «η νοητή γραμμή», η οποία περιβάλλει και διαχωρίζει το σύστημα από ένα άλλο σύστημα σε οριζόντιο επίπεδο, καθώς και από το υπερσύστημά του σε κάθετο επίπεδο (Παπαδιώτη-Αθανασίου, 2000, 86). Τα εξωτερικά όρια διαφοροποιούν ένα σύστημα από το υπερσύστημά του, ενώ τα εσωτερικά όρια διακρίνουν τα υποσυστήματα εντός του συστήματος. Ανάλογα με το βαθμό εισροής ή μη πληροφοριών από το εξωτερικό περιβάλλον προς ένα σύστημα και το βαθμό εξωτερίκευσης του ίδιου του συστήματος έχει επικρατήσει η διάκριση μεταξύ "ανοικτών" και "κλειστών" ορίων. Τα ανοικτά όρια επιτρέπουν την ανταλλαγή πληροφοριών από και προς το σύστημα, ενώ το αντίθετο συμβαίνει με τα κλειστά όρια. Ένα ανοικτό σύστημα εξελίσσεται διαρκώς, ενώ ένα κλειστό σύστημα απομονώνεται στον "εαυτό" του. Η λειτουργικότητα των ορίων στο σύστημα της

οικογένειας εξαρτάται από την ευελιξία τους να είναι περισσότερο ή λιγότερο κλειστά ή ανοιχτά. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα σε περιπτώσεις απότομων αλλαγών είτε στο εξωτερικό περιβάλλον, είτε στο εσωτερικό του συστήματος.

Ακολουθεί στο σημείο αυτό ένα ερώτημα σε σχέση με την ευελιξία των ορίων στις αλβανικές μεταναστευτικές οικογένειες. Σύμφωνα με τα στοιχεία σχετικής έρευνας (Goldenberg & Goldenberg, 1991), μεμονωμένης μεν, συγκρίσιμης δε, οι οικογένειες των μεταναστών συγκαταλέγονται στις περιπτώσεις κλειστών συστημάτων, καθώς θεωρούνται αποκομμένες από το κοινωνικο-πολιτισμικό περιβάλλον των χωρών υποδοχής, ιδιαίτερα μάλιστα κατά το αρχικό στάδιο παραμονής τους σε αυτές. Η λειτουργικότητα των ορίων εξετάζεται σε μια εξελικτική πορεία για τις οικογένειες των μεταναστών, από το διάστημα παραμονής τους στην Αλβανία έως και την περίοδο παραμονής στην Ελλάδα. Το αρχικό ερώτημα διαμορφώνεται επομένως ως εξής. Χαρακτηρίζονται από ελαστικότητα τα όρια μιας αλβανικής μεταναστευτικής οικογένειας, προκειμένου να ανταποκριθούν τα μέρη της στη μεταναστευτική συγκυρία, που σε τελευταία ανάλυση συνεπάγεται και διαφοροποιημένες μορφές συμβίωσης; Ερωτήματα προκύπτουν, όμως, όσον αφορά τους παράγοντες επηρεασμού της ευελιξίας στις οικογένειες των μεταναστών. Σημειώνουμε ότι η ευελιξία των ορίων προσδιορίζεται από τον τρόπο επικοινωνίας μεταξύ των μερών ενός συστήματος και τις διαδικασίες αλληλεπίδρασης τους με το υπερσύστημα.

Η “δυναμική” των ορίων εστιάζεται επίσης στη διάκριση των υποσυστημάτων ενός συστήματος. Ως υποσυστήματα σε μια οικογένεια θεωρούνται επιμέρους τμήματά της με ιδιαίτερες θέσεις και ρόλους. Υποσύστημα αποτελεί είτε κάθε άτομο ξεχωριστά, είτε διάφορες ενότητες κοινών ρόλων, δηλαδή ζεύγη ατόμων. Η συστημική θεώρηση εμμένει στις σχέσεις μεταξύ των υποσυστημάτων, έτσι ώστε να εντοπιστεί η λειτουργική τους σημασία. Αλλαγές σε ένα τμήμα του οικογενειακού συστήματος επηρεάζουν αυτομάτως την ύπαρξη και των άλλων μερών (Rapoport, 1989). Συνεπώς, είναι αδύνατο να μελετηθεί μια λειτουργία ενός συστήματος, αν προηγουμένως δεν υπάρξει συσχέτισή της με το σύνολο των συναλλαγών εντός του συστήματος (Brown & Christensen, 1986, 12). Από τη στιγμή, δηλαδή, που η κατάσταση κάθε τμήματος διαμορφώνεται, επηρεάζεται και εξαρτάται από την κατάσταση των υπόλοιπων μερών, το ενδιαφέρον εστιάζεται στο πρότυπο διάδρασης ανάμεσα στα μέρη.

Συσχετίζοντας τα προαναφερθέντα δεδομένα με τις υποθέσεις της έρευνάς μας αντιλαμβανόμαστε ότι το ζήτημα της μετανάστευσης αφορά όλα τα μέλη του οικογενειακού συστήματος και όχι το καθένα ξεχωριστά. Η ανάλυση επεκτείνεται στις διεργασίες εντός των αλβανικών οικογενειών, όπως διαμορφώνονται, εξελίσσονται και επηρεάζουν τα μέλη τους συνολικά. Σκοπός είναι να καταδειχτεί η μορφή των αλληλεπιδράσεων στο πλαίσιο των οικογενειών, έτσι ώστε να συναχθούν συμπεράσματα για τον τρόπο λήψης των αποφάσεων, τις προσδοκίες και τον προσανατολισμό των Αλβανών σε κάθε στάδιο της μετανάστευσής τους. Το ίδιο ισχύει για την ψυχολογική και κοινωνική όψη των ενδο-οικογενειακών διεργασιών, δεδομένου ότι η “προσαρμογή” των υποσυστημάτων μιας οικογένειας στη μεταναστευτική συγκυρία επηρεάζεται εξίσου και από τις δύο αυτές διαστάσεις. Καταλήγουμε έτσι σε συμπεράσματα για τον εσωτερικό τρόπο λειτουργίας των οικογενειών.

Κρίνοντας από τις έως τώρα αναφορές διαπιστώνουμε ότι κύριο γνώρισμα των “ζωντανών” συστημάτων είναι η συνεχής μετακίνηση εντός και εκτός του “εαυτού” τους. Η μετάβαση ενός συστήματος από μια μορφή σε μία άλλη θεωρείται συνέπεια είτε εσωτερικών μεταβολών, είτε ανακατατάξεων στο ευρύτερο σύστημα. Όσον

αφορά τις εξωτερικές μεταβολές, η ανάλυση επικεντρώνεται σε μια μακρο-επίπεδη θεώρηση, όπου εξετάζεται η θέση της οικογένειας απέναντι σε εξωτερικές επιδράσεις. Αναφερόμενοι τώρα στις εσωτερικές μεταβολές εννοούμε τον τρόπο αντίδρασης των μελών μιας οικογένειας αφενός μεν στις εξωτερικές επιρροές, αφετέρου δε στις ανακατατάξεις εντός του συστήματος. Μελετώντας όλες αυτές τις διεργασίες γίνεται αντιληπτό, πώς εξωτερικοί παράγοντες οδηγούν σε εσωτερικές ανακατατάξεις ένα σύστημα και, εν συνέχεια, πώς το ίδιο το σύστημα οδηγείται σε επιμέρους αλλαγές, έως την επίτευξη δηλαδή μιας νέας ισορροπίας στο εσωτερικό του. Η ισορροπία αυτή δεν μπορεί να θεωρηθεί “στατική”, εφόσον προσδιορίζεται από συνεχόμενες μεταβολές. Ένα ψυχο-κοινωνικό σύστημα σαν την οικογένεια μετακινείται συνεχώς από καταστάσεις ισορροπίας σε καταστάσεις αλλαγής και αντίστροφα.

Σε ό, τι αφορά την προσέγγιση αποδιοργανωμένων οικογενειακών σχημάτων, όπως συμβαίνει με τις οικογένειες των Αλβανών μεταναστών, είναι δυνατόν να ειπωθεί ότι πρόκειται για μεταβατικές, αν όχι διαταραγμένες μορφές οικογενειακής οργάνωσης. Όσον αφορά την αξιολόγηση των τρόπων οικογενειακής συμβίωσης γενικώς, η συστημική προσέγγιση διερευνά τόσο μορφολογικά-δομικά στοιχεία των οικογενειών - αν συμβιώνουν στο ίδιο νοικοκυριό τα μέλη τους -, όσο και την εσωτερική λειτουργία-διάδραση των μερών του οικογενειακού συστήματος (Robinson, 1990). Οι διεργασίες αυτές αναφέρονται κυρίως στο είδος των αλληλεπιδράσεων ανάμεσα στα μέλη είτε μένουν μαζί, είτε όχι, καθώς και στις διαδικασίες μεταβολής, μετάβασης και προσαρμογής του συστήματος από μια κατάσταση σε μία άλλη. Οι αντιλήψεις για την οργάνωση της οικογένειας προέρχονται από τον τρόπο συμπεριφοράς των μελών της (Burnham, 1986). Μάλιστα, κατά την άποψη της Χ. Κατάκη (1990, 109), «δεν υπάρχουν κάποιες αργίσιμες αντικειμενικές και αναλλοίωτες αλήθειες για το πως θα πρέπει να είναι η οικογένεια». Η τεκμηρίωση αυτής της άποψης έγκειται στο ότι δεν υπάρχει μία μόνο πραγματικότητα έξω από εμάς, αλλά εμείς οι ίδιοι διαμορφώνουμε την πραγματικότητα.

3.2.2. Οικογένειες των μεταναστών

Οι προσεγγίσεις των μεταναστευτικών φαινομένων εμφανίζονται γενικότερα δύσκαμπτες ως προς την ενσωμάτωση μιας ρευστής και συνεχώς μεταβαλλόμενης πραγματικότητας, καθώς επίσης και ανεπαρκείς ως προς το σχεδιασμό θεωρητικών μοντέλων για την πρόβλεψη της ρευστότητας και των μεταβολών της. Η αδυναμία αυτή είναι ιδιαίτερα εμφανής στις περιπτώσεις εξέτασης του ρόλου της μετανάστευσης στην οργάνωση του ιδιωτικού βίου. Αναφορικά με το αντικείμενο της έρευνάς μας, ένα από τα αποτελέσματα της μεταναστευτικής διαδικασίας συνίσταται σε διαφοροποιούμενους τρόπους οικογενειακής οργάνωσης. Προκειμένου λοιπόν να μελετηθούν στο σύνολό τους, χρειάζεται ένα ερμηνευτικό μοντέλο αποκλειστικά για τις οικογένειες των μεταναστών.

Η διεθνής βιβλιογραφία κατατάσσει τις μεταναστευτικές οικογένειες στην κατηγορία των “χωλών” οικογενειών. Ειδικότερα, η κατηγορία αυτή καλύπτει περιπτώσεις συζυγικών οικογενειών, διασπασμένων σε δύο ή περισσότερα μέρη, όχι όμως επειδή το επιλέγουν τα μέλη τους, αλλά διότι παρεμβάλλονται μια σειρά εξωγενείς (κοινωνικοί), ενδογενείς (οικογενειακοί) και ατομικοί (προσωπικοί) παράγοντες (Sekaran, 1986). Ένα τέτοιο σχήμα ασφαλώς και δεν επαρκεί από μόνο του για την ερμηνεία του κύκλου διαδρομής μιας αλβανικής μεταναστευτικής οικογένειας, καθώς ο συγκεκριμένος οικογενειακός τύπος συνίσταται σε μεταβαλλόμενες μορφές συμβίωσης κατά την εξέλιξη της μετανάστευσης. Οι οικογένειες των μεταναστών χαρακτηρίζονται από κάποιες επιπλέον ιδιαιτερότητες σε σχέση με άλλα είδη “χωλών” οικογενειών.

Οι οικογένειες των Αλβανών μεταναστών, προσδιοριζόμενες από συνεχείς μεταβολές στη μορφολογική και δομική τους συγκρότηση λόγω της μεταναστευτικής πραγματικότητας, είναι αδύνατο να αξιολογηθούν στη βάση συμβατικών προτύπων. Με τον όρο αποδιοργάνωση εννοείται η “διάρρηξη” της «σταθερής διάταξης» (δομή) και «συμπεριφοράς» (λειτουργία) των μελών των οικογενειών, που υπό άλλες συνθήκες εξασφάλιζαν την οργάνωση του οικογενειακού συστήματος (Τσαούσης, 1983, 50). Ωστόσο, ακόμη και μετά την αποκατάσταση της ενότητας των οικογενειών, κατά την περίοδο εγκατάστασής τους στη χώρα υποδοχής, ούτε τότε είναι δυνατόν να μελετηθεί η οικογενειακή οργάνωση με τα ίδια κριτήρια, όπως όταν συμβίωναν οι οικογένειες στη χώρα προέλευσης. Αυτό συμβαίνει διότι διαφοροποιείται το χώρο-χρονικό πλαίσιο ένταξης των οικογενειακών λειτουργιών. Μάλιστα, σε οικογένειες μεταναστών στις χώρες υποδοχής έχουν εντοπιστεί δυσλειτουργίες, που υποδηλώνουν αρνητικές συνέπειες για το σύστημα συνολικά. Είτε στη μία, είτε στην άλλη περίπτωση, λοιπόν, η πραγματικότητα των οικογενειών αξιολογείται με διαφορετικά κριτήρια, που σημαίνει ότι απαιτείται μια άλλη μεθοδολογία θεώρησής της.

Προς αυτήν την κατεύθυνση διαπιστώνεται μια μετατόπιση του κέντρου βάρους κάποιων ερευνών από τις δομές των κοινωνιών στις στρατηγικές των ομάδων. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο τίθενται ζητήματα σχετικά με την έννοια των στρατηγικών των οικογενειών των μεταναστών. Τονίζεται ότι η μετανάστευση επιδρά πολύπλευρα στη διαμόρφωση της οικογενειακής ζωής λόγω της αποδιοργάνωσης των οικογενειακών σχέσεων και της αποκοπής των ατόμων από την οικογενειακή ομάδα, τη συγγένεια και την κοινότητα (Βεντούρα, 1994). Σε άλλες μελέτες επισημαίνεται ότι η μετανάστευση επιφέρει αρνητικές επιπτώσεις τόσο στις διαπροσωπικές σχέσεις των συζύγων, όσο και στην κοινωνικοποίηση των ανήλικων ατόμων, που είτε παραμένουν πίσω στη χώρα προέλευσης, είτε ακολουθούν τους γονείς στη χώρα υποδοχής μετά από ένα ορισμένο χρονικό διάστημα (Καλούτση, 1993). Οι έρευνες αυτές είναι όμως

μεμονωμένες και δεν αντιλαμβάνονται την εξέλιξη της οικογενειακής μετανάστευση συνολικά.

Γιατί, μελετώντας κανείς τις οικογένειες των μεταναστών, γίνονται εμφανείς τυπολογίες σε σχέση με τη σειρά μετακίνησης, το χρονικό διάστημα παραμονής σε μια χώρα υποδοχής και τον προσανατολισμό των ατόμων. Υπάρχουν οικογένειες, δηλαδή, που μετακινούνται αρχικά μόνο κάποια μέλη τους, είτε ο ένας εκ των δύο συζύγων, είτε και δύο οι σύζυγοι από κοινού, ενώ τα παιδιά τους παραμένουν στη χώρα προέλευσης. Περιορισμένες είναι οι περιπτώσεις, που ακολουθούν απευθείας τους γονείς τους τα ανήλικα άτομα. Στις οικογένειες, λοιπόν, που μένουν πίσω τα παιδιά, είτε μεταναστεύουν και αυτά, οπότε μας ενδιαφέρει η σειρά μετακίνησής τους, είτε αναμένουν την επιστροφή των γονέων τους. Αυτό είναι συνάρτηση του προσανατολισμού των οικογενειών ως προς το χρόνο παραμονής τους στη χώρα υποδοχής. Άλλες οικογένειες επιδιώκουν μια πιο μόνιμη παραμονή στο εξωτερικό, ενώ άλλες στοχεύουν στην επάνοδό τους στη χώρα προέλευσης μετά από ένα χρονικό διάστημα. Η μεταναστευτική διαδικασία - ανεξαρτήτως του ότι προκύπτουν παραπάνω επιπλέον κατηγοριοποιήσεις ανάλογα με την περίπτωση - χρειάζεται να ειδωθεί ως κυκλικό φαινόμενο, η εξέλιξη του οποίου λαμβάνει χώρα σε συγκεκριμένες φάσεις.

Ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται στις διαδικασίες "ένταξης" των αλλοδαπών οικογενειών στα μεταναστευτικά περιβάλλοντα. Γενικότερα, η "προσαρμογή" τους σχετίζεται με κοινωνικο-ψυχολογικές διεργασίες, από τις οποίες εξαρτάται εν τέλει και η ψυχο-κοινωνική ισορροπία των μελών τους. Ιστορικά, οικολογικά, κοινωνικά, ψυχολογικά, πολιτισμικά κ.ά. χαρακτηριστικά μεταξύ των δύο χωρών, της χώρας προέλευσης και της χώρας υποδοχής, λειτουργούν αμφίδρομα στην διαμόρφωση της παραμονής των μεταναστών (Γεώργας & Παπαστυλιανού, 1993). Μια κατηγορία θεωρητικών μοντέλων αναφέρεται στις διαδικασίες και τα στάδια "ένταξης" των μετακινούμενων ατόμων. Σε αυτές έρευνες γίνεται λόγος και για τη θέση των ανήλικων ατόμων, μιας και η μετακίνησή τους επηρεάζεται από το στάδιο της ψυχο-κοινωνικής τους ανάπτυξης. Από την άλλη, όμως, τα ίδια τα μέλη των οικογενειών αναπτύσσουν ένα δικό τους κοινωνικο-πολιτισμικό σύστημα οργάνωσης, ως αντιστάθμισμα στις επιρροές της "κυρίαρχης" ομάδας. Για την οριοθέτηση της παρουσίας των αλλοδαπών οικογενειών σε μια άλλη κοινωνία χρειάζεται να ληφθούν υπόψη τόσο η αντιμετώπισή τους από τις χώρες υποδοχής, όσο η δική τους αυτο-οργάνωση (Βεντούρα, 1999, 15-16).

Η ερμηνεία της οικογενειακής στρατηγικής, ως προσδιοριστικού παράγοντα των αποφάσεων του μετανάστη, αποτελεί συνεισφορά μιας μικρο-επίπεδης ανάλυσης στην κατανόηση του μεταναστευτικού φαινομένου. Καταρχήν, ως οικογενειακή στρατηγική εννοείται το σύνολο των μέσων, που χρησιμοποιούνται από μια οικογένεια, προκειμένου να εξασφαλιστεί η επιβίωσή της ως ομάδας. Η εξέλιξη της μετανάστευσης εξετάζεται με βάση τέτοιου είδους προσεγγίσεις σε συνάρτηση με τους στόχους ή τις δυνατότητες της ίδιας της οικογένειας. Μια τέτοια θεώρηση, ενώ δεν αγνοεί τους δομικούς παράγοντες, επιτρέπει την περιγραφή, κατανόηση και επανεξέταση μιας σειράς ζητημάτων: των αιτιών και επιπτώσεων της μετανάστευσης, των συνθηκών λειτουργίας της οικογενειών σε σχέση με τα μορφολογικά και δομικά χαρακτηριστικά, τις εμπειρίες των μελών κ.ά. Στη βάση αυτού του σκεπτικού ορίζεται και η μελέτη των ψυχο-κοινωνικών επιπτώσεων της μετανάστευσης στα μέλη της οικογένειας. Συγκεκριμένα, αποδίδεται ιδιαίτερη σημασία στους οικογενειακούς δεσμούς στο διάστημα της απομάκρυνσης των μελών της οικογένειας, ενώ σε κάθε περίπτωση τονίζεται η λειτουργία μηχανισμών, όπως είναι τα συγγενικά και μεταναστευτικά δίκτυα, όσον αφορά τις διαδικασίες προσαρμογής σε μια διαρκώς μεταβαλλόμενη πραγματικότητα. Μετανάστες και μη παρουσιάζονται

ως τα πρόσωπα, που ενσαρκώνουν την εμπειρία της μετανάστευσης, αλλά και διαμορφώνονται από αυτήν.

Η αξιολόγηση της μετανάστευσης ως μέρους της οικογενειακής στρατηγικής θέτει σε νέες βάσεις την κατανόηση τόσο των μεταναστευτικών διεργασιών, όσο και της οικογενειακής οργάνωσης σε τέτοιες περιπτώσεις. Η θεωρητική αποσαφήνιση του αντικειμένου της έρευνας προϋποθέτει θα λέγαμε ένα “πεδίο λειτουργίας” και ένα “πλαίσιο χρήσης”, εντός των οποίων αναπτύσσεται ο εκάστοτε μεταναστευτικός-οικογενειακός προσανατολισμός. Αναφερόμενοι στην έννοια του “πεδίου” εννοούμε ένα συλλογικό χώρο είτε πρόκειται για το οικογενειακό πλαίσιο, είτε το οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον στη χώρα προέλευσης και υποδοχής, όπου μέσα από καθημερινές εμπειρίες επιβεβαιώνεται η παρουσία των Αλβανών. Από την άλλη, η έννοια του “πλαισίου” συγκροτείται από ένα συνολικό σύστημα οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης, που προϋπάρχει και έγκειται στην αναπαραγωγή των συλλογικών χώρων των οικογενειών.

4. ΘΕΣΜΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ

4.1. Το θεσμικό πλαίσιο

Η παρουσία των μεταναστών σε μια χώρα υποδοχής αποτελεί συνάρτηση μιας σειράς προϋποθέσεων, όπως αυτές προσδιορίζονται από συγκεκριμένες θεσμικές παραμέτρους. Η χώρα μας έχει διαμορφώσει στο πλαίσιο αυτό μια δέσμη ρυθμίσεων, αναφορικά με την είσοδο, έξοδο και παραμονή των μεταναστευτικών πληθυσμών στο εσωτερικό της. Σύμφωνα με τις διατάξεις αυτές καθορίζονται και οι διαδικασίες μετακίνησης των μελών αλλοδαπών οικογενειών. Ένα από τα ερωτήματα της έρευνάς μας σχετίζεται με την ερμηνεία των διαδικασιών συνένωσης των αλβανικών οικογενειών, έτσι όπως αυτές οριοθετούνται στην υφιστάμενη μεταναστευτική νομοθεσία. Ακολουθεί η διερεύνηση των κυριότερων πτυχών του υπό μελέτη αντικειμένου.

Βάσει του κριτηρίου της χώρας προέλευσης των μεταναστών, οι αλλοδαποί διακρίνονται σε δύο ευρύτερες ομάδες. Αναφερόμαστε συγκεκριμένα σε υπηκόους κρατών-μελών και υπηκόους μη κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η γενικότερη θέση των μεταναστών της πρώτης κατηγορίας προσδιορίζεται από ένα νομικό καθεστώς, ο πυρήνας του οποίου συμπυκνώνεται στην ελεύθερη διακίνηση των πολιτών εντός των ορίων της “Ένωσης” (άρθρ.52-58 της Συνθήκης της Ε.Ο.Κ./άρθρ.48-51 της Συνθήκης της Ε.Ε.). Στη δεύτερη περίπτωση ορίζονται σαφείς θεσμικοί περιορισμοί περί της μετακίνησης, εγκατάστασης και παραμονής των αλλοδαπών σε μια χώρα υποδοχής. Σύμφωνα με την παραπάνω κατάταξη, οι Αλβανοί ανήκουν στη δεύτερη ομαδοποίηση, συνεπώς απαιτείται ανάλυση των όρων της μεταναστεύσής τους. Μιλάμε δηλαδή για διαδικασίες οικογενειακής συνένωσης, που αφορούν αλλοδαπούς μη πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Σχετικά με την αξιολόγηση των θεσμικών παραμέτρων έχουμε να κάνουμε τις εξής επιπλέον διευκρινήσεις:

α. Η ερμηνεία των νομικών διατάξεων προϋποθέτει την επίγνωση του ιστορικού, κοινωνικού και πολιτικού συγκείμενου εφαρμογής τους, καθώς η μεταναστευτική πολιτική κάθε χώρας επαναπροσδιορίζεται, τροποποιείται ή και μεταβάλλεται ανάλογα με την εκάστοτε χωρο-χρονική συγκυρία.

β. Η προσέγγιση των διαδικασιών οικογενειακής συνένωσης εντάσσεται στο πλαίσιο αξιολόγησης της γενικότερης μεταναστευτικής νομοθεσίας, ακολουθώντας τις αρχές του ερμηνευτικού κύκλου: από το γενικό στο μερικό και αντίστροφα.

γ. Στην προκειμένη περίπτωση τίθενται προς συζήτηση-επεξεργασία τα παρακάτω μεταναστευτικά νομοθετήματα:

- Ν. 1975/91 ΦΕΚ 184 «Είσοδος, έξοδος, παραμονή, εργασία, απέλαση αλλοδαπών, διαδικασία αναγνώρισης αλλοδαπών προσφύγων και άλλες διατάξεις»

- Π.Δ. 358/97 ΦΕΚ 240 «Προϋποθέσεις και διαδικασία, για τη νόμιμη παραμονή και εργασία των αλλοδαπών στην Ελλάδα, που δεν είναι υπήκοοι των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης»

- Π.Δ. 359/97 ΦΕΚ 240 «Χορήγηση της κάρτας παραμονής περιορισμένης χρονικής διάρκειας σε αλλοδαπούς»

- Ν. 2910/01 ΦΕΚ 91 «Είσοδος και παραμονή αλλοδαπών στην Ελληνική Επικράτεια. Κτήση της ελληνικής ιθαγένειας με πολιτογράφηση και άλλες διατάξεις»

Πως τέτοιες διατάξεις επηρεάζουν τις διαδικασίες μετακίνησης, συνένωσης και εγκατάστασης των αλβανικών οικογενειών στην Ελλάδα πρόκειται να αποσαφηνιστεί παρακάτω. Προς αυτήν την κατεύθυνση αξιοποιούνται άλλωστε και οι μαρτυρίες των ίδιων των υποκειμένων, έτσι να φωτιστούν όλες οι πτυχές της υφιστάμενης νομοθεσίας.

4.2. Ο Ν. 1975/91

Η περίοδος από το 1990 και μετά αποτέλεσε σταθμό ως προς την αναγκαιότητα ενός νέου θεσμικού πλαισίου για τα ελληνικά δεδομένα, καθώς οι έως τότε ισχύουσες διατάξεις δεν ανταποκρίνονταν στην αύξηση του αριθμού των μεταναστών στο εσωτερικό της χώρας²⁹.

Το πλαίσιο ένταξης του Ν.1975/91 προσδιορίζεται εξαρχής στην εισηγητική έκθεση του κατατιθέμενου (τότε) νομοσχεδίου: «*Ξαφνικά, ο ελληνικός χώρος άρχισε να κατακλύζεται από αλλοδαπούς, οι οποίοι εισερχόμενοι, παραμένοντες και εργαζόμενοι παράνομα δημιουργούν τεράστια προβλήματα στο κράτος, ενώ αναπόφευκτα, τα δικά τους προβλήματα προσπαθούν να τα επιλύσουν, επιδιδόμενοι στην εγκληματικότητα γενικά (ναρκωτικά, ληστείες, κλοπές κ.λπ.)*³⁰». Εξίσου χαρακτηριστική είναι η άποψη ως προς τις όψεις του μεταναστευτικού φαινομένου, όπου επρόκειτο να αντιμετωπίσει η συγκεκριμένη νομοθετική παρέμβαση: «*(...), η εγκληματικότητα είναι μία πτυχή του όλου θέματος, γιατί υπάρχουν και κοινωνικές πτυχές, η υγειονομική πτυχή, (...), γιατί πρέπει να γνωρίζουμε ότι οι ομάδες αυτές εισερχόμενες στην Ελλάδα μεταφέρουν διάφορες επιδημίες*³¹». Τέτοιες διατυπώσεις δημιουργούν την αίσθηση ύπαρξης εσωτερικών εχθρών, εκπροσωπούμενων αποκλειστικά από τους αλλοδαπούς εργαζόμενους, οδηγώντας επιπλέον στην ανάπτυξη ενός ιδιότυπου ρατσισμού και μιας ξеноφοβικής ψυχολογίας.

Η αντιμετώπιση των μεταναστών εντάσσεται σε μια λογική, όπου σκοπός είναι η διασφάλιση της δημόσιας τάξης, κοινωνικής συνοχής και ασφάλειας στην Ελλάδα: «*Και ξέρετε πολύ καλά ποιους εθνικούς κινδύνους υφιστάμεθα σήμερα από κάποιους δήθεν μετανάστες ή δήθεν πολιτικούς πρόσφυγες οι οποίοι ζητούν να φιλοξενηθούν στη χώρα μας, ενώ κατά βάθος έχουν συγκεκριμένες άλλες αποστολές, οι οποίες εποφθαλμιούν το ίδιο μας το κράτος, τα ίδια μας τα σύνορα και σε μεγάλο βαθμό την ύπαρξή μας, στην έκταση που σήμερα υπάρχουμε ως κράτος*³²». Ως βάση της παραπάνω αντίληψης έρχεται η επίκληση του ‘‘εθνικού συμφέροντος’’: «*Θα πρέπει να είμαστε πάρα πολύ σύμφωνοι με τις διεθνείς συμβάσεις, αλλά θα πρέπει να καταλάβουμε ότι πρέπει να προστατεύσουμε την πατρίδα μας και πάνω απ’ όλα τους έλληνες*³³». Η συγκεκριμένη εκδοχή ποινικοποιεί de facto την παραμονή των αλλοδαπών στη χώρα μας, εκπροσωπώντας την αντίληψη περί ενός κράτους - ‘‘φρουρίου’’, απροσπέλαστων συνόρων για τους αλλοεθνείς.

Αμφισβητήσεις ως προς τις προτεινόμενες ρυθμίσεις τεκμηριώνουν την εντύπωση περί ενός αστυνομικού πλαισίου διαμόρφωσης της μεταναστευτικής πολιτικής: «*(αυτό το νομοσχέδιο) σφραγίζει τις ρυθμίσεις με άτεγκτες αυταρχικές αστυνομικές αντιλήψεις. Αναγορεύει την αστυνομική εξουσία σε αποκλειστικό κατασφαλιστή των εθνικών συμφερόντων, αναγορεύει τον εκάστοτε Υπουργό Δημόσιας Τάξης σε ύπατη αρχή, πρωτοβάθμιο και ανέλεγκτο κριτή, σε ουσιαστική αυθεντία, (...), καλείται να τον οπλίσει με το ζήφος της δικαιοσύνης*³⁴». Μια πληθώρα άρθρων της υφιστάμενης νομοθεσίας επισφραγίζουν την παραπάνω συλλογιστική θεώρησης της ύπαρξης των αλλοδαπών στη χώρα υποδοχής. Υπό την οπτική αυτή παρέχονται αρμοδιότητες στα αστυνομικά όργανα να προβαίνουν σε κάθε είδους αυθαιρεσίες, επαρκώς μάλιστα νομιμοποιημένες, καθώς όλα δικαιολογούνται στο όνομα της διασφάλισης των ελληνικών κυριαρχικών δικαιωμάτων.

²⁹ Έως την ψήφιση του Ν. 1975/91 ήταν σε ισχύ ο Ν. 4310/1929.

³⁰ Εισηγητική Έκθεση, σ. 1

³¹ Από τα πρακτικά της συνεδρίασης της Διαρκούς Επιτροπής της Βουλής, 01/10/91, σ.3

³² Από τα πρακτικά της Γ΄ συνεδρίασης της Ολομέλειας της Βουλής, 10/10/91, σ.36

³³ Από τα πρακτικά της συνεδρίασης της Διαρκούς Επιτροπής της Βουλής, 01/10/91, σ.26

³⁴ Από τα πρακτικά της Γ΄ συνεδρίασης της Ολομέλειας της Βουλής, 10/10/91, σ.40

Σκοπός ορίζεται σε κάθε περίπτωση η άμεση προσαρμογή της Ελλάδας στα νομικά πρότυπα της Ευρωπαϊκής Ένωσης³⁵. Αποσαφηνίζεται σχετικά στο κείμενο της εισηγητικής έκθεσης του Ν. 1975/91: «*Η είσοδος της χώρας μας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες λειτούργησε ως παράγων αφύπνισης της επιθυμίας και του ενδιαφέροντος των αλλοδαπών τρίτων χωρών να μπορέσουν να εγκατασταθούν είτε στην Ελλάδα, είτε σε κάποια άλλη χώρα της Ε.Ο.Κ., μέσω αυτής, (...). Ενόψει των ανωτέρω κρίνεται επιτακτική ανάγκη, το κράτος να ανταποκριθεί σε ένα νόμο, εναρμονισμένο προς τις νομοθεσίες των άλλων κρατών μελών της Ε.Ο.Κ, (...), λαμβάνοντας υπόψη τις γενικότερες τάσεις μετανάστευσης που διαμορφώνονται στον ευρωπαϊκό χώρο που κείται η χώρα μας, την ανάγκη καταπολέμησης της λαθρομετανάστευσης της περιοχής μας και τις εξελίξεις πάνω στο θέμα αυτό στα κοινοτικά πλαίσια και σ' εκείνα του Συμβουλίου της Ευρώπης³⁶».* Το νομικό καθεστώς των αλλοδαπών εντάσσεται στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής νομοθεσίας, όπως διαπνέεται από τη συνθήκη του Μάαστριχ, τρίτο πυλώνα της οποίας αποτέλεσε η επιδίωξη κοινής πολιτικής σε θέματα ασύλου, μετανάστευσης και δικαιοσύνης (Buffardi, 1999, 354)

Συνοψίζοντας, από την εισηγητική έκθεση και τα πρακτικά της Βουλής προκύπτει ένα κλίμα ανασφάλειας σε σχέση με την παρουσία των αλλοδαπών στη χώρα μας, κάτι που είναι δυνατόν να επηρεάσει τις διεργασίες στο πλαίσιο των αλβανικών οικογενειών. Το άρθρο 14 του Ν. 1975/91 επικεντρώνεται στην άδεια παραμονής των μελών αλλοδαπών οικογενειών στην Ελλάδα, οριοθετώντας έτσι το πεδίο αναφοράς των διαδικασιών συνένωσης. Η ερμηνεία του συγκεκριμένου φαινομένου προϋποθέτει μια διασύνδεση των ισχυουσών ρυθμίσεων, συνεπώς εντάσσουμε όλες τις σχετικές διατάξεις σε μια ενιαία θεώρηση. Συγκεκριμένα, επικεντρώνουμε:

- α. σε αυτές καθαυτές τις διαδικασίες εισόδου των μελών των αλλοδαπών οικογενειών στη χώρα μας,*
- β. στα αποτρεπτικά μέτρα ως προς την επίτευξη της ενιαίας οικογενειακής συμβίωσης στη χώρα υποδοχής,*
- γ. στους απαγορευτικούς μηχανισμούς οικογενειακής συνένωσης, ακόμη κι αν συντρέχουν οι τυπικές προϋποθέσεις για κάτι τέτοιο και*
- δ. στις περιοριστικές διατάξεις για τις οικογένειες, κατά την εγκατάστασή τους σε ενιαία πλέον μορφή στη χώρα υποδοχής.*

Κατηγορίες ανάλυσης σαν τις παραπάνω δεν αξιολογούνται απομονωμένες η μία από την άλλη, θεωρούνται αλληλένδετες μεταξύ τους και συντελούν στη διερεύνηση του φαινομένου της οικογενειακής μετανάστευσης συνολικά.

---

³⁵ Στο πλαίσιο της οικονομικής και πολιτικής ενοποίησης του ευρωπαϊκού χώρου, ήδη από τη δεκαετία του 1980, τα όργανα της (τότε) Ευρωπαϊκής Κοινότητας σχεδίαζαν μια σειρά μέτρων για την αντιμετώπιση των μεταναστευτικών και προσφυγικών ρευμάτων (Στάγκος, 1993).

Η μετεξέλιξη του μεταναστευτικού φαινομένου διεθνώς διαφοροποίησε τον τρόπο αξιολόγησης της πραγματικότητας. Επιδιώκεται έτσι η εναρμόνιση τη ασκούμενης μεταναστευτικής πολιτικής τόσο στο πλαίσιο των οργάνων της Ε.Ε., όσο και σε εθνικό επίπεδο από τα κράτη-μέλη.

³⁶ Εισηγητική Έκθεση, σ.1

4.2.1. Άδεια εισόδου μελών αλλοδαπών οικογενειών

Βασική προϋπόθεση έλευσης των μελών της οικογένειας ενός αλλοδαπού αποτελεί η έγκριση της άδειας παραμονής του, διαδικασία που προϋποθέτει μια πενταετή συνολικά νόμιμη και συνεχόμενη παραμονή του μετανάστη στην ελληνική επικράτεια. Συγκεκριμένα: «*Αλλοδαπός, του οποίου έχει εγκριθεί άδεια παραμονής, (...), δύναται να ζητήσει, στα πλαίσια της οικογενειακής συνένωσης, την έλευση και εγκατάσταση πλησίον του των μελών της οικογένειάς του, εφ' όσον συντρέχουν οι προϋποθέσεις που καθορίζονται με προεδρικό διάταγμα, που εκδίδεται με πρόταση των Υπουργών Εξωτερικών, Εργασίας και Δημόσιας Τάξης*» (άρθρ.14, παρ.1). Επεκτείνοντας στο σχολιασμό του περιεχομένου της παραπάνω διάταξης είναι δυνατόν να καταδειχτούν οι επιπτώσεις της σε αυτή καθαυτή την οργάνωση των οικογενειών. Κάτι τέτοιο επιχειρούμε αμέσως παρακάτω, λαμβάνοντας υπόψη την υπάρχουσα μεταναστευτική εμπειρία (βλ. 8.1.2)

Στη συζήτηση του σχετικού νομοσχεδίου διατυπώθηκε ο εξής προβληματισμός, θέτοντας στη σωστή βάση τις παραμέτρους μετανάστευσης των οικογενειών: «*(...), μπορείτε να φανταστείτε έναν αλλοδαπό, ο οποίος είναι εδώ, συμβάλλει νομίμως στην ανάπτυξη της εθνικής μας οικονομίας και πρέπει να συμπληρωθεί διάστημα 5 χρόνων για να δει τα παιδιά του και τη γυναίκα του, για να γίνει οικογενειακή συνένωση; (...), θα τον έχουν ξεχάσει τα παιδιά του, θα τον έχει εγκαταλείψει η γυναίκα του, θα έχει διαλυθεί η οικογένεια³⁷*». Μια τέτοια ρύθμιση χαρακτηρίζεται για την ανελαστικότητά της, καθώς είναι υπεύθυνη για την αποδιοργάνωση των οικογενειακών σχέσεων (βλ. 6.3.). Αμφισβητείται λοιπόν το δικαίωμα μιας κοινής οικογενειακής συμβίωσης στη χώρα υποδοχής, εφόσον δεν προβλέπεται η ταυτόχρονη μετακίνηση όλων των μελών των οικογενειών. Επηρεάζεται έτσι ευθύς εξαρχής ο μεταναστευτικός τους προσανατολισμός, καθώς δεν επιτρέπεται η απευθείας οικογενειακή μετανάστευση τουλάχιστον για μια πενταετία, ανεξαρτήτως μάλιστα των προσωπικών επιλογών των μεταναστών.

Ως προς την οικογενειακή κατάσταση των αιτούντων εισόδου στο πλαίσιο της οικογενειακής συνένωσης ορίζεται η εξής νομική προϋπόθεση: «*Ως μέλη οικογένειας θεωρούνται ο σύζυγος και τα κάτω του 18 ου έτους της ηλικίας άγαμα τέκνα του και οι γονείς του, εφ' όσον προ της άφιξης του αλλοδαπού συνοικούσαν και συντηρούνταν από τον ίδιο*» (άρθρ.14, παρ.2). Τίθεται όμως το εξής ερώτημα σε σχέση με την παραπάνω διάσταση: «*Εάν ο ένας γονέας έχει τα παιδιά με τη σύζυγό του, αλλά η σύζυγός του από προηγούμενο γάμο έχει ένα παιδί ακόμα. Αυτό το παιδί που θα το αφήσει³⁸*;». Απάντηση σε ένα τέτοιο ερώτημα δεν αναμένεται στο θεσμικό πλαίσιο, καθώς δεν προβλέπονται παρόμοιες οικογενειακές περιπτώσεις, παράλειψη ενδεικτική του τρόπου αντίληψης της έννοιας της οικογένειας. Περιοριζόμενη η νομοθεσία σε "συμβατικά" πρότυπα οικογενειακής συγκρότησης σημαίνει ότι αγνοεί τις συνέπειες της αποδιοργάνωσης σε οποιοδήποτε άλλη περίπτωση μη "συμβατικής" οικογενειακής συνύπαρξης (Gaham, 1994, 47).

Άλλη μια περίπτωση ελλιπούς θεσμικής θεώρησης του ενδεχομένου οικογενειακής συνένωσης σχετίζεται με την ύπαρξη θεσμοθετημένων ορίων ηλικίας ως προς την εξασφάλιση του δικαιώματος εισόδου στη χώρα υποδοχής. Εάν ένα μέλος μιας αλλοδαπής οικογένειας έχει υπερβεί το 18ο έτος, ταυτόχρονα δεν έχει δικαίωμα μετακίνησης, έλευσης και παραμονής στη χώρα μας. Ο περιορισμός αυτός συνεπάγεται μια προβληματική κατάσταση στη συνεκτικότητα των αλβανικών οικογενειών. Εφόσον εξαιρούνται δηλαδή από τις διαδικασίες συνένωσης τα ενήλικα άτομα, ουσιαστικά δεν πρόκειται να επιτευχθεί ποτέ ενιαία η οικογενειακή

³⁷ Από τα πρακτικά της Η' συνεδρίασης της Ολομέλειας της Βουλής, 17/10/91, σ. 292

³⁸ Από τα πρακτικά της συνεδρίασης της Διαρκούς Επιτροπής της Βουλής, 02/10/91, σ.12

εγκατάσταση. Μάλλον θα λέγαμε ότι είναι δυνατόν να προκληθούν νέες συνθήκες οικογενειακής αποδιοργάνωσης. Ενώ λοιπόν η νομοθεσία θα έπρεπε να προλαμβάνει αυτές τις ιδιομορφίες, ακόμη και να μεριμνεί για την αντιμετώπισή τους, τελικώς αποβλέπει σε ένα απαγορευτικό πλαίσιο για τις οικογένειες.

4.2.2. Ανασταλτικά μέτρα προγραμματισμού οικογενειακής συνένωσης

Προηγουμένως αναφερθήκαμε στο ρόλο των θεσμικών διατάξεων ως προς αυτές καθαυτές τις προϋποθέσεις οικογενειακής συνένωσης. Μέσα από την ανάλυση έγινε κατανοητός ο περιοριστικός χαρακτήρας τέτοιου είδους ρυθμίσεων για τις οικογένειες. Ένας από τους λόγους της μη απευθείας μετακίνησης των μελών τους σχετίζεται με τις νομικές αυτές απαγορεύσεις. Εξαιτίας της συγκεκριμένης νομοθεσίας διαμορφώνεται μια κατάσταση, διασπώντας τις οικογένειες σε δύο τμήματα, το ένα στην Αλβανία και το άλλο στην Ελλάδα. Από την άλλη, κάτι που επιβεβαιώνεται από τα εμπειρικά δεδομένα, δεν εγκαταλείπονται οι προσπάθειες από τους μετανάστες για μια οικογενειακή εγκατάσταση στη χώρα υποδοχής. Επηρεάζει λοιπόν το νομικό καθεστώς των αλλοδαπών τον προσανατολισμό των οικογενειών σχετικά με την επίτευξη της συνένωσης;

Ένα καθεστώς προσωρινότητας των αλλοδαπών στη χώρα υποδοχής, όπως αποτυπώνεται στις προϋποθέσεις χορήγησης των αδειών εργασίας, σαφώς και επηρεάζει αντικειμενικά τις προϋποθέσεις συνένωσης των οικογενειών. Στην παρ.1 του άρθρ.13 αναφέρεται ότι *«στον αλλοδαπό, ο οποίος εισήλθε στην Ελλάδα κατόπιν προέγκρισης για εργασία ή άσκηση επαγγέλματος ή άλλης οικονομικής δραστηριότητας, χορηγείται άδεια παραμονής ετήσιας διάρκειας, που δύναται να ανανεώνεται κατ' έτος και μέχρι πέντε (5) έτη, εφ' όσον δεν υπήρξε με υπαιτιότητα του αλλοδαπού μεταβολή των λόγων της αρχικής έγκρισης εισόδου ή άλλη εύλογη αιτία»*. Ο περιορισμός της κατ' έτους ανανέωσης οδηγεί μεταξύ άλλων τους μετανάστες σε μια γενικευμένη ανασφάλεια (βλ. 8.1.2).

Όπως διαφαίνεται από την αναφορά ενός Αλβανού, ο μεταναστευτικός προσανατολισμός των οικογενειών είναι ασαφής στην παρούσα φάση, καθώς εξαρτάται από αστάθμητους παράγοντες. Ειδικότερα:

(ΟΙΚ-7)*«...καλά, καλά δεν είσαι βέβαιος ούτε εγώ πόσο να δουλεύεις, άδεια σου εξαρτάται από κράτος, κράτος κανονίζει πόσο να δουλέψεις κανονικό, (...), μόνιμο δεν υπάρχει, ξέρομε εμείς αν είμαστε αύριο (στην Ελλάδα, έτσι ώστε) να λαμβάνω υπόψη την οικογένεια;»*

Η διαδικασία ανανέωσης των αδειών εργασίας θέτει εν αμφιβόλω την εξέλιξη της παραμονής των αλλοδαπών στην Ελλάδα, προκαλώντας προβλήματα στη μεταναστευτική στρατηγική των οικογενειών τους συνολικά. Ακόμη κι αν τίθεται ως ενδεχόμενο η οικογενειακή συνένωση, εξίσου πιθανή είναι η αλλαγή των όποιων σχεδιασμών, αν υπάρξει οποιαδήποτε μεταβολή στις συνθήκες εργασίας των μεταναστών.

Προς την ίδια κατεύθυνση κινούνται και ορισμένες άλλες ρυθμίσεις σε συνάρτηση με το εργασιακό καθεστώς των αλλοδαπών. Συγκεκριμένα, η κάλυψη των θέσεων εργασίας στη χώρα υποδοχής συναρτάται από τη διαθεσιμότητα του ντόπιου εργατικού δυναμικού, καθώς τις παραγωγικές ανάγκες από περιοχή σε περιοχή³⁹. Οι

³⁹ - Για την έγκριση έλευσης αλλοδαπού, προς κάλυψη κενής θέσης εργασίας ή την έγκριση αλλαγής εργοδότη, λαμβάνεται υπόψη η δυνατότητα κάλυψης αυτής από ανέργους και άλλων γεωγραφικών διαμερισμάτων της Χώρας, προτιμώμενων των ημεδαπών και κοινοτικών υπηκόων, των ομογενών, καθώς και των αλλοδαπών, που έχουν χαρακτηριστεί από τις ελληνικές αρχές ως πρόσφυγες και διαμένουν νόμιμα στο ελληνικό έδαφος (άρθρ.21, παρ.1).

ίδιες προϋποθέσεις ισχύουν και σε ό, τι αφορά τις περιπτώσεις ανανέωσης των αδειών παραμονής των μεταναστών. Μέσα από τα λόγια ενός Αλβανού εργάτη αποκαλύπτονται οι συνέπειες στον οικογενειακό προσανατολισμό:

(ΟΙΚ-7)«...σε τρεις τόπος δουλέψομε μέχρι να κάτσεις τελικά (με) όλη (την) οικογένεια, κατευθείαν όχι Ρέθυμνο (εν. δεν εγκατασταθήκαμε κατευθείαν στο Ρέθυμνο), Ρέθυμνο είναι (ο) τελικό (μας προορισμός). (...). Είσαι πρώτα Γιάννενα, Γιάννενα, μετά Ηράκλειο, Ηράκλειο δουλεύω ένα φορτωτική εταιρία, Ρέθυμνο είναι πιο μόνιμο τώρα, (...), πρώτα δηλαδή δεν είσαι μόνιμο σε ένα συγκεκριμένο σημείο στάνταρ, πως να το σέρνεις κοπέλια, μετακομίσω να το σέρνεις συνέχεια;»

Για τον παραπάνω μετανάστη δεν τίθεται η οικογενειακή συνένωση ανεξάρτητα από τις συνθήκες απασχόλησης.

Προκύπτει λοιπόν με βάση όλα τα παραπάνω το εξής κύριο ερώτημα. Τι θα συνέβαινε αν δεν ανανεώνονταν για τον ένα ή τον άλλο λόγο η άδεια εργασίας ενός αλλοδαπού; Σύμφωνα με τις απαντήσεις των μεταναστών σε παρεμφερή ερωτήματα, δύο επρόκειτο να είναι οι επιλογές τους: ή να επιστρέψουν στην Αλβανία ή να παραμείνουν με ένα μη νόμιμο τρόπο στην Ελλάδα. Αναφερόμενος στο δεύτερο ενδεχόμενο, ένας Αλβανός τόνισε:

(ΟΙΚ-3)«...πες είμαστε όλοι, όλους να το έχω κατεβάσει, τότε; Εσένα να σε στείλουνε έξω, εντάξει εμένα στο κάτω, κάτω, (με) την υπόλοιπη οικογένεια (τι επρόκειτο να συμβεί);»

Απάντηση στο ερώτημα για το μέλλον της οικογενειακής συμβίωσης δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί με ακρίβεια.

Σε κανένα σημείο του Ν. 1975/91 δεν αναφέρεται τι ισχύει για τους όρους παροχής εξαρτημένης εργασίας, την ασφάλιση και μια σειρά άλλα εργασιακά δικαιώματα των μεταναστών. Σύμφωνα με την παρ.3 του άρθρ.23, «η άδεια εργασίας ισχύει για ορισμένη χρονική περίοδο και χορηγείται για συγκεκριμένο εργοδότη, είδος απασχόλησης και τόπο εργασίας. Μεταβολή ενός από τους ανωτέρω όρους, (...), συνεπάγεται την ανάκληση της άδειας εργασίας. (...)». Η παραπάνω διάταξη συμπληρώνεται στην επόμενη παράγραφο του ίδιου άρθρου με την εξής διατύπωση: «η άδεια εργασίας δύναται να ανανεώνεται, ύστερα από αίτηση του ενδιαφερόμενου και του εργοδότη, εφ' όσον πληρούνται οι προϋποθέσεις της αρχικής έγκρισης» (άρθρ.23, παρ.4). Η χορήγηση αδειών εργασίας για λογαριασμό συγκεκριμένων εργοδοτών, καθώς και η εξάρτηση της ισχύς της παραμονής των αλλοδαπών από τους τελευταίους δημιουργούν ένα καθεστώς απόλυτης εξάρτησης. Κατά τη συζήτηση των σχετικών διατάξεων ειπώθηκε ως προς το εργασιακό καθεστώς των μεταναστών: «(...), ο εργοδότης τον παίρνει για ορισμένες ώρες δουλειάς, τον υπεραπασχολεί και του δίνει χαμηλότερο μισθό εκβιάζοντάς τον ότι αν δεν τα δεχθεί θα τον απολύσει, (...).⁴⁰».

Η ‘προσκόλληση’ ενός αλλοδαπού σε συγκεκριμένο εργοδότη εγκαθιδρύει χωρίς καμία δόση υπερβολής ένα σύστημα δουλοπαροικίας. Καθώς δεν προβλέπεται περίπτωση αλλαγής εργοδότη, ο τελευταίος είναι δυνατόν να τον εκθέτει σε κάθε είδους εκμετάλλευση είτε υπεραπασχολώντας τον, παρέχοντάς του χαμηλούς μισθούς, είτε εκβιάζοντάς τον ακόμη και για οικογενειακούς λόγους.

(ΟΙΚ-9):«...δεν έκανα αντίρρηση του αφεντικού, αφεντικό όσο τον ένοιαζε πληρώνει, πληρώνεσαι σαν να δουλεύεις το μισό ωράριο από το κανονικό,

---

- Με κοινή απόφαση των Υπουργών Εξωτερικών, Εργασίας και Δημόσιας Τάξης καθορίζεται ο ανώτατος αριθμός αδειών παροχής εξαρτημένης εργασίας που χορηγούνται κάθε έτος σε αλλοδαπούς, κατά υπηκοότητα, επάγγελμα και χρονική διάρκεια στις διάφορες περιοχές της Χώρας. (...). (άρθρ.22, παρ.7).

⁴⁰ Από τα πρακτικά της Η' συνεδρίασης της Ολομέλειας της Βουλής, 17/10/91, σ. 306

(...). κεφαλή σου την έχεις συνέχεια από κάτω (εν. δεν αντιδράς ποτέ), κατεβασμένο, κάτω, (...), σου λέει είναι καλό κοπέλι, σωστό, (άρα επρόκειτο να) έκανε κάτι τουλάχιστο (για την οικογένεια). Αν δεν του λες τίποτα, τον έχω εγώ από κοντά, ένα ελπίδα την είχα για την οικογένεια, α(ν) δεν έκανες όμως ότι σου λέει να κάνεις αυτός, ο ίδιος να σου κάμει ζημιά εκεί που πονάμε πολύ...»

Τα περιθώρια αντίδρασης των Αλβανών είναι από περιορισμένα έως ανύπαρκτα σε κάθε περίπτωση παραπάνω. Εγκαταλείποντας τον εργοδότη δυσχεραίνεται ταυτόχρονα η παραμονή τους, καθώς κανένας δεν τους εγγυάται ευνοϊκότερες συνθήκες διαβίωσης, όντας μάλιστα σε ένα παράνομο καθεστώς στη χώρα υποδοχής. Στην αντίθετη περίπτωση είναι υποχρεωμένοι να εξαρτώνται από τις προθέσεις των ‘αφεντικών’ τους.

4.2.3 Απαγορευτικοί μηχανισμοί συνένωσης των οικογενειών

Η προσέγγιση επικεντρώθηκε παραπάνω στην ερμηνεία μιας σειράς παραγόντων, όπου δυσχεραίνουν τρόπον τινά τον προσανατολισμό των αλβανικών οικογενειών. Ένα πλαίσιο περιοριστικών διατάξεων είναι δυνατόν να επηρεάσει, να τροποποιήσει ή και να αλλάξει εντελώς την εξέλιξη της μεταναστευτικής τους στρατηγικής. Ακόμη όμως και στην περίπτωση έγκρισης της άδειας παραμονής ενός αλλοδαπού, ακόμη κι αν πληρούνται όλες οι προϋποθέσεις για την είσοδο των μελών της οικογένειάς του, ακόμη και τότε προκύπτουν προβλήματα σχετικά με την πραγματοποίηση της συνένωσης. Το νομικό πλαίσιο αποβλέπει σε έναν αυστηρό έλεγχο των εισερχόμενων οικογενειών, κάτι που είναι δυνατόν να οδηγήσει στην απαγόρευση έλευσής τους στη χώρα υποδοχής, έστω κι αν συντρέχουν οι τυπικές προϋποθέσεις για κάτι τέτοιο. Η διερεύνηση των αποτρεπτικών αυτών μηχανισμών αποσκοπεί στην κατανόηση του πνεύματος της υφιστάμενης νομοθεσίας.

Ο Ν. 1975/91 εισαγάγει μια σειρά περιοριστικών μέτρων, έτσι ώστε να καθίσταται ουσιαστικά ανενεργή η θεώρηση εισόδου⁴¹. Η κατοχή Βίζας δεν καθιστά υποχρεωτική την έλευση ενός αλλοδαπού στη χώρα υποδοχής, εάν οι αρμόδιες αρχές βεβαιώσουν ότι συντρέχουν κάποιες από τις απαγορευτικές διατάξεις διέλευσης στον ελληνικό χώρο⁴². Ενδεικτική είναι η παρακάτω περίπτωση:

(ΟΙΚ-12):«...κανονικότατο μας είπε το προξενείο, όμως από σας δεν έμπαινες, έλεγχος μέσα από την Κακαβιά Χίλιοι άτομα ήθελε να μπει, ελάχιστοι προλάβει να μούνε νόμιμο, υπόλοιποι περνά μέσα παράνομο, (...), έλεγε δεν επιτρέπεται, απαγορεύεται η είσοδος. (...), (για σκέψου μια) οικογένεια τώρα με τα παιδιά, έλεγε σε όλους μας απαγορεύεται, αν εντρεπότανε έστω και λίγο να του περάσει από το μυαλό, είναι αυτό σωστό, ε;»

Οι ελεγκτικοί μηχανισμοί της χώρας υποδοχής είναι δυνατόν να αποτρέψουν την τελευταία στιγμή την έλευση μιας οικογένειας, που τυγχάνει να έχει ξοδέψει ένα υπολογίσιμο χρηματικό ποσό για τα οικονομικά της δεδομένα, έτσι ώστε να εξασφαλίσει την έκδοση των απαραίτητων εγγράφων εισόδου. Άλλο ένα δείγμα της ανελαστικότητας των σχετικών ρυθμίσεων ως προς την αντιμετώπιση των οικογενειών.

⁴¹ Κάθε αλλοδαπός δύναται να εισέλθει στο ελληνικό έδαφος όταν κατέχει κανονικό και ισχύον διαβατήριο ή άλλο ταξιδιωτικό έγγραφο, αναγνωριζόμενο από τις διεθνείς συμβάσεις και φέρει, εφ' όσον απαιτείται, έγκυρη και ισχύουσα θεώρηση εισόδου (VISA) (άρθρ.6, παρ.1).

⁴² Η θεώρηση εισόδου δεν καθιστά υποχρεωτική την είσοδο του αλλοδαπού στο ελληνικό έδαφος, αν οι αρμόδιες ελληνικές αρχές ελέγχου βεβαιώνουν ότι στο πρόσωπο αυτό συντρέχει κάποια από τις περιπτώσεις, που απαγορεύουν την είσοδό του στην Ελλάδα (άρθρ.6, παρ.7).

Ειδικότερα, απαγορεύεται η είσοδος αλλοδαπού στο ελληνικό έδαφος, όταν: α. πάσχει από ασθένεια, που δύναται να αποτελέσει κίνδυνο για τη δημόσια υγεία, β. δε διαθέτει εξ ιδίων τα αναγκαία μέσα συντήρησης αυτού και των μελών της οικογένειάς του, γ. περιλαμβάνεται στον κατάλογο ανεπιθύμητων αλλοδαπών και δ. εκ των περιστάσεων συνάγεται βάσιμα ότι αποσκοπεί να παραμείνει μόνιμα στη χώρα ως μετανάστης χωρίς ειδική προς τούτο έγκριση ή ότι δύναται να αποτελέσει κίνδυνο για τη δημόσια τάξη και ασφάλεια της χώρας (άρθρ.6, παρ.5). Μια τέτοια διάταξη αντικατοπτρίζει την αστυνομική αντίληψη του νομικού πλαισίου, οπλίζει ανέλεγκτα και κυριαρχικά τον αστυνομικό διοικητή ενός σταθμού εισόδου με το δικαίωμα να μην επιτρέπει την είσοδο στους μετανάστες, ακόμη κι αν είναι εφοδιασμένοι με όλα τα απαραίτητα ταξιδιωτικά έγγραφα. Παρακάτω πρόκειται να προχωρήσουμε στο σχολιασμό του συγκεκριμένου άρθρου σημείο προς σημείο.

Ως λόγος μη εισόδου των μεταναστών στην Ελλάδα θεωρείται η προάσπιση της δημόσιας τάξης. Ο προβληματισμός μας έχει να κάνει με το είδος των κριτηρίων, βάσει των οποίων καταγράφονται σε μια λίστα ανεπιθύμητων προσώπων, όσοι αλλοδαποί επιδιώκουν ακόμη και με νόμιμα μέσα την έλευση στη χώρα υποδοχής, πόσο μάλλον για οικογενειακούς λόγους. Απορία προκαλεί και η γενικόλογη διατύπωση περί επίκλησης του “κοινωνικού συμφέροντος”, προκειμένου να τεκμηριωθούν νομικά οι αποφάσεις των αρμόδιων αρχών. Τα μέλη των αλβανικών οικογενειών αντιμετωπίζονται δηλαδή ως εν δυνάμει “τρομοκράτες” και εξαιτίας αυτού του λόγου δεν τους επιτρέπεται η είσοδος στη χώρα υποδοχής.

Ως προς την επίκληση των κινδύνων για τη δημόσια υγεία τίθενται προς συζήτηση μια σειρά άλλων ερωτημάτων. Ο κίνδυνος για τη δημόσια υγεία σχετίζεται δηλαδή αποκλειστικά με την εθνική προέλευση του ατόμου; Σε περίπτωση διάγνωσης παρόμοιου προβλήματος σε κάποιον πολίτη κράτους-μέλους της Ε.Ε., ο τελευταίος τυγχάνει ίδιας αντιμετώπισης με τον Αλβανό; Οι αστυνομικές υπηρεσίες είναι πραγματικά αρμόδιες για τη διάγνωση τέτοιου είδους περιστατικών; Με ποια κριτήρια προσδιορίζεται ο βαθμός επικινδυνότητας της ασθένειας του αλλοδαπού; Σκοπός αυτών των ερωτημάτων είναι να καταδειχτεί η λογική των σχετικών ρυθμίσεων, κάτι που τέθηκε και στη συζήτηση του σχετικού νομοσχεδίου: «*Αλίμονο αν κάθε φορά που κάποιος έχει μια ασθένεια, κολλητική και επικίνδυνη, εκδιώκεται ή δεν του επιτρέπεται η είσοδος. Άλλο να εντοπιστεί η ασθένεια και να παρθούν μέτρα, ιδιαίτερα αν έχει αυτός ο άνθρωπος εδώ οικογένεια*⁴³». Το συμπέρασμα είναι ότι ένα πρόβλημα υγείας κάποιου μέλους μιας αλβανικής οικογένειας, ανεξαρτήτως της κρισιμότητας του περιστατικού, είναι δυνατόν να προκαλέσει την απαγόρευση εισόδου όλων των μελών στη χώρα υποδοχής.

Σύμφωνα με μία ακόμη απαγορευτική διάταξη, οι εισερχόμενοι οφείλουν να διαθέτουν τα αναγκαία μέσα συντήρησης των ιδίων, καθώς και των μελών της οικογένειάς τους. Η ρύθμιση αυτή έχει μια λογική, λαμβάνοντας υπόψη την περίπτωση ενός αλλοδαπού, ο οποίος έρχεται να εργαστεί στην Ελλάδα. Στο πλαίσιο της οικογενειακής εγκατάστασης δημιουργείται όμως η εξής σύγχυση ως προς την προϋπόθεση αυτή. Καθώς η είσοδος των υπόλοιπων ατόμων κρίνονται με βάση την οικονομική κατάσταση και το νομικό καθεστώς του μετανάστη, ο οποίος είναι ήδη στη χώρα μας και τα προσκαλεί, η παρούσα διάταξη θέτει τον όρο αυτό και για τα άλλα πρόσωπα της οικογένειας. Είναι όμως δυνατόν να αποδείξει η σύζυγος ενός Αλβανού ότι διαθέτει όλες τις παραπάνω προϋποθέσεις, εισερχόμενη με τα παιδιά της στο πλαίσιο της οικογενειακής συνένωσης, όταν μάλιστα ο σύζυγός της εργάζεται

⁴³ Από τα πρακτικά της Η' συνεδρίασης της Ολομέλειας της Βουλής, 17/10/91, σ. 300

νόμιμα στη χώρα υποδοχής; Διευκρινίσεις ως προς αυτό το ερώτημα δεν υπάρχουν στο νομικό πλαίσιο, που σημαίνει ότι οποιαδήποτε ερμηνεία θεωρείται πιθανή.

4.2.4. Περιορισμός των οικογενειών στην Ελλάδα

Αναφερόμενοι στην κατάσταση των αλβανικών οικογενειών και διευκολύνοντας την κατανόηση των όσων πρόκειται να ακολουθήσουν παρακάτω έχουμε να κάνουμε την εξής υπόθεση. Ας πούμε ότι οι αρμόδιες ελληνικές αρχές βεβαιώνουν την είσοδο στους αλλοδαπούς και πραγματοποιείται τελικά η συνένωση των οικογενειών στη χώρα υποδοχής. Ούτε και στην περίπτωση αυτή είναι δυνατόν όμως να ισχυριστούμε ότι ολοκληρώνεται ο μεταναστευτικός κύκλος των οικογενειών. Ακόμη και μετά την έλευση των μεταναστών οικογενειακώς, οι νομικές ρυθμίσεις παραμένουν αμετάβλητες ως προς το εργασιακό καθεστώς, καθώς και τις συνθήκες παραμονής των αλλοδαπών γενικότερα. Εξετάζουμε λοιπόν τις συνέπειες της υφιστάμενης νομοθεσίας, όπως επηρεάζουν πλέον την παρουσία των αλβανικών οικογενειών στο μεταναστευτικό περιβάλλον.

Οι προβλεπόμενες διατάξεις σε σχέση με την αναστολή και/ή οριστική ανάκληση των αδειών παραμονής συνιστούν στη φάση αυτή αντικείμενο διεξοδικής διερεύνησης. Η αναφορά του νομοθετικού πλαισίου σε εύλογες αιτίες μη έγκρισης των αδειών εργασίας είναι εξαιρετικά αόριστη ως προς το περιεχόμενό της (βλ. άρθρ.13, παρ.1). Σε άλλο άρθρο της ίδιας κατηγορίας ρυθμίσεων αναφέρεται ότι *«με απόφαση του Υπουργού Δημόσιας Τάξης καθορίζονται η διαδικασία και κάθε άλλη αναγκαία λεπτομέρεια για τη χορήγηση, ανανέωση και ανάκληση των αδειών παραμονής, (...).»* (άρθρ.20). Με απόφαση του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης είναι δυνατόν να διαταχτεί ακόμη και η απέλαση των αλλοδαπών, εάν συντρέχουν λόγοι δημόσιας τάξης, ασφάλειας, υγείας και προστασίας του κοινωνικού συμφέροντος⁴⁴. Ιδιαίτερα, η επίκληση του δημόσιου συμφέροντος προκαλεί ερωτηματικά, όπως υπογραμμίστηκε παραπάνω.

Προκύπτουν λοιπόν μια σειρά ερωτημάτων σε συνάρτηση με την αξιοπιστία των υφιστάμενων νομικών διαδικασιών ελέγχου. Ποια είναι τα κριτήρια προσδιορισμού της έννοιας του κοινωνικού συμφέροντος, έτσι ώστε η καταστρατήγησή του να θεωρείται αιτία απέλασης; Σε ποιες κατηγορίες αλλοδαπών απευθύνονται οι διατάξεις περί ομάδων υψηλού κινδύνου, όσον αφορά την απειλή της δημόσιας τάξης, κοινωνικής συνοχής και ασφάλειας της χώρας. Πως είναι δυνατόν να συσχετίζονται στην ίδια ακριβώς ρύθμιση τόσο η παράμετρος της δημόσιας ασφάλειας, όσο και ο παράγοντας της δημόσιας υγείας, προκειμένου να τεκμηριωθεί η νομιμότητα της παραμονής των μεταναστών; Βάση των παραπάνω αιτιάσεων τίθεται ανά πάσα στιγμή υπό ακύρωση η νομιμότητα της παρουσίας των αλβανικών οικογενειών στη χώρα υποδοχής. Ακόμη κι αν έχει πιστοποιηθεί προηγουμένως η νομική τους υπόσταση, από την άλλη δεν εξαιρούνται από τις ανάλογες διατάξεις.

Μέσα από συγκεκριμένες νομικές αναφορές θεσμοθετείται η χάραξη εσωτερικών συνόρων εντός της ελληνικής επικράτειας για τις οικογένειες των μεταναστών. Τέτοιου είδους περιοριστικά μέτρα συνδέονται με κάθε πτυχή της κοινωνικής ύπαρξης των Αλβανών. Σε μια γενικότερη ρύθμιση του Ν.1975/91 αναφέρεται ότι *«με προεδρικό διάταγμα, που εκδίδεται με πρόταση των Υπουργών Εξωτερικών, Εθνικής Άμυνας και Δημόσιας Τάξης, δύναται να απαγορεύεται η διαμονή ή η εγκατάσταση αλλοδαπών-αλλογενών σε ορισμένες γεωγραφικές περιοχές της χώρας»* (άρθρ.26, παρ.1). Ειδικότερα, κατά την παρ.2 του άρθρ.26, *«ο Υπουργός Δημόσιας Τάξης δύναται να επιβάλλει σε συγκεκριμένο αλλοδαπό, για λόγους δημόσιου*

⁴⁴ Δύναται, για λόγους δημόσιας τάξης, ασφάλειας ή δημόσιας υγείας ή προστασίας του δημόσιου συμφέροντος, να ανασταλεί ή να ανακληθεί οριστικά ή τυχόν παρασχεθείσα κατά την παρ. 2 του παρόντος προέγκριση. Την αναστολή ή την ανάκληση αποφασίζει ο Υπουργός Δημόσιας Τάξης (άρθρ.22, παρ.4).

συμφέροντος, περιορισμούς που αναφέρονται ιδίως στην εγκατάσταση, διαμονή, μετάβαση σε ορισμένους τόπους, άσκηση ορισμένου επαγγέλματος ή υποχρέωση εμφανίσεώς του στις αστυνομικές αρχές». Οι θεσμικές προϋποθέσεις ως προς την εγκατάσταση, διαμονή ή την πρόσβαση των αλλοδαπών σε διάφορους χώρους δεν ακολουθούνται από τις αναγκαίες διευκρινήσεις, όσον αφορά τα άτομα που εμπίπτουν στις σχετικές διατάξεις.

Οι Αλβανοί έρχονται αντιμέτωποι με απαγορεύσεις, που συνιστούν ένα καθεστώς ‘‘εκτοπίσεων’’, επηρεάζοντας την οικογενειακή τους συμβίωση. Ενδεικτική είναι παρακάτω η αναφορά από το άρθρο 30 του Ν.1975/91: «οι διευθυντές ξενοδοχείων, παραθεριστικών κέντρων, κλινικών και θεραπευτηρίων, οι εκμισθώσεις ακινήτων, καθώς και αυτοί που παρέχουν με οποιονδήποτε τρόπο διαμονή σε αλλοδαπό, υποχρεούνται να ενημερώσουν αμέσως την αρμόδια αστυνομική αρχή τόσο για την άφιξη, όσο και για την αναχώρησή του, (...)». Ο τρόπος μεταβίβασης των εξουσιών έλεγχου των αλλοδαπών από το ίδιο το κράτος στους πολίτες ‘‘του’’ είναι χαρακτηριστικός στην παραπάνω περίπτωση. Μια εγκατεστημένη οικογένεια είναι δυνατόν να υπόκειται σε έναν ασφυκτικό έλεγχο, ενώ δεν υπολογίζεται το οικονομικό, κοινωνικό και ψυχολογικό κόστος από μια τέτοια εξέλιξη. Βλέπουμε δηλαδή ότι η μεταναστευτική νομοθεσία δεν αλλάζει σε σχέση με πριν, ούτε και μετά την εξακρίβωση της εισόδου όλων των μελών των οικογενειών στη χώρα υποδοχής (βλ. 8.2.3).

Προβλέπεται ακόμη ότι η άδεια παραμονής των μελών μιας μεταναστευτικής οικογένειας ακολουθεί την ‘‘τύχη’’ της αντίστοιχης άδειας του προσώπου, από το οποίο και προσκλήθηκαν να εισέλθουν στη χώρα υποδοχής⁴⁵. Εφόσον έχει παρέλθει ένα διάστημα πενταετούς παραμονής του αλλοδαπού, οπότε συντρέχουν και οι τυπικές προϋποθέσεις πραγματοποίησης της συνένωσης, η ισχύς της παραπάνω άδειας είναι διετούς διάρκειας, καθώς επίσης υπόκειται σε συνεχείς ανανεώσεις έως την ολοκλήρωση δεκαπέντε συνολικά ετών νόμιμης παρουσίας στην Ελλάδα⁴⁶. Για όλο το προηγούμενο διάστημα ισχύουν μια σειρά περιορισμοί, όσον αφορά την έγκριση και/ή ανανέωση των αδειών παραμονής, καθώς και την αναστολή και/ή οριστική ανάκληση των αδειών εργασίας. Αναφερόμενοι επομένως στην εγκατάσταση των οικογενειών πριν τη συμπλήρωση της δεκαπενταετίας, αν για οποιοδήποτε λόγο ανακληθεί η άδεια παραμονής του μετανάστη, ταυτόχρονα απελούνται και τα άλλα μέλη της οικογένειας. Καταδεικνύεται λοιπόν η ακαμψία ενός συστήματος, που αναγκάζει τις οικογένειες των Αλβανών να ζουν σε συνθήκες ανασφάλειας για δεκαπέντε συνεχόμενα έτη.

Σε μια άλλη διάταξη του θεσμικού πλαισίου αναγράφεται ως προς την απόκτηση αυτοτελούς δικαιώματος παραμονής των μελών μιας νόμιμα εγκατεστημένης οικογένειας στη χώρα υποδοχής: «Μέλος της οικογένειας αλλοδαπού δύναται να τύχει, από της ενηλικίωσής του, αυτοτελούς δικαιώματος παραμονής, κατόπιν απόφασης του Υπουργού Δημόσιας Τάξης, εφ’ όσον διαθέτει επαρκείς πόρους, προς κάλυψη των αναγκών στέγασης και συντήρησης αυτού, με την επιφύλαξη της προηγούμενης παραγράφου (δηλ. της παρ.3 του άρθρ.14)» (άρθρ.14, παρ.4). Αν και οι προϋποθέσεις εισόδου των μελών μιας οικογένειας κρίνονται βάσει της κατάστασης

⁴⁵ Στους ανωτέρω χορηγείται ειδική άδεια παραμονής, η οποία ακολουθεί, όσον αφορά την ισχύ και την ανανέωση ή ανάκληση, την τύχη της άδειας παραμονής του προσώπου, από το οποίο και προσκλήθηκαν (άρθρ.14, παρ.3).

⁴⁶ Η τυχόν χορηγούμενη άδεια παραμονής πέραν της 5ετίας είναι 2ετούς διάρκειας και ανανεώνεται με τις προϋποθέσεις της παρ.1 του παρόντος. Μετά 15ετή συνολική νόμιμη παραμονή και κοινωνική ασφάλιση σε φορέα κύριας ασφάλισης, επί εκατόν είκοσι (120) μήνες, δύναται να χορηγηθεί στον αλλοδαπό από τον Υπουργό Δημόσιας Τάξης άδεια παραμονής αόριστης διάρκειας, (...). (άρθρ.13, παρ.4).

του ατόμου, απ' όπου προσκαλούνται, η παρούσα ρύθμιση υποβάλλει στην παραπάνω απαίτηση κάθε πρόσωπο ξεχωριστά. Από το σημείο αυτό και μετά προκύπτουν συγκεκριμένα ερωτήματα. Τι ακριβώς σημαίνει να διαθέτει ο αλλοδαπός επαρκείς πόρους; Θα έχει αποκτήσει δηλαδή άδεια εργασίας, έτσι ώστε να διαθέτει επαρκή μέσα συντήρησης; Κάτι τέτοιο δεν αποσαφηνίζεται όμως σε κανένα μέρος της σχετικής νομοθεσίας. Το διαφορούμενο νόημα των νομικών διατυπώσεων έχει θα λέγαμε μια συγκεκριμένη χρηστικότητα. Να ερμηνεύονται κατά το δοκούν. Μια πιθανή ανάγνωση της παραπάνω ρύθμισης είναι λοιπόν η εξής. Μόλις ενηλικιωθούν τα μέλη της αλλοδαπής οικογένειας είναι υποχρεωμένα να θέσουν εκ νέου τον εαυτό τους σε μια διαδικασία επαναπροσδιορισμού της παραμονής τους.

4.3. Τα Προεδρικά Διατάγματα 358/97 & 359/97

Μετά από ένα διάστημα εφαρμογής του βασικού μεταναστευτικού νομοθετήματος (Ν.1975/91), η ελληνική κυβέρνηση προχώρησε στην τροποποίηση του υφιστάμενου θεσμικού πλαισίου. Στο πλαίσιο του Ν.2434/96 «Μέτρα πολιτικής για την απασχόληση και την επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση και άλλες διατάξεις», το άρθρ.16 αναφέρεται στη «διαδικασία για τον καθορισμό προϋποθέσεων για την νόμιμη διαμονή και εργασία αλλοδαπών στην Ελλάδα». Ειδικότερα, σύμφωνα με την παρ.4 του άρθρ.16 (Ν.2434/96), προσδιορίστηκε η έκδοση Π.Δ. (358/97), αναφορικά με:

- α. Τη μέθοδο και τα μέσα καταγραφής των αλλοδαπών που διαμένουν στην Ελλάδα.*
- β. Τις προϋποθέσεις, τις διαδικασίες και τις λοιπές αναγκαίες λεπτομέρειες για την έκδοση της ‘Κάρτας Προσωρινής Άδειας Παραμονής Αλλοδαπών’.*
- γ. Τα μέτρα που θα εφαρμόζονται για όσους αλλοδαπούς αρνούνται ή αμελούν να εφοδιαστούν με την ‘Κάρτα Προσωρινής Άδειας Παραμονής Αλλοδαπών’.*
- δ. Τη χρονική διάρκεια ισχύος της ‘Κάρτας Προσωρινής Άδειας Παραμονής Αλλοδαπών’.*
- ε. Τους όρους και τις προϋποθέσεις για την επανέκδοση ή ανανέωση της ‘Κάρτας Προσωρινής Άδειας Παραμονής Αλλοδαπών’.*
- στ. Το φορέα που θα αναλάβει το έργο της έκδοσης της ‘Κάρτας Προσωρινής Άδειας Παραμονής Αλλοδαπών’.*

Την έκδοση του παραπάνω Π.Δ., σύμφωνα με την παρ.5 του άρθρ.16, ακολούθησε και δεύτερο Π.Δ. (359/97), ρυθμίζοντας κατά σειρά:

- α. Τις προϋποθέσεις, που πρέπει να πληρούνται, προκειμένου αλλοδαπός που κατέχει την ‘Κάρτα Προσωρινής Άδειας Παραμονής Αλλοδαπών’ να γίνει κάτοχος της ‘Κάρτας Παραμονής Περιορισμένης Χρονικής Διάρκειας’.*
- β. Τις προϋποθέσεις της χρονικής κλιμάκωσης της ισχύος της ‘Κάρτας Παραμονής περιορισμένης Χρονικής Διάρκειας’.*
- γ. Κάθε θέμα που αφορά στη νόμιμη εργασία των αλλοδαπών στον ιδιωτικό τομέα, την απασχόλησή τους στον πρωτογενή τομέα της παραγωγής, καθώς και θέματα που αφορούν τις ασφαλιστικές υποχρεώσεις και δικαιώματα των αλλοδαπών, που είναι κάτοχοι της Κάρτας αυτής.*
- δ. Τη διαδικασία και κάθε λεπτομέρεια, που αφορά την έκδοση της ‘Κάρτας Παραμονής Περιορισμένης Χρονικής Διάρκειας’.*

Αρχικώς θα σκιαγραφήσουμε τις γενικότερες τάσεις μετανάστευσης κατά την περίοδο αυτή στη χώρα μας, αποσαφηνίζοντας έτσι την έννοια των συγκεκριμένων νομοθετικών πρωτοβουλιών. Ανεξάρτητα από την άνοδο της μεταναστευτικής κίνησης, η σημαντική αύξηση του μεγέθους των παράνομων μεταναστών ερμηνεύτηκε ως παράγοντας διόγκωσης μιας σειράς κοινωνικών προβλημάτων. Μια τέτοια εντύπωση αποτυπώνεται ευθύς εξαρχής στην εισηγητική έκθεση του σχεδίου νόμου (Ν.2434/96): «Οι συντελούμενες τα τελευταία χρόνια μεγάλες διαρθρωτικές αλλαγές, (...), δημιουργούν σήμερα την αναγκαιότητα μιας βαθύτερης επανεξέτασης των ακολουθούμενων παραδοσιακών πολιτικών απασχόλησης, (...). Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τη διόγκωση του φαινομένου της παρουσίας εκατομμυρίων ξένων εργατών και οικονομικών, θρησκευτικών και πολιτικών λαθρομεταναστών, στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει διαμορφώσει μια ζοφερή εικόνα στην Ευρωπαϊκή Αγορά Εργασίας⁴⁷». Μια τέτοια διατύπωση σε ένα νομοσχέδιο εργασιακής υφής

⁴⁷ Εισηγητική Έκθεση, σ.1

σηματοδοτεί την αρνητική αξιολόγηση των συνεπειών του μεταναστευτικού φαινομένου.

Μέσα από ένα ακόμη απόσπασμα καταδεικνύεται ο επείγων χαρακτήρας των προτεινόμενων ρυθμίσεων: *«Ασφαλώς, πέρα από την καταγεγραμμένη ανεργία, υπάρχει και η λεγόμενη μαύρη εργασία, υπάρχει το κύμα των μεταναστών. Αυτοί οι λόγοι της ανησυχίας σε ολόκληρη την Ευρώπη και στη χώρα μας, (...), δε δημιουργούν απλά έναν κοινωνικό κίνδυνο, αλλά αποτελούν μια ωρολογιακή βόμβα, η οποία αν δεν απασφαλιστεί, αν δεν αντιμετωπιστεί από τις κυβερνήσεις με συγκεκριμένα μέτρα και πολιτικές, ασφαλώς θα υπάρξουν κοινωνικές εκρήξεις τα επόμενα χρόνια⁴⁸»*. Κρίνοντας από τις αναφορές της εισηγητικής έκθεσης και των λοιπών πρακτικών, η φιλοσοφία του πλαισίου συζήτησης των συγκεκριμένων διατάξεων παρουσιάζει κοινά στοιχεία με το πνεύμα του Ν.1975/91. Η παρομοίωση του μεταναστευτικού φαινομένου με “ωρολογιακή βόμβα” επαναλαμβάνεται από τους εισηγητές του παρόντος νομοθετήματος, όπως ακριβώς είχε καταγραφεί και κατά τη συζήτηση του Ν. 1975/91.

Έστω και με σχετική καθυστέρηση, η Ελλάδα ακολούθησε τελικά το παράδειγμα των άλλων ευρωπαϊκών χωρών, όσον αφορά τις διαδικασίες νομιμοποίησης των παράνομων αλλοδαπών. Ειδικότερα, οι χώρες της νότιας Ευρώπης προχώρησαν από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και μετά σε ανάλογες νομοθετικές πρωτοβουλίες, λόγω του ότι η μεταναστευτική κίνηση έγινε εντονότερη στο εσωτερικό τους. Αν και τα αποτελέσματα τέτοιου είδους νομοθετικών ενεργειών κρίθηκαν καταρχήν ως θετικά σε βραχυπρόθεσμο επίπεδο, μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα αξιολογήθηκαν ως αναποτελεσματικά (Γεωργούλας, 2001). Η όξυνση του φαινομένου της λαθρομετανάστευσης εντός των συγκεκριμένων κρατών αποτελεί επιβεβαίωση αυτής της εκτίμησης. Αυτό που μένει να αποσαφηνιστεί είναι τι συνέβη στη δική μας περίπτωση.

---

⁴⁸ Από τα πρακτικά της συνεδρίασης της Διαρκούς Επιτροπής της Βουλής, 11/6/96, σ.4

4.3.1. Βασικές διατάξεις του Π.Δ.358/97

Το Π.Δ.358/97 είναι το πρώτο στη σειρά μεταξύ των δύο προεδρικών διαταγμάτων, όπως προβλέπεται από το Ν. 2434/96 (άρθρ.16, παρ.4). Αποσαφηνίζουμε παρακάτω τόσο το πεδίο εφαρμογής, όσο και τα βασικά σημεία του παρόντος Π.Δ.. Συγκεκριμένα:

- «Σκοπός του παρόντος διατάγματος είναι η καταγραφή των αλλοδαπών, που διαμένουν παράνομα στην Ελλάδα και είτε απασχολούνται είτε αναζητούν απασχόληση, καθώς και η έναρξη της διαδικασίας που θα οδηγήσει τη νομιμοποίησή τους, υπό ορισμένες προϋποθέσεις» (άρθρ.1, παρ.1).
- «Οι διατάξεις του παρόντος διατάγματος εφαρμόζονται σε κάθε αλλοδαπό, ο οποίος, χωρίς να πληροί τις νόμιμες προϋποθέσεις εισόδου, παραμονής και απασχόλησης στη χώρα, βρίσκεται στην ελληνική επικράτεια κατά την ημερομηνία δημοσίευσης του παρόντος, εργαζόμενος ή με την επιθυμία να εργαστεί στην Ελλάδα σε οποιονδήποτε εργοδότη και με οποιαδήποτε σχέση εργασίας ή αυτοαπασχολούμενος ή με την επιθυμία να αυτοαπασχοληθεί. Οι λοιποί αλλοδαποί εξακολουθούν να υπάγονται στις στις διατάξεις του Ν. 1975/1991» (άρθρ.1, παρ.2).
- «Οι διατάξεις του παρόντος διατάγματος δεν εφαρμόζονται στους υπηκόους των Κρατών-Μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης και στους υπηκόους των Κρατών Μελών του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου που δεν ανήκουν στην Ε.Ε., ούτε στα μέλη της οικογένειάς τους» (άρθρ.1, παρ.3).
- Ο αλλοδαπός υποχρεούται να αιτήσει την προσωρινή νομιμοποίηση της παραμονής και εργασίας του στη χώρα μας και τη χορήγηση Κάρτας Προσωρινής Άδειας Παραμονής (άρθρ.2, παρ.1).
- Για τη χορήγηση της προαναφερθείσας Κάρτας απαιτείται κατάθεση συγκεκριμένων δικαιολογητικών και πιστοποιητικών από πλευράς αλλοδαπού (βλ. άρθρ.2, παρ.2).
- «Εφόσον ο αλλοδαπός ετεροαπασχολείται, οφείλει να δηλώσει τα στοιχεία του εργοδότη ή το είδος της εργασιακής του σχέσης» (άρθρ.2, παρ.2, εδάφ. α).
- «Εργοδότης, ο οποίος απασχολεί αλλοδαπό κατά την έναρξη ισχύος του παρόντος διατάγματος ή θα απασχολήσει αλλοδαπό εντός της πεντάμηνης προθεσμίας της παρ. 1 του άρθρου 2 του παρόντος με οποιαδήποτε σχέση εργασίας, (...), οφείλει, (...), εντός της άνω προθεσμίας των πέντε μηνών να δηλώσει την απασχόληση αυτή και τα στοιχεία ταυτότητας του αλλοδαπού στην αρμόδια υπηρεσία του Ο.Α.Ε.Δ.» (άρθρ.3, παρ.1).
- Η συγκεκριμένη Κάρτα επέχει θέση και προσωρινής άδειας εργασίας (άρθρ.2, παρ.3).
- «Ο αλλοδαπός που εφοδιάζεται με την Κάρτα Προσωρινής Άδειας Παραμονής απολαμβάνει τα ίδια εργασιακά δικαιώματα και έχει τις ίδιες υποχρεώσεις με τον Έλληνα εργαζόμενο από πλευράς αμοιβής, όρων και συνθηκών εργασίας, συμπεριλαμβανομένων των ασφαλιστικών του δικαιωμάτων και των λοιπών οικονομικών υποχρεώσεων και εισφορών που προβλέπονται από την ισχύουσα νομοθεσία» (άρθρ.4, παρ.1).
- «Σύζυγος και ανήλικα τέκνα του κατόχου της Κάρτας Προσωρινής Άδειας Παραμονής δε δύναται να απελαθούν κατά τη διάρκεια της ισχύος της» (άρθρ.2, παρ.3).
- Παράγοντες μη χορήγησης, αναστολής και ανάκλησης της ισχύος της συγκεκριμένης Κάρτας θεωρούνται λόγοι γενικότερου δημόσιου συμφέροντος, δημόσιας τάξης και ασφάλειας και δημόσιας υγείας (άρθρ.4, παρ.2).

- Αλλοδαπός, που δεν προσήλθε ή δεν προσκόμισε τα απαιτούμενα δικαιολογητικά εντός των προβλεπόμενων προθεσμιών, απελαύνεται από τη χώρα (άρθρ.2, παρ.7).
- Η ημερομηνία έναρξης υποβολής των αιτήσεων είναι η 1η Ιανουαρίου 1988 (άρθρ.2, παρ.1).
- *«Η χρονική διάρκεια ισχύος της Κάρτας Προσωρινής Άδειας Παραμονής, (...), ανεξαρτήτως του χρόνου χορήγησης αυτής, θα λήγει την 31η Δεκεμβρίου 1988»* (άρθρ.2, παρ.4).

4.3.2. Βασικές διατάξεις του Π.Δ.359/97

Το Π.Δ. 359/97 αποτελεί συνέχεια του Π.Δ. 358/97. Το εν λόγω διάταγμα σκιαγραφεί τόσο τις προϋποθέσεις, όσο και τις διαδικασίες για τη χορήγηση μιας δεύτερης Κάρτας στους ήδη κατέχοντες την «Κάρτα Προσωρινής Άδειας Παραμονής». Πρόκειται για την «Κάρτα Παραμονής Περιορισμένης Χρονικής Διάρκειας». Συγκεκριμένα:

- «Σκοπός του παρόντος διατάγματος είναι η αντιμετώπιση του προβλήματος της παράνομης οικονομικής μετανάστευσης, με την πρόβλεψη της διαδικασίας, των όρων και προϋποθέσεων χορήγησης της Κάρτας Παραμονής Περιορισμένης Χρονικής Διάρκειας σε αλλοδαπούς» (άρθρ.1, παρ.1).
- Στις προϋποθέσεις χορήγησης της Κάρτας Παραμονής Περιορισμένης Χρονικής Διάρκειας συμπεριλαμβάνονται μεταξύ άλλων: α. η υποβολή από τον αλλοδαπό της αίτησης-δήλωσης και των εγγράφων του άρθρ.2 του Π.Δ.358/97 ή της Προσωρινής Άδειας Παραμονής, β. η κατάθεση από τον αλλοδαπό πιστοποιητικού καθορισμού του ελάχιστου χρόνου εργασίας για το χρονικό διάστημα από 1η Ιανουαρίου 1998 έως την ημερομηνία υποβολής των δικαιολογητικών, από το οποίο να προκύπτει ότι έχει πραγματοποιήσει εισόδημα ανειδίκευτου εργάτη, που αντιστοιχεί σε σαράντα (40) τουλάχιστον εργάσιμες ημέρες (άρθρ.2, παρ.1).
- «Η χρονική ισχύς της Κάρτας Παραμονής Περιορισμένης Χρονικής Διάρκειας κυμαίνεται από ένα (1) έτος έως τρία (3) έτη» (άρθρ.3, παρ.1).
- «Στοιχεία που λαμβάνονται υπόψη για τη χρονική κλιμάκωση της αρχικής ισχύος της “Κάρτας Παραμονής Περιορισμένης Χρονικής Διάρκειας” είναι τα εξής: α. Το είδος της εκτελούμενης εργασίας ή απασχόλησης του αλλοδαπού, καθώς και η διάρκεια παραμονής και εργασίας του στην Ελλάδα. β. Η κατάσταση της αγοράς εργασίας. γ. Το γενικότερο συμφέρον της εθνικής οικονομίας» (άρθρ.3, παρ.2).
- «Ο αρχικός χρόνος ισχύος της “Κάρτας Παραμονής Περιορισμένης Χρονικής Διάρκειας” δύναται να ανανεώνεται μια ή περισσότερες φορές για δύο (2) έτη κάθε φορά, κατ’ εκτίμηση της συνδρομής των προϋποθέσεων της προηγούμενης παραγράφου και εφόσον ο αλλοδαπός έχει πραγματοποιήσει εισόδημα ανειδίκευτου εργάτη που αντιστοιχεί στο ήμισυ τουλάχιστον των εργάσιμων ημερών για το χρονικό διάστημα από την χορήγηση της “Κάρτας παραμονής Περιορισμένης Χρονικής Διάρκειας” έως την υποβολή αίτησης για την ανανέωσή της» (άρθρ.3, παρ.3).
- «Αλλοδαπός, ο οποίος, κατά το χρόνο υποβολής της αρχικής αίτησης, πέραν των προϋποθέσεων του άρθρου 2 του παρόντος διατάγματος, διαμένει αποδεδειγμένα στην Ελλάδα τουλάχιστον για πέντε χρόνια και διαθέτει τους αναγκαίους πόρους προς κάλυψη των αναγκών στέγασης και συντήρησής του, μπορεί να λάβει κάρτα παραμονής μιας πενταετίας, (...).» (άρθρ.3, παρ.5).
- «Ο αλλοδαπός της προηγούμενης παραγράφου (βλ. παρ.5 του άρθρ.3) μπορεί να ζητήσει, χάριν της ενότητας της οικογένειάς του την μη απέλαση ή την έλευση και εγκατάσταση πλησίον του των μελών της οικογενείας του, σύμφωνα με τους όρους των παρ. 2 έως 4 του άρθρου 14 του Ν. 1975/91 αναλόγως αυτών εφαρμοζόμενων» (άρθρ.3, παρ.6).
- Επαναλαμβάνονται στο διάταγμα αυτό όλες εκείνες οι ρυθμίσεις του Π.Δ. 358/97, όσον αφορά τις περιπτώσεις μη χορήγησης, αναστολής και ανάκλησης της παραμονής των αλλοδαπών.

Αν και οι προαναφερθείσες διατάξεις περικλείονται σε αυτοτελή νομοθετήματα (βλ. Π.Δ.358/97 και Π.Δ.359/97), τα δύο Π.Δ. παρουσιάζουν μια λογική διασύνδεση

και ακολουθία, γι' αυτό και ερμηνεύονται ως ενιαίο σώμα. Κατ' αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνεται μια πιο ολοκληρωμένη θεώρηση της έκτασης και του περιεχομένου των σχετικών ρυθμίσεων.

4.3.3. Συνέπειες της νομιμοποίησης για τις οικογένειες

Αν και ο ελάχιστος χρόνος για την επίτευξη της συνένωσης εξακολουθεί να είναι πέντε έτη, καθώς σε κανένα από τα δύο Π.Δ. δεν προβλέπεται κάτι διαφορετικό από τις ρυθμίσεις του Ν. 1975/91, τουλάχιστον αλλάζει το πλαίσιο ένταξης των οικογενειακών διεργασιών. Ως απόδειξη έρχονται τα λόγια ενός Αλβανού:

(ΟΙΚ-1)«...έξερεις τι επήγαινες να κάνεις, κάνομε διαδικασία βάσει του νόμου, νόμος έλεγε τι να κάνομε, (...), όλα είναι τόσο καλό μελετημένα, κανένα σχέση όπως είναι πρώτα. (...) εξασφαλίσομε να έχομε βέβαιο δουλειά, δουλειά εξασφαλίζεται βάσει την άδεια, άδεια σου είναι νόμιμο δουλειά, (...), όλα βάσει του νόμου ακολουθήσομε, ακολουθήσεις κατά γράμμα τον νόμος, κορόιδο είσαι δηλαδή; Άλλο τρόπος νόμιμο να κατέβει οικογένεια απαγορεύεται, απαγορεύεται εκτός να είσαι κανονικά με την Κάρτα, Κάρτα κοιτάζουνε (έτσι ώστε, να μας απαντήσουν) ναι ή όχι (ως προς την οικογενειακή συνένωση)...»

Συγκρίνοντας οι μετανάστες τις νομικές προϋποθέσεις ως προς την οικογενειακή συνένωση διαπιστώνεται η ύπαρξη μιας ευνοϊκότερης συγκυρίας κατά την παρούσα φάση. Τουλάχιστον έχουν την ευκαιρία, αποκτώντας η παραμονή τους ένα νόμιμο χαρακτήρα, να θέσουν σε μια άλλη βάση τον οικογενειακό τους προγραμματισμό.

Σύμφωνα όμως με μια άλλη εκδοχή της πραγματικότητας, τα χρονικά όρια ως προς την είσοδο των οικογενειών είναι ανελαστικά, καθώς διευρύνουν ένα ήδη παρατεταμένο διάστημα αποδιοργάνωσης. Σε έναν Αλβανό, μετανάστη στη χώρα μας πριν αποκτήσει η παραμονή του νόμιμο χαρακτήρα, δεν επιτρέπεται να προσκαλέσει την οικογένεια, αν δεν έχει παρέλθει της νομιμοποίησής του ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα.

(ΟΙΚ-12):«...δεν επιμένω πόσο συν είναι, είναι, είναι, δεν σου λέω, όμως έχει και ένα μείον (ως προς) την ερώτηση, άρα (ως προς) το τι γίνεται γενικώς, γενικώς είναι η εξής απάντηση: Κάρτα ευκολύνει να έχω δουλειά, δουλειά την ευκόλυνε, ευκολύνει όμως ίδιο την οικογένεια; Άλλο διαδικασία για την οικογένεια, οικογένεια δεν επιτρέπεται, επιτρέπεται εγώ κανονικά, (...), άλλο χαρτιά για την οικογένεια, οικογένεια δεν το έλεγε ναι...»

Αν και αναγνωρίζεται παραπάνω η σημασία των διαδικασιών νομιμοποίησης, παράλληλα διατυπώνονται επιφυλάξεις ως προς την άμεση συμβολή τους στις οικογενειακές επιδιώξεις.

Όταν ωστόσο ένας αλλοδαπός διαμένει αποδεδειγμένα πέντε έτη τουλάχιστον στη χώρα υποδοχής και διαθέτει επαρκείς πόρους συντήρησης είναι δυνατόν να πραγματοποιηθεί απευθείας η είσοδος των υπόλοιπων μελών της οικογένειάς του. Αν και η παραπάνω διατύπωση κρίνεται γενικότερα ως θετική, από την άλλη παρουσιάζει ορισμένα διφορούμενα σημεία. Το ερώτημα είναι αν και κατά πόσο είναι πιθανόν να αποδειχτεί στις ελληνικές αρχές η πενταετής παραμονή του μετανάστη, δεδομένου ότι ο τελευταίος ζούσε όλο το προηγούμενο διάστημα υπό ένα καθεστώς παρανομίας. Ένας Αλβανός παρακάτω, αναφερόμενος σε τέτοιου είδους προβλήματα, μας είπε:

(ΟΙΚ-5)«...αδύνατο να προλάβομε συμπληρώσω δικαιολογητικά, δικαιολογητικά οποσδήποτε για την ταυτότητα, ταυτότητα όμως εσύ δεν είχες, έχομε ένα χαρτί σαν διαβατήριο, διαβατήριο παράνομο δεν το

αναγνώριζε, (...), τότε ήρθαμε σαν προσωρινό μετανάστες, χαρτιά και τέτοια δεν υπήρχε, υπήρχανε κάποια στην αλβανικό δημαρχία, δημαρχία την έκαψε τότε με την φασαρίες, δηλαδή τι ήθελες να κάνουμε...»

Οι διαδικασίες νομιμοποίησης συνοδεύεται από την υποχρέωση κατάθεσης ενός πλήθους δικαιολογητικών στοιχείων, αμφίβολο αν τα διαθέτουν οι μετανάστες λόγω της προγενέστερής τους κατάστασης.

Θα διακινδύνευε δηλαδή ένας Αλβανός την πιθανότητα να εκτεθεί στις δημόσιες αρχές, έστω κι αν υφίσταται ο παραμικρός κίνδυνος μια τέτοια διαδικασία να είχε ως αποτέλεσμα την απέλασή του; Η απάντηση στο ερώτημα δεν αφήνει κανένα περιθώριο παρερμηνείας:

(ΟΙΚ-12)«...τι συζητάς τώρα, αστυνομία να του πεις καλημέρα, καλημέρα ήρθα να με πιάσεις; Του πας χαρτιά, χαρτιά ανάθεμά το στο ζητούνε παραπάνω, κύριε τα χαρτιά σας δεν είναι έγκυρο! Καλά το λέει, όπως είσαι (εν. ας είμαστε, όπως ακριβώς είμαστε, δηλαδή παράνομοι μετανάστες), (κατά κανένα) τρόπος άλλος δεν το διακινδύνευες, διακιντυνέψω να σε παραλάβει αστυνομία;»

Τέτοιου είδους ρυθμίσεις δεν αποτελούν ισχυρό κίνητρο καταγραφής των αλλοδαπών, καθώς διέρχονται από έναν αυστηρό έλεγχο ως προς την πιστοποίηση της παρουσίας τους στη χώρα υποδοχής, μη μπορώντας να ανταποκριθούν στις σχετικές απαιτήσεις. Ο Συνήγορος του Πολίτη έχει αναφερθεί μάλιστα σε συγκεκριμένα περιστατικά, όπου οι τοπικές υπηρεσίες των Ο.Α.Ε.Δ. αρνήθηκαν να παραλάβουν αιτήσεις νομιμοποίησης, καθώς τις έκριναν ανεπαρκείς, δίχως όμως να αιτιολογήσουν τις όποιες αποφάσεις τους. Έτσι εξηγείται μεταξύ άλλων η δυσπιστία των Αλβανών απέναντι στις αρχές όχι μόνο τότε, αλλά και όλο το προηγούμενο χρονικό διάστημα.

Σύνηθες είναι η οικογένεια του υπό νομιμοποίηση μετανάστη να είναι εγκατεστημένη παράνομα στη χώρα υποδοχής. Λαμβάνοντας υπόψη μια θετική πλευρά των διαδικασιών νομιμοποίησης, η απόκτηση της “Κάρτας Παραμονής Περιορισμένης Χρονικής Διάρκειας” συνδέεται με ένα καθεστώς μη απέλασης των υπόλοιπων μελών στην παραπάνω περίπτωση. Συγκρίνοντας τις περιόδους πριν και μετά την απόκτηση νόμιμων δικαιωμάτων παραμονής, ένα Αλβανός κάνει λόγο για τις συνέπειες στην οικογένεια:

(ΟΙΚ-4)«...ζούμε συνέχεια με την αγωνία, περίπτωση δεν υπάρχει να την έβγανες καθαρή, έχομε την αγωνία τι να σε περιμένει αύριο, (...), κλεισμένο μέσα σε τέσσερις τοίχους, ένα τέτοιο τρόπο ζούσες πριν. (...). Κάνομε υπομονή έπαιρνα την Κάρτα, σαν μετανάστης έχει την σημασία του για την οικογένεια, απαγορεύεται να σου το έδωχνε, νόμιμο Κάρτα είναι δεσμευτικό, άσε τι είμαστε (σε σχέση) το πριν...»

Έστω και μετά από μια μακροχρόνια περίοδο μη νόμιμης παραμονής, οι αλβανικές οικογένειες αποκτούν νόμιμα δικαιώματα παραμονής. Αναφερόμαστε στη συνέχεια σε μια σειρά προβλημάτων ως προς αυτές καθαυτές τις προϋποθέσεις νομιμοποίησης.

Σύμφωνα με τις διατάξεις και των δύο Π.Δ., ο υπό νομιμοποίηση αλλοδαπός υποχρεούται να δηλώνει τα στοιχεία του εργοδότη, καθώς και το είδος της εργασιακής του απασχόλησης. Εξαιτίας όμως των παρεμβάσεων των εργοδοτών δημιουργούνται συγκεκριμένα προβλήματα στους αλλοδαπούς. Ένας Αλβανός μας είπε σχετικά:

(ΟΙΚ-8)«...συμφέρον του είναι να μας είχε όλους μας παράνομο, (όντας) παράνομοι έκανε την δουλειά του, (...), παράνομους μας έκανε ό, τι ήθελε, ήθελε να μας έδωχνε εντελώς, ε και λοιπόν; Ό, τι πρόβλημα καλέσει την αστυνομία, αστυνομία ποιο να τον πιστέψει, πιστέψουνε λες εμένα;»

Οικογενειακό πρόβλημα κυρίως το σκέφτεσαι, όλος Αλβανός θέλουνε την οικογένειά του, παράνομα όμως γίνεται; (...). Σκεφτώ να του το πω να πάμε στο Ο.Α.Ε.Δ να με δήλωνε για την άδεια, χάρη δεν σου την έκανε, ποιο άδεια λέει, (...), μπλέξομε άσκημα με την δουλειά, τον μπελά μας να βρούμε με το νόμος σας και τα καλά σας! (...) τελευταία, τελευταία εβρήκα ένα άλλος, άλλοι λέγανε ναι και όχι, να δούμε και να δούμε, (...), α(ν) τον πιάσουνε να είμαι έτσι όμως από την αστυνομία, αιτία είναι να σε δεχτεί...»

Η διαδικασία νομιμοποίησης καθίσταται έτσι προβληματική τόσο από την πλευρά των εργοδοτών (κυρίως), όσο και από την άποψη των μεταναστών. Τους εργοδότες τους απασχολεί ότι «θα υποχρεώνονται να τηρούν τους νόμιμους κανόνες απασχόλησης» και οι αλλοδαποί θεωρούν ότι «θα παγιδευτούν σε μια νόμιμη διαδικασία, που θα τους θέσει υπό τον πλήρη έλεγχο των αρχών, ενώ ενδέχεται και να μη βρίσκουν δουλειά σε εργοδότες, που θα επιβαρύνονται με τις ασφαλιστικές εισφορές και ίσως με υψηλότερους μισθούς» (Φακιολάς, 1998, 237).

Στις σχετικές υποχρεώσεις των μεταναστών για την απόκτηση της «Κάρτας Παραμονής Περιορισμένης Χρονικής Διάρκειας» προστίθεται η προσκόμιση δελτίου παροχής εργασιακών υπηρεσιών. Πρόκειται για τα καταβαλλόμενα ένσημα από την πλευρά των αλλοδαπών, έτσι ώστε να τους εγκρίνονταν τελικά η άδεια παραμονής. Η εξαγορά των ενσήμων αποτελεί συνηθισμένη πρακτική των Αλβανών.

(ΟΙΚ-2):«...ένσημο του το πέρωνες εσύ, εσύ, ποιος άλλος, (...), ό, τι δουλειες όλο στο ένσημα, ένσημο σου χρειάζεται, διαθέτομε όσο έκανε να το αγοράσομε με δικό μας χρήματα...»

Και για την ανανέωση της Πράσινης Κάρτας αναγκάζονται όμως να δηλώνουν υψηλότερες αμοιβές από αυτές που λαμβάνουν, προκειμένου να εξασφαλίσουν τη συγκατάβαση των εργοδοτών τους.

(ΟΙΚ-1):«...μισθός έπαιρνες καθαρό εφτά χιλιάδες, εφτά χιλιάρικα μεροκάματο, μεροκάματο κανονικό είναι δέκα χιλιάδες, (...), αφεντικό μου είπε να δηλώνω να έπαιρνες παραπάνω, παραπάνω από το δέκα χιλιάρικα, έβαλα ξέρω εγώ δώδεκα, δεκατρία, λογαριασμός έβγαине εφτά χιλιάρικα μείων, μείων από την τσέπη σου. (...). Κοίταξε να δεις μου είπε, όλα κι όλα, πρόβλημα να έχω αλλιώς από τον ίδιο το αφεντικό, (...), εγώ τον πλήρωνα, εγώ, ό(χ)ι αυτός!»

Ανεξαρτήτως του ότι κάθε αλλοδαπός έπρεπε να έχει συγκεντρώσει 40 ένσημα για να του χορηγηθεί η Πράσινη Κάρτα και 150 ένσημα για την ανανέωσή της, η εξασφάλιση της άδειας παραμονής μακράς διάρκειας προσέκρουε στις παραπάνω ιδιαιτερότητες.

Σε περίπτωση τελικώς που δεν καλύπτονται όλες οι νομικές προϋποθέσεις σχετικά με τις διαδικασίες νομιμοποίησης, τι αντιμετώπιση του επιφυλάσσεται στους αλλοδαπούς από τις ελληνικές αρχές; Στον αλλοδαπό, ο οποίος δεν προσκόμισε τα οριζόμενα έγγραφα και αποδεικτικά στοιχεία δεν είναι δυνατόν να χορηγηθεί Κάρτα Παραμονής Περιορισμένης Χρονικής Διάρκειας (άρθρ.2, παρ.3). Σύμφωνα ακόμη με μια άλλη διατύπωση, ο αλλοδαπός, ο οποίος δεν προσήλθε ή δεν προσκόμισε τα απαιτούμενα δικαιολογητικά για να καταγραφεί και να εφοδιαστεί με τη συγκεκριμένη Κάρτα αυτή, απελαύνεται από τη χώρα (άρθρ.2, παρ.7). Επιδιώκοντας λοιπόν οι Αλβανοί την πραγματοποίηση της συνένωσης των μελών των οικογενειών τους, καθώς και την ικανοποίηση των όρων εγκατάστασης στη χώρα υποδοχής είναι δυνατόν να αντιμετωπίσουν προβλήματα από το ξεκίνημα των διαδικασιών νομιμοποίησης. Τίθεται δηλαδή υπό αμφισβήτηση ακόμη και αυτή καθαυτή η παραμονή τους στο μεταναστευτικό περιβάλλον.

Και οι διαδικασίες ανανέωσης των αδειών εργασίας δημιουργούν επίσης ένα ασφυκτικό πλαίσιο για τους μετανάστες, καθώς εξαρτούν την παραμονή τους από εξωγενείς κυρίως παράγοντες. Οι διατάξεις αυτές προτάσσουν τις παραγωγικές ανάγκες στη χώρα υποδοχής ως το γενικό πλαίσιο αξιολόγησης των ανανεώσεων της παραμονής των αλλοδαπών. Η γνωμοδότηση της Ο.Κ.Ε. επί των σχεδίων των δύο Π.Δ. είναι η εξής: *«Σε ό, τι δε αφορά αυτό καθ' αυτό το κριτήριο της ανανέωσης, δηλαδή τις συνθήκες της αγοράς εργασίας, επισημαίνεται η ασάφεια του όρου. Η εξάρτηση της χορήγησης άδειας από τις συνθήκες της αγοράς εργασίας έχει αποδειχτεί αναποτελεσματική, καθώς συμβάλει στη διατήρηση του καθεστώτος της παρανομίας»* (Ο.Κ.Ε, 1997, 12). Η συγκεκριμένη διαπίστωση υπονοεί εμμέσως πλην σαφώς ότι οι προϋποθέσεις ανανέωσης της παραμονής των μεταναστών είναι ανεδαφικές, αν όχι αναποτελεσματικές. Άποψή μας είναι ότι με τον τρόπο αυτό στερείται η δυνατότητα ενός ασφαλούς οικογενειακού προγραμματισμού, καθώς τίθεται εν αμφιβόλω η παραμονή των Αλβανών στην Ελλάδα.

Ανεξάρτητα από τις παραπάνω επιφυλάξεις αξίζει να σημειώσουμε ότι μια τέτοια θεσμική πρωτοβουλία ξεφεύγει από την αμιγώς αστυνομική θεώρηση του φαινομένου της παράνομης μετανάστευσης. Στην κατεύθυνση αυτή εντάσσεται η κατοχύρωση μιας σειράς εργασιακών δικαιωμάτων των μεταναστών, κάτι που δεν προβλέπονταν σε κανένα απολύτως σημείο του Ν. 1975/91. Τα δύο προεδρικά διατάγματα δεν αποτελούν όμως μέρος μιας συνολικής νομοθετικής παρέμβασης, καθώς επίσης δεν προσδιορίζονται από μακροπρόθεσμους στόχους. Ενδεικτική ως προς αυτό είναι η προβλεπόμενη χρονική διάρκεια και ισχύς των συγκεκριμένων διατάξεων. Η νομοθεσία καλύπτει αποκλειστικά τους εισελθόντες αλλοδαπούς έως την ημερομηνία ψήφισης των παραπάνω Π.Δ., ενώ το πεδίο εφαρμογής της περιορίζεται σε ένα χρονικό διάστημα εντός δώδεκα μηνών. Αυτό σημαίνει ότι εξαιρούνται των διαδικασιών νομιμοποίησης όλοι οι εισερχόμενοι αμέσως μετά την πάροδο των σχετικών προθεσμιών.

Επιλεκτικού ή αποσπασματικού τύπου ενέργειες δεν είναι δυνατόν να προσφέρουν ικανοποιητικές απαντήσεις στο ζήτημα της μετανάστευσης, ούτε στην αποσαφήνιση της σχέσης μεταξύ κράτους υποδοχής και μεταναστευτικών πληθυσμών και φυσικά δε συνιστούν μεταναστευτική πολιτική. Το ίδιο το νομικό πλαίσιο κατηγοριοποιεί τους παράνομους μετανάστες, δίνοντας σε κάποιους μόνο την ευκαιρία νομιμοποίησης, ενώ σε κάποιους άλλους όχι. Κάθε Αλβανός καλείται να απαντήσει συγκεκριμένα σε μια σειρά από διλήμματα. Παράνομη παραμονή και οικογενειακή διαβίωση ή νομιμοποίηση με ενδεχόμενους κινδύνους για την επίτευξη της συνένωσης και την οικογενειακή εγκατάσταση στη χώρα υποδοχής; Διακινδύνευση της παράνομης εισόδου των οικογενειών στη χώρα υποδοχής ή νόμιμη οικογενειακή συγκατοίκηση μετά από μια μακροχρόνια αναμονή; Ερωτήματα σαν τα παραπάνω δημιουργούνται από το πνεύμα του νομικού πλαισίου, προσδιορίζοντας τον προσανατολισμό των μεταναστευτικών οικογενειών συνολικά.

Συνοψίζοντας, η ανάληψη πρωτοβουλιών από το ελληνικό κράτος, προκειμένου να υπάρξουν διαδικασίες νομιμοποίησης των αλλοδαπών, κρίνεται αναμφίβολα ως θετική. Από μια άλλη άποψη είναι δυνατόν να χαρακτηριστεί επαρκής, καθώς δεν εντάσσεται σε ένα πλαίσιο μιας συνολικής πολιτικής απέναντι στο φαινόμενο της μετανάστευσης. Απόδειξη αυτού είναι ότι από τους 373.000 αλλοδαπούς, που υπέβαλαν αίτηση για απόκτηση Λευκής Κάρτας, Πράσινη Κάρτα είχε χορηγηθεί σε έναν αριθμό 70.000 ατόμων (ΙΝ.Ε./ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, 2000, 151-2). Να λοιπόν μια ένδειξη των προβλημάτων των Αλβανών ως προς την προσκόμιση των αποδεικτικών στοιχείων, έτσι ώστε να τεκμηριώσουν την παραμονή τους πριν την έναρξη των διαδικασιών νομιμοποίησης. Γίνεται τελικά αντιληπτό πως συγκεκριμένες διατάξεις,

τουλάχιστον στην πρακτική τους εφαρμογή, συντελούν σε μια ανατροπή των γενικότερων στόχων της υφιστάμενης νομοθεσίας (Κολλιάς & Κατσορίδας, 1999, 24).

4.4. Ο Ν. 2910/2001

Μετά από δεκαετή ισχύ του Ν. 1975/91 άλλαξε η μεταναστευτική νομοθεσία, καθώς ψηφίστηκε ο Ν. 2910/01 «Είσοδος και παραμονή αλλοδαπών στην Ελληνική Επικράτεια. Κτήση της ελληνικής ιθαγένειας με πολιτογράφηση και άλλες διατάξεις». Στο κείμενο της εισηγητικής έκθεσης προσδιορίζεται η έννοια της εφαρμογής του νέου νομοθετικού πλαισίου: «*Το υφιστάμενο νομοθετικό πλαίσιο περί αλλοδαπών (κυρίως ο ν. 1975/1991) αποδείχθηκε εντελώς ανεπαρκές για την αντιμετώπιση του σημερινού αυξημένου μεταναστευτικού ρεύματος και των ζητημάτων που αυτό δημιουργεί, με αποτέλεσμα η χώρα να αντιμετωπίζει οξύ πρόβλημα παράνομης εισόδου και παραμονής αλλοδαπών, εργαζομένων και μη. Κρίνεται λοιπόν επιτακτική η διαμόρφωση μιας μακροπρόθεσμης μεταναστευτικής πολιτικής, η οποία θα λαμβάνει υπόψη της τη μεταβολή των δεδομένων, τις δημιουργηθείσες νέες καταστάσεις και τις τάσεις που διαμορφώνονται σε διεθνές επίπεδο.*

Η νέα μεταναστευτική πολιτική θα πρέπει να αντιμετωπίζει συνολικά το φαινόμενο της μετανάστευσης με τον καθορισμό αφ' ενός των προϋποθέσεων νόμιμης εισόδου, παραμονής και εργασίας των αλλοδαπών στη χώρα μας και αφ' ετέρου με την κατοχύρωση των δικαιωμάτων των αλλοδαπών που διαμένουν στην Ελλάδα, αλλά και τη δημιουργία των προϋποθέσεων για την ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία. Με τον τρόπο αυτό θα δημιουργηθούν οι μηχανισμοί που θα είναι σε θέση να ελέγχουν τη ροή του μεταναστευτικού ρεύματος και θα τεθούν οι κανόνες που θα παρέχουν στους αλλοδαπούς τη δυνατότητα νόμιμης διαμονής του στην Ελλάδα, εξασφαλίζοντας παράλληλα σε αυτούς τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα και τη δυνατότητα κοινωνικής ένταξής τους στην ελληνική κοινωνία⁴⁹».

Ο παραπάνω μεταναστευτικός νόμος δεν αποτελεί αντικείμενο της παρούσας έρευνας, καθώς δεν καλύπτει τις περιπτώσεις έλευσης των αλλοδαπών του δείγματός μας. Επιδιώκοντας όμως μια συνολική αντίληψη της νομικής αντιμετώπισης των μεταναστευτικών οικογενειών, παρακάτω εμμένουμε στην παράθεση μόνο των σχετικών περί της συνένωσης διατάξεων.

Συγκεκριμένα, αναφερόμαστε⁵⁰:

Στο άρθρο 28, όπου καθορίζονται οι προϋποθέσεις, καθώς και τα απαιτούμενα δικαιολογητικά εισόδου για οικογενειακή συνένωση και εγκατάσταση στη χώρα υποδοχής.

α. Ένας αλλοδαπός-μόνιμος κάτοικος Ελλάδας για δύο τουλάχιστον έτη και έχοντας άδεια παραμονής είναι δυνατόν να ζητήσει στο πλαίσιο της οικογενειακής συνένωσης την είσοδο και εγκατάσταση στη χώρα μελών της οικογένειάς του, σύμφωνα με τις εξής ρήτρες: τα μέλη της οικογένειάς του πρόκειται να κατοικήσουν μαζί του, ο αιτών αλλοδαπός αποδεικνύει ότι διαθέτει σταθερό και επαρκές για τις ανάγκες της οικογένειάς του εισόδημα, όπου δεν μπορεί να είναι μικρότερο από το ημερομίσθιο του ανειδίκευτου εργάτη, καθώς και κατάλληλο κατάλυμα και ασφάλιση υγειονομικής περίθαλψης, καλύπτοντας και τα μέλη της οικογένειάς του.

β. Ως μέλη οικογένειας του αλλοδαπού νοούνται ο σύζυγος, τα κάτω των δεκαοχτώ ετών άγαμα τέκνα του και τα κάτω των δεκαοχτώ ετών άγαμα τέκνα του συζύγου του, εφόσον του έχει ανατεθεί η άσκηση της γονικής μέριμνας.

⁴⁹ Εισηγητική Έκθεση, σ.1

⁵⁰ Οι σχετικές αναφορές προέρχονται από την εισηγητική έκθεση και από τον ψηφισθέντα νόμο.

γ. Ο αλλοδαπός υποβάλλει στο δήμο ή την κοινότητα του τόπου κατοικίας του αίτηση για τη χορήγηση άδειας εισόδου για οικογενειακή συνένωση⁵¹. Ο δήμος ή η κοινότητα εξετάζει την πληρότητα των δικαιολογητικών και τα διαβιβάζει μαζί με την αίτηση του αλλοδαπού στην αρμόδια υπηρεσία αλλοδαπών και μετανάστευσης. Ο Γενικός Γραμματέας της Περιφέρειας αποφαινεται μετά από γνώμη της αρμόδιας αστυνομικής αρχής για θέματα, που αφορούν στη δημόσια τάξη και ασφάλεια της χώρας για τη χορήγηση της θεώρησης εισόδου. Αν αποφανθεί θετικά, η οικεία ελληνική προξενική αρχή χορηγεί στα μέλη της οικογένειας του αλλοδαπού τη θεώρηση εισόδου για οικογενειακή συνένωση.

Στο *άρθρο 29*, όπου αναφέρεται στη διαδικασία χορήγησης της σχετικής θεώρησης εισόδου και άδειας παραμονής για οικογενειακή συνένωση.

α. Η αίτηση μέλους της οικογένειας του αλλοδαπού για χορήγηση άδειας παραμονής στο πλαίσιο της οικογενειακής συνένωσης προβλέπεται να συνοδεύεται από πιστοποιητικό υγείας, που εκδίδεται από ημεδαπά κρατικά νοσηλευτικά ιδρύματα ή κέντρα υγείας ή θεραπευτήρια και ιατρεία του Ι.Κ.Α., αποδεικνύοντας ότι το μέλος της οικογένειας δεν πάσχει από νόσημα, το οποίο μπορεί να αποτελέσει κίνδυνο για τη δημόσια υγεία, σύμφωνα με τα διεθνή δεδομένα για την Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας. Για τα ανήλικα τέκνα η αίτηση υποβάλλεται από τον ασκούντα τη γονική μέριμνα.

β. Στους ανήλικους αλλοδαπούς, όπου έχουν συμπληρώσει το 14^ο έτος της ηλικίας τους, χορηγείται ατομική άδεια παραμονής, η χρονική διάρκεια της οποίας ακολουθεί αυτήν της άδειας παραμονής του ασκούντος τη γονική μέριμνα. Για όσους δεν έχουν συμπληρώσει το παραπάνω έτος ηλικίας τους, καθώς και για τέκνα αλλοδαπών-γεννημένων στην Ελλάδα, η παραμονή του καλύπτεται από την άδεια παραμονής του ασκούντος τη γονική μέριμνα.

Στο *άρθρο 30*, όπου καθορίζεται η διάρκεια και ανανέωση της άδειας παραμονής για οικογενειακή συνένωση.

α. Η άδεια παραμονής χορηγείται για χρονικό διάστημα μέχρι ενός έτους και είναι δυνατόν να ανανεώνεται για ισόχρονο χρονικό διάστημα, ακολουθώντας την τύχη της άδειας παραμονής του φιλοξενούντος αλλοδαπού.

β. Αλλοδαπός-επιθυμών την ανανέωση της άδειας παραμονής για λόγους οικογενειακής συνένωσης, τουλάχιστον δύο μήνες πριν τη λήξη της, υποχρεούται να υποβάλει στο δήμο ή την κοινότητα του τόπου κατοικίας του σχετική αίτηση.

Στο *άρθρο 31*, όπου απαγορεύει την άσκηση επαγγελματικής δραστηριότητας από πρόσωπα-εισερχόμενα στη χώρα για λόγους οικογενειακής συνένωσης. Αναφέρεται ότι δεν έχουν δικαίωμα να εργάζονται με σχέση εξαρτημένης εργασίας ή να παρέχουν ανεξάρτητες υπηρεσίες ή έργο ή να ασκούν ανεξάρτητη οικονομική δραστηριότητα πριν από την πάροδο τριών ετών συνεχούς παραμονής από την αρχική είσοδό τους στη χώρα. Χρονικά διαστήματα απουσίας συνολικά έξι μηνών δε διακόπτουν την τριετία.

Στο *άρθρο 32*, το οποίο προβλέπει τη χορήγηση αυτοτελούς δικαιώματος παραμονής σε μέλη οικογένειας αλλοδαπού σε περίπτωση ενηλικίωσής, καθώς και σε

---

⁵¹ Η αίτηση αυτή συνοδεύεται από αντίγραφο της άδειας παραμονής, αντίγραφο εκκαθαριστικού σημειώματος ή δήλωση φορολογίας εισοδήματος οικονομικού έτους πριν την υποβολή της αίτησης, πρόσφατο πιστοποιητικό οικογενειακής κατάστασης, από το οποίο να προκύπτει ο συγγενικός δεσμός, καθώς και δήλωση ότι τα μέλη της οικογένειας θα κατοικήσουν μαζί με τον αλλοδαπό.

μια σειρά άλλες περιπτώσεις, που δεν αφορούν την έρευνα. Η διάρκεια της αυτόνομης άδειας παραμονής δεν υπερβαίνει το ένα έτος και μπορεί να ανανεώνεται για ένα ακόμη έτος. Περαιτέρω ανανέωσή της επιτρέπεται είτε για λόγους σπουδών, είτε για εργασία.

Στο άρθρο 67, όπου προβλέπεται διαδικασία νομιμοποίησης μελών οικογενειών αλλοδαπών, διαμενόντων νόμιμα ή παράνομα στην Ελλάδα.

α. Αλλοδαπός-διαμένων στη χώρα υποδοχής δύο τουλάχιστον έτη κατά την έναρξη ισχύος του παρόντος νόμου, έχοντας άδεια παραμονής ή κάρτα περιορισμένης χρονικής διάρκειας (πράσινη κάρτα) και του οποίου τα μέλη της οικογένειας συγκατοικούν μαζί του και στερούνται θεώρησης εισόδου ή άδεια παραμονής, οφείλει να υποβάλει αίτηση για χορήγηση άδειας παραμονής για τα μέλη της οικογένειάς του στο πλαίσιο της οικογενειακής συνένωσης. Η αίτηση συνοδεύεται από τα δικαιολογητικά του άρθρου 28 και από υπεύθυνη δήλωση του ν. 1599/1986 ότι τα μέλη της οικογένειας του αλλοδαπού συγκατοικούσαν με αυτόν κατά την έναρξη του παρόντος.

β. Προβλέπεται ότι σχετικές αιτήσεις εξετάζονται κατά τις προτεινόμενες διατάξεις και η εν λόγω άδεια παραμονής είναι εξάμηνης διάρκειας.

γ. Μέλη οικογένειας αλλοδαπού, ο οποίος έλαβε την εξάμηνη άδεια παραμονής, καλύπτονται από αυτήν την άδεια, εφόσον κατά την έναρξη ισχύος του παρόντος νόμου συγκατοικούν με αυτόν.

δ. Ο αλλοδαπός οφείλει μέχρι τη λήξη του εξαμήνου να υποβάλει αίτηση για χορήγηση άδειας παραμονής στα παραπάνω μέλη της οικογένειάς του για οικογενειακή συνένωση. Η αίτηση συνοδεύεται από την εξάμηνη άδεια παραμονής, από τα δικαιολογητικά των άρθρων 28 και 29 και από υπεύθυνη δήλωση του ν. 1599/1986 ότι τα μέλη της οικογένειας του αλλοδαπού συγκατοικούσαν με αυτόν κατά την έναρξη του παρόντος.

ε. Η άδεια παραμονής για οικογενειακή συνένωση χορηγείται ταυτόχρονα με την ανανέωση της άδειας παραμονής του αλλοδαπού.

στ. Κατά τα λοιπά εφαρμόζονται οι διατάξεις των άρθρων 28, 29, 30, 31 και 32 του παρόντος.

Στο άρθρο 68, όπου ορίζεται ότι οι υποβάλλοντες αιτήσεις κατά το άρθρο 67 του παρόντος νόμου, καθώς και τα μέλη της οικογένειάς τους δεν επιτρέπεται να απελαθούν λόγω έλλειψης άδειας παραμονής έως την έκδοση της απόφασης για τη χορήγηση ή μη άδειας παραμονής.

Μέσα από αυτές και άλλες συμπληρωματικές ρυθμίσεις τίθενται σε άλλη βάση οι διαδικασίες οικογενειακής συνένωσης. Αντικείμενο ξεχωριστής εργασίας αποτελεί η σύγκριση όλων των παραπάνω νομικών πρωτοβουλιών.

4.5. Συνολική αποτίμηση του θεσμικού πλαισίου

Μια αποτίμηση των νομικών διατάξεων για τους αλλοδαπούς προϋποθέτει καταρχάς την αποσαφήνιση του πλαισίου ένταξης της μεταναστευτικής πολιτικής της Ελλάδας. Όντας η χώρα μας μέλος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας θα εξετάσουμε αρχικώς τι ισχύει στα άλλα κράτη-μέλη της Ε.Ε.. Κρίνοντας από την έκταση και ένταση εφαρμογής της Συνθήκης Schengen, κεντρικός στόχος είναι η διαφύλαξη των ευρωπαϊκών συνόρων από αλλοεθνείς πληθυσμούς. Τα διακυβερνητικά όργανα διαμορφώνουν ένα ιδιαίτερα περιοριστικό πλαίσιο, αποβλέποντας στην περιχαράκωση των εξωτερικών συνόρων της “Κοινότητας”, καθώς και στον εσωτερικό έλεγχο της συνοριακής κυκλοφορίας. Μια τέτοια αντίληψη αποκτά πρακτική υπόσταση μέσα από την εντατικοποίηση των κριτηρίων-των διαδικασιών χορήγησης Βίζας, την καθιέρωση κατασταλτικών-επαναπροωθητικών μηχανισμών και την ανάπτυξη δικτύων πληροφοριών-δεδομένων σε διεθνές επίπεδο. Θεσμικά ποινικοποιείται η ελεύθερη διακίνηση εντός των ορίων της “Ένωσης”, αναφερόμενοι σε όσους πολίτες δεν ανήκουν στον ενιαίο ευρωπαϊκό χώρο.

Ο ρόλος τώρα της Ελλάδας ως χώρας με περιφρακτικά σύνορα αποτυπώνεται στη φιλοσοφία του Ν. 1975/91: *«Και σας υπενθυμίζω την Ιταλία, σαν παράδειγμα, η οποία είναι 50.000.000 κατοίκων, με μεγάλη δυνατότητα για να απορροφά τέτοιου είδους εντυπώσεις, με ποιον τρόπο έριχνε στη θάλασσα τους Αλβανούς. Με τον πιο άτεγκτο και απάνθρωπο τρόπο. Αυτό το έκανε για να αποτρέψει την είσοδο αλλοδαπών εις στο μέλλον, ώστε να μην αντιμετωπίσει μείζονα προβλήματα. Τονίζω ότι και η Ιταλία είναι μια χώρα με ιδιαίτερες ευαισθησίες, αλλά πρέπει όλοι να κοιτάζουμε πως θα διασφαλίσουμε τα εθνικά, κοινωνικά και εργασιακά συμφέροντα των κατοίκων μας. Και από κει και πέρα να επιδείξουμε όλο μας τον ανθρωπισμό σε κάθε ξένο. Και σας τονίζω αυτό, για να σας πω ποιο είναι το πνεύμα, το οποίο πρυτάνευσε στη σύνταξη αυτού του σχεδίου νόμου⁵²»*. Κάθε οικονομικός, κοινωνικός, πολιτισμικός και πολιτικός κίνδυνος για την ασφάλεια της χώρας μας συνδέεται με την είσοδο των μεταναστών.

Μέσα από τις ακολουθούμενες πολιτικές μετανάστευσης επιδιώκεται η ένταξη του μεταναστευτικού δυναμικού στην περιφερειακή εργασία, καθώς μέσα από μια τέτοια εξέλιξη εξυπηρετούνται οικονομικά συμφέροντα των χωρών υποδοχής. Οι αλλοδαποί εργάτες αποτελούν συστατικά ενός διεθνούς “πειράματος”, αποτέλεσμα της οικονομικής αναδιοργάνωσης του καπιταλιστικού συστήματος (Lazaridis & Psimmenos, όπ. π.). Ο ρόλος των θεσμικών παρεμβάσεων των χωρών υποδοχής είναι καταλυτικός προς αυτήν την κατεύθυνση. Λαμβάνοντας υπόψη την περίπτωση της Ελλάδας έχουμε να παρατηρήσουμε το εξής. Αν αναλογιστεί κανείς ότι οι μορφές απασχόλησης των μεταναστών δεν καλύπτονται συνήθως από νομικές παρεμβάσεις, τότε είναι δυνατόν να κατανοηθούν οι λόγοι προτίμησης αυτής της κατηγορίας εργαζομένων σε συγκεκριμένους παραγωγικούς τομείς. Συνέπεια είναι η προσωρινότητα, ο αποκλεισμός και η περιθωριοποίηση του αλλοδαπού εργατικού δυναμικού (Κόντης, 1997).

Συνακόλουθες με τις παραπάνω ρυθμίσεις είναι και οι διατάξεις σχετικά με την εν γένει παραμονή των αλλοδαπών. Στο πλαίσιο του Ν. 1975/91 καταδεικνύεται η ανυπαρξία κάθε είδους ατομικού, κοινωνικού και πολιτικού δικαιώματος για τους μετανάστες. Η επερχόμενη κρίση έγκειται σε αυτήν ακριβώς την αντίθεση, ανάμεσα στα πολιτειακά δικαιώματα και τις πραγματικές ανάγκες των αλλοδαπών. Να λοιπόν που εντάσσονται οι περιοριστικές διατάξεις για τη συνένωση των μεταναστευτικών οικογενειών. Η υποχρέωση θεσμικής θωράκισης μιας ευρωπαϊκής χώρας, όπως η

⁵² Από τα πρακτικά της συνεδρίασης της Διαρκούς Επιτροπής της Βουλής, 01/10/91, σ.22

Ελλάδα, προϋποθέτει την αναπαραγωγή ενός φθηνού αλλοδαπού εργατικού δυναμικού, απομονωμένου από οικογενειακούς δεσμούς, καθώς και κοινωνικές σχέσεις γενικότερα. Πρόκειται για μια αντίληψη του μετανάστη, όχι ως ανθρώπινης ύπαρξης με ατομικά, οικογενειακά και κοινωνικά χαρακτηριστικά, αλλά μόνο ως εργατικού δυναμικού.

Σε ακόμη μειονεκτικότερη θέση είναι οι παράνομοι μετανάστες, καθώς δεν τυγχάνουν καμίας νομικής κατοχύρωσης: *«οι υπηρεσίες του δημόσιου τομέα, καθώς και τα νομικά πρόσωπα δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου υποχρεούνται να μη δέχονται για εξέταση αίτημα του αλλοδαπού που βρίσκεται στο ελληνικό έδαφος, αν δεν είναι κάτοχος άδειας παραμονής ή δεν είναι σε θέση να αποδείξει ότι διαμένει νόμιμα στην Ελλάδα. Από την ανωτέρω υποχρέωση εξαιρούνται τα θεραπευτήρια και οι κλινικές, προκειμένου περί αλλοδαπών που εισάγονται έκτακτα για νοσηλεία»* (άρθρ.31, παρ.2 του Ν.1975/91). Είναι δυνατόν να κάνει χρήση της παραπάνω ρύθμισης μια οικογένεια μεταναστών, ακόμη κι αν πρόκειται για κάποιο πρόβλημα υγείας, υπαρκτού του ενδεχομένου ελέγχου, σύλληψης και απέλασης των μελών της; Μέσα από τέτοιου τύπου απαγορεύσεις αποκόπτονται οι μετανάστες από κάθε είδους υπηρεσία κοινής ωφελείας και καθίσταται δυσχερής η διαβίωση-συμβίωση των οικογενειών τους στη χώρα υποδοχής. Αυτή η εντύπωση αποτελεί ταυτόχρονα απόδειξη ότι απουσιάζουν τα στοιχειώδη μέτρα για την εξασφάλιση βασικών δικαιωμάτων σε αυτούς τους ανθρώπους (Μαράτου-Αλιμπράντη, 1996, 287).

Κύριο χαρακτηριστικό της νομοθεσίας είναι ο αυστηρός περιορισμός των μεταναστών μέσα από εκτεταμένους ελέγχους σε όλη την ελληνική επικράτεια. Ένδειξη της έκτασης των συνοριακών επιθεωρήσεων από τις αστυνομικές δυνάμεις είναι ότι οι απελάσεις των Αλβανών από το 1992 έως το 1998 ανήλθαν σε 1.525.203 (Κόντης, 2000, 301). Σύμφωνα με τις ρυθμίσεις άμεσης “επαναπροώθησης” δεν αναγνωρίζεται ούτε καν το δικαίωμα άσκησης έφεσης από την πλευρά των αλλοδαπών απέναντι στις αποφάσεις των αρχών (Σιταρόπουλος, 1992, 22). Τέτοιου είδους διαδικασίες “εκτοπίσεων” δεν είναι πάντοτε συνακόλουθες με τις διατάξεις της Σύμβασης των δικαιωμάτων του ανθρώπου, καθώς φαίνεται να έχουν υπάρξει περιπτώσεις παραβίασής τους (Χλέπας & Σπυράκος, 1992). Αυτό, αν και στο πλαίσιο του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (Ο.Η.Ε.) και του Συμβουλίου της Ευρώπης έχει διαμορφωθεί μια διεθνή χάρτα προστασίας των μετακινούμενων προσώπων. Οι σχετικές Συνθήκες καθίστανται μέρος του εσωτερικού δικαίου κάθε συμβαλλόμενου κράτους, επιτρέποντας σε οποιοδήποτε θιγόμενο να προσφεύγει στα εθνικά ή διεθνή δικαστήρια προς αναζήτηση προστασίας.

Η πολιτική των “κλειστών συνόρων” αποδεικνύεται στην πράξη ανεδαφική, ανελαστική και αναποτελεσματική, καθώς οι ίδιοι οι κατασταλτικοί μηχανισμοί ελέγχου των αλλοδαπών συντελούν στην αύξηση του παράνομου μεταναστευτικού κύματος. Οι θεσμικές απαγορεύσεις ευνοούν την ανάπτυξη επιχειρήσεων-δικτύων έκδοσης πλαστών διαβατηρίων, οργάνωσης της μεταφοράς των αλλοδαπών μέσω κυκλωμάτων, εξασφάλισης της εργασίας στη χώρα υποδοχής κ.ο.κ.. Στην προκειμένη περίπτωση μια τέτοια κατάσταση συνεπικουρείται και από ένα πλέγμα αδιαφανών διαδικασιών χορήγησης αδειών εισόδου στην Ελλάδα από τα προξενεία στην Αλβανία (Συνήγορος του Πολίτη, 1999). Αναφερόμενοι τώρα στη συνένωση των αλβανικών οικογενειών, καθώς δεν υφίσταται άλλος τρόπος διόδου στη χώρα υποδοχής, επιλέγεται τελικά η λύση της παράνομης μετανάστευσης.

Κύρια προϋπόθεση για την οριοθέτηση μιας μεταναστευτικής πολιτικής είναι η διαμόρφωση της γενικότερης σκοποθεσίας της. Κάτι τέτοιο ισχύει ιδιαίτερα στην περίπτωση της Ελλάδας, όντας “όνιμη” χώρα υποδοχής μεταναστών. Ελλείψει μάλιστα μεταναστευτικής εμπειρίας σε σχέση με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, η χώρα

μας εφάρμοσε μια αμφιταλαντευόμενη πολιτική, που δεν ανταποκρίνονταν στη δεδομένη τότε συγκυρία.

5. ΠΡΩΤΗ ΦΑΣΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΤΩΝ ΑΛΒΑΝΩΝ

5.1. Αίτια, κίνητρα και προσδοκίες

Η σύνδεση των μεταναστευτικών διεργασιών με τον οικογενειακό παράγοντα αναδομείται στη σχέση των γενικότερων λόγων εγκατάστασης των Αλβανών στην Ελλάδα. Τόσο η αναζήτηση των αιτιών της μετανάστευσης, όσο και η καταγραφή των κινήτρων, καθώς και των αναπτυσσόμενων προσδοκιών του μετακινούμενου πληθυσμού συντελούν σε μια πιο ολοκληρωμένη θεώρηση του ρόλου της οικογένειας στη διενέργεια των τελικών επιλογών. Σημειώνουμε ότι πρόκειται για μια “διαπλοκή” παραμέτρων, που επηρεάζουν τον οικογενειακό προσανατολισμό των μεταναστών. Η οικογένεια γίνεται αντιληπτή στο πλαίσιο αυτό ως ένα σύστημα, όπου εντάσσεται σε μια αλληλεπιδραστική διαδικασία με άλλα κοινωνικά μορφώματα, συνεπώς ασκεί και δέχεται επιδράσεις. Σύμφωνα με τους στόχους της έρευνας, ακολουθώντας διαδοχικά βήματα: α. καταγράφονται οι εξωτερικές επιρροές στο εσωτερικό των οικογενειών, β. διακρίνονται οι οικογενειακές συνιστώσες ειδικότερα και γ. διευκρινίζεται ο ρόλος του κάθε μέλους στη λήψη των σχετικών αποφάσεων. Καθώς μια τέτοια διαβάθμιση εμπεριέχει αλληλένδετα στοιχεία, παρακάτω επικεντρώνουμε στη αξιολόγησή τους συνολικά.

Οι θεωρητικές προσεγγίσεις μετανάστευσης κατατάσσουν τις μετακινήσεις πληθυσμών σε ένα αυστηρά οικονομικό, πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο (Stark, 1991). Το καινούργιο στοιχείο στην παρούσα έρευνα είναι ότι αποδίδεται ιδιαίτερη σημασία στο ρόλο της οικογένειας ως προς την έκβαση της μεταναστευτικής διαδικασίας. Η εξέλιξη του μεταναστευτικού εγχειρήματος εξετάζεται ως οικογενειακή υπόθεση, αφορά οικογενειακά ζητήματα και ερμηνεύεται ως προσπάθεια ικανοποίησης οικογενειακών στόχων. Τίθεται δηλαδή η οικογένεια στο επίκεντρο της μεταναστευτικής συγκυρίας ως ο κατεξοχήν χώρος, όπου ενσωματώνονται οι επιδράσεις του ευρύτερου περιβάλλοντος, αξιολογούνται και μετασχηματίζονται σε συλλογικές-ατομικές υποθέσεις. Επισημαίνεται ότι μια τέτοια αντίληψη δεν αναιρεί την έννοια των γενικότερων οικονομικών, πολιτικών, κοινωνικών κ.ά. παραγόντων μετανάστευσης. Η εργασία μας συνίσταται θα λέγαμε στη συμβολή μιας μικρο-επίπεδης θεώρησης στις ήδη υπάρχουσες μακρο-επίπεδες μεταναστευτικές αναλύσεις.

Σε τι συνίσταται όμως ο ρόλος της οικογένειας, όταν αναφερόμαστε στην ερμηνεία του μεταναστευτικού φαινομένου; Η σχέση μεταξύ οικογένειας και των άλλων κοινωνικών συστημάτων είναι καταρχήν αλληλεπιδραστική και εντάσσεται σε ένα πεδίο εκατέρωθεν επιρροών. Στη βάση αυτής της λογικής προσδιορίζεται η θεώρηση των οικογενειών στο πολιτικό, οικονομικό και πολιτισμικό συγκείμενο οργάνωσης της αλβανικής κοινωνίας. Εννοούμε τις επιδράσεις του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος, όπως γίνονται αντιληπτές από τις οικογένειες, επηρεάζοντας το χαρακτήρα της μορφής, της δομής και της λειτουργία τους. Όπως συμβαίνει σε κάθε ψυχο-κοινωνικό σύστημα, έτσι ακριβώς και στην οικογένεια μεσολαβεί μια διαδικασία επεξεργασίας των εισερχόμενων πληροφοριών (Touliatos, Perlmutter & Straus, 1990). Η παρούσα ενότητα πραγματεύεται λοιπόν την κοινωνική-μεταναστευτική πραγματικότητα, όπως “φιλτράρεται” εντός του οικογενειακού συστήματος, αποτελώντας στη συνέχεια εσωτερική υπόθεση για τα μέλη του.

Οικονομικο-κοινωνικοί παράγοντες

Οι οικονομικοί παράγοντες συγκαταλέγονται στην πρώτη θέση μεταξύ των εξωτερικών επιδράσεων μετανάστευσης. Όσοι Αλβανοί μετακινήθηκαν αμέσως μετά την κατάρρευση του κομμουνιστικού καθεστώτος, αποτελώντας την πλειοψηφία των περιπτώσεων, κινούνται στην εξής κατεύθυνση:

(ΟΙΚ-8)«...ελάχιστο ήτανε όλα σε σημείο δεν μπορείς πραγματικά να ζεις, εδώ δεν είχες πάνω από ένα ζευγάρι πατελόνια, (πάνω από) ένα ζευγάρι παπούτσι, α(ν) ζούσες έκανες την ερώτηση, κατάλαβε μοναχός σου. (...), δουλεύουμε βέβαια όλοι μας τότε, ανεργίο σαν εσάς δεν έχει, μεροκάματο μόνο έπαιρνα τόσο φτηνό, δουλειά σου δεν πλερώνεται, μειωμένος ο μισθός, (...), έπιανες δουλειά έξε η ώρα, ακριβώς τέσσερις η ώρα τελειώνες, δέκα ώρες μονοκόμματο. (...), ένα κομμάτι ψωμί να δουλεύουμε, πενήντα φράγκα μεροκάματο, δεκαεφτά έκανε τότε ένα ψωμί. Κόσμος όλο πεινά, αλήθεια είναι αυτό, πεινά ο κόσμος...»

Αξιολογώντας την οικονομική κατάσταση στη συγκεκριμένη χώρα, καταλαβαίνουμε ότι επηρέασε την οργάνωση των αλβανικών οικογενειών. Ως προς την εξακρίβωση ενός τέτοιου ενδεχόμενου επικεντρώνουμε ειδικότερα παρακάτω.

Οι οικονομικοί λόγοι μετανάστευσης έχουν εξίσου σημαντικό ρόλο και μετά την αλλαγή του πολιτικο-κοινωνικού συστήματος στην Αλβανία. Σύμφωνα λοιπόν με ένα μετανάστη,

(ΟΙΚ-5)«...κομμουνισμός επιτέλους τελειώσει, ανεβαίνει ο Μπερίσας, ακριβώς το ίδιο, ζωή δεν άλλαξε, ποια είναι διαφορά, (...). Οικονομία είναι διαλυμένο, εφόσο οικονομικό δείχτες είναι κάτω, ακόμη πιο χαμηλό ζωή οικονομικά, (...), σήμερα να δουλεύεις, φχαριστημένο να είσαι, επόμενο στιγμή, αύριο δεν εδούλευες. (...), δικό σου μέλλον είναι έξω, εξωτερικό, δεν σηκώνει αναβολή...»

Τόσο ο κρατικός έλεγχος της οικονομίας εντός ενός ασφυκτικά κλειστού πολιτικο-κοινωνικού συστήματος, όσο και η άναρχη μετάβαση στο καπιταλιστικό μοντέλο οργάνωσης της εργασίας συνέβαλαν στην εδραίωση της περιθωριοποίησης των οικονομικά ασθενέστερων κοινωνικών στρωμάτων στην Αλβανία (Vickers & Pettifer, 1997, 43-77).

Αναφερόμενοι τώρα στα αποτελέσματα της προαναφερθείσας πραγματικότητας στη συγκρότηση των οικογενειών, η αναγκαιότητα ‘‘επιβίωσης’’ αποτέλεσε κύριο σημείο αναφοράς της πλειοψηφίας σχεδόν των μεταναστών. Λαμβάνοντας μάλιστα υπόψη σχετικές εκτιμήσεις, όπου τα 3/4 του αλβανικού πληθυσμού ζούσαν κάτω από το όριο της φτώχειας, ενώ ο κάθε εργαζόμενος δαπανούσε το 80% του μισθού του για βασικά είδη διατροφής, επιβεβαιώνονται απόψεις σαν τις παρακάτω (Κολλιός, 1999):

(ΟΙΚ-7)«...να έβλεπες πόσοι είναι στην ουρά για ένα ψωμί, για όνομα του Θεού να λες, ζωή είναι αυτό, πως ζει ρε συ έτσι, δεν είναι δυνατόν, (...), εσύ τι λες, τρέλα μας έπιασε όλους δηλαδή, γλακάς σε ένα άλλο τόπος; Όλα για το κοπέλια σου το έκανες, ανάγκη έχεις τόσο, κοπέλια σου να μην πεινά και όλα τ’ άλλα...»

(ΟΙΚ-2)«...άλλο δε μπορείς να κοιτάζω τα παιδιά μου στα μάτια, ένα ρουχαλάκι έχει, μωρό ήθελε γάλα, ένα κατάσταση είναι, ελπίζω με καταλαβαίνεις τι εννοώ. Κρίμα, παιδιά σου είναι, κρίμα...»

Για οικογένειες ενός κατώτερου κοινωνικού επιπέδου, η μετακίνηση είναι μια αναγκαστικού χαρακτήρα επιλογή. Όταν δηλαδή μια οικογένεια βιώνει τις συνέπειες μιας γενικότερης οικονομικής κρίσης, η μετανάστευση δεν προβάλλει απλώς ως ενδεχόμενη λύση στα όποια προβλήματα, αλλά συνιστά έναν τρόπο για την εξασφάλιση της ύπαρξής της συνολικά. Στο πλαίσιο αυτό γίνεται λόγος για

«μετανάστες επιβίωσης» (survival migrants), όπου «η αναζήτηση βασικής οικονομικής ασφάλειας αποτελεί αποφασιστικό παράγοντα διαμόρφωσης των αποφάσεων τους σχετικά με τη μετανάστευση» (Μάρκοβα, 2001, 252).

Άλλες οικογένειες εξέλαβαν την προοπτική της μετανάστευσης ως ευκαιρία βελτίωσης της κοινωνικής τους θέσης. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι δεν επηρεάστηκαν από τις δεδομένες συνθήκες οικονομικής αποδιοργάνωσης στη χώρα προέλευσης. Η αναφορά ενός μετανάστη είναι κατατοπιστική στο σημείο αυτό:

(ΟΙΚ-9)«...άνετο θες να είναι η ζωή σου, έχομε μια αξιοπρέπεια, πιο ευνοϊκό η ζωή μας, άλλο τίποτα όχι, (...), δουλειά έχεις εγώ από πριν, χρήμα ήτανε λίγο, δουλειά δεν είχε ανάλογο απόδοση, (...), δύο δραχμές στο δικό μας, είτε είχες, είτε δεν είχες, λεφτά κανένα αξία. Σε σας τώρα άμα δουλέψεις, έκανε κάποιος λεφτά, οικογένεια πιο καβατζομένο...»

Οικογένειες σαν την παραπάνω επιμένουν στη βελτίωση των συνθηκών ζωής τους, όχι τόσο λόγω εξωτερικών πιέσεων, όσο κατευθυνόμενες από μια τάση πρόληψης ενδεχόμενων προβληματικών καταστάσεων, καθώς και την αναγκαιότητα διαμόρφωσης ενός ευνοϊκότερου πλαισίου διαβίωσης για τα μέλη τους.

Οι υποχρεώσεις των οικογενειών διαφοροποιούνται βεβαίως από περίπτωση σε περίπτωση, οπότε τροποποιούνται αναλόγως και οι επιδιώξεις των μεταναστών. Στη βάση αυτού του σκεπτικού, η αποκατάσταση των ανήλικων μελών μιας αλβανικής οικογένειας αναδεικνύεται εξίσου σημαντική παράμετρος μετανάστευσης, συνδυαζόμενη με την ύπαρξη κατάλληλων οικονομικών, κοινωνικών, εκπαιδευτικών κ.ά. ευκαιριών στη χώρα υποδοχής. Μια μετανάστρια σχολίασε ως προς αυτό:

(ΟΙΚ-1)«...αν λες καλά είναι τότε, έτσι είναι σαν να λες, παιδιά μας δεν μας ένοιαζε. Εμείς δεν σκέφτεται έτσι όμως, πρώτο είναι παιδιά, όχι καλά είμαστε και τέλος. (...), οπωσδήποτε θες να πάει σκολείο, αύριο να έχει ένα δουλειά, έκανε δικό του οικογένεια μετά. (...), ζωή δεν γινότανε άλλο κάτσομε, αναζητάς κάτι παραπάνω, κάτσομε μάλλον είναι και παρακάτω...»

Αυτή η κατηγορία μεταναστών διακρίνεται από τις προηγούμενες, καθώς δεν επιζητείται η εκπλήρωση άμεσων οικογενειακών απαιτήσεων, αντιθέτως προτάσσεται μια ευνοϊκότερη συγκυρία για τους ίδιους στο άμεσο μέλλον.

Οι Αλβανοί φαίνεται να έχουν εμπεδώσει παραπάνω τους παράγοντες ενός κοινωνικο-οικονομικού συστήματος, η δομή του οποίου συνετέλεσε τελικά στη μετακίνησή τους. Αναφορικά με την κομμουνιστική περίοδο:

(ΟΙΚ-7)«...θέλω πενήντα χρόνια να σου εξηγήω τι ευθύνεται για μας, τόσο μπερδεμένο είναι, παραπάνω από πενήντα και να δούμε αν καταλάβεις τι συμβαίνει. Ρυθμισμένα ήτανε ελέγχει κράτος όλα, σύστημα είναι τέτοιο, κράτος ρυθμίζει την τελευταία λεπτομέρεια. (...). Μετρημένο είναι όλα να φας, πέντε άτομο δικό μου οικογένεια, μετρημένο ακριβώς για πέντε άτομο. Σειρά, σειρά όλος ο κόσμος, πρώτη του μηνός, ένα κόσμος να τον έβλεπες. Μετρημένο γραμμάριο όλα, έλεγε τόσο ψωμί, τόσο από ζάχαρη, τόσο από όλα είδη διατροφής, μετρημένο αναλόγως πόσα άτομα είμαστε. (...). Άσε πολιτικός τώρα, Αλβανία είναι πλούσιο, κοιμίσουνε έτσι εμάς. Αλβανία σαν χώρα είναι τελειωμένο, όλοι μας το ξέρομε καλά, πως να πηγαίνει εμείς μπροστά!» Όσον αφορά μετα-κομμουνιστικά:

(ΟΙΚ-10)«...τι είναι πυραμίδες, κοροϊδέψουνε όλους κανονικά, πυραμίδες είναι απάτη. Κυβέρνηση του Μπερίσας είπε σε όλο τον κόσμο ένα διάγγελμα, αγαπητέ μας λαέ, δικό σας λεφτά μπορείτε να το επενδύσετε σε τέτοιο τράπεζας. Έβανες ένα ποσό, όλοι πιστέψει έτσι, έβγανες διπλάσιο μετά. (...). Ό, τι οικονομία έχομε, όλα σου τα χρήματα μέσα, φράγκο δεν

είχες είναι κατάληξη. Σύστημα με το πυραμίδες καταρρεύσει, ταμείο δεν είχε να πληρώσει, άρα λοιπόν τσέπη σου αδειανό. (...). Όλος ο κόσμος είχε τρελαθεί, πίστεψε ψεύτικο υποσχέσεις, ορίστε αποτέλεσμα ποιο είναι. Οικογένειά σου πως, οικονομικά είσαι μηδέν, δεν είχες ούτε το βασικά, άνθρωποι αναζητούσε ένα άλλο τύχη, επιλογή δεν είχε και πολλές...»

Τέτοιου είδους οικονομικό-κοινωνικές μεταβολές, κοινές σε όλο σχεδόν τον προ και μετα-σοσιαλιστικό κόσμο, κατηύθυναν ριζικές μεταστροφές στο εσωτερικό του.

Στόχος μας είναι η καταγραφή των διαμορφούμενων προσδοκιών των Αλβανών, όπως προέκυψαν από την αξιολόγηση της οικογενειακής τους κατάστασης όλο αυτό το διάστημα. Σύμφωνα με μια "συντηρητική" εκτίμηση,

(ΟΙΚ-8)«...σαν μετανάστης φιλοδοξούμε να διώξεις ένα δυστυχία από πάνω μας, άσε τώρα πολυτέλεια, κατάσταση τότε δεν το επέτρεπε. Τι άλλο δηλαδή να περιμένεις, εκτός από αυτό, περιμένομε τίποτα άλλο;»

Βάσει όμως μιας άλλης αντίληψης σε σχέση με την αναμενόμενη πραγματικότητα,

(ΟΙΚ-9)«...πως να λύσουμε το οικονομικό, θέλουμε παραπάνω χρήματα, οικονομικό μας απασχολεί. Σαν εσάς δηλαδή, όχι μόνο τρωσ, αν ήτανε έτσι ας το, μια ζωή σαν εσάς, όχι ζούμε απλώς...»

Στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο θα συσχετίσουμε τις προσδοκίες των μεταναστών με τον προσανατολισμό των οικογενειών συνολικά. Μολονότι τέτοιες προσδοκίες κυμαίνονται σχετικά σε διαφοροποιημένα επίπεδα, η εκπλήρωσή τους στην περίπτωση των Αλβανών κρίνεται επιβεβλημένη, συγκρίνοντας με τις κοινωνίες των χωρών υποδοχής, όπου σκιαγραφούν ένα συνηθισμένο τρόπο ζωής.

Κοινωνικο-πολιτικοί παράγοντες

Η οικονομικο-κοινωνική κατάσταση των Αλβανών συνδέεται με την κοινωνικο-πολιτική συγκυρία, όπως επηρέασε και επηρεάζει ακόμη και σήμερα την ατομική, οικογενειακή και κοινωνική υπόσταση των πολιτών στη συγκεκριμένη χώρα. Αναφερόμενοι στην μετά κομμουνισμό εποχή, τονίζεται σχετικά από ένα μετανάστη:

(ΟΙΚ-6)«Ο, τι και να είσαι πριν, σπουδαίο δηλαδή άνθρωπος, όσο διπλώματα επιστημονικό να είχες, έτσι και χαρακτηριστείς σαν κομμουνιστής, μέτωπό σου είναι σταμπαρισμένο πολιτικά. Μπροστά σου κολλά ένα ταμπέλα, πολιτική σου ιδεολογία, ταμπέλα έλεγε, εσύ ένας κομμουνιστής, (...), αιτία απολύσει όλο τον κόσμο, όποιος είναι κομμουνιστή, κόσμος όλος απολύεται. Για πες μου εσύ τώρα, δουλειά λοιπόν τέλος, πεντάρα δεν είχα, τι να κάνουμε εγώ τότε, αυτό ρωτώ να μου πεις...»

Εμμέσως πλην σαφώς υπονοείται παραπάνω ο τρόπος επηρεασμού των Αλβανών από τις δεδομένες οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες εκμετάλλευσης. Ως διέξοδος λοιπόν από μια τέτοια πολιτικο-κοινωνική συγκυρία επιλέχθηκε (;) η λύση της μετανάστευσης.

Τόσο από την παραπάνω, όσο και από τις επόμενες αναφορές γίνεται αντιληπτή η ανισοροπία, αναφορικά με την ταξική οργάνωση, καθώς και την κατανομή της πολιτικής εξουσίας στην Αλβανία. Κατά την άποψη ενός μετανάστη,

(ΟΙΚ-11)«...επί Χότζας δηλαδή, όλοι είναι ακριβώς το ίδιο, κανένας δεν είχε επί Χότζας! Ύστερα όμως άλλαξε, εγώ δεν έχω που λέει ο λόγος ούτε να φάω, κοίταζε να δεις δηλαδή τώρα, έτρωγες εσύ με χρυσά κουτάλια για να πούμε την αλήθεια, άλλαξε ο τρόπος, (...), από ένα σοσιαλισμό, μεγάλο ψάρι έτρωγε τώρα μικρό, καπιταλισμό είναι έτσι. Από ένα κακό στο άλλο, χρήμα δεν είχες ποτέ σου, κακό είναι και τα δύο...»

Σύμφωνα με μια άλλη αναφορά,

(ΟΙΚ-2)«...για μας δεν είναι καλό, αυτό είναι πραγματικότητα, καλό τι εννοεί ο καθένας; Αμόρφωτο να είσαι, τελείωσες, μορφωμένο είχε δουλειές. Να κάνομε τι, δουλειά δεν έπιανες, τι να έκανες. (...). Άλλο άμα είσαι του Μπερίσας, οι μεν και οι δε, Μπερίσας είναι ένα άλλο υπόθεση. Καθένας μας δηλαδή, άσχετος από πολιτική, υπουργός γίνεσαι άνετα, κυβερνά άσχετος πολιτικός, καθένα από μας. Κόσμος όμως γιατί, κολλητός του κολλητού, γιατί συμπεριφέρεται έτσι ...»

Παράλληλα δηλαδή με την οικονομική περιθωριοποίηση αναπτύχθηκαν και άλλου είδους μηχανισμοί διάκρισης του πληθυσμού. Κάτι τέτοιο επισημαίνεται από ανάλογες εμπειρικές έρευνες, όσον αφορά την ιεράρχηση των μεταναστευτικών παραγόντων (Erf & Heering, 1995).

Αν και η έναρξη της μετανάστευσης συνδέεται άμεσα με την πτώση του κομμουνιστικού συστήματος στην Αλβανία, η σύγκριση με την αμέσως προηγούμενη περίοδο είναι εξίσου ενδιαφέρουσα. Οι εμπειρίες των υποκειμένων από το τότε καθεστώς είναι άκρως διαφωτιστικές:

(ΟΙΚ-8)«...ένα τέτοιο τρόπος ζωής είναι αδύνατο να το φανταστεί άλλος εκτός από εμένα τον ίδιο, εξήγηση είναι εξής, κανένα άλλος δεν την έζησε όπως εμείς σαν μια πραγματικότητα, (...), ζωή λοιπόν είναι τόσο κλειστό, παράθυρο δεν είχε να έβλεπες τι γίνεται ο έξω κόσμος, πόρτα του είναι τόσο λεπτό, κλειδί δεν μας την άνοιγε να δούμε ένα άλλο άνθρωπος, ζωή είναι περιορισμένο σε όλα. Όλη μας η ζωή τότε, κλεισμένο είσαι μέσα, ζωή το λες εσύ αυτό;»

(ΟΙΚ-3)«...απαγορεύει νόμος την θρησκευτικό πίστη, , θρησκεία επισήμως το έχουνε απαγορεύσει, (...), ένα λέξη διανοείσαι να έλεγες, συλλαμβάνεσαι λόγω προπαγάνδας, αντίθετο δεν έλεγες του καθεστώ, (...), Θεός ήτανε Χότζας, απαγορευμένο άλλη συζήτηση, Χότζας ήτανε Θεός...»

Εντός ενός τέτοιου περιοριστικού πλαισίου, όπου η στέρηση μιας σειράς ατομικών, πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων αποτελούσε τον κανόνα μεταχείρισης του πληθυσμού, αναπτύχθηκε μια τάση προς αναζήτηση ενός νέου κόσμου από τους ίδιους τους Αλβανούς.

Η προηγούμενη εντύπωση ενισχύεται κυρίως κατά την περίοδο μετάβασης από το ένα καθεστώς στο άλλο, διάστημα εκδήλωσης του κύριου μεταναστευτικού ρεύματος από την Αλβανία. Η φάση αυτή συνοδεύτηκε από μια παρατεταμένη αστάθεια σε όλους τους τομείς του κοινωνικού γίνεσθαι. Ένας μετανάστης δήλωσε σε μια αποστροφή του λόγου του:

(ΟΙΚ-5)«...εξωτερικό ο κόσμος είχε βουίξει, πολιτικό εξελίξεις ραγδαίο, Αλβανία έλεγε άνω, κάτω όλα, (...). Μαϊμού είναι δημοκρατία, στημένο από ξένους, δημοκρατία του καλάσνοκοβ. Πολιτικός είναι διακοσμητικό, στρατός έκανε ιστορία, πολιτικός είναι δευτερεύον. Κεντρικό πλατεία Τιράνων της κακομοίρας, κόσμος είχε χάσει όλο του το λεφτά μιας ολόκληρης ζωής, σκοτωμός γινότανε όποιος να προλάβει. (...). Σαράντα χρόνια παραπάνω μας είχε όλους δεμένους σαν ένα σκύλος, σκύλος όμως που πεινά γαβγίζει, γαβγίζει να φάει ότι βρούμε μπροστά μας να ζήσομε...»

Λόγω της υφιστάμενης πολιτικής κατάστασης είναι λογικό να επηρεάστηκε η παραμονή των οικογενειών. Μάλλον θα μιλούσαμε για την ύπαρξη ενός ρευστού πολιτικού κλίματος, όπου λειτούργησε συμπληρωματικά στη λήψη των

μεταναστευτικών αποφάσεων, προβληματίζοντας, αν όχι τρομοκρατώντας τις αλβανικές οικογένειες.

Η μετανάστευση συνδέεται από την άλλη με κάποιες από τις κοινωνικο-πολιτισμικές όψεις της πολιτικής συγκυρίας στην Αλβανία τόσο διαχρονικά, όσο και συγχρονικά. Αναφερόμαστε στην ιστορία της βεντέτας, ενός συστήματος εκδίκησης με δολοφονίες, που είχε ως συνέπεια την εγκατάλειψη της χώρας από τους εμπλεκόμενους σε μια τέτοια διαδικασία (Κανταρέ, 1988).

(ΟΙΚ-12):«...χρωστά εσένα κάποιος αίμα από ένα δικός του άνθρωπος σκοτωμένο, άγραφος νόμος αλβανικός, ορκίζεται παίρνει πίσω αίμα του δικού του ανθρώπου με δολοφονία. Είτε αδερφός του να είσαι, είτε να είσαι πατέρας του, είτε συγγενικό πρόσωπο. (...), αναγκαστεί λοιπόν ο άλλος εξαφανιστεί, τελειώσει, θες δε θες εξαφανιζότανε οπωσδήποτε...»

(ΟΙΚ-5):«...την ώρα ανοίξει αλβανικό δημοκρατία, βεντέτα πιο ισχυρό, δημοκρατία αλβανικό ίσον μια ασυδοσία. (...), πόσες οικογένειες είχε ξεκληριστεί εντελώς, ορκιστείς έκανε βεντέτα, διαλύεται στο άψε σβήσε οικογένεια. (...), τουλάχιστο σύνορα είναι μετά ανοιχτό, προλάβεινες έβγαινες έξω, ζωή αλλιώς να την ξεχάσεις...»

Τέτοιου είδους φαινόμενα εντοπίζονται σε μεμονωμένες οικογένειες, δρώντας παράπλευρα στους άλλους παράγοντες μετανάστευσης. Μέσα από τις σχετικές αναφορές υπονοείται θα λέγαμε ο ρόλος της βεντέτας, δεν αποτυπώνεται όμως ευθαρσώς σε σχέση με τις συγκεκριμένες περιπτώσεις μετακίνησης.

Κλείνοντας, οι γενικότερες τάσεις μετανάστευσης, όπως διαμορφώθηκαν, αναπτύχθηκαν και εκδηλώθηκαν εντός μιας ευρείας χρονικής κλίμακας - από το 1990 και μετά - , επηρεάστηκαν από μια ιδιαίτερη μεταβολή στο πολιτικό σύστημα της Αλβανίας. Συγκεκριμένα, η απάντηση στο ερώτημα, τι ήταν τελικά αυτό που οδήγησε την πλειοψηφία των μεταναστών στην έξοδο από τη χώρα τους μια δεδομένη χρονική περίοδο, αν και αντιμετώπιζαν παρόμοιου τύπου προβλήματα για μισό αιώνα τουλάχιστον, είναι η εξής:

(ΟΙΚ-7)«...πενήντα χρόνια διχτατούρας είμαστε κλεισμένοι σαν άνθρωποι σε ένα κουβλί (κλουβί), ξέρεις τι σημαίνει κάτι τέτοιο, κουβλί είσαι κρατούμενος σε σημείο να μην επέτρεπε έβγαινες έξω, (...). Κουβλί ξαφνικά ανοίξε, ανοίξομε φτερά σαν το πουλιά, βλέπομε πως είναι η ζωή, ελεύθερο να πετάζομε, έσπασε επιτέλους κουβλί...»

Η άρση των απαγορεύσεων διέλευσης των συνόρων αποτέλεσε μια ιδιαίτερος ευνοϊκή συγκυρία για τους Αλβανούς, καθώς κάτι τέτοιο δεν ίσχυε σε προηγούμενες περιόδους, όπου η παραβίαση των συνόρων αντιστοιχούσε ακόμη και με ποινικό αδίκημα (Σωκρατείδης, 1990). Η παραβίαση των δικαιωμάτων του αλβανικού λαού για δεκαετίες ενίσχυσε δηλαδή μια τάση απελευθέρωσής του από την προηγούμενη κατάσταση.

Στο πλαίσιο αυτό γίνεται λόγος για έναν άλλο τρόπο ζωής, όπως οι μετανάστες ήθελαν να βιώσουν στη χώρα υποδοχής. Αξίζει να σημειώσουμε την αναφορά ενός Αλβανού, έτσι ώστε να κατανοήσουμε τις ανάγκες αυτών των ανθρώπων για δημοκρατία, δικαιοσύνη και αλληλεγγύη.

(ΟΙΚ-1):«...(αποσκοπούσαμε σε μια) χώρα (όπου επρόκειτο) να σου το προσέφερε πραγματικά όλα, όλα όσο ήθελες μια ζωή, ελευθερίο(α), δημοκρατίο(α), χρήμα.»

Οι προσδοκίες των μεταναστών κινούνται ως επί το πλείστον στη βάση της παραπάνω συλλογιστικής. Επιμένουν να τονίζουν ότι για την επίτευξη των στόχων τους χρειάζεται προηγουμένως να έχουν διαμορφωθεί οι προϋποθέσεις ενός ασφαλούς κοινωνικού περιβάλλοντος.

5.2. Η Ελλάδα ως χώρα προορισμού

Όπως επισημάνθηκε στο αντίστοιχο κεφάλαιο, οι Αλβανοί αποτελούν την πλειοψηφία των μεταναστών στη χώρα μας (βλ. 2.3.3.2.). Στο επίκεντρο της σχετικής συζήτησης τίθεται λοιπόν ένα ερώτημα, γιατί η μετακίνησή τους κατευθύνεται προς την Ελλάδα και δεν επιλέγεται μια άλλη χώρα προορισμού. Ένα άλλο επίσης ζήτημα είναι αν και κατά πόσο επηρεάζεται μια τέτοια επιλογή από τον οικογενειακό παράγοντα. Παράλληλα δηλαδή με την ερμηνεία των λόγων αλβανικής μετανάστευσης προς μια συγκεκριμένη χώρα υποδοχής, η ανάλυση επεκτείνεται στη συσχέτιση των όποιων αποφάσεων με τον οικογενειακό προσανατολισμό των μετακινούμενων. Οι ερωτώμενοι αναφέρονται στο νόημα των οικογενειακών αποφάσεων και παρέχουν ενδιαφέρουσες πληροφορίες για μια σειρά μορφολογικών στοιχείων της μετανάστευσής τους. Διαμορφώνεται έτσι ένα πλαίσιο σύγκρισης των εμπειρικών δεδομένων με τον ανάλογο θεωρητικό προβληματισμό.

Ο ρόλος της απόστασης και των μηχανισμών πρόσβασης

Παράγοντες σχετικοί με την απόσταση μεταξύ χώρας προέλευσης και χώρας προορισμού αλληλεπιδρούν και κατευθύνουν ένα μεγάλο μέρος Αλβανών προς την Ελλάδα. Η αναφορά ενός ατόμου παρακάτω προσδίδει νόημα στο χαρακτήρα της αλβανικής μετανάστευσης:

(ΟΙΚ-11)«...έλεγε τότε Ιταλίες, πνιγούνε, Ιταλία κακό προηγούμενο. Ποτέ μας να μην πας, έτσι δεν ήθελα, ζωή μου δεν το διακινδυνεύω, (...). Ένα πλεονέκτημα εσάς, τέσσερις, πέντε ώρες όλο διαδρομή, εσάς με τα πόδια σου, (...), άλλος δυο μέρες, εξαρτάται βέβαια αυτό, προσωπικό εγώ τρεις...»

Αντίθετα με άλλες χώρες προορισμού, στην προκειμένη περίπτωση: αφενός ελαχιστοποιούνται οι κίνδυνοι πρόσβασης και αφετέρου εξοικονομείται σημαντικός χρόνος.

Από άλλους Αλβανούς αποδίδεται ιδιαίτερη σημασία στην αναγκαιότητα επιστροφών και επισκέψεων από τη μια χώρα στην άλλη. Όπως τόνισε δηλαδή ένας μετανάστης,

(ΟΙΚ-2)«...εύκολο περνάς για να ξαναπάς, ίδιο ακριβώς διαδρομή με πριν. Σκοπός είναι ξαναπάω, λοιπόν, ιδιαίτερο πρόβλημα τι; Εμάς τώρα σχετικά, απόσταση είναι περιορισμένο, πλεονέκτημα ένα παραπάνω. Σκέψου άλλους όμως, μετανάστες χίλιους διαόλους, σκέψου όμως αυτοί...»

Ακόμη πιο συγκεκριμένα,

(ΟΙΚ-4)«...πας να ξαναπάς, έτσι κι αλλιώς, ξανάρχεσαι, να ξαναπάς, (...), Ελλάδα με την Αλβανία κολλητό, απλούστατο να προσανατολιστώ, κολλητό Αλβανία με την Ελλάδα...»

Προσδιοριστικό στοιχείο της μετανάστευσης μεταξύ δύο γειτονικών χωρών είναι οι συχνές διαδρομές των μετακινούμενων από και προς αυτές. Κάτι τέτοιο επιβεβαιώνεται στην περίπτωση των Αλβανών, ήδη από το στάδιο του προσανατολισμού τους.

Σε συνάρτηση με την απόσταση τονίζεται και ο ρόλος των μηχανισμών πρόσβασης. Η διέλευση των Αλβανών στην Ελλάδα ευνοείται στην προκειμένη περίπτωση μέσα από την ύπαρξη συγκεκριμένων δικτύων μεταφοράς-μετακίνησης.

(ΟΙΚ-1)«...συνεννοηθούμε τον οδηγό, μεταφορικά όλα πλερωμένος, οδηγός την έκανε δουλειά εντάξει. Τι να στο πω πως, λεπτομέρειες δεν λέγονται, δυνατά, ό, τι άλλο θες βέβαια εντάξει, (...), καρότσα του φορτηγού λοιπόν φουλ, καμιά δεκαπενταριά είμαστε δεν είμαστε, φορτίο

λαθραίο όλοι κι' όλοι. Σαν εσένα άτομα, μετανάστες την Ελλάδα, σαν εμένα είναι, (...). Κατέβομε σε κάνα δυο ώρες, γραμμή έχομε κάτω, κάνομε όμως άλλες τρεις στάσεις, φορτώνει άλλους δέκα, κατεβούμε κατευθείαν τον προορισμό σου, (...), κάτι τέτοιο δηλαδή, θέλω να σου πω αλλού δε γίνεται αυτό σάνταρ τέλεια, άλλο εμάς όμως. Αύριο, μεθαύριο τα κοπέλια σου, άλλο τρόπος πως, έτσι κανονιστεί όμως εντάζει δουλειά...»

Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η λειτουργία των κυκλωμάτων χορήγησης πλαστών πιστοποιητικών εγγράφων εισόδου.

(ΟΙΚ-4):«...διαβατήριο απαγορεύεται κανονικά, Βίζα, υπήρχε τρόπος παράνομο. Εννοούμε μαύρο αγορά, υποχρεωμένο είσαι πλέρωνες, μαύρο αγορά βεβαίως. Χαρτιά έπαιρνες έτοιμο, έλεγχο (εν. σε περίπτωση ελέγχου), καλυμμένο να ήσουν...»

Καθίσταται παραπάνω δυνατή η αντιμετώπιση καταστάσεων, κάτι αμφίβολο στην περίπτωση κάποιας άλλης πιο μακρινής χώρας. Απόδειξη αποτελεί η οργάνωση της λαθρομετανάστευσης είτε με την τότε, είτε την σημερινή της μορφή.

Από την άλλη είναι εφικτή η υπέρβαση αδιεξόδων, όπως σε ενδεχόμενο απαγόρευσης της εισόδου ή ακόμη και σύλληψης, κράτησης, καθώς και απέλασης από την αστυνομία. Ο λόγος ανήκει στους μετανάστες, ένας από τους οποίους μας είπε:

(ΟΙΚ-3)«...δεν εχάλασε τώρα ο κόσμος, στοιχείο εξακριβώσουνε από την αστυνομία, στέλνουνε τον Αλβανός αμέσως πίσω. Ε και τι έγινε δηλαδή, λες να το βάζομε όλα μαύρα, τον άλλο πρωί πάλι μέσα είσαι. Όχι μια περίπτωση, σύνορα είναι μακρύ, άνετο την έκανες, έχομε μάθει ένα σωρό τρόπους, πολλές περιπτώσεις να σου πω...»

Οι μετακινήσεις μέσα από τα εκτεταμένα-δύσμορφα ελληνοαλβανικά σύνορα αποτέλεσαν και αποτελούν συνηθισμένο φαινόμενο στην περίπτωση των Αλβανών (Lianos, Sarris & Katseli, 1996). Σχετιζόμενοι με την απόσταση παράγοντες συνδυάζονται και δρουν συμπληρωματικά, επηρεάζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τις διαδικασίες μετανάστευσης.

Ο ψυχολογικός αντίκτυπος της απόστασης

Σημαντικός αριθμός μεταναστών επεκτείνεται στην αναγκαιότητα διατήρησης μιας ψυχικής επαφής με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας, καθώς και τους λοιπούς συγγενείς. Ένας Αλβανός αναφέρθηκε στη ψυχολογική διάσταση της απόστασης, λέγοντας:

(ΟΙΚ-11)«...άρρωστο ένα κοπέλι, την εξής ερώτηση σου κάνω, κοπέλι σου αρρωσταίνει, χειρότερο σου λέω να συμβεί, πως να πάω από αλλού; Καημός είχαμε για το παιδιά, ήθελες να ζαναπάς, καημός για όλους. Απόσταση βέβαια δεν είναι μακρύ, σηκώνεσαι να πας, υπολογίζεται ένα μέρα; Σφαίρα να πας, καλά είναι όλοι, κάτι είναι αυτό για μας, όχι ένα δρόμος χωρίς γυρισμό, υπάρχουνε τρόποι, υπάρχουνε ...»

Η σύζυγος του μετανάστη επιβεβαιώνει:

«...άντρας μου είναι ένα ανάγκη, περνά όση ώρα να περνά (εν. όση ώρα και να περάσει), ανάγκη ήτανε έρχεται...»

Οι ενδο-οικογενειακοί δεσμοί αποδεικνύονται εξαιρετικά ισχυροί για τους Αλβανούς και λαμβάνεται σοβαρά υπόψη η αναγκαιότητα διατήρησής τους. Η εγκατάσταση στην Ελλάδα εξασφαλίζει ευκαιρίες επικοινωνίας με το οικείο περιβάλλον και αφήνει περιθώρια ανάπτυξης στρατηγικών και μηχανισμών αντιμετώπισης των προβλημάτων, που συνεπάγεται η έστω μεταβατική αποδιοργάνωση της οικογένειας.

Βαθμός πληροφόρησης και ενημέρωσης

Τόσο οι γενικότερες τάσεις μετανάστευσης σε μια περίοδο όξυνσης των πληθυσμιακών μετακινήσεων, όσο και ο ρόλος των δικτύων επικοινωνίας και πληροφόρησης κατεύθυναν ένα μεγάλο μέρος των Αλβανών προς την Ελλάδα (Ellias & Scotson, 1994). Μια τέτοια εντύπωση αποκομίζεται μέσα από τις αναφορές των υποκειμένων, ανάμεσα στις οποίες συγκαταλέγεται ενδεικτικά οι παρακάτω απόψεις:

(ΟΙΚ-6)«...εσύ που σκέφτεσαι να πας, ρωτά ένα άλλο, πάει κι αυτός την Ελλάδα. Εσύ τι σκέφτεσαι, (ρωτάς ένα) άλλο, σκέφτεται ίδιο ακριβώς. Όλους Αλβανούς να τον ρωτήσεις, Ελλάδα, Ελλάδα, Ελλάδα, ρωτάς όλους Αλβανός. Όλοι κατέβηκε τότε, κόσμος έχει κάτω, τότε πάει εμείς, (...). Λες τι να κάνομε τώρα, ε, κάνομε ό, τι κάνουνε το υπόλοιποι. Κάτι γνωστός σου, όλο και κάτι να άκουγες, κάτι να κάνομε σαν αυτούς...»

(ΟΙΚ-4)«...οικογένεια τον αδερφός μου όλοι, εγκατεστημένο δυο χρόνια, οικογενειακώς είναι όλοι. Αδερφός σου είναι, έλεγε, λοιπόν, έτσι κι έτσι, είναι δυνατόν δηλαδή; Όπου και να πας αλλού, όχι τον αδερφός μου ιδιαίτερο, αλλού είσαι χαμένος από χέρι...»

Καθώς λοιπόν η Ελλάδα συγκεντρώνει ένα υψηλό αριθμό Αλβανών, επόμενο είναι η πληροφόρηση να προέρχεται από την ίδια χώρα. Έχουμε εδώ το φαινόμενο της αλυσιδωτής μετανάστευσης, όπου μεταναστεύει αρχικά ένα πρόσωπο, παρέχει ενημέρωση στους υπόλοιπους, μεταναστεύοντας και αυτοί με τη σειρά τους.

Επικεντρώνοντας σε μια ειδικότερη παράμετρο, ιδιαίτερα απασχολεί τους μετανάστες η εργασιακή συγκυρία. Ενημερώνονται λοιπόν σε κάθε ευκαιρία από μεταναστευτικά δίκτυα πληροφόρησης στη χώρα υποδοχής.

(ΟΙΚ-3)«...όλο και κάτι να γίνεται μαθαίνομε από άλλους δικούς μας, δουλειές μας ενδιέφερε, έχομε ένα πληροφόρηση τι συμβαίνει από κάτι μετανάστες πριν εμάς. Το και το σου λέει, δουλειές αυτό, εκείνο, έχομε μια γνώμη πιο αντικειμενικό. (...). Στο κάτω, κάτω αυτός τι έκανε τέσσερα χρόνια μοναχός του, λες να μην είχε δουλειά, ηλίθιο είναι να έκατσε τόσο;»

Οι μετανάστες ενδιαφέρονται παραπάνω να αποκτήσουν μια πληροφόρηση, έτσι ώστε να είναι σε θέση να ανταποκριθούν στις μετέπειτα απαιτήσεις προσαρμογής. Στην περίπτωση της Ελλάδας είναι εφικτό κάτι τέτοιο, δεδομένου του υψηλού ποσοστού αλλοδαπών εργατών.

Άλλο όμως οι τάσεις μετανάστευσης προς ένα συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο και άλλο ο βαθμός ενημέρωσης για τα οικονομικά, κοινωνικά, πολιτικά κ.ά. χαρακτηριστικά του χώρου αυτού. Λέγοντας κάτι τέτοιο εννοούμε την ύπαρξη περιπτώσεων, όπου οι Αλβανοί έχουν περιορισμένη, αν όχι ανύπαρκτη πληροφόρηση, όπως στο παράδειγμα:

(ΟΙΚ-8)«...καλά, καλά δεν ήξερες ούτε που πας καλά, καλά, διχτατούρα μας είχε κλείσει από τον έξω κόσμος, τι να ξέρομε εμείς δηλαδή, (...). Στο τύχη πας, έτσι, πας εντελώς τυχαίο...»

Οι περιπτώσεις έλλειψης γνώσης περί της μεταναστευτικής συγκυρίας καλύπτουν την περίοδο αμέσως μετά τις πολιτικές αλλαγές στην Αλβανία, όπου τα σύνορα με τον έξω κόσμο ήταν ακόμη αδιαπέραστα. Αντιθέτως, αφότου επετράπη η ελεύθερη διέλευση των συνόρων, οι αναφορές για την πραγματικότητα της χώρας υποδοχής συνδυάζονται με την ήδη υπάρχουσα μεταναστευτική εμπειρία.

Οικονομικο-κοινωνικοί λόγοι

Οικονομικοί λόγοι καθιστούν σε άλλες περιπτώσεις σχεδόν αναπόφευκτη την επιλογή της Ελλάδας. Όπως τονίζεται από ένα μετανάστη ήταν αδύνατον καλυφθούν μια σειρά από έξοδα σε πιο μακρινές χώρες:

(ΟΙΚ-4)«...έξοδο είναι αυξημένο, τι θα πει να πας όπου θες, έξοδο είναι αδύνατον. Εισιτήριο αεροπορικό μόνο να πάω, τρεις μήνες χρειαστεί να δουλέψω και να δούμε ξαναβγάλεις έξοδο, εισιτήρια αεροπλάνο ακριβό για Αλβανό. Μεταφορικό πλήρως συνεχία, πας, ξανάρχεσαι, ξαναπάς, μεταφορικό πληρώνομαι από ανέκαθεν; Κάτι πράγματα κουβαλήσω, ένα τραπέζι δηλαδή, δυο, τρεις καρέκλες, άλλα δυο κρεβάτια, κουβαλήσω πώς αλλού; (...), διαλέξω την Ελλάδα, τίποτα δεν πλερώνεις την διαδρομή, Ελλάδα είναι κοντά. Κούραση είναι μόνο, εντάξει, κουραστείς όσο κουραστείς...»

Τίθεται λοιπόν εξ αρχής ένα θέμα περί της βιωσιμότητας ή μη της μετανάστευσης, γι' αυτό και αποφεύγονται άλλες πιο απομακρυσμένες χώρες εγκατάστασης.

Εξίσου σημαντικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι παράγοντες, αναφορικά με τις διαφαινόμενες συνθήκες ζωής στη χώρα προσανατολισμού. Μια μετανάστρια παρακάτω, όπου μετακινήθηκε ταυτόχρονα με το σύζυγο, επικεντρώνεται στις οικονομικές προϋποθέσεις εγκατάστασης για την οικογένεια:

(ΟΙΚ-6)«...όσο το δυνατό πιο κοντά, οικονομικό είναι υπόθεση, δραχμή την υπολόγιζες, γλιτώνεις ό, τι γλιτώνεις καλό είναι, κοντά όμως δεν είναι άλλο (εκτός δηλαδή από την Ελλάδα). (...). Θες πιο φτηνό, πολλά δεν μπορούμε, φτηνό να ζεις...»

Ένας ακόμη μετανάστης μας είπε:

(ΟΙΚ-2)«...τι ζητάς εσύ, (αν) πρώτο (δεν) υπήρχε δουλειά, δώρο άδωρον είναι. Δουλειές δεν είναι όλες ίδιες, (δουλειές που να) χρησιμοποιούμε συνήθως χέρια (μας ενδιέφερα κυρίως), ίδιο δουλειά με εμένα εγώ; Εμπειρία έχωμε λοιπόν σαν αυτές, θέλω να πω, δουλειές τέτοιο υπάρχει για μας. Άλλο δουλειά χρήμα δεν έχει, άρα λοιπόν δηλαδή, έχωμε δουλειά ίσον έχωμε χρήμα...»

Τόσο οι συνθήκες εργασίας, όσο και οι διαβίωσης απασχολούν στη φάση αυτή τους Αλβανούς. Για μια οικογένεια μεταναστών προέχουν οι διαδικασίες εγκατάστασης σε σχέση με την επανασύσταση του νοικοκυριού. Εξαρτάται λοιπόν η κατάληξη σε μια χώρα υποδοχής από τις ευκαιρίες εκπλήρωσης τέτοιων κριτηρίων.

Στο σημείο αυτό πρόκειται να αναφερθούμε στις σχηματιζόμενες παραστάσεις των αλβανών για τη χώρα προορισμού, προτού πραγματοποιηθεί η μετανάστευση των τελευταίων, έχοντας κατ' αυτόν τον τρόπο υπόψη μια πιο συμπυκνωμένη γνώση για τις διαμορφούμενες προσδοκίες τους. Παρακάτω, προκειμένου να διευκρινιστεί η συγκεκριμένη παράμετρος, παρατίθενται δύο διαφοροποιημένες απόψεις.

(ΟΙΚ-1):«...θυμάσαι εσείς στη Γερμανία ήθελες εσείς να πετύχει; τι να αυτό η χώρα για σας; αυτό είναι Ελλάδα για όλο το αλβανούς, δικό σας χώρα είναι το ίδιο εμάς, εγώ να πάω να δουλεύω, έχει κράτος οικονομία για πολλά χέρια, δουλειές, όσα θες λεφτά...»

(ΟΙΚ-8):«...σα ντο άλλους πας και συ, λίγο πιο καλά να ναι, ώξω μόνο να βγεις, ζωή να δήξει, δεν ήξερα να περμένω άλλο τίποτα...»

Η εικόνα των Αλβανών για την Ελλάδα εμπεριέχει σε ορισμένες περιπτώσεις στοιχεία εξιδανίκευσης, ενώ η σύγκριση γίνεται με κριτήριο την πολιτική, οικονομική και κοινωνική κατάσταση στη χώρα προέλευσης. Σε άλλο σημείο της έρευνας πρόκειται να αναλυθεί ο βαθμός συσχέτισης τέτοιων αντιλήψεων με την "αντικειμενική" πραγματικότητα για τις οικογένειες κατά τη μετέπειτα περίοδο στη χώρα υποδοχής.

5.3. Συγκρίσεις και σύνοψη

Στη φάση αυτή κρίνουμε σκόπιμη μια σύμπτυξη των ερευνητικών δεδομένων, έτσι ώστε να οδηγηθούμε σε μια σφαιρική θεώρηση του αντικειμένου. Κύριο στοιχείο επισήμανσης είναι ότι οι παράγοντες μετανάστευσης των Αλβανών διαπλέκονται μεταξύ τους σε ένα δυναμικό πλαίσιο επιδράσεων. Οικονομικοί, κοινωνικοί, πολιτικοί κ.ά. λόγοι επενεργούν κατά τέτοιο τρόπο, επηρεάζοντας την οργάνωση των οικογενειών, καθώς και την ατομική υπόσταση των μελών τους. Από τις έως τώρα αναλύσεις έχει γίνει αντιληπτό, πως η γενικότερη οικονομική, κοινωνική και πολιτική συγκυρία στη χώρα προέλευσης μετασχηματίζεται σε ένα περιοριστικό πλαίσιο διαβίωσης για τις οικογένειες, κατευθύνοντας τους Αλβανούς στην επιλογή των διαδικασιών αντιμετώπισης μιας τέτοιας πραγματικότητας. Η οικογένεια είναι ένα ‘‘χωνευτήρι’’ εξωτερικών επιρροών και η μετανάστευση ένας τρόπος ανταπόκρισης σε ευνοϊκότερες συνθήκες συμβίωσης από την πλευρά των μελών. Αν τώρα πρόκειται να μετακινηθούν κάποιοι, κάποια ή όλα τα μέλη, εξαρτάται από τον εκάστοτε μεταναστευτικό προσανατολισμό των οικογενειών.

Ο παράγοντας του φύλου φαίνεται να διαφοροποιεί ως ένα βαθμό τις απόψεις των υποκειμένων σε σχέση με τους λόγους, τις προσδοκίες και τα ενδεχόμενα αποτελέσματα της μετανάστευσης. Οι μετανάστες ενδιαφέρονται για την αύξηση των εισοδημάτων τους μέσα από την απασχόληση και οι μετανάστριες επεκτείνονται στην αναγκαιότητα διαμόρφωσης ενός ευνοϊκότερου πλαισίου συμβίωσης. Όλες αυτές οι εκτιμήσεις εκφράζουν κατά κύριο λόγο προσωπικές προθέσεις και συνιστούν επιμέρους κριτήρια για την ανάπτυξη της οικογενειακής στρατηγικής. Με αφετηρία τέτοιες σκέψεις είναι δυνατόν να διατυπωθούν κρίσεις σε σχέση με τον τρόπο συγκρότηση των αλβανικών οικογενειών. Οι μετανάστριες φαίνεται να είναι προσηλωμένες στις απαιτήσεις του νοικοκυριού και οι μετανάστες επιφορτισμένοι με την εκπλήρωση όλων εκείνων των προϋποθέσεων για την ικανοποίηση των προσδοκιών των υπόλοιπων μερών. Κοινός είναι ωστόσο ο στόχος της κοινωνικο-οικονομικής ανόδου για όλες ανεξαιρέτως τις οικογένειες.

Αν και η οικονομική οργάνωση των οικογενειών είναι ως ένα βαθμό δεδομένη στο σύνολο των περιπτώσεων, ταυτόχρονα είναι δυνατόν να συναντήσει κανείς ορισμένες επιμέρους διαφοροποιήσεις. Ανάλογα με τις υφιστάμενες συνθήκες διαβίωσης σε κάθε οικογένεια έχουμε και διαφορετικές προσδοκίες, κατευθυνόμενες είτε από την αναζήτηση ‘‘επιβίωσης’’, είτε (από) την επίδιξη μιας οικονομικής και κοινωνικής προόδου. Είναι γεγονός ότι αυτοί που μεταναστεύουν δεν είναι πάντοτε ούτε οι φτωχότεροι, ούτε οι περισσότερο απελπισμένοι οικογενειακά. Στην πλειονότητα λοιπόν των οικογενειών, είτε νομίμως μετακινούμενων των μελών τους, είτε όχι, η απόφαση για μετανάστευση αποτελεί μέρος μιας συνολικής στρατηγικής του νοικοκυριού, απ’ όπου προέρχονται οι μετανάστες. Πρόκειται τελικά για μια στρατηγική επιλογή, που αφορά είτε την βιωσιμότητα, είτε την ευημερία των οικογενειών (Λαμπριανίδης & Λυμπεράκη, 2001).

Αναφορικά με την επιλογή της Ελλάδας ως χώρας προορισμού από τους Αλβανούς είναι αδόκιμο να απομονώσουμε ορισμένους ιδιαίτερους παράγοντες και να θέσουμε σε δεύτερη μοίρα κάποιους άλλους. Ούτως ή άλλως διαπιστώνεται μια αλληλεπίδραση διαφοροποιημένων κριτηρίων ως προς τον καθορισμό μιας τέτοιου είδους απόφασης. Ο ρόλος της απόστασης και των μηχανισμών πρόσβασης, οι αυξημένες ευκαιρίες επίτευξης οικονομικών στόχων, καθώς και εσωτερικές-ψυχολογικές ανάγκες των μεταναστών λειτουργούν συμπληρωματικά, επηρεάζοντας τους προς μια δεδομένη κατεύθυνση. Εμμένοντας στις οικογενειακές παραμέτρους και καλύπτοντας ένα μεγάλο μέρος της συλλογιστικής των υποκειμένων: αφενός μεν λαμβάνεται υπόψη η εξυπηρέτηση συγκεκριμένων αναγκών των μελών τους,

αφετέρου δε συνδέεται ο εκάστοτε προσανατολισμός με τα διαθέσιμα μέσα επίτευξής του.

Το νομικό καθεστώς των μεταναστών επηρεάζει σε κάθε περίπτωση την επιλογή της χώρας προσανατολισμού. Οι παρανόμως μετακινούμενοι είναι εντονότερα προσανατολισμένοι στη χώρα μας σε σχέση με άλλες χώρες, κάτι που ερμηνεύεται αν αναλογιστεί κανείς τα αυξημένα τους προβλήματα ως προς την είσοδο, εγκατάσταση και παραμονή σε μια χώρα προορισμού. Οι νόμιμοι μετανάστες έχουν αντιθέτως την άνεση πολλαπλών κατευθύνσεων, καθώς καλύπτονται θεσμικά, συνεπώς δεν τους απασχολεί η υπέρβαση περιορισμών ως προς αυτές καθαυτές τις διαδικασίες μετακίνησης. Και στη μία και την άλλη περίπτωση είδαμε όμως ότι παρεμβάλλονται άλλοι παράγοντες, προκρίνοντας την Ελλάδα σαν μοναδική σχεδόν λύση. Στην προκειμένη περίπτωση προέχει η κατά το δυνατόν διασφάλιση των προϋποθέσεων μετακίνησης και η μεταναστευτική χώρα έχει σημαντικό ρόλο ως προς αυτό.

Όπου τίθεται ως ενδεχόμενο η προοπτική μετακίνησης στο εγγύς μέλλον όλων των μελών μιας οικογένειας, παράλληλα υπάρχει ένας προβληματισμός για την έκβαση της στρατηγικής των μεταναστών. Χαρακτηριστική είναι η παρακάτω αναφορά:

(ΟΙΚ-11)«...από πολλές πλευρές, όχι μία (επιλέξαμε την Ελλάδα), ρωτάω, υπάρχει λόγος (γι' αυτό); Βεβαίως υπάρχει, υπάρχουνε λόγοι παραπάνω. Σαν πιο καλό, έτσι διαλέξομε εσάς (εν. έτσι καταλήξαμε στη χώρα σας), το παιδιά θα ερχότανε μετά, μέχρι το έπαιρνα, κοντά είσαι να το βλέπω...»

Οι σκέψεις αυτές έχουν να κάνουν κυρίως με την εκτίμηση των “αντικειμενικών” παραγόντων μετακίνησης, εγκατάστασης και παραμονής σε συνάρτηση με την οικογενειακή συμβίωση σε μια χώρα. Η Ελλάδα εξυπηρετεί τους σκοπούς αυτούς λόγω της περιορισμένης απόστασης από την Αλβανία.

Οι παραπάνω μεταβλητές δεν επηρέασαν πάντως την εξέλιξη της μετανάστευσης σε τέτοιο σημείο, έτσι ώστε να μιλήσουμε για μια δυναμική έντονης διαφοροποίησης των οικογενειακών περιπτώσεων. Η σημασία μιας προηγούμενης φράσης ενός Αλβανού αποτελεί τον κεντρικό άξονα διαμόρφωσης της μεταναστευτικής πορείας όλων σχεδόν των οικογενειών:

(ΟΙΚ-7)«...εσύ τι λες, τρέλα μας έπιασε όλους δηλαδή, γλακάς σε ένα άλλο τόπος; Όλα για το κοπέλια σου το έκανες, ανάγκη έχεις τόσο, κοπέλια σου να μην πεινά και όλα τ' άλλα...»

Η μετακίνηση επηρεάζεται παραπάνω από ευρύτερους κοινωνικούς παράγοντες, εκτιμώντας ιδιαίτερα τους οικογενειακούς, συνεπώς δεν πρόκειται για “ελεύθερη” μετανάστευση. Συμφωνούμε με την άποψη ότι λαμβάνει ένα υποχρεωτικό χαρακτήρα, αγγίζοντας τα όρια της προσφυγιάς (Φακιολάς, 1998).

6. ΕΝΔΟ-ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΕΣ ΔΙΕΡΓΑΣΙΕΣ

6.1. Διαδικασίες λήψης αποφάσεων

Από την αρχική αξιολόγηση του ζητήματος της μετανάστευσης, ως ενδεχόμενου τρόπου αντιμετώπισης μιας σειράς προβληματικών καταστάσεων για τους μετανάστες, έως και την υλοποίηση των όποιων αποφάσεων μεσολαβεί ένα ‘‘κρίσιμο’’ διάστημα συζητήσεων εντός των οικογενειών. Με την αναγωγή δηλαδή του μεταναστευτικού φαινομένου σε οικογενειακή υπόθεση, η έρευνα προσανατολίζεται σε μια μικρο-επίπεδη θεώρηση, όπου σκοπός είναι η κατανόηση των εσωτερικών διεργασιών εντός των οικογενειών. Η κατάληξη από μέρους τους σε μια οριστική μεταναστευτική επιλογή προσδιορίζεται από ένα ευρύ πλαίσιο παραγόντων, εξωγενών και ενδογενών, σταθμισμένων και αστάθμητων, συγκρουσιακών και συσπειρωτικών. Σύμφωνα με όλα τα παραπάνω, η συγκεκριμένη ενότητα εστιάζει αφενός μεν στον τρόπο λήψης των σχετικών αποφάσεων σε κάθε οικογένεια, αφετέρου δε στις ψυχο-κοινωνικές συνέπειες στη συνείδηση των μελών τους από μια τέτοια διαδικασία. Στη βάση αυτή προκύπτουν μια σειρά από ερωτήματα σε σχέση με την αντίδραση του οικογενειακού συστήματος στην παρούσα φάση.

Συμφωνία των συζύγων

Στην πλειοψηφία των αλβανικών οικογενειών, κάθε απόφαση αποτελεί αντικείμενο προβληματισμού μεταξύ του ζευγαριού. Ένας μετανάστης αναφέρεται παρακάτω στην έννοια των ενδο-οικογενειακών συζητήσεων:

(ΟΙΚ-12)«*Ναι, βέβαια, αλήθεια είναι συζητάς, βέβαια, ναι. Οπωσδήποτε πρώτα συζήτηση, ένα ενδεχόμενο να το μετανιώσεις, γιατί λες δεν είχαμε μιλήσει. (...), άλλο είμαι σαν τον άλλος, (όταν είσαι) απάντρευτο, ποιου να του το πω (αναφέρεται γενικότερα στην περίπτωση κάποιου, όταν δεν έχει οικογενειακές υποχρεώσεις)...»*

Μια μετανάστρια σχολιάζει από την πλευρά της τους λόγους, όπου κατέστησαν ενδιαφέρουσα μια τέτοιου είδους ενδο-συζυγική επικοινωνία:

(ΟΙΚ-2)«*Όχι να του αλλάξω γνώμη, καταλαβαίνω, εντάξει, καταλαβαίνω, γνώμη δεν του το άλλαξα. Συνωθηθούμε όμως πρώτα, εντάξει όλα δηλαδή, πρώτα όμως συνωθηθούμε. Έτσι αμέσως δηλαδή, σηκώνεσαι να πας, έτσι το συζητούνε; Όχι, εμείς, όχι. (...). Είπαμε λοιπόν εμείς, άντρας μου πρώτος, βλέπομε και κάνομε, πρώτος άντρας μου, τότε είπαμε άλλα. Ξαναμιλήσεις βέβαια μετά, έτσι είπε αυτός, ξαναμιλήσεις να δούμε...»*

Και ο ένας σύζυγος και ο άλλος συμμετέχουν εξίσου στη λήψη των σχετικών αποφάσεων στις παραπάνω οικογένειες. Η σημασία του μεταναστευτικού εγχειρήματος καθιστά λοιπόν επιτακτική την ύπαρξη συνεννόησης μεταξύ των μερών του οικογενειακού συστήματος.

Μια τέτοια εικόνα παρουσιάζεται ακόμη και σε περιπτώσεις διαφορετικών αντιλήψεων των συζύγων, αναφορικά με την αξιολόγηση της μεταναστευτικής συγκυρίας για τις οικογένειες. Ως προς αυτό το ενδεχόμενο:

(ΟΙΚ-1)«*... (ο μετανάστης αναφέρεται στη σύζυγο) απολύτως τίποτα δεν ακούσει πρώτα, όχι, όχι, όχι, ρώτησέ την να στο πει, (...), αποκλείεται, ρε γυναίκα λέω, σκέψου το καλά, εμένα σκέψου τώρα, αποκλείεται, (...). Μιλήσομε γυναίκα μου, έτσι κι έτσι του λέω, γυναίκα μιλήσομε εντάξει. Να την έπαιρνα κι αυτή, όχι τώρα όμως, να την έπαιρνα πιο μετά. Συμφωνήσομε αναμεταξύ μας, μια ώρα να του το εξηγήσω είναι υποχρεωτικό να πάω, συμφωνήσομε τελικά οπωσδήποτε...»*

(ΟΙΚ-9):«...ένας έλεγε έτσι, συζήτηση επί συζητήσεων, αλλιώς ο άλλος, (...), ένα γνώμη ίδιο να καταλήξουμε, μιλά ο ένας τον άλλο, καταλήξουμε όπως, όπως ένα γνώμη...»

Αν και οι γνώμες των συζύγων δίστανται παραπάνω, επιλέγεται ένας συγκερασμός μεταξύ τους. Αυτό συμβαίνει διότι οι αποφάσεις αφορούν κοινές οικογενειακές υποθέσεις.

Ασυμφωνία των συζύγων

Συναντήσαμε όμως και περιπτώσεις μη ισότιμης συμμετοχής των δύο συζύγων στη λήψη των σχετικών αποφάσεων. Αντιπροσωπευτική είναι η παρακάτω πραγματικότητα μιας οικογένειας, όπου η μετανάστευση ταυτίστηκε ως επί το πλείστον με προσωπικές επιλογές.

(ΟΙΚ-7):«...δουλειά μου είναι (εν. η λήψη της όποιας απόφασης), γυναίκα μου σχέση δεν είχε, δουλειά δικό μου. (Όσον αφορά λοιπόν για τη) Γυναίκα μου τι λες τώρα, λόγος δεν του πέφτει κανένα, γυναίκα μου σκοπός είναι άλλος. Τι θα πει να έλεγε όχι, εγώ λες πάω, όχι δεν πρόκειται να έλεγε. Απόφαση τέτοιο την έπαιρνα εγώ, λεπτομέρειες τώρα ασφαλώς το συζητούμε, απόφαση πας (ή) δεν πας όμως (είναι δική μου)...»

Ως προς την άποψη της συζύγου:

«...εντελώς απροειδοποίητο μας το είπε, έτσι στα καλά του καθουμένου, απροειδοποίητο μας το είπε εντελώς. Ρωτάς εσύ γιατί, κουβέντα (δεν είπα), γιατί ρωτάς λέει. Απάντηση είναι αυτό, κάτι να πεις, απάντηση είναι δεδομένο. (Ήταν) Τελειωμένο (ζήτημα), άντρας μου να έλεγε κάτι, τελειωμένο. Ό, τι και να του έλεγα, από το ένα αυτί μπαίνει και από το άλλο έβγαινε, ό, τι και να του έλεγες...»

Μια μεταναστευτική απόφαση δεν αποτελεί ανέκαθεν πεδίο ενός συνολικού οικογενειακού προσανατολισμού. Οι αποφάσεις λαμβάνονται στην προκειμένη περίπτωση αποκλειστικά από τους άνδρες, ενώ ο ρόλος των γυναικών είναι μειωμένης ισχύς, περιοριζόμενος ίσως σε διαδικαστικής σημασίας θέματα, που ασφαλώς και δεν έχουν σχέση με την ουσία των τελικών επιλογών.

Ένα τέτοιο “σενάριο” καλύπτει μια ευρεία κατηγορία οικογενειών, όπου ακόμη κι αν διαπιστώνεται η παρουσία της συζύγου στις διαδικασίες λήψης μιας απόφασης, ο ρόλος του συζύγου εξακολουθεί να είναι σημαντικότερος. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά μιας μετανάστριας σήμερα, κατά την οποία υπήρξε μάλιστα συμφωνία στη βάση των οικογενειακών συζητήσεων:

(ΟΙΚ-2)«...Όχι να του αλλάξω γνώμη, καταλαβαίνω, εντάξει, καταλαβαίνω, γνώμη δεν του το άλλαξα. (...). Ξαναμιλήσεις βέβαια μετά, έτσι είπε αυτός, ξαναμιλήσεις να δούμε...»

Η συμμετοχή των συζύγων εντός των οικογενειακών διεργασιών είναι επομένως άνιση, όπως τουλάχιστον προκύπτει από την ερμηνεία των εμπειρικών δεδομένων. Ο οικογενειακός σχεδιασμός θεωρείται μεν κοινός, επηρεάζεται δε από ατομικούς παράγοντες, καθώς επίσης εξαρτάται και από μια σειρά φυλο-τυπικών χαρακτηριστικών των υποκειμένων.

Η ασυμφωνία μεταξύ των συζύγων μπορεί να οδηγήσει ακόμη και σε προστριβές εντός των οικογενειών. Σημειώνουμε ότι οι όποιες διαφωνίες αφορούν είτε αυτές καθαυτές τις αποφάσεις, είτε διαδικαστικά θέματα ως προς την εφαρμογή του εκάστοτε σχεδιασμού. Ένας μετανάστης επικεντρώνεται σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο, ενδεικτικό αυτού του τύπου των συμπεριφορών:

(ΟΙΚ-5)«... (ο μετανάστης αναφέρεται στη σύζυγο) έλεγε κάτι κουβέντες, την επαρετώ έτσι (εν. ότι την εγκαταλείπω), κάτι κουβέντες έλεγε. Με τα

καλά σου είσαι του λέω από τα νεύρα μου, γλώσσα μου βγάνεις και δεν τρέπεσαι λιγάκι τον άντρας σου, άλλη κουβέντα να μην ακούσω, μιλιά του είπα να μην ξαναμιλήσει από το στόμα του, σαν να μου φαίνεται δεν είμαστε καθόλου καλά τώρα στο τελευταία. (...). Όχι πως δε την αγαπώ, τσακωθούμε κάνα δυο, τρεις περιπτώσεις, όχι όμως δεν την αγαπώ...»

Η σύζυγος του μετανάστη είπε:

«...τίποτα δεν τον ενδιαφέρει εμάς (εν. εμείς δεν τον ενδιαφέρουμε καθόλου), αυτός (εν. τον ενδιαφέρει ο εαυτός του), εμάς σαν να μην υπάρχομε σαν μια πιθανότητα στο μυαλό του. Ένα κουβέντα θες να ξέρομε, τίποτα, στόμα του δεν το ανοίξει. Όχι μόνο αυτό, τελευταίο στιγμή να στο πει, νευριάζει από πάνω...»

Ανάλογα με την έκταση και/ή την ένταση των διενέξεων έχουμε επιμέρους διαβαθμίσεις μεταξύ των σχετικών περιπτώσεων. Αποτέλεσμα είναι η ανυπαρξία ενός ελάχιστου πλαισίου σύμπτωσης των δύο μερών του οικογενειακού συστήματος.

Όλες αυτές οι καταστάσεις εντός των οικογενειών αξιολογούνται υπό το πρίσμα της θεωρίας των συγκρούσεων. Στο πλαίσιο αυτής ακριβώς της θεώρησης, οποιοδήποτε οργανωτικό σχήμα οικογένειας αντικατοπτρίζεται στην ανισότητα μεταξύ των δύο φύλων. Σύμφωνα με μια τέτοια ερμηνεία, οι άντρες έχουν εφεύρει ένα δήθεν φυσικό καταμερισμό εργασίας, διαιωνίζοντας μέσω αυτού την κυριαρχία τους σε βάρος των γυναικών. Η οικογένεια καθίσταται βάσει της αντίληψης αυτής ως ο πυρήνας της συγκρουσιακής κυριαρχίας ανάμεσα στα φύλα (Smart, 1984). Ανατρέχοντας τώρα στην προβληματική της έρευνάς μας είναι δυνατόν να εξηγήσουμε γνωστές σε μας οικογενειακές συμπεριφορές, λαμβάνοντας προηγουμένως υπόψη τα πορίσματα του συγκρουσιακού μοντέλου. Ο ρόλος των γυναικών είναι εκ των πραγμάτων κατώτερος από τον αντίστοιχο των ανδρών, αναφερόμενοι στην περίπτωση των ενδο-οικογενειακών αλληλεπιδράσεων - συζητήσεων - "διαπραγματεύσεων". Παρατηρείται λοιπόν ένα είδος πατριαρχικής δομής στην οικογένεια, που συνεπάγεται τη μη ύπαρξη ισότιμων ρόλων μεταξύ των δύο φύλων.

Υπάρχουν ωστόσο και εξαιρέσεις, όπου ενεργοποιείται η σύζυγος, ενισχύοντας μάλιστα η ίδια προς την κατεύθυνση της μετανάστευσης. Ειπώθηκε χαρακτηριστικά ως προς αυτό:

(ΟΙΚ-11)«...όλοι δεν έκανε ίδιο πράγμα, αυτός δηλαδή γιατί, εγώ τον έβαλα, ποιοι έξυπνοι είναι ο άλλος, για πες μου;»

Υποθέτουμε ότι οι συμπεριφορές μεταξύ των δύο φύλων εντάσσονται ούτως ή άλλως σε ένα "ανοιχτό" κύκλωμα αλληλεπιδράσεων. Οποιαδήποτε πλευρά είναι δυνατόν να επηρεάσει την άλλη κατά την επικοινωνία εντός του οικογενειακού συστήματος, κάτι που εξαρτάται από την "ελαστικότητα" του (Herworth & Larsen, 1986, 23).

6.2. Συγκινησιακό κλίμα μεταξύ των μελών

Ανεξαρτήτως του ρόλου των συζύγων στη διαμόρφωση των μεταναστευτικών αποφάσεων, οι ενδο-οικογενειακές αλληλεπιδράσεις προσδιορίζονται από ιδιαίτερα ψυχο-κοινωνικά χαρακτηριστικά. Αναφερόμαστε κατά κύριο λόγο στο ψυχολογικό κλίμα, όπως αναπτύσσεται, καλλιεργείται και διακατέχει τόσο κάθε άτομο ξεχωριστά, όσο και την επικοινωνία μεταξύ των μελών του οικογενειακού συστήματος συνολικά. Και οι υποψήφιοι μετανάστες και τα υπόλοιπα μέλη των οικογενειών τους βιώνουν μια έντονη ψυχολογική πίεση στην παρούσα φάση, κυρίως λόγω της αίσθησης του αποχωρισμού μεταξύ τους. Δεδομένων μάλιστα των συνθηκών ανασφάλειας ως προς την έκβαση του μεταναστευτικού εγχειρήματος γίνεται λόγος για μια σειρά ψυχικών παραμέτρων, υπεύθυνων για την έλλειψη ενός συγκροτημένου οικογενειακού σχεδιασμού, την ύπαρξη συμπτωμάτων άγχους μεταξύ των μελών, καθώς και την ανάπτυξη ενός αρνητικού πλαισίου συμπεριφορών γενικότερα. Παρακάτω επιχειρείται η ερμηνεία του τρόπου εκδήλωσης τέτοιου είδους φαινομένων, καθώς εμφανίζονται με επιμέρους παραλλαγές σε όλες σχεδόν τις αλβανικές οικογένειες.

Εσωτερικές συγκρούσεις και ασυμφωνίες ‘κατακλύζουν’ και τους δύο συζύγους, ιδιαίτερα λόγω του ψυχολογικού αντίκτυπου των οικογενειακών-μεταναστευτικών αποφάσεων. Όσον αφορά τους υποψήφιους μετανάστες είναι πιο έντονη η ψυχολογική πίεση, καθώς επρόκειτο να εγκαταλείψουν άμεσα τον οικογενειακό πυρήνα.

(ΟΙΚ-3):«...έλα στο δικό μου ψυχολογία, νιώθουμε κάτι, κάτι σαν κακό, λες τώρα τέλειωσε, τέλειωσε παιδιά, τελείωσε, τελείωσε όλα, μυαλό είναι δυνατόν να το χωρέσει ένα τέτοιο σκέψη;»

Στην ίδια κατάσταση βρίσκονται και οι σύζυγοι των μεταναστών, που επρόκειτο να παραμείνουν στη χώρα προέλευσης.

(ΟΙΚ-5):«...(όσον αφορά την) ερώτηση, (αν λέω) ναι, (ή) όχι, σύζυγο τον αγαπάω, άρα λοιπόν απάντηση είναι αρνητικό, (...), (ως προς) το τι να κάνουμε ακριβώς, τελικό, ναι ή όχι, τελικό, όλα εξαρτάται ψυχολογικό, ψυχολογικό μας επηρέασε, επηρεάζεσαι ψυχολογικό, ψυχολογικό εξαρτάται συνήθως...»

Εντός ενός τέτοιου πλαισίου διαμορφώνονται αντιφατικές καταστάσεις, επηρεάζοντας αναλόγως την ισορροπία στο οικογενειακό σύστημα. Ακόμη πριν την έγκριση των οριστικών αποφάσεων έχουν αρχίσει να διαφαίνονται οι ψυχικές συνέπειες της ενδεχόμενης αποδιοργάνωσης των οικογενειακών σχέσεων.

Τονίζεται από τους μετανάστες ο ρόλος των ανήλικων ατόμων στην άμβλυνση των αμφιθυμικών καταστάσεων στις οικογένειες. Μια (μετανάστρια) μητέρα αναφέρεται στον τρόπο πρόσληψης από μέρους της των τότε αντιδράσεων του γιου της:

(ΟΙΚ-6)«...παιδιά σκέφτεσαι, σκεφτόμαστε (εν. σκεφτόμαστε να τους το λέγαμε), όχι αμέσως όμως, καταλαβαίνει, καταλάβαινε ό, τι του έλεγες, (...), είναι δυνατόν, δεν το παίρνομε, κοπέλι κλαίει ό, τι και να του πεις, μα παιδί μου του λες, άκουσε να σου πω κάτι, όχι, όχι, όχι, δεν το κάνομε καλά κοπέλια...»

Το ίδιο και ένας (μετανάστης) πατέρας, έθεσε ως εξής το πρόβλημα:

(ΟΙΚ-12)«...όλα το τακτοποίησες, τακτοποιούμε όλες το υποχρεώσεις, παιδιά όμως το σκέφτεσαι συνέχεια, (...), λες άντε να του πω, ώρα να του το πω, ας το για μετά ζαναλές, όπως το έβλεπες, έβλεπες παιδιά, τότε το ζανάβλεπες; Τι το θέλομε, ειλικρινά να με ρωτήσεις να σου πω, σκέφτομαι να κάτσω, παιδιά είναι αμαρτία, αμαρτία είναι.»

Κρίνοντας από αυτές τις απόψεις, η παρουσία των ανήλικων ατόμων λειτουργεί ανασταλτικά στη λήψη άμεσων αποφάσεων, επιτείνοντας τη σύγχυση μεταξύ των γονέων.

Προκειμένου να υπάρξει μια πιο ολοκληρωμένη θεώρηση των ενδο-οικογενειακών συμπεριφορών, παρακάτω αντιπαραβάλλουμε στις αντιλήψεις των γονέων τις γνώμες των παιδιών τους. Συγκεκριμένα, μας αναφέρθηκε:

(ΟΙΚ-10)«...πάω σιγά, σιγά από την κρεβατοκάμερα να το ακούσω τι έλεγε, κλειδωμένο είναι πόρτα, ακούω τι λένε ίσα, ίσα, (...), έλεγε ο πατέρας μου να την έπαιρνε (εν. τη μητέρα του), κάτι άλλο, ό, τι να πάει μόνο αυτός, αυτός ή η μάνα μου, όλα δεν το ακούσω δυνατά, αυτό νομίζω λέει. (...). Του λέω, μπαμπά να έρθω (εν. να πάω και εγώ μαζί), γιατί να κάτσω, κάτσε μου λέει, έρχεται η μητέρα σου να σε έπαιρνε, έτσι το λέει...»

Σύμφωνα με ένα άλλο παιδί,

(ΟΙΚ-6)«...του το έλεγα, εγώ ήθελα να με πάρουνε, ναι μου έλεγε, έλεγε ναι, μετά είπε όχι, όχι, όχι λέει...»

Οι αντιδράσεις των ανήλικων ατόμων απέναντι στο γεγονός της μετανάστευσης των γονέων τους είναι αρνητικές, ιδιαίτερα μάλιστα όταν καταλαβαίνουν ότι δεν πρόκειται να τους ακολουθήσουν.

Συνοψίζοντας, τόσο η αμφιβολία για την έκβαση της μεταναστευτικής διαδικασίας, όσο και η αβεβαιότητα για το τι θα συναντούσαν στη χώρας υποδοχής αποτελούν εμφανή στοιχεία στα λεγόμενα των υποκειμένων. Για έναν από τους τότε μετανάστες λοιπόν,

(ΟΙΚ-1)«...αλλιώς είναι με την λογική, ένα και ένα ίσον δύο, όλοι δεν πάνε; (εν. γιατί να μην πάω εγώ). Στο λεπτό όμως, (σε) δυο, τρία λεπτά (μετά), έχω ένα, ένα, δεν ξέρω, είμαι να σκάσω, ένα (εν. εγώ ένιωθα κάτι), δεν ξέρω (τι ήτανε αυτό που ένιωθα).»

Εξαιτίας του γεγονότος της απομάκρυνσης των συζύγων τους, οι γυναίκες των μεταναστών παρουσιάζονται εξίσου ανασφαλείς.

(ΟΙΚ-3)«Τι να γενούμε, άντρας μου (επρόκειτο να) λείπει, (αυτός θα) έλειπε, και μετά; Άλλο τότε και άλλο τώρα, τώρα τι να σου λέω, περάσανε όλα αυτά για μας, (...), (ως προς) τι αισθάνεσαι τότε, μέλλον είναι άγνωστο...»

Στις περιπτώσεις αυτές διακρίνεται μια αμηχανία μεταξύ των συζύγων και επιβεβαιώνεται ο επηρεασμός των αποφάσεων από αντιφατικούς παράγοντες. Μέσα από τις συμπεριφορές αυτές υποδηλώνεται μια αμφιταλάντευση σχετικά με το τι μέλει γενέσθαι για τις οικογένειες.

Ανεξάρτητα όμως από τις ψυχικές επιδράσεις της αίσθησης του αποχωρισμού, παράλληλα πιστοποιείται η αναγκαιότητα των όποιων επιλογών από τους μετανάστες. Πρόκειται για συνηθισμένες συμπεριφορές, κρίνοντας από τις ακόλουθες αναφορές:

(ΟΙΚ-4)«...συνειδησιακά είναι κάτι το σωστό, σωστό για όλους, σκέψη αυτό έχει ένα κόστος, απλό είναι να το λέει ο καθένας, σημασία έχει αποτέλεσμα. Αποτέλεσμα ποιο είναι, ή να δουλεύει η γυναίκα μου να ζήσομε, ένα λύση, ή, το παιδιά ήθελες να πάει(εν. ή τα παιδιά επρόκειτο να μεταναστεύσουν); Ή ένα ή το άλλο, ειλικρινά σου μιλάω, έτσι όπως μιλούμε τώρα, εσύ ποιο λύση να διαλέξεις;

Η σύζυγος ενός μετανάστη επιβεβαίωσε, λέγοντας,

(ΟΙΚ-9)«...όχι τουρισμός, τουρίστα, ανάγκη έχομε, λοιπόν να πάει, πήγαινε σαν όλους. Σπίτι μέσα δεν τον έβανε, ευκαιρία να τύχει, τίποτα άλλο, δρόμο (εν. επρόκειτο να μεταναστεύσει). (Από μια)

Συναισθηματικό άποψη όμως, ναι, εντάξει, δεν είναι ίδιο, την κοιλιά μας κοιτάζουμε πρώτα.»

Κατ' αυτόν τον τρόπο επιχειρείται μια αναστροφή του αρνητικού κλίματος μέσα στις οικογένειες από τα ίδια τα μέλη τους.

Είτε προκρίνεται η αναγκαιότητα της εκάστοτε απόφασης, είτε τονίζεται μια εξιδανικευμένη εικόνα για το μέλλον, προκειμένου να δικαιολογηθεί στη συνείδησή τους η σημασία των σχετικών επιλογών.

(ΟΙΚ-2):«...ένα παροιμία αλβανικό λέει καθαρά, άκουσέ με να στη μπω, ακριβώς τι λέει. Ένα νερό χωρίς να τρέχει, ε τέτοιο νερό δεν πίνεται, είναι δυνατό να το πιεις, λογικό είναι, νερό δεν έτρεχε. Τι συμβαίνει λοιπόν, εμείς, σύμφωνα με το παροιμία, ακριβώς το ίδιο δεν είναι (εν. αυτό δε συμβαίνει με μας, όπως ακριβώς λέει η) παροιμία.); (Σ') Εμάς δεν έτρεχε νερό, (καθώς) και διψάς, τίποτα (δεν είχαμε), (όπως) και πεινάς, όλα αυτά (αναφέρεται στις συνθήκες ζωής γενικότερα). Όλη ιστορία γίνεται γι' αυτό (αναφέρεται στο γεγονός της μετανάστευσης), (έτσι ώστε να) έτρεξε νερό να το πιούμε, κατάλαβες ποιο είναι όλη υπόθεση; Πρώτα να κλαις, περάσαμε διάφορα, αύριο όμως, μεθαύριο, ευτυχώς να λες, πρώτα κακά, περνά ό, τι περνάς, τώρα είναι καλά...»

Ενισχύεται έτσι η ψυχική ισορροπία μεταξύ των ατόμων, καθώς κατανοείται η κρισιμότητα των καταστάσεων για τις οικογένειες. Αν και ο ψυχολογικός παράγοντας παραμένει πάντοτε ισχυρός, ορθότερο είναι να μιλήσουμε για μια αλληλεπίδραση συναισθηματικών και ορθολογικών παραμέτρων.

6.3. Ρόλος των συγγενικών-μεταναστευτικών δικτύων

Οι διεργασίες στο οικογενειακό σύστημα δεν παραμένουν πάντοτε ανεξάρτητες από τις επιδράσεις άλλων συστημάτων. Συστήματα με άμεση πρόσβαση στις οικογένειες των Αλβανών είναι σε θέση είτε να επηρεάσουν, είτε να τροποποιήσουν, είτε και να κατευθύνουν ακόμη τις στάσεις των μελών τους. Αναφερόμαστε συγκεκριμένα στην παρουσία των συγγενικών και μεταναστευτικών δικτύων, αναφορικά με το ρόλο τους στη λήψη των αποφάσεων για τον προσανατολισμό τόσο των μεταναστών, όσο και των οικογενειών τους. Η διάδραση αυτή δεν αποκλείεται να έχει αμφίδρομο χαρακτήρα, όταν μια υποψήφια μεταναστευτική οικογένεια απευθύνεται σε συγγενικά και κάθε άλλου είδους υποστηρικτικά δίκτυα. Ούτως ή άλλως πρόκειται για μια αλληλεπιδραστική διαδικασία, όπου κάθε μέρος ασκεί επιρροές στο άλλο. Σε σχέση λοιπόν με τις λειτουργίες αυτών των δικτύων τίθενται μια σειρά από ζητούμενα. Που έγκειται δηλαδή η παρέμβαση του στενού συγγενικού περιβάλλοντος; Επηρεάζονται οι διεργασίες στο οικογενειακό πλαίσιο από μια τέτοιας μορφής αλληλόδραση; Ποιος είναι εν τέλει ο χαρακτήρας αυτού του είδους της επικοινωνίας, από που εμφορείται και που καταλήγει; Μέσα από την απάντηση αυτών και άλλων παρεμφερών ερωτημάτων προκύπτουν επιπλέον στοιχεία για την οργάνωση των αλβανικών οικογενειών.

Μεταναστευτικά κοινωνικά δίκτυα

Μέλη συγγενικών οικογενειών ή άλλων ενδεχομένως δικτύων, όπου έχουν μετακινηθεί προηγουμένως στη χώρα υποδοχής, μεταφέρουν τόσο τις εμπειρίες τους, όσο και άλλες πληροφορίες από το μεταναστευτικό περιβάλλον στους υποψήφιους μετανάστες (Campani, 1997). Η έννοια της συμβολής των μεταναστευτικών δικτύων αποτυπώνεται στην παρακάτω αναφορά.

(ΟΙΚ-4):«...ρωτάς άλλους Αλβανούς, Αλβανό μετανάστες πριν από μας, κάτι να σου πει παραπάνω, ακούσομε κανένα άλλο γνώμη επιπλέον, (από κάποιον) Αλβανό μετανάστη πριν (από μας). Τι να ρωτάς, πως είναι ζωή, δουλειές πως πάει, πως να βουλευτείς, όλα (τα) σχετικά (με) αυτό. Μη μπας στραβός(ς), ρωτάς να είμαι πιο εντάξει, (αν) σου έλεγε δεν είναι καλό, ε δεν είναι, τι να πας εσύ μετά (να κάνεις). Πιο πολλοί δουλεύ(γ)ανε, δούλευε να βγάλει μια δραχμή, δουλειά είναι έτσι. Όταν είναι (να) πηγαίνομε (εμείς), (εμείς ρωτήσαμε) τον αδερφός μου, κάτω είναι αυτός πολύ καιρός. Άμα πας κάτω μου είπε, μην αγχώνεσαι (ως προ) τίποτα, έτοιμο δουλειά να σου βρει, έχομε ένα άνεση, αδερφός σου είναι...»

Για την εξασφάλιση όσο το δυνατόν ευνοϊκότερων προϋποθέσεων εγκατάστασης στη χώρα υποδοχής, οι υποψήφιοι μετανάστες συμβουλευούνται πρόσωπα, όπου έχουν αποκτήσει την ανάλογη εμπειρία. Πρόκειται για άλλους μετανάστες στην Ελλάδα, συγγενικά ή μη πρόσωπα, που καλούνται να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των συμπατριωτών τους.

Η θετική εντύπωση περί της συμβολής των μεταναστευτικών δικτύων παραπάνω δεν ισχύει το ίδιο και για τις παρεχόμενες πληροφορίες τους, όπου είναι δυνατόν να αποπροσανατολίσουν μάλιστα τις οικογένειες, όταν δεν ελέγχεται η εγκυρότητά τους. Ένα από τα πρόσωπα αυτά, ο Χ., αποδίδοντας ιδιαίτερη σημασία στις γνώμες προηγούμενων μεταναστών, τόνισε:

(ΟΙΚ-11)«...σίγουρο δεν υπάρχει, τρόπος είναι όμως να σιγουρεύεσαι, αλλιώς, δώρων άδωρον. (Αν σε) Συμφέρει να πας, δεν το συζητάς, κατευθεία τρέχομε από αύριο αμέσως. Ό(χι) να (λες) πάω σήμερα, αύριο έλεγα άλλο, (τη μια να λες) ναι, (την άλλη να λες) όχι, ίδιο βιολί από την αρχή. Να μου πεις, φταίω εγώ; Όχι. Άλλο, φταίει άλλο. Ό, τι θέλουνε σου

λέγανε αυτοί, εγώ όποιο και να ρωτάς, ευχαρίστως στο απαντήσει την ερώτηση, αλλά ντ' άλλων όμως, (το) μυαλό σου κολλά (έτσι)...»

Μια τέτοια εξέλιξη ασφαλώς και επηρεάζει με τον ένα ή το άλλον τρόπο τις σκέψεις, τις κρίσεις και, τελικώς, τις αποφάσεις στο πλαίσιο κάθε αλβανικής οικογένειας.

Η διαφορούμενη εικόνα για την επικρατούσα κατάσταση στην χώρα υποδοχής, όπως μεταφέρεται από τους εγκατεστημένους εκεί μετανάστες, εκτός του ότι αμβλύνει την ανασφάλεια στις οικογένειες είναι πιθανόν να δημιουργήσει ακόμη και εσφαλμένες εντυπώσεις στα μέλη τους για τις συνθήκες παραμονής στην Ελλάδα.

(ΟΙΚ-7):«...στο ζυγαριά έμπαινε όλα μέσα, έλα όμως να το ζυγίσεις, καλά είναι έλεγε ο ένας, ο άλλος (σου έλεγε) να μη μπας, ποιο να πιστέψω. (Τον) Ίδιο άνθρωπος (να) ρωτάς, μπερδεμένο στο μιλούσε, υπεύθυνο γνώμη, που ήτανε όμως. Μετά που πας, καλά τότε, μάτια σου έβλεπε τελείως διαφορετικό, όχι όπως στο λέγανε, καλά, σιγά να μην είναι ίδιο, (...), καλά, μάτια δεν είχε να σε κατατοπίσει όσο πιο γίνεται σωστό;»

Αν και αναγνωρίζεται δηλαδή ο ρόλος των δικτύων ενημέρωσης, ταυτόχρονα εκφράζονται αμφιβολίες ως προς την ‘‘αντικειμενικότητα’’ τους. Πώς αλλιώς είναι δυνατόν να ερμηνεύσουμε το γεγονός, ο ίδιος πληροφοριοδότης να παρέχει την ίδια στιγμή αντιφατικά στοιχεία;

Συγγενικά οικογενειακά δίκτυα

Η εμπλοκή των συγγενών αφενός κυμαίνεται σε ανομοιογενή επίπεδα και αφετέρου συνίσταται σε διαφοροποιημένες κατευθύνσεις ανάλογα με την περίπτωση

Το συγγενικό περιβάλλον φαίνεται καταρχήν αντίθετα διακείμενο στη μετανάστευση μελών των οικογενειών. Κάτι τέτοιο επιβεβαιώνεται από τους τότε μετανάστες, ένας από τους οποίους μας είπε:

(ΟΙΚ-3)«...άκουσε να δεις εσύ τον αδερφός μου, όσο λεφτά και να είναι, ποτέ του (δεν θα μετανάστευε), δεν τον ένοιαζε. Καλά είναι (έλεγε), άλλοι, ούτε αυτά (εν. άλλοι ήταν σε χειρότερη μοίρα), το πολλά, πολλά είναι περιττό, περιττό τι το θες μου έλεγε. Όποιος δεν είναι ευχαριστημένος με το λίγο, ήθελες να είναι μετά με τα πολλά, όχι βέβαια, λοιπόν;»

Οι μετανάστες εξηγούν ακολούθως τους λόγους τέτοιου είδους αντιδράσεων παραπάνω.

(ΟΙΚ-9):«...ρωτάς βέβαια πρώτο, πρώτο κάνομε οπωσδήποτε ένα νύξη, κοιτάζτε να δείτε, είπα τέλος πάντων ό, τι είπαμε, τι ήθελες να σου πει; Εμά, τι άλλο (εκτός από μια αρνητική γνώμη), πατέρας σου είναι, κοπέλια έχω (έτσι ώστε να τους καταλάβω), δικό τους πόνος έχει αυτοί...»

Σύμφωνα με τις παραπάνω αναφορές, το ενδεχόμενο αποδιοργάνωσης των οικογενειών, παράλληλα με τους μετανάστες απασχολεί και τους στενούς τους συγγενείς. Στη βάση αυτή ερμηνεύεται η αντίθεση των τελευταίων στην απομάκρυνση οικείων προσώπων από το συγγενικό πλαίσιο.

Οι μετανάστες δεν παραδέχονται ωστόσο σε όλες τις περιπτώσεις τον επηρεασμό τους από τα συγγενικά πρόσωπα. Μια πιο ‘‘ψύχραιμη’’ εκτίμηση των δεδομένων μας προσδίδει όμως ένα άλλο νόημα στα λεγόμενά τους.

(ΟΙΚ-5):«...(αναφέρεται στις σκέψεις των γονέων, όταν επρόκειτο ακριβώς να μεταναστεύσει) σου λέει αυτός δε ξανάρχεται, όλοι πάνε, δεν ξανάρχεται μετά, πρώτα λένε ναι, έρχεται, έρχεται, πότε να με ξαναδούμε ύστερα. Σε παρακαλώ, πατέρα να ξανάρθω (εν. έτσι του έλεγε), του το πα, του το ξανάπα, (...), αλλιώς βλέπουνε τα πράγματα αυτοί, (και με) άλλο μάτι εγώ. Ότι επήγα, επήγα, λες να, δηλαδή, είπαμε, αλλά, να του εξηγώ όμως...»

Η ύπαρξη διαφοροποιημένων απόψεων μεταξύ των μελών της συγγενικής-οικογενειακής ομάδας, απόρροια ενός διαφορετικού τρόπου αντίληψης της πραγματικότητας από μέρους τους, αναγκάζει ειδικότερα τους υποψήφιους μετανάστες, τουλάχιστον να προβληματιστούν για τις τελικές αποφάσεις.

Ένας περιορισμένος αριθμός υποκειμένων δήλωσε εξαρχής τον επηρεασμό του από τις επιδράσεις του συγγενικού δικτύου. Σε μια τέτοια περίπτωση εκφράζονται γενικώς θετικές κρίσεις για την έννοια της συγγένειας, καθώς η σύμπτωση απόψεων εκλαμβάνεται ως ενισχυτική των προθέσεων των μεταναστών.

Μας αναφέρθηκε συγκεκριμένα:

(ΟΙΚ-2)«...(αναφέρεται στα λόγια των γονέων) *καλά το κάνετε, πάρα πολύ καλά, εσείς να περνά(τε) πιο καλά. Εμείς το ψωμιά μας τελείωσε, φάγαμε ό, τι φάγαμε, εσείς να δούμε, τώρα είναι η σειρά σας, να δούμε εσείς (τι θα κάνετε). Τουλάχιστο έχετε ένα καλό ζωή, ζωή σας να το πετύχετε, ίδιο ευτυχία (θα) είναι (και) για μας...*»

Σε άλλη οικογένεια,

(ΟΙΚ-6)«...*αδερφή μου έκλαιγε, έκλαιγε συγκινημένο, χαράς στο κουράγιο σας είπε, όχι σαν αυτούς, ποτέ να ξυπνά (εν. που δεν επρόκειτο να μεταναστεύσουν)...*»

Η ενθάρρυνση της μετανάστευσης από την πλευρά των συγγενών έχει συνήθως μια συγκεκριμένη λογική. Οι συγγενείς πιστεύουν ότι έτσι επιτυγχάνεται η υλοποίηση μιας σειράς οικογενειακών υποχρεώσεων, αμφίβολο αν θα συνέβαινε κάτι τέτοιο υπό άλλες συνθήκες. Ένα τέτοιο επιχείρημα χρησιμοποιήθηκε προηγουμένως αντίστροφα για την τεκμηρίωση των αρνητικών επιπτώσεων της αποδιοργάνωσης.

Οι συγγενείς λειτουργούν ούτως ή άλλως ως υποστηρικτικά δίκτυα για τις οικογένειες των μεταναστών είτε συμφωνούν, είτε διαφωνούν με τις αποφάσεις τους. Όπως τονίζεται μάλιστα με άμεσο ή έμμεσο τρόπο, ο ρόλος των συγγενών έγκειται κατά βάση σε ψυχολογικό επίπεδο.

(ΟΙΚ-8):«...*κουμάντο στο οικογένεια έκανες εσύ, εσύ και όχι κανένας άλλος, άλλος δεν έχει κανένας λόγο, (...), είτε είναι όμως πατέρας σου, (είτε) όποιος άλλος γνωστό, συγγενής τέλος πάντων, γνώμη του το θες βεβαιότητα, βεβαίως το θέλομε. Ό, τι και να σου πει, συμπαράσταση ψυχικό, ψυχολογικό μετράει σίγουρο, ακούσει τι θέλομε, θέλει το καλό μας οπωσδήποτε, ε ναι, τι, (...), παράπονο δεν είχα, προς Θεού, προς Θεού, κανένα, ό, τι του περνά το έκανε, στέκεται από μπροστά (εν. σου συμπαραστέκεται ενεργά), άλλο τώρα αυτοί, δεν μπορούσε, δεν μπορούσε θα πει άλλο, άλλο (σημαίνει ότι) δεν ήθελε...*»

Ακόμη κι όταν απουσιάζει η πρακτική συμβολή των συγγενικών δικτύων, κάτι τέτοιο δεν γίνεται σκόπιμα, συνεπώς δεν παρεξηγείται από τους μετανάστες. Είτε στη μία, είτε την άλλη περίπτωση τονίζεται ωστόσο ο ψυχολογικός χαρακτήρας της παρουσίας τους.

Ανεξαρτήτως της στάσης του συγγενικού πλαισίου σε μια σειρά ζητημάτων για τις οικογένειες, οι μετανάστες επεκτείνονται περαιτέρω στη έννοια αυτών καθ αυτών των οικογενειακών-συγγενικών δεσμών. Βάσει ποιου πλαισίου εννοείται λοιπόν ο χαρακτήρας των σχέσεων αυτών;

(ΟΙΚ-4):«...*οικογένεια είναι κάτι, να το πούμε, σαν ένα, κάτι σαν ένα νόμος ηθικής, οικογένεια είναι πρώτο, πρώτο οικογένεια, όλα άλλα μετά. Οικογενειακό σχέση, σχέσεις σαν οικογένεια, έχομε ένα πατέρας, μάνα σου, κοπέλια σου όλο, αδέρφια μας όλοι, παιδιά του, σταματάω, κάτι τέτοιο (εν. πρόκειται για μια οικογενειακή-συγγενική σχέση), σαν (να*

*υπάρχει) ένα αίμα, (...), αίμα είναι αίμα, ανάγκη έχω, νιώθω ένα αγάπη,
σημασία δεν είχε, είσαι αλλού, σημασία είναι το τι υπάρχει μεταξύ μας...»*

Από την παραπάνω και άλλες σχετικές διατυπώσεις γίνεται αντιληπτή η έννοια της συγγένειας στην αλβανική κοινωνία γενικότερα και την οικογενειακή οργάνωση ειδικότερα.

6.4. Μεταναστευτική στρατηγική των οικογενειών

Ανεξαρτήτως των αρχικών σκέψεων, προθέσεων και σχεδιασμών, οι τελικές αποφάσεις των οικογενειών διαφοροποιούνται είτε σε επιμέρους πτυχές τους, είτε συνολικά. Αναφερόμαστε στην προκειμένη περίπτωση στις οικογένειες, όπου δεν πραγματοποιείται απευθείας η μετακίνηση των μελών τους. Είτε πρόκειται για ηθελημένη επιλογή, είτε όχι, εμάς μας ενδιαφέρει να ερμηνεύσουμε τους λόγους της μη ενιαίας οικογενειακής μετανάστευσης. Επιχειρείται έτσι ένα βήμα για την κατανόηση της συσχέτισης μεταξύ μεταναστευτικής στρατηγικής και οικογενειακού προσανατολισμού των Αλβανών στην παρούσα φάση. Υπενθυμίζουμε ότι ο πρώτος όρος έχει την έννοια ενός ευρύτερου προγραμματισμού, ενώ ο δεύτερος αφορά κάθε στάδιο της μεταναστευτικής διαδικασίας ξεχωριστά. Ο μεταναστευτικός προσανατολισμός αποτελεί με βάση το σκεπτικό αυτό μέρος της οικογενειακής στρατηγικής.

Διαφορετική διαφαίνεται για παράδειγμα η μεταναστευτική πραγματικότητα για μια οικογένεια, όπου αν και σχεδιάζεται η εγκατάστασή της στη χώρα υποδοχής, εξαιτίας μιας σειράς λόγων δεν επιτυγχάνεται αμέσως αυτός ο στόχος, συγκρίνοντας με μια άλλη οικογένεια με παρόμοια τύχη ως προς τη σειρά μετακίνησης των μελών της, όπου διαπιστώνεται όμως εκ των προτέρων μια τάση μη μόνιμης παραμονής της στην Ελλάδα. Και στη μία και την άλλη περίπτωση επιδιώκεται καταρχήν ο ίδιος στόχος: η ταυτόχρονη μετανάστευση των μελών των οικογενειών. Η διαφοροποίηση έγκειται στον τελικό τους προορισμό: στη μία περίπτωση είναι η χώρα υποδοχής, ενώ την άλλη η χώρα προέλευσης. Μέσα από την περίπτωση αυτή προκαταλαμβάνουμε για την πολυπλοκότητα των μεταναστευτικών-οικογενειακών επιλογών. Στο επίκεντρο της σχετικής συζήτησης τίθεται ένας γενικότερος προβληματισμός, αναφορικά με την έννοια του βραχυπρόθεσμου, μεσοπρόθεσμου και μακροπρόθεσμου προσανατολισμού των αλβανικών οικογενειών. Καταλαβαίνει κανείς ότι βρισκόμαστε σε ένα αφηρητικό σημείο διαμόρφωσης ανόμοιων οικογενειακών ιστορικών.

Προκειμένου να αξιολογηθούν οι παράγοντες καθορισμού του κάθε τύπου μετανάστευσης, αρχικώς θα μας απασχολήσει η σειρά μετανάστευσης των μελών των οικογενειών. Όπως γίνεται κατανοητό από τις έως τώρα αναφορές, πιο συνηθισμένο φαινόμενο είναι αυτό της μετακίνησης του συζύγου-πατέρα, παραμένοντας τα υπόλοιπα άτομα στη χώρα προέλευσης. Υπάρχουν όμως και οικογένειες, όπου μεταναστεύουν την ίδια περίοδο τόσο ο σύζυγος, όσο και η σύζυγος. Και στη μία και την άλλη περίπτωση τα ανήλικα μέλη δε μετακινούνται σε πρώτη φάση. Από την άλλη, η από κοινού μετανάστευση των συζύγων εμφανίζεται σε χαμηλότερη συχνότητα, συγκρίνοντάς την με το διαδεδομένο γεγονός της μετακίνησης του ενός συζύγου. Επαναλαμβάνουμε ότι η οποιαδήποτε μεταναστευτική επιλογή δεν εξαρτάται τόσο από τις προθέσεις των μελών των οικογενειών, όσο από εξωγενείς κυρίως παραμέτρους, τις οποίες θα αναλύσουμε αμέσως πιο κάτω. Επηρεάζει λοιπόν ο προσανατολισμός των Αλβανών τον τύπο μετακίνησής τους, συμβαίνει το αντίθετο ή και τα δύο; Απαντώντας ένα τέτοιο ερώτημα για όλες τις οικογένειες είναι δυνατόν να οδηγηθούμε σε επαρκή συμπεράσματα περί της μεταναστευτικής τους στρατηγικής συνολικά.

Έχουμε λοιπόν οικογένειες, όπου δεν αποσκοπούν σε μια μόνιμη παραμονή στην Ελλάδα, συνεπώς δεν τίθεται θέμα απευθείας μετακίνησης των μελών τους προς αυτήν. Σχολιάζοντας σήμερα αυτού του είδους τις επιλογές μια μετανάστρια, η οποία δεν ακολούθησε τότε τον άντρα της, τονίζει:

(ΟΙΚ-3)«...σκοπός (είναι να) έστελνε λεφτά, διάστημα δηλαδή περιορισμένο, σαν μετανάστης δούλεψουνε, (...). Ξανάρχεται σχεδόν

κατευθείαν, λόγος ποιος είναι δηλαδή εγώ, κατευθείαν σχεδόν ξανάρχεται, (...), πήγαινε, έλα ήθελες να κάνομε, άντρας μου να ερχότανε μια και καλή να τελειώσει ιστορία, τι να κάνομε όλοι πήγαινε, έλα...»

Σύμφωνα με όσους μετανάστευσαν εκείνη την περίοδο,

(ΟΙΚ-5):«...άλλο μετά έκατσε μια ζωή, τότε εγώ έλεγα, δουλέψω έτσι ένα, δυο χρόνια, όσο (χρόνος και) να χρειαστεί, πίσω πάλι μετά. (...). Να πας όλοι (εν. εάν επρόκειτο να εγκατασταθούμε όλοι), (αυτό) δεν είναι (το) ίδιο (πράγμα), όλοι είναι αλλιώς. Αν είναι μόνιμο (εν. εάν είναι να εγκατασταθούμε μόνιμα), τότε παίρνεις κοπέλια, όλοι είμαστε οικογενειακώς...»

Οι παραπάνω αναφορές αποσαφηνίζουν τον τρόπο σκέψης της πλειοψηφίας σχεδόν των αλβανικών μεταναστευτικών οικογενειών. Εφόσον η μετανάστευση οποιουδήποτε ατόμου εντάσσεται σε ένα σχεδιασμό, αποβλέποντας στην παροδική εγκατάστασή του στη χώρα υποδοχής, έτσι ώστε να εξυπηρετηθούν συγκεκριμένες οικογενειακές απαιτήσεις, τότε δεν έχει νόημα η μετακίνηση των υπόλοιπων μελών. Συμφωνούν ως προς αυτό τα αποτελέσματα της έρευνας με αντίστοιχες εργασίες, όπου παρουσιάζουν τους μετανάστες να εγκαταλείπουν τη χώρα τους για να εργαστούν σε μια άλλη χώρα, προκειμένου να αποκτήσουν χρήματα και να επιστρέψουν εν συνεχεία πίσω με ένα υψηλότερο εισόδημα για την οικογένεια (Moskos, 1989, 9-10). Επιβεβαιώνεται εν προκειμένω ο προσωρινός χαρακτήρας της μετανάστευσης, όπως τουλάχιστον προσδιορίζεται στο αρχικό στάδιο διεξαγωγής της.

Άλλες οικογένειες αποβλέπουν σε μια προσωρινή διαβίωση στη χώρα υποδοχής είτε υφίσταται ενδεχόμενο οικογενειακής συνένωσης, είτε όχι. Σύμφωνα με την πρώτη περίπτωση, εφόσον συντρέξουν οι απαιτούμενες προϋποθέσεις, οι μετανάστες υπολογίζουν να κατεβάσουν και την υπόλοιπη οικογένεια. Κάτι τέτοιο προκύπτει με έμμεσο τρόπο από τα συμφραζόμενα στο λόγο των υποκειμένων.

(ΟΙΚ-4):«...άριστο είσαι από άποψη υγείας, δουλέψω όσο δουλέψω, οργανισμό από υγεία έχω δυνατό. (Αν με) Κρατά(νε) τα πόδια μου στέρεο, έχομε συμπληρώσει ένα ποσό χρηματικό, κάτσομε όσο κάτσομε, πετυχημένο να πήγαινες, προϋπόθεση (όμως είναι να) έπιανε χέρια σου ακόμη. Αποφασίσαμε τότε να πάμε ύστερα να ζήσομε μόνιμό μας ζωή, ούτως ή άλλως όσο και να είναι μεγάλωνε κοπέλια μας, εν τω μεταξύ λοιπόν εμείς είσαι έτοιμο να το έπαιρνες...»

(ΟΙΚ-9):«...μπρος τα πίσω κάνομε οπωσδήποτε (εν. επρόκειτο να επιστρέψουμε), πατρίδα σου είναι κάτι σημαντικό, τελείωνε επιτέλους (η) δυστυχία (για τον) αλβανικός λαός, παρακαλώ έρχεται ένα τέτοιο μέρα, μέρα λυτρωτικό για όλους μας, μπρος τα πίσω είσαι βέβαιος. (...), ήθελα όμως να το κατεβάσω, στιγμή επιστρέψομε δεν το ήξερες, περάσομε ένα διάστημα έτσι τουλάχιστο. Τουλάχιστον είσαι οικογενειακώς, κατάλαβες τι θέλω να πω, οικογενειακώς σαν οικογένεια...»

Ακόμη κι όταν δεν αποκλείεται το ενδεχόμενο οικογενειακής μετακίνησης στην Ελλάδα, απώτερος σκοπός είναι η μόνιμη επάνοδος των μεταναστευτικών οικογενειών στην Αλβανία. Τέτοιες οικογένειες καλύπτουν ένα μειωμένο αριθμό περιπτώσεων σε σχέση με την αμέσως προηγούμενη κατηγορία.

Ακόμη πιο περιορισμένος εμφανίζεται ο αριθμός των μεταναστών, που εξετάζουν την πιθανότητα μιας μόνιμης οικογενειακής εγκατάστασης στην Ελλάδα. Ένας από αυτούς τους Αλβανούς, όπου μετανάστευσε μάλιστα με τα της συζύγου του, αναφέρεται στο σκεπτικό μιας τέτοιας απόφασης, λέγοντας:

(ΟΙΚ-10)«Αλβανία περνάς κάτι σαν πόλεμος, πόλεμος όμως ψυχολογικό, ψυχολογικά έσπασε την ψυχολογία σου, (...), αλυσίδες είμαστε δεμένο, δεμένο όλο μας το σώμα, σώμα είναι πληγωμένο, (...), δικαίωμα δεν είχες σαν ζωή, ζωή είναι αυταρχικό, αυταρχικό κανονίζουνε άλλοι για σένα. (...), αντίο σε όλα, όλους λες αντίο, αντίο είναι οριστικό, (...), ψάχνεις οπωσδήποτε ένα νέο ζωή, όποια χώρα να είναι αυτό, μόνιμο για την οικογένειά σου, εκεί να κάτσομε, ζωή όμως όχι σαν δικό μας...»

Απόψεις σαν τις παραπάνω αντικατοπτρίζουν τις αρνητικές συνθήκες ζωής στη χώρα προέλευσης, ως αποτέλεσμα των οποίων αξιολογείται η οριστική απομάκρυνση των οικογενειών. Μια τέτοια περίπτωση ανταποκρίνεται θα λέγαμε στη μελλοντική πραγματικότητα των οικογενειών, καθώς είναι πλέον εγκατεστημένες με τον ένα ή τον άλλο τρόπο στη χώρα μας, επιδιώκοντας μια όσο το δυνατόν μονιμότερη παραμονή.

Από τις έως τώρα αναλύσεις προκύπτει το εξής ερώτημα, όσον αφορά τον οικογενειακό προσανατολισμό των μεταναστών. Εντάζει δηλαδή με εκείνες τις οικογένειες, όπου δεν ενδιαφέρονται για την ταυτόχρονη μετακίνηση των μελών τους. Στις περιπτώσεις ύπαρξης ενός τέτοιου ενδεχόμενου, γιατί δεν πραγματοποιείται κατά ενιαίο τρόπο η οικογενειακή μετανάστευση; Ούτως ή άλλως δεν επρόκειτο να είναι προς το συμφέρον των ίδιων των μεταναστών, καθώς και των οικογενειών τους; Η απάντηση ασφαλώς και θα ήταν καταφατική, κυρίως αν δεν γνωρίζαμε την ταυτότητα των Αλβανών, ως ανθρώπων που δεν αφήνουν τίποτα στην τύχη του. Αναφερόμαστε επομένως σε συγκεκριμένους λόγους, οι οποίοι επενεργούν, οδηγώντας τις οικογένειες στην εκάστοτε μεταναστευτική διαδρομή. Σημειώνουμε ότι πρόκειται για μια "διαπλοκή" παραγόντων, που επηρεάζουν την οικογενειακή στρατηγική των μεταναστών.

Συνδυάζοντας ένα φάσμα οικονομικών παραμέτρων αντιλαμβανόμαστε τον αρνητικό ρόλο τους στη μετανάστευση όλων των μελών των αλβανικών οικογενειών. Οι οικονομικοί παράγοντες καλύπτονται από ένα ευρύ πλαίσιο αναφορών, γι' αυτό και συνοψίζουμε παρακάτω τις πιο ευδιάκριτες περιπτώσεις.

(ΟΙΚ-4):«... (από την) οικονομικό σου άνεση (εξαρτάται), (από) άλλο τι (δηλαδή να) εξαρτάται, (από την) άνεσή (μας να) διαθέσομε κάτι. Μια βαλίτσα κρατώ να πάω, όλα σου ρούχα, όλο κι όλο μια βαλίτσα, (...), ενοίκιο είχε ακριβό, (μέσα σε) δωμάτιο έχω να μπούμε σαν άνθρωπος, ακριβό είχε ενοίκιο. Κοιμάσαι με άλλους, (μέσα σε) ένα σαν υποστέγο, άλλους έξε είμαστε. Σου λέει άνεση, ούτε να πλυθείς δεν είχαμε καλά, καλά, άνεση είναι αυτό; (...). Οικογένεια το έπαιρνα, όχι, έπαιρνες την οικογένεια; Όλα ήτανε προβληματικό, γυναίκα μου αποκλείεται, τέλος, παιδιά μου αποκλείεται, προβληματικό κατάσταση όλο. Εγκατασταθούμε σαν οικογένεια, διαθέσομε όσο χρειάζεται, τότε γίνεται βέβαια, έπαιρνα όποιος ήθελε, οικογένεια χρειάζεται νορμάλ...»

(ΟΙΚ-5):«... διακόσες χιλιάδες έκανε ένα Βίτζα, εννοείται λαθραίο πας, Βίτζα λογάρισε τεσσάρων ατόμων εμείς. Αν είναι να έχεις τόσο χρήματα, ρωτάω, καλά δεν είμαστε όπου είμαστε; Όμως δεν έχεις τόσα παραπάνω, απαντώ, παραπάνω άλλο όμως δεν είχες. Ένα Βίτζα όλο κι όλο, περίπτωση τώρα άλλος (εν. δεν υπάρχει περίπτωση για άλλο), όλο κι όλο ένα Βίτζα...»

Συνήθως είναι το κόστος μεταφοράς, μετακίνησης και εγκατάστασης στη χώρα υποδοχής, βάσει των οποίων επηρεάζεται αρνητικά η παράλληλη μετακίνηση. Εξαρτάται δηλαδή η βιωσιμότητα της οικογενειακής μετανάστευσης από τις οικονομικές προϋποθέσεις επίτευξής της.

Μια ακόμη παράμετρος με προεκτάσεις στον προσανατολισμό των αλβανικών οικογενειών αφορά τις νομικές ρήτηρες μετανάστευσης. Βασική προϋπόθεση έλευσης, εγκατάστασης και παραμονής των μελών της οικογένειας ενός αλλοδαπού στη χώρα υποδοχής αποτελεί η έγκριση της άδειας παραμονής του τελευταίου, εφόσον έχει συμπληρώσει πέντε συνολικά έτη συνεχόμενης νόμιμης παρουσίας στην Ελλάδα. Αξίζει να σημειωθεί πως τέτοιου είδους ρυθμίσεις συνετέλεσαν στη διαμόρφωση των αποφάσεων των μεταναστών.

(ΟΙΚ-3):«...νόμος είναι απαγορευτικό, απαγορεύεται, απαγορευτικό σύμφωνα με το νόμος, (...), εγώ έλεγε να είμαι αλλού, άκουσον, άκουσον δηλαδή, αλλού να είναι οικογένεια μου. (...), αναγκάζεσαι είσαι νόμιμο, νόμιμο είναι απαγορεύεται, απαγορεύεται την οικογένεια. Σαν να μην είχες οικογένεια, οικογένεια δεν υπολογίζεται, υπολογίζεται εσύ και κανέναν άλλος, (...). Νόμος είναι νόμος, θέλομε δε θέλομε, νόμος είναι νόμος...»

(ΟΙΚ-2):«...δεν έπαιρνες Βίζα από προξενείο, πρόξενος δέκα Βίζες όλους, όλους, όλους, δηλαδή νόμιμο Βίζας, (...), περίπτωση πλαστό διαβατήριο βεβαίως ναι, όχι σύμφωνα με νόμιμο διαδικασία, διακινδυνεύεις να πας έτσι όμως;»

Αμφισβητείται λοιπόν το δικαίωμα μιας κοινής οικογενειακής συμβίωσης στη χώρα υποδοχής, εφόσον δεν προβλέπεται η ταυτόχρονη μετακίνηση όλων των μελών των οικογενειών. Επηρεάζεται έτσι ευθύς εξαρχής ο μεταναστευτικός τους προσανατολισμός, καθώς δεν επιτρέπεται η απευθείας οικογενειακή μετανάστευση τουλάχιστον για μια πενταετία, ανεξαρτήτως μάλιστα των προσωπικών επιλογών των μεταναστών.

Ενδιάμεσοι παράγοντες σχετικά με τις διεργασίες λήψης των αποφάσεων σε κάθε οικογένεια παρεμβάλλονται, επηρεάζουν και κατευθύνουν τους Αλβανούς προς τη μία ή την άλλη επιλογή. Αμφιταλαντεύσεις ως προς την καταλληλότερη λύση οδηγούν σε μη προβλέψιμα αποτελέσματα, όπως συνέβη στην περίπτωση της παρακάτω οικογένειας:

(ΟΙΚ-9)«Ψυχολογικό σου κόστιζε το περισσότερο, περισσότερο είναι ψυχολογικά, (...), ψυχολογικό είναι σημαντικό, σημαντικό να είσαι με το παιδιά οπωσδήποτε, υποχώρηση την έκανες, (...), σωστό, (ή) λάθος τότε η απόφαση, ένα απόφαση είναι από μία πλευρά σωστό, σωστό, λάθος από την άλλη, (...), σωστό, λάθος έκανες τελικά κάτι, κάτι σε καλό να σου έβγαине, ναι ή όχι τι να σου πως εγώ τότε, τότε το έκανες όλα πάνω σε μια κλωστή...»

Ψευδαισθήσεις σε σχέση με τις ψυχικές συνέπειες της επερχόμενης αποδιοργάνωσης είναι δυνατόν να λειτουργήσουν ανασταλτικά στην ύπαρξη ενός ρεαλιστικού οικογενειακού σχεδιασμού. Προκρίνονται θα λέγαμε λύσεις ‘εν’ θερμώ’, αμφίβολο αν εξυπηρετούν τις επιδιώξεις τους.

Σε άλλο μήκος κύματος κινούνται άλλες οικογένειες, καθώς επιμένουν συνειδητά σε μια σταδιακή μετανάστευση, ανεξαρτήτως του χαρακτήρα της παραμονής τους στη χώρα υποδοχής. Προκειμένου ωστόσο η οικογενειακή εγκατάσταση να είναι πιο οργανωμένη, κατοχυρωμένη και ασφαλής, σχεδιάζεται μια βήμα προς βήμα μετακίνηση των μελών. Επιλέγουμε μία από αυτές τις περιπτώσεις:

(ΟΙΚ-11)«...δεδομένο είναι απόφαση, απόφαση ξεγράψομε προηγούμενό μας ζωή, ζωή σου έχω ξαναπεί ποιο. Άλλο σου λέω εγώ τώρα, ήθελες κατευθείαν για την οικογένεια (εν. να μετακινηθούμε απευθείας σαν οικογένεια), μια και καλή να τελειώνομε. Κατευθείαν αποκλείεται όμως, ένα χώρο να μπούμε όλοι, παιδιά ήντα γενεί, βουλευτεί όσο το δυνατό

σωστά, όμως έτσι κατευθείαν δεν γινότανε. Υπάρχει κάτι να πατήσομε σταθερό, δουλειά, κάτι, σπίτι, έχομε ένα άνεση να κάτσομε...»

Πρόκειται θα λέγαμε για μια πιο ορθολογική αντίληψη της πραγματικότητας, εφόσον λαμβάνονται υπόψη μια σειρά ενδιάμεσοι-παρεμβαλλόμενοι παράγοντες (εξεύρεση κατοικίας, εργασίας, εξοικείωση με το κοινωνικό περιβάλλον κ.ο.κ.), που έχουν μια σημασία ως προς την εξέλιξη της μεταναστευτικής στρατηγικής των οικογενειών.

Σε άλλες περιπτώσεις παρουσιάζεται ένας πιο ασαφής προσανατολισμός ως προς την τελική κατάληξη των οικογενειών. Μια γενικότερη ανασφάλεια σε σχέση με την εξέλιξη του μεταναστευτικού εγχειρήματος δημιουργεί αρνητικές προδιαθέσεις στους Αλβανούς. Σύμφωνα με τα λόγια μιας μετανάστριας, η οποία παρέμεινε αρχικά στη χώρα προέλευσης,

(ΟΙΚ-2)«...καλά ή κακά να είναι (εν. σχετικά με το αν επρόκειτο να είναι καλά ή κακά), ζωή δεν ήξερες τι συμβαίνει, (σχετικά με το αν) είναι δηλαδή καλά, (ή αν) δεν είναι; Ρωτάς για τότε, τότε είναι ρίσκο, ρίσκο είτε έτσι, είτε αλλιώς, (...), βλέποντας και κάνοντας, έτσι, έτσι ακριβώς, βλέποντας και κάνοντας...»

Ένας άλλος μετανάστης:

(ΟΙΚ-8)«...τώρα να ρωτήσεις, ρώτησέ με να σου πω για αύριο, αύριο αν με ρωτήσεις για την επόμενη, επομένη δε ξέρομε ένα βεβαιότητα ακόμη πόσο. Πόσο ακόμη να κάτσομε εξαρτάται, εξαρτάται, εξαρτάται λοιπόν θα σου πω. (...). (Ως προς) Την ερώτηση τώρα, ειλικρινά ό, τι και να απαντήσω, απάντηση είναι ένα ειλικρινό απάντηση. Όλη την ζωή μου δεν είχα πάει έτσι κι' αλλιώς μια άλλη χώρα σαν εσάς, όσο και να ναι αναρωτείσαι πως είναι καινούριο ζωή, ζωή την έβλεπες με τα μάτια σου τότε μοναχός σου. Συγκρατημένο είσαι οπωσδήποτε, οπωσδήποτε είναι ψυχολογικό, ψυχολογικό σαν βάρος, (...), ξανασκεφτείς το μετά, μετά είναι δευτερεύον, πρώτο, πρώτο είναι τότε παρόν...»

Οι οικογένειες αντιμετωπίζουν το ενδεχόμενο της μετανάστευσης με ένα φοβικό τρόπο είτε πρόκειται να εγκατασταθούν σε κάποια φάση στη χώρα υποδοχής, είτε όχι. Ανεξαρτήτως του ότι δε μετακινούνται με όλα τους τα μέλη, τέτοιες οικογένειες αναπτύσσουν συνήθως έναν αδιευκρίνιστο μεταναστευτικό σχεδιασμό, καθώς και έναν αμφίρροπο προσανατολισμό ως προς την τελική έκβαση της μεταναστευτικής διαδικασίας.

Σε άλλο σημείο της έρευνας σχολιάζεται η αντιφατικότητα τέτοιου είδους σκέψεων, καθώς λαμβάνεται υπόψη η εξέλιξη της μεταναστευτικής διαδικασίας συνολικά (Βλ. κεφ. 8).

6.5. Οργάνωση της μετανάστευσης

Μεταξύ του διαστήματος λήψης των τελικών αποφάσεων και της πραγματοποίησης της μετανάστευσης λαμβάνουν χώρα μια σειρά ενεργειών από τις οικογένειες των μεταναστών, καθώς και από άλλα ενδεχομένως πρόσωπα, όσον αφορά την εξασφάλιση όσο το δυνατόν πιο ευνοϊκών προϋποθέσεων οργάνωσης της μετακίνησης. Ζητήματα σχετικά με τις διαδικασίες διέλευσης των συνόρων, όπως και τις συνθήκες διαμονής, εργασίας και παραμονής των μεταναστών στη χώρα υποδοχής απασχολούν εξίσου τις οικογένειες. Στο πλαίσιο αυτό επιλέγονται οι τρόποι, τα μέσα και οι μέθοδοι, προκειμένου να διασφαλιστεί η επιτυχής έκβαση της μετανάστευσης. Σημαντικά θέματα απασχολούν τις οικογένειες είτε στην περίπτωση μετακίνησης περισσότερων του ενός ατόμων, όπου αποδίδεται βάση στη σειρά μετανάστευσης των προσώπων, είτε σε σχέση με τον τύπο συμβίωσης των μελών τους, δεδομένων των συνεπειών της αποδιοργάνωσης.

Οι θεσμικές προϋποθέσεις αποτελούν τον πρώτο ‘‘σκόπελο’’ για τους μετανάστες. Σε συνάρτηση με την παραπάνω παράμετρο τίθεται το ζήτημα της διέλευσης των συνόρων, καθώς και της οργάνωσης της μετανάστευσης γενικότερα. Εξαιτίας των προβλημάτων απόκτησης Βίζας με νόμιμο τρόπο, η πλειοψηφία των Αλβανών επιλέγει με άλλα μέσα την είσοδο στην Ελλάδα. Ένα από τα άτομα αυτά, ο Χ., αναφέρεται στην περίοδο, όταν ήταν να μετακινηθεί στη χώρα μας:

(ΟΙΚ-3)«...υπήρχε πρόβλημα με το χαρτιά, υπεύθυνο είναι προξενείο, πρόξενο μπλέκεται μέσα στην υπόθεση, (...), έπαιρνες ένα πλαστό βίζα λοιπόν, προξενείο στο περνά, πλαστό άδεια, κανονικό!»

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον αποδίδεται επιπλέον και στους μηχανισμούς πρόσβασης στη χώρα υποδοχής.

(ΟΙΚ-6):«Ξεκινάς (από) Αλβανίο, (με) αυτοκίνητο, (σε) λαθραίο ταξί, (φτάνουμε στην) Αθήνο, (υπάρχει) ένα γνωστό μου, άλλος (ο οποίος μας παρέλαβε εκεί), κατέβομε Ηράκλειο, καταλήξαμε σήμερα έτσι. Έχομε σκεφτεί (όλα τα ενδεχόμενα), κανονιστεί πριν κατεβείς, εννοείται, οργανωμένα πράματα, νόμιμο δεν είσαι, οργανωμένο όμως...»

Αναφορικά με τους μηχανισμούς πρόσβασης στη χώρα υποδοχής διακρίνονται τρεις κυρίως περιπτώσεις. Είτε αποκτά κάποιος πλαστά έγγραφα, ξοδεύοντας όμως υψηλά χρηματικά ποσά, είτε μετακινείται δίχως έγγραφα, διακινδυνεύοντας επίσης την έλευσή του, ενώ δεν αποκλείεται και η εξασφάλιση της διόδου με νόμιμα μέσα. Το τελευταίο ενδεχόμενο δεν είναι ιδιαίτερα συνηθισμένο στην περίπτωση της αλβανικής μετανάστευσης.

Εκτός από το πρόβλημα της διέλευσης των συνόρων, η εύρεση διαμονής, κατοικίας και εργασίας απασχολούν το ίδιο τους αλλοδαπούς. Οι παραπάνω παράγοντες είναι καθοριστικοί για την επιβίωση σε ένα μεταναστευτικό περιβάλλον, καθώς και την εκπλήρωση των στόχων των αλβανικών οικογενειών.

(ΟΙΚ-10):«...βρίσκω δυο γνωστό, γνωστοί μου, ήξερε πληροφόρηση καλό, καλά πληροφορημένος, (σε) όλα (είσαι προετοιμασμένος) εκ των προτέρων άρα, (...), ξέρομε για δουλειά, δουλειά βεβαιώνεσαι, παρακάτω μετά, ύστερα (μας απασχόλησε), έχω υπόψη μου ένα σπίτι, γνωστός μου το κανόνισε επίσης...»

Επιδιώκοντας την οργάνωση της μετακίνησης με όσο το δυνατόν πιο ικανοποιητικό τρόπο, ένας αριθμός μεταναστών λαμβάνει υπόψη τις παραπάνω απαιτήσεις, χρησιμοποιώντας όλα τα διαθέσιμα μέσα εξυπηρέτησής τους.

Προκειμένου να αντιμετωπιστούν ενδεχόμενες δυσχέρειες μετακίνησης, εγκατάστασης και παραμονής στη χώρα υποδοχής παρατηρείται το φαινόμενο της

ομαδικής μετανάστευσης από την Αλβανία στην Ελλάδα. Ένας αλλοδαπός μας εξήγησε την έννοια μιας τέτοιας πρακτικής.

(ΟΙΚ-4):«...το πως είναι ένα πρόβλημα, πόσοι δεν είχε εξαφανιστεί από την συνόρα, κόσμος και κοσμάκης, (...), σύνορα είναι επικίνδυνο, άνθρωπος είσαι ρε παιδί μου, κάτι τυχαίνει, συμβαίνει κάτι ξαφνικό, ξαφνικά τα χάνεις, λογικό δεν είναι; (...). Έξε άτομο ξεκινάς, ξάδερφός μου, δύο, ένας έσερνε την γυναίκα του, εγώ είναι το τρίτο άτομο, ακόμη δυο άτομα, (...), (είμαστε ο) ένας με τον άλλο κοντά, κοντά του είσαι, επάθαινε κάτι, του πρόσφερνες την πρώτη βοήθεια...»

Συγκρίνοντας ένας άλλος μετανάστης την ομαδική με την ατομική μετακίνηση, κατέληξε στο εξής συμπέρασμα:

(ΟΙΚ-1)«...λέμε τώρα, εσύ μοναχός σου, εγώ έχω άλλος ένας άτομο, πιστεύω δεν συγκρίνεται, είσαι μειονεκτικό, (...), δυο, δυο, δύο είναι άλλο, εσύ όμως, κανένα, υπήρχε κανένας άνθρωπος;»

Αν και ο συγκεκριμένος τύπος μετανάστευσης δεν υπερισχύει σε όλες τις περιπτώσεις, βέβαιο είναι ότι διευκολύνει τους μετανάστες, καθώς τα όποια προβλήματα θεωρούνται κοινά, αντιμετωπίζονται συλλογικά και αναπτύσσεται επιπλέον μια ψυχολογική υποστήριξη μεταξύ τους.

Σε άλλες περιπτώσεις δεν οργανώνεται εκ των προτέρων η μεταναστευτική διαδικασία. Πως δικαιολογείται όμως κάτι τέτοιο;

(ΟΙΚ-12):«...τότε πάει όλος ο κόσμος, γιατί έκατσε τόσο, λες να μη δουλεύει δηλαδή; Σαν όλους τον άλλος είμαστε, όπως είσαι πας, μετά να δούμε, ίδιο πράγμα είναι, (...), δουλειά να μας το πούνε, κάτσε να κατέβαινα, ούτως ή άλλως, δηλαδή τι, ήθελες να λέω, παρακαλώ δουλειά, δουλειά δώστε μου; Εσύ τι είσαι, είναι εγώ έξυπνος, άλλος είναι βλάκας;»

Πρόκειται στην προκειμένη περίπτωση για οικογένειες με μειωμένες προσδοκίες για το μέλλον τους, πράγμα που εξηγείται λόγω της αδυναμίας να συγκροτήσουν ένα ρεαλιστικό μεταναστευτικό προγραμματισμό.

Παράλληλα με την προετοιμασία της μετανάστευσης λαμβάνεται υπόψη και ο χαρακτήρας της οικογενειακής οργάνωσης στη χώρα προέλευσης, αναφορικά με τα πρόσωπα, όπου δεν επρόκειτο να μετακινηθούν.

Κατά κύριο λόγο προτείνεται η συγκατοίκηση του ενός γονέα μαζί με τα ανήλικα άτομα στην ίδια κατοικία της οικογένειας, όπως και πριν. Μια μετανάστρια αξιολογεί σήμερα τις τότε επιλογές:

(ΟΙΚ-3)«...τι λόγος, εκεί να κάτσομε, περίπτωση να μετακομίσεις είναι μικρό, ο κουνιάδος μου, αυτός είπε (να μετακομίσουμε), για τι του λέω, σπίτι έχομε, έχομε συνηθίσει κιόλας, (...), διαφορετικό υπάρχει, υπάρχει μια διαφορά, άντρας σου απουσιάζει, φοβάσαι, είναι δύσκολο, τυχαίνει κάτι, μοναχή μου δηλαδή, πρόβλημα τέτοιο δεν αντιμετωπίσω εγώ, από κάτω, ακριβώς από κάτω, κουνιάδος μου κάτι να έχομε, έλα του λέω, έρχεται, δίπλα (κατοικούμε)»

Συνηθισμένη μεν αυτή η περίπτωση, όχι όμως και η μοναδική, τουλάχιστον όπως αποδεικνύεται στη συνέχεια.

Η διαβίωση με την οικογένεια καταγωγής ενός εκ των δύο συζύγων αποτελεί πιθανό ενδεχόμενο, περιορισμένης έκτασης βεβαίως. Το παρακάτω παράδειγμα είναι ενδεικτικό, όπου η σύζυγος ενός μετανάστη εξακολούθησε να συμβιώνει με την οικογένεια του πεθερού της στην ίδια κατοικία.

(ΟΙΚ-2):«...μόλις παντρευτούμε (εν. όταν παντρεύτηκαν με το σύζυγό της), παντρεύεσαι, είμαι εγώ, ο άντρας μου, (μετά επίσης) γέννησα δυο

παιδιά, μόνιμο εγκατάσταση, εγώ με τον άντρας μου και ο πεθερός μου με την πεθερά μου (εν. συγκατοικούσαν όλοι τους από κοινού).»

Ακόμη και στην περίπτωση αυτή δεν πρόκειται οπωσδήποτε για μεταβολή του τρόπου συγκρότησης του ιδιωτικού βίου. Οικογένειες σαν αυτή συνιστούν ούτως ή άλλως μια διευρυμένη μορφή συνύπαρξης, όχι ασυνήθιστη στην αλβανική κοινωνία.

Όταν τέλος δεν ακολουθούν την ίδια χρονική περίοδο τα ανήλικα άτομα τους μετανάστες γονείς, τότε δεν τίθεται ζήτημα άλλης επιλογής εκτός από την εγκατάστασή τους στις οικογένειες των ανιόντων ή των εκ πλαγίου συγγενών. Μια μετανάστρια, η Υ., αναφέρεται στη συνέχεια σε αυτό το ενδεχόμενο, λέγοντας:

(ΟΙΚ-10)«...όλο τα χρόνια είναι εκεί, θείος του, τον είχε σαν πατέρα του, δικό μας παιδιά σα να ναι δικά του είναι...»

Όλες οι περιπτώσεις διαφοροποιούνται ανάλογα με τον αριθμό των μετακινούμενων, όπως και τη σειρά μετακίνησης των ατόμων σε κάθε οικογένεια. Οποιαδήποτε μορφή-δομή συλλογικής οργάνωσης σχετίζεται αφενός με τις επικρατούσες αντιλήψεις περί οικογενειακών-συγγενικών δεσμών στην αλβανική κοινωνία και αφετέρου με τις “αντικειμενικές” συνθήκες διαβίωσης-συνβίωσης των οικογενειών.

6.6. Συγκρίσεις και σύνοψη

Ως προς τη λήψη των αποφάσεων

Σε όλες τις οικογένειες εντοπίζεται καταρχήν μια ‘‘ασάφεια’’ ως προς τις επιδιώξεις των μεταναστών. Οι οικογενειακές διεργασίες προσδιορίζονται στο σύνολό τους από ενδιάμεσες καταστάσεις, αποτέλεσμα των οποίων είναι να επιτείνεται η ρευστότητα. Άλλοτε είναι δυνατόν να προτάσσεται η αναγκαιότητα των μεταναστευτικών επιλογών, άλλοτε να επικρατεί ένας προβληματισμός για τις συνέπειες της ενδεχόμενης αποδιοργάνωσης, ενώ δεν αποκλείεται και ένας συνδυασμός των παραπάνω παραμέτρων ακόμη και στην ίδια οικογένεια.

(ΟΙΚ-3):«*Τι να γενούμε, άντρας μου (επρόκειτο να) λείπει, (αυτός θα) έλειπε, και μετά; Άλλο τότε και άλλο τώρα, τώρα τι να σου λέω, πέρασαν όλα αυτά για μας, (...), (ως προς) τι αισθάνεσαι τότε, μέλλον είναι άγνωστο, (...), περιθώρια είναι περιορισμένα, σκεφτόσουνα την κακομοιριά, κανείς δεν ζούσε όπως θέλει, μείον από χρήματα, ένα απελπισία, απελπισία σαν ζωή. Κάτι χρειαζότανε, χρειάζεσαι ψυχικό δύναμη, έτσι (ώστε να) αλλάζομε κάτι, προσωπικό από εσένα (τον ίδιο). Ήθελες να χεις (όπως ο) καθένας λεφτά, πας και συ, κάτι πετυχαίνομε έτσι, (...), όλα αυτά εντάξει, όμως, σαν οικογένεια, πόσο κομμάτια, κομματάκια, εκεί, αλλού;»*

Οι αποφάσεις στο πλαίσιο των οικογενειών τροποποιούνται, διαφοροποιούνται ή και μεταβάλλονται, κυρίως λόγω της ψυχολογικής πίεσης στην πορεία των σχετικών συζητήσεων.

Συνέπεια του διαμορφούμενου ψυχολογικού κλίματος στον οικογενειακό πυρήνα είναι η ενίσχυση άλλου είδους συνθηκών αστάθειας, ανασφάλειας και αναβλητικότητας. Αναφερόμενοι στο χαρακτήρα των οικογενειακών συζητήσεων εννοούμε αυτήν ακριβώς την αίσθηση αμφιταλάντευσης ως προς τις τελικές επιλογές. Συγκεκριμένα, μας αναφέρθηκε:

(ΟΙΚ-4)«*...όλο λόγια, τίποτα δεν έκανες, ακόμη εμείς τίποτα, είμαστε όλο λόγια, λόγια είσαι (εν. λόγια σημαίνει ότι είσαι συνεχώς), αναβολή (σ)την αναβολή. Όλο κάτσε, κάτσε να δούμε, παραπονιέται αυτή, η γυναίκα μου, γνώμη μου εμένα είναι άλλο. Απόφαση χρειάζεται, κάνομε ό, τι κάνομε, κύριε, αποφασίσομε αυτό, ορίστε, το αποφασίσομε. Μια και καλή (είναι να) το λες, τώρα, ό, τι γίνεται, γίνεται, όχι να το σκέφτεσαι συνέχεια...»*

Οικογένειες σαν την παραπάνω ασφαλώς και δεν είναι σε θέση να παρουσιάσουν ένα συγκροτημένο μεταναστευτικό προσανατολισμό. Αν και επιλέγεται τελικά μια συγκεκριμένη λύση, κάτι τέτοιο είναι αποτέλεσμα αντιφατικών αναπαραστάσεων. Στο πλαίσιο αυτό ενισχύονται στρεσογόνες καταστάσεις στο οικογενειακό σύστημα και επιτείνεται ψυχικά ένα άγχος μεταξύ των μερών. Κανένας δεν είναι βέβαιος για τη βιωσιμότητα των όποιων αποφάσεων, ωστόσο είναι προετοιμασμένος για οποιοδήποτε ενδεχόμενο, όσον αφορά το μέλλον της οικογενειακής παραμονής σε μια από τις δύο χώρες.

Οι μετανάστριες παρουσιάζονται έτσι περισσότερο διστακτικές, εμμένοντας στη διάσταση των ψυχο-κοινωνικών σχέσεων εντός των οικογενειών, ενώ οι μετανάστες, λιγότερο ίσως αναβλητικοί, ενδιαφέρονται κυρίως για πρακτικής φύσεως ζητήματα σε σχέση με την οργάνωση της μετανάστευσης. Καθώς ο προσανατολισμός των μεταναστών, τουλάχιστον σε μια πρώτη φάση, αποβλέπει στην παραμονή των γυναικών στη χώρα προέλευσης, αυτές επικεντρώνονται στις προϋποθέσεις οικογενειακής συμβίωσης κατά την περίοδο αμέσως μετά την απομάκρυνση των συζύγων τους. Υπό την έννοια αυτή επιμένουν σε μια πιο διεξοδική συζήτηση των

συνεπειών της ενδεχόμενης αποδιοργάνωσης στη λειτουργία του οικογενειακού συστήματος, καθώς και την οργάνωση του νοικοκυριού συνολικά. Αντιθέτως, οι σύζυγοί τους μεταθέτουν τη σημασία των όποιων αποφάσεων στο απώτερο μέλλον, όταν θα έχουν αρχίσει να διαφαίνονται κατά τη γνώμη τους τα θετικά αποτελέσματα της μετανάστευσης. Κοινό στοιχείο σε κάθε περίπτωση αποτελεί η διατύπωση της άποψης για μια ενιαία οικογενειακή συμβίωση σε μια από τις δύο χώρες: (ΟΙΚ-3) «...σημασία δεν είναι το που, χωριστό να μην είσαι τουλάχιστο, όλα (τα) υπόλοιπα (τα) ξεπερνάς...»

Ως προς τον προσανατολισμό των οικογενειών

Συγκρίνοντας όλες τις οικογενειακές περιπτώσεις είναι δυνατόν να καταλήξουμε ως προς τα ενδεχόμενα του μεταναστευτικού τους προσανατολισμού. Έχουμε λοιπόν οικογένειες, όπου δεν αποσκοπούν σε μια μόνιμη παραμονή στη χώρα προορισμού, συνεπώς δεν τίθεται θέμα απευθείας μετακίνησης των μελών τους προς αυτήν. Άλλες οικογένειες αποβλέπουν σε μια προσωρινή διαβίωση στη χώρα υποδοχής είτε υφίσταται ενδεχόμενο οικογενειακής συνένωσης, είτε όχι. Ακόμη πιο περιορισμένος εμφανίζεται ο αριθμός των μεταναστών, προτάσσοντας την πιθανότητα μιας μόνιμης οικογενειακής εγκατάστασης στη χώρα μας. Σε άλλο μήκος κύματος κινούνται άλλες οικογένειες, καθώς επιμένουν συνειδητά σε μια σταδιακή μετανάστευση, ανεξαρτήτως του χαρακτήρα της παραμονής τους σε μια από τις δύο χώρες. Σε άλλες περιπτώσεις παρουσιάζεται ένας πιο ασαφής προσανατολισμός ως προς την τελική κατάληξη των οικογενειών.

Ως προς την ερμηνεία του μεταναστευτικού προσανατολισμού των οικογενειών έχουμε τις εξής παρατηρήσεις. Όταν προβλέπεται εξαρχής να μεταναστεύσει αποκλειστικά ο σύζυγος, χωρίς να τίθεται κάποιο άλλο ενδεχόμενο στην πορεία εξέλιξης των πραγμάτων, ταυτόχρονα διακρίνεται μια τάση παραμονής των οικογενειών στη χώρα προέλευσης. Πρόκειται θα λέγαμε για μια από τις πιο συνηθισμένες οικογενειακές περιπτώσεις. Κυρίως όμως στις οικογένειες εκείνες, όπου τίθεται προς συζήτηση η από κοινού μετανάστευση των συζύγων, εξίσου πιθανή είναι η προοπτική εγκατάστασης, μόνιμης ή προσωρινής, όλων των μελών κάποια στιγμή στη χώρα υποδοχής. Άλλο βεβαίως ο οικογενειακός προσανατολισμός των μεταναστών ως αντικείμενο προβληματισμού και άλλο ως ζήτημα πρακτικής εφαρμογής. Τι εννοούμε ακριβώς με τη διατύπωση αυτή θα φανεί μέσα από τις αναλύσεις στα επόμενα κεφάλαια.

Αναφερθήκαμε παραπάνω στην προοπτική μετανάστευσης και των δύο συζύγων, λέγοντας ότι είναι δυνατόν να καλύπτουν δύο ενδεχόμενα: αυτό της προσωρινής και της μόνιμης οικογενειακής παραμονής στη χώρα υποδοχής. Προκειμένου να κατανοήσουμε μια τέτοια διαφοροποίηση, παρατίθενται παρακάτω δύο διαμετρικά αντίθετες απόψεις.

(ΟΙΚ-9): «...βιάζεσαι να τελειώσεις, τελειώσωμε μια ώρα πιο νωρίς, όσο το καθυστεράς, μείον είναι, είσαι παντρεμένο, (είχαμε λοιπόν) παιδιά...»

(ΟΙΚ-10): «...πρώτα βεβαίως εμείς, γυναίκα μου, εγώ, παιδιά μετά, (έως ότου) μελώσει, εντωμεταξύ συνηθίσωμε εμείς, γενικώς είσαι ανετότερο...»

Ως προς την πρώτη περίπτωση, η μετανάστευση των γυναικών λειτουργεί συμπληρωματικά στις δραστηριότητες των συζύγων, έτσι ώστε να επισπευσθεί η επιστροφή τους στη χώρα προέλευσης. Στη δεύτερη αναφορά, σκοπός είναι η διαμόρφωση των προϋποθέσεων εκείνων, έτσι ώστε να προετοιμαστεί η είσοδος και των υπόλοιπων μελών στη χώρα υποδοχής. Σημασία δεν έχει λοιπόν ο αριθμός ή η σειρά των μετακινούμενων, αλλά οι οικογενειακοί στόχοι που εξυπηρετούνται κάθε φορά ανάλογα με τον τύπο μετανάστευσης.

Όπου τώρα εμφανίζεται υπαρκτό το ενδεχόμενο μετεγκατάστασης των οικογενειών στη χώρα υποδοχής, παράλληλα διακρίνουμε δύο επιμέρους περιπτώσεις. Είτε η συμβίωση των μελών τους θεωρείται προσωρινού χαρακτήρα, είτε δεν αποκλείεται ακόμη και μια πιο παρατεταμένης διάρκειας παραμονή. Κάτι τέτοιο εξαρτάται από τους βραχυπρόθεσμους, μεσοπρόθεσμους και μακροπρόθεσμους στόχους των οικογενειών. Άμεσο επακόλουθο είναι να μην μπορεί να υπάρξει μια ακριβής εικόνα του τι μέλει γενέσθαι για τις οικογένειες, καθώς τα όρια στην αλβανική μετανάστευση είναι ασαφή, δυσδιάκριτα και ευμετάβλητα, τουλάχιστον όπως προσδιορίζονται στην παρούσα φάση. Ναι μεν διατυπώνονται κάποιες απόψεις, στο δια ταύτα όμως τελικά, απουσιάζει μια επαρκής τεκμηρίωση των εκάστοτε επιλογών. Καθίστανται δηλαδή οι οικογένειες έκθετες έναντι των αποφάσεών τους.

Ο νόμιμος ή μη χαρακτήρας της μετανάστευσης επηρεάζει στην προκειμένη περίπτωση την κατεύθυνση της στρατηγικής των οικογενειών. Ελλείπει νομικών προϋποθέσεων εισόδου περιορίζονται αναμφίβολα οι επιλογές των μεταναστευτικών οικογενειών.

(ΟΙΚ-4):«Είναι δυνατόν αυτό, πίστεψέ με, οικογένεια το σκέφτεσαι, σκοπός εδώ, θέλομε να μπορέσομε, μπορούμε όμως; Απαγορεύεται ρητά, ρητά και κατηγορηματικά, οικογένεια, να ποιο είναι πρόβλημα, απελάσουνε όλους μας...»

Ούτε οι νομίμως μετακινούμενοι έχουν όμως δικαίωμα απευθείας οικογενειακής εγκατάστασης, άρα δεν εξαλείφονται αυτομάτως οι ανασχετικοί παράγοντες υλοποίησης της μεταναστευτικής τους στρατηγικής. Είναι βεβαίως σε μια ευνοϊκότερη συγκυρία, καθώς κινούνται σε πιο σταθερή βάση, αποτέλεσμα της νομικής τους κάλυψης. Στην περίπτωση των παράνομων μεταναστών, λόγω νομικού καθεστώτος, ο προσανατολισμός των οικογενειών αφενός μεν παρουσιάζεται ασαφής, αφετέρου δε καλύπτεται από όλες τις προαναφερθείσες εκδοχές.

Ως προς την οργάνωση της μετανάστευσης

Σχετικά τώρα με την οργάνωση της μετανάστευσης διακρίνονται δύο κύριες κατηγορίες οικογενειών. Στην πρώτη περίπτωση ανήκουν οι οικογένειες, όπου έχουν προχωρήσει σε μια σχετική προεργασία, αξιολογώντας ορθολογικά τις μεταναστευτικές συνθήκες. Εξίσου υπαρκτό είναι το ενδεχόμενο να μην αναπτύσσεται ένα συγκεκριμένος προγραμματισμός, συνέπεια ενός ανορθολογικού τρόπου εκτίμησης της δεδομένης πραγματικότητας. Συγκρίνοντας τις δύο αυτές ομάδες θα λέγαμε ότι διαμορφώνεται μια ενδιάμεση κατάσταση για την πλειονότητα των αλβανικών μεταναστευτικών οικογενειών. Αντιπροσωπευτική είναι η παρακάτω αναφορά:

(ΟΙΚ-7):«...οργανώνεσαι όσο, όσο είναι δυνατό, έχομε ένα ύπνος, τουλάχιστο κοιμάσαι, ένα πιάτο φαΐ, έτρωγε επίσης, κυρίως βέβαια δουλειά, δουλειά είναι το άλφα και το ωμέγα για μας, (...), σημείωσε όμως αυτό, ενέργειες κάνω, κάνω όσο μπορώ, μπορούσες κάνω κάτι, το έκανες, όμως τελικά, πραγματικό(τητα) είναι άλλο, λάθος να είσαι τόσο σίγουρος, προσγειωθούμε λίγο ανώμαλο...»

Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν την απόσταση μεταξύ του αρχικού σχεδιασμού και της μετέπειτα κατάληξης των οικογενειών. Όσο πιο ελλιπής είναι η μεταναστευτική προετοιμασία, τόσο αμβλύνεται το χάσμα μεταξύ ‘αντικειμενικής’ και επιθυμητής συγκυρίας στη χώρα υποδοχής.

Όσοι επρόκειτο να μετακινηθούν με μη νόμιμο τρόπο, ταυτόχρονα παρουσιάζονται πιο ανασφαλείς ως προς την οργάνωση της μετανάστευσης, καθώς

και την εν γένει παραμονή τους στη χώρα υποδοχής. Μας δήλωσε χαρακτηριστικά ένας λαθρομετανάστης:

(ΟΙΚ-8)«...τι θες, έτσι που πας, θέμα είναι το να φεύγομε, πως τώρα, αυτό είναι λεπτομέρειες, ψιλό γράμματα, τουλάχιστο για εμένα, όπου θέλεις να πας μετά...»

Και στην περίπτωση των παράνομων μεταναστών είναι δυνατόν όμως να σχεδιάζεται και να επιτυγχάνεται μάλιστα με απόλυτη ακρίβεια η είσοδος στη χώρα υποδοχής.

(ΟΙΚ-12):«...προλαβαίνω να περάσομε, περνάς, όλα καλά, άγχος υπάρχει, αυτό να λέγεται, παίρνομε όμως τα μέτρα μας, (...), χρειάζεται βεβαίως προσοχή, προσέχομε πολύ, κάθε σου κίνηση είναι μελετημένο, πως να μπεις, ποιου να μιλήσεις, έχομε ενημερωθεί καλά...»

Εάν λάβουμε υπόψη τον υψηλό αριθμό των λαθρομεταναστών, που διέρχονταν τα ελληνοαλβανικά σύνορα στη συγκεκριμένη περίοδο, τότε μπορούμε να κατανοήσουμε την αναποτελεσματικότητα των νομικών προϋποθέσεων για τους αλλοδαπούς.

7. ΦΑΣΗ ΑΠΟΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΤΩΝ ΑΛΒΑΝΙΚΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ

7.1. Οικογενειακός αποχωρισμός μεταξύ των μελών

Ο αποχωρισμός των μελών της οικογένειας ισοδυναμεί με ένα ψυχολογικά φορτισμένο γεγονός. Πρόκειται για την περίοδο συνειδητοποίησης του ενδεχόμενου αποδιοργάνωσης των οικογενειακών σχέσεων Όσοι πρόκειται να μεταναστεύσουν, βιώνουν εντονότερα τις τελευταίες στιγμές. Μας είπε λοιπόν μια μετανάστρια:

(ΟΙΚ-1)«...περασμένο είναι όλα αυτά τώρα, τώρα το σκέφτεσαι, σκεφτόμαστε όλες εκείνο τις στιγμές. Ωρα είναι, είναι ώρα μηδέν, ρολόι γυρνούσανε δείχτες, δείχτες έτρεχε, λεπτό είναι ένα ατέλειωτη στιγμή...»

Σύμφωνα με έναν άλλο Αλβανό,

(ΟΙΚ-10)«...αγκάλιασα γυναίκα σφιχτό, έσφιξα παιδιά δυνατά, όλους το χαιρετάς, χαιρετώ ένα σωρό κόσμος, γνωστός, γνωστός μου όλοι. Στιγμή σαν αυτό, όπως είναι κηδεία, κηδεία κανονικά, συγκινημένο όλη οικογένεια...»

Οι συγκινησιακοί παράγοντες επενεργούν κατά τέτοιο τρόπο, που θέτουν στο περιθώριο ορθολογικές εκτιμήσεις της πραγματικότητας. Αποτέλεσμα είναι η διατάραξη της υφιστάμενης ισορροπίας στο οικογενειακό σύστημα, κυρίως λόγω της επερχόμενης αποδιοργάνωσης στο εσωτερικό του.

Αξίζει να αναφερθούμε στις εμπειρίες των παιδιών των μεταναστών, αποκτώντας έτσι μια συνολική εικόνα των διαδικασιών αποχωρισμού. Οι συνθήκες αποδιοργάνωσης επηρεάζουν την ψυχική κατάσταση των ανήλικων ατόμων ιδιαίτερος. Ενδεικτική είναι η ακόλουθη αναφορά:

(ΟΙΚ-6)«...το είπανε εμένα, έτσι, έτσι, μέσα μου τότε, δεν θες, πάει τώρα αυτοί,(...), στεναχωριέσαι, δεν στεναχωριέσαι, ακόμη πιο πολύ μετά όμως. Μας είπε αντίο, αντίο σας, αντίο είπαμε, είπαμε αντίο, αντίο, (...), αντίο, δεν ήθελα. Γιατί, έπαιρνε εμένα, τίποτα δεν είπανε, είπε τελευταίο, τότε το κατάλαβα, έτσι γίνεται, γίνεται τελευταίο, τελευταίο, τελευταίο μας είπε. Όχι (δεν ήθελα), την αλήθεια, αλήθεια είναι όχι, όχι, δεν ήθελα, γιατί πάει, εμείς; (...). Μπαίνει στο αυτοκίνητο, γεια σας, χαιρετά από μέσα, έπαιξε την κόρνα...»

Τέτοιου είδους συμπεριφορές επηρεάζουν τις οικογενειακές διαντιδράσεις συνολικά, θέμα στο οποίο επικεντρώνουμε αναλυτικά στη συνέχεια της εργασίας μας.

Σε μεμονωμένες περιπτώσεις ακολουθείται μια εντελώς άλλη διαδικασία αποχωρισμού, καθώς ο μετανάστης εγκαταλείπει την οικογένεια, μην έχοντας ενημερωθεί προηγουμένως κανένας για κάτι τέτοιο. Εξηγώντας τους λόγους από μέρους του, ένας Αλβανός μας τόνισε σχετικά:

(ΟΙΚ-5)«...πιο καλά να μην ήξερε κανείς τίποτα, τίποτα απολύτως, κανένας,, κανένας να μην ήξερε τίποτα. Κλαις εσύ γιατί έχασες αυτούς, αυτοί κλαίει εσένα, χωριστό όμως ένας από άλλος. Προσωπικό δεν αντέξω, είναι δυνατό, αδύνατο, αδύνατο έλεγες μια κουβέντα, αντίο, μια κουβέντα Είναι λογικό (η) γυναίκα μου (να) στεναχωριέται, τίποτα δεν ήξερε, παιδιά σου είναι ξαφνικά ορφανό, όλα αυτά (τα) καταλαβαίνω (εγώ), σου είπα πριν όμως γιατί (το έκανα έτσι)»

Και η άποψη της συζύγου του:

«...απογοήτευση, ένα απογοήτευση, έκανα σαν, σα τρελή έκανα, (θα) έλεγες έχει τρελαθεί (αν με έβλεπες). Τέταρτο μέρα έδωσε σημείο ζωής, τρίτο μέρα δεν τον είδαμε, εξαφανισμένος, δεν έχει εμφανιστεί ακόμη,

ελπίδα είναι μειωμένο, ζωντανός αποκλείεται, έκανα κάτι κλάματα, (...).

Τηλεφονά, που είσαι του λέω, γιατί μας το έκανες αυτό, ζεις;»

Πρόκειται δηλαδή για μια απότομη διατάραξη της οικογενειακής ισορροπίας με απρόβλεπτες συνέπειες στη συνεκτικότητα των σχέσεων μεταξύ των μελών.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η συμβολική διάσταση ορισμένων γεγονότων στη φάση του οικογενειακού αποχαιρετισμού. Οι συγγενείς μετέχουν σε οικογενειακές εκδηλώσεις, που αφορούν την απομάκρυνση των μεταναστών. Αναφερόμενη σήμερα μια μετανάστρια στις τότε οικογενειακές ‘‘συγκεντρώσεις’’, μας είπε:

(ΟΙΚ-11)«...όλοι μας συγγενείς, δικός μας, πολύ κόσμος μαζευτούνε, μαζευτεί για τον άντρας μου. Αποχαιρετιστούμε, αποχαιρετιστεί τον άντρας μου, εύχεται να πάει στο καλό, καλό τύχη, δυνατός πάλι (να σε ξαναδούμε) όλοι. Σ’ υγεία κάνουνε το ποτήρια, όλες του το δουλειές σωστό, κεφαλή σου σιδερένιο, (...), έβγανε μια κουβέντα, δεύτερη όχι, μυαλό του μέσα είναι άλλο, άλλο σκέφτεται, αυριανά, αύριο, τελευταίο μέρα, κέφι του είναι (πολύ ‘‘άσχημο’’), στεναχωριέται, στεναχωρημένος...»

Σκοπός τέτοιων ‘‘τελετουργιών’’ από ένα σημείο και μετά είναι η ελάττωση του συγκινησιακού κλίματος στις οικογένειες, αν και καταλαβαίνουμε ότι δεν επιτυγχάνεται πάντοτε κάτι τέτοιο. Η στιγμή του αποχωρισμού από την οικογένεια πλησιάζει, αυτό υπενθυμίζουν στο μετανάστη οικεία του πρόσωπα, γι’ αυτό και συμπεριφέρεται έτσι.

Περνώντας τώρα στις στιγμές του αποχαιρετισμού είναι δυνατόν να διαπιστώσει κανείς την ύπαρξη μιας σειράς συμβολικών ενεργειών στο πλαίσιο των οικογενειών. Οι συμβολισμοί έχουν διπλή όψη: είτε αφορούν αυτή καθαυτή την έννοια του αποχωρισμού, είτε τις διαδικασίες εκτύλιξής του. Αναφερόμενη στο σύζυγό της, μια μετανάστρια περιγράφει την εξής σκηνή:

(ΟΙΚ-4)«...κάτω έσκυψε, έπιασε μερικό χώμα, χέρια σκονισμένο, έκανε ένα σταυρός, υπόλοιπο το βάνει στη τζέπη, τσέπη του γεμάτο, (...), παρακαλούμε το Θεός, Θεέ μου, Θεός παρακαλώ τον άντρας μου να πήγαινε καλά...»

Το ίδιο και οι μετανάστες, επαναφέρουν παρεμφερείς καταστάσεις:

(ΟΙΚ-3)«...σταυρός είχα, φυλαχτό, φυλαχτό του κοπελιού, κοπέλι το είχε στο μαξελάρι από κάτω, (...), φυλαχτό το έβαλα στο λαιμός, κίνδυνο δεν έχω...»

Ο συμβολικός χαρακτήρας των παραπάνω περιστατικών αναπαριστά νοοτροπίες, που προσδιορίζουν την ψυχοσύνθεση των Αλβανών. Συμβολικές πράξεις συνιστούν έτσι μηχανισμούς άμυνας στην ψυχολογική πίεση της ορατής πλέον αποδιοργάνωσης, καθώς προτάσσεται μια ‘‘φανταστική’’ διάσταση των οικογενειακών δεσμών.

7.2. Συνέπειες οικογενειακής αποδιοργάνωσης

Η αποδιοργάνωση των οικογενειών επιφέρει αλυσιδωτές μεταβολές στη συγκρότηση του ιδιωτικού-συλλογικού βίου των ατόμων. Η λειτουργία του οικογενειακού συστήματος επιβάλλει ωστόσο αναπροσαρμογές τόσο σε σχέση με την κατανομή των ρόλων, όσο και στην επικοινωνία μεταξύ των μερών στο εσωτερικό του. Σαν ένα “ζωντανό” ψυχο-κοινωνικό σύστημα, η οικογένεια ακολουθεί την αρχή της προσαρμογής (Hoffman, 1981, 347). Ορίζοντας τέτοιου είδους διεργασίες στις οικογένειες των Αλβανών είναι δυνατόν να απαντηθούν ερωτήματα για την οργάνωσή τους συνολικά. Η έρευνα επικεντρώνεται τόσο στις συνθήκες συμβίωσης των μελών, που παραμένουν στη χώρα προέλευσης, όσο και στις μορφές διαβίωσης των μεταναστών στη χώρα υποδοχής. Όλο αυτό το διάστημα γίνεται λόγος για διαφοροποιημένους τύπους οικογενειακής συγκρότησης από περίπτωση σε περίπτωση. Τι έχει αλλάξει σε σχέση με πριν, ποιες είναι οι συνέπειες της διάσπασης των οικογενειών και ποια τα αποτελέσματα της μετανάστευσης; Όλα αυτά αναλύονται στη συνέχεια.

7.2.1. Η ζωή των μεταναστών στη χώρα υποδοχής

Στο διάστημα της απομάκρυνσής τους από τον οικογενειακό πυρήνα, οι μετανάστες διέρχονται μια περίοδο ψυχο-κοινωνικής προσαρμογής. Στις αναφορές των Αλβανών παρουσιάζονται εμφανή τα δείγματα της ψυχικής τους απομόνωσης.

(ΟΙΚ-2)«...πότε, πότε έπιανα το φωτογραφίες, φωτογραφίες όμως δεν είχε φωνή, φωνή δεν είχε να μιλήσει. Μιλάω στο φωτογραφίες, φωτογραφίες όμως τίποτα, τίποτα δεν έλεγε. Κολλημένο την έχω στο τοίχος, τοίχος δεν μιλά ούτε αυτός, αυτό είναι το παράπονό μου. Κρατάω την φωτογραφία, φωτογραφία είναι μέσα το γυναίκα, γυναίκα σου και το κοπέλια...»

Οι ψυχο-κοινωνικές διεργασίες μετάβασης από το ένα περιβάλλον στο άλλο συνοδεύονται από μια έλλειψη ψυχολογικής υποστήριξης, αποτέλεσμα έντονων εσωτερικών συγκρούσεων και απογοητεύσεων για τους Αλβανούς.

Είναι η απουσία των υπόλοιπων μελών της οικογένειας του αλλοδαπού, που επηρεάζει αρνητικά αυτού του είδους την ένταξη στο μεταναστευτικό περιβάλλον της χώρας υποδοχής.

(ΟΙΚ-5)«...Φαντάσου όταν ξεγέννησε, γέννησε μου το είπανε από τηλέφωνο, τηλεφωνικώς μου το είπανε εμένα. Πότε προλάβω να δεις κοπέλι, κοπέλι γνωρίζει ποιο είχε πατέρας του νομίζεις, νομίσεις ήξερε αυτό ποιος είμαι; (...). Όσο χρόνος και να περνά, περνάς δηλαδή μια μέρα μοναχός, μοναχός καταλήξομε ένα χρόνος τελευταία, τελικά ίδιο ακριβώς σου κάνει. (...). Τουλάχιστο δεκατρία μήνες, δεκατρία μήνες οικογένεια σου αλλού, αλλού κοπέλια από τον πατέρα του. Ενδιαφέρομαι ένας σκοπός, σκοπός λοιπόν (είναι πότε) επιτέλους, (πότε) επιτέλους είμαστε σαν το πριν, πριν να γίνει όπως έγινε, έγινε όμως και δεν ξεγίνεται...»

Όσο διευρύνεται η παραμονή των μεταναστών στη χώρα υποδοχής, όσο δηλαδή μειώνεται η συχνότητα ενδο-οικογενειακής επικοινωνίας, τόσο αμβλύνονται οι ψυχικές συνέπειες της αποδιοργάνωσης.

Προβλήματα προκύπτουν ακόμη λόγω των καθημερινών αναγκών, υποχρεώσεων και λοιπών απαιτήσεων των μεταναστών κατά την τρέχουσα συγκυρία. Πρακτικής φύσεως θέματα σε σχέση με την οργάνωση του νοικοκυριού και την οριοθέτηση του ιδιωτικού-συλλογικού βίου δημιουργούν ένα ασφυκτικό πλαίσιο για τους ίδιους.

(ΟΙΚ-11):«...τρία άτομα είμαστε σαν συγκάτοικος, συγκάτοικος γνωριστούμε κυρίως λόγω δουλειάς, δούλευες ένα διάστημα ίδιο όλοι, όλοι

ίδια ιστορία. Υπήρχε ένα συγκάτοικος, συγκάτοικος τώρα καλός ή κακός, κακός ή καλός άλλο υπόθεση. Ό, τι έξερεις εσύ, ακριβώς ίδιο τον έξερα εγώ, εγώ δεν τον έξερα παραπάνω. (...). Άλλο τώρα είναι γυναίκα κάτω, κάτω πως το λένε να κατέβαινε γυναίκα, γυναίκα σου κατέβαινε είναι αλλιώς. Έλεγες μια κουβέντα, κουβεντιάσαμε σαν έμπιστο, έμπιστο ένας προς τον άλλος...»

(ΟΙΚ-7):«...όλη μέρα δουλειά, δουλειά, δουλειά, δουλειά, δουλειά όμως πότε να ξεκουραστείς. Ζωή δεν είναι μόνο δουλειά, δουλειά τέλειωσε όμως να ξεκουραστώ, ξεκούραση πως όμως. Ένα πιάτο φαί δεν είχα, εγώ έκανα φαί, εγώ πλύνω όλο μου ρούχα, εγώ έκανα όλα, συνηθίσω τα πάντα. Ποιο είναι εσένα γνώμη σου, ξεκούραση ήτανε αυτό, σοβαρά μου το λες τώρα;»

Μέσα από ιστορίες ζωής σαν τις παραπάνω είναι δυνατόν να αντιληφθεί κανείς τις πιεστικές συνθήκες ύπαρξης για τους Αλβανούς. Η έλλειψη συμπαράστασης από πρόσωπα του οικογενειακού περιβάλλοντος δημιουργεί μια συνολική εικόνα αρνητικών αναπαραστάσεων για τους ίδιους.

Αναφορικά τώρα με τις περιπτώσεις εγκατάστασης και των δύο συζύγων στη χώρα υποδοχής, παρουσιάζεται μια διαφοροποιημένη κατάσταση σε σχέση με τις προηγούμενες. Ασφαλώς και προκύπτει κάτι θετικό λόγω της συζυγικής συνύπαρξης, καθώς αναπτύσσεται μια ψυχολογική υποστήριξη του ενός μετανάστη προς τον άλλο, διευκολύνοντας έτσι την παραμονή και των δύο. Σύμφωνα με έναν Αλβανό, συγκρίνοντας με πριν:

(ΟΙΚ-11)«...σαν εμένα δούλευε, δουλεύομε ένα μεροκάματο, μεροκάματο χρειαστεί χέρια, (...). Κατά δεύτερον είναι κάτι άλλο, (...), ψημένο φαί τρως, ποκάμισο είναι σιδερωμένο. (...), ό, τι περνάς το περνούσαμε ψυχολογικά, ψυχολογικό έχει ένα άλφα σημασία, σημαντικό υπήρχε ένα χέρι να ακουμπήσεις...»

Από την πλευρά μιας μετανάστριας,

(ΟΙΚ-9)«...βιάζεσαι να τελειώσεις, τελειώσομε μια ώρα πιο νωρίς, όσο το καθυστεράς, μείον είναι, είσαι παντρεμένο, (είχαμε λοιπόν) παιδιά...»

Επιβεβαιώνεται λοιπόν ο ενισχυτικός ρόλος της παρουσίας και των δύο συζύγων τόσο σε ψυχολογικό επίπεδο, όσο και ως προς την ικανοποίηση συγκεκριμένων οικογενειακών προϋποθέσεων.

Από την άλλη, η απουσία των ανήλικων ατόμων είναι δυνατόν να λειτουργήσει ανασταλτικά στην παραμονή μιας μετανάστριας στη χώρα υποδοχής, καθώς αναγκάζεται ακόμη και να επιστρέψει στη χώρα προέλευσης, προκειμένου να αποκατασταθεί η γονεϊκή επικοινωνία.

(ΟΙΚ-10):«...είχα την αγωνία σαν μάνα, τι να σε νοιάζει άλλο, παιδιά σου πιο πολύ απ' όλα. (...). Ένα στιγμή και μετά δεν γίνεται άλλο, αφήσω λοιπόν τον άντρας μου, ανεβαίνεις να δω τι κάνουνε...»

Κάτι τέτοιο δε συμβαίνει ή δε συμβαίνει στον ίδιο βαθμό με το μετανάστη πατέρα, εφόσον είναι υποχρεωμένος να εργάζεται συνεχώς και συνεπώς δεν έχει χρόνο στη διάθεσή του για συνεχείς μετακινήσεις. Η αντίδραση των γυναικών στις συνθήκες αποδιοργάνωσης αποδεικνύεται έμπρακτα, οδηγώντας όμως σε άλλου τύπου ενδο-οικογενειακές μεταβολές. Ο μετανάστης σύζυγος αναγκάζεται να επωμισθεί αποκλειστικά αρμοδιότητες σχετικές με την υλοποίηση του οικογενειακού προσανατολισμού, περίπτωση που αναλύσαμε ως προς τις αρνητικές τις συνέπειες παραπάνω.

Η εντύπωση ότι οι αλλοδαποί είναι πλήρως αποκομμένοι από το περιβάλλον τους, αποκλεισμένοι και εξαρτημένοι αποκλειστικά από τις αρνητικές επιπτώσεις της μετανάστευσης είναι εσφαλμένη (Βεντούρα, 1994, 41). Αν και τα προβλήματα είναι

υπαρκτά, παράλληλα επιλέγονται τρόποι “υπέρβασης” της απομόνωσης. Μέσα από τις καθημερινές ασχολίες των Αλβανών καλλιεργείται ένα κλίμα προς αυτήν την κατεύθυνση. Εντός του εργασιακού πλαισίου διαμορφώνονται άτυπα δίκτυα υποστήριξης μεταξύ τους.

(ΟΙΚ-4):«...δουλεύουμε ίδια δουλειά, (εντός της) δουλειά(ς) είχες την ευκαιρία έλεγες ένα κουβέντα, (...), τον έκανες παρέα, παρέα γίνεται, κερνάς ένα τσιγάρος, τσιγάρος το τσιγάρο, περνά υποτίθεται η ώρα μας. (...). Χρειαστεί ο ένας τον άλλο, άλλος οπωσδήποτε να σε υποστηρίζει, υποστηρίζομε ο ένας τον άλλο...»

Η εργασιακή ενασχόληση των μεταναστών λειτουργεί ως μηχανισμός εξισορρόπησης εσωτερικών συγκρούσεων για τους ίδιους. Ανεξαρτήτως της αίσθησης ότι συνεισφέρουν στα προς το ζην των οικογενειών τους, θέμα στο οποίο επικεντρώνουμε παρακάτω, κύρια είναι η επίδραση ως προς την ανάπτυξη των πρώτων κοινωνικών επαφών στη μεταναστευτική χώρα.

Εκτός τώρα του χώρου εργασίας,

(ΟΙΚ-7)«...κολλητό μου είναι ένας Αλβανός, Αλβανός είναι κολλητός με τον άλλο Αλβανός, Αλβανός μιλάει τον Αλβανός. (...). Έχομε σχέσεις τότε με ένας, σαν αδερφό μου τον έχω, ένα πάρα πολύ καλό παιδί, (...), είχε κάτι άλλος γνωστούς αυτός, κάνομε ένα κύκλο, ένα παρηγοριά την έχω σίγουρα...»

Αν και οι κοινωνικές επιλογές των μεταναστών είναι περιορισμένες, κάτι τέτοιο δε σημαίνει ότι δεν αναζητούν διεξόδους, αποσκοπώντας σε ευνοϊκότερες συνθήκες ζωής.

Η “απάντησή” των μεταναστών στο ψυχολογικό στρες του αποχωρισμού προσλαμβάνει διάφορες μορφές, κυρίως σε σχέση με την εκπλήρωση μιας σειράς οικογενειακών υποχρεώσεων. Αναφέρθηκε σε αυτό μια μετανάστρια, ζώντας με τον άντρας της χώρα υποδοχής εκείνο το διάστημα:

(ΟΙΚ-11)«...ανάγκη την έκανες ένα πείσμα, όποια δουλειά μπορούσες, ναι λες, μπορούμε, όσο λεφτά χρειαστεί, πίσω δεν έκανες. Ένα μέρα τέλειωνε, τέλειωνε το άλλη, μετρούσες μία, μία, το μετρούσες, μετράμε το μήνες, όχι να, πίσω δεν έκανες ...»

Οδηγούνται έτσι στην επίτευξη των σκοπών της μετανάστευσης, ενισχύοντας ψυχολογικά ο ένας τον άλλο σύζυγο. Σε άλλο σημείο της παρούσας ενότητας θα αναλύσουμε τέτοιου τύπου αντιδράσεις στο πλαίσιο των οικογενειών, όπου συντελούν τελικά στη συνεκτικότητα του συστήματος υπό τις δεδομένες μεταναστευτικές συνθήκες.

7.2.2. Η ζωή των οικογενειών στη χώρα προέλευσης

Επιπτώσεις στις συζύγους των μεταναστών

Στο πλαίσιο της αναπροσαρμογής των ρόλων εντός των αλβανικών οικογενειών, οι παραμένοντες σύζυγοι-γονείς στη χώρα προέλευσης επιβαρύνονται με επιπλέον υποχρεώσεις, έτσι ώστε να εξισορροπηθεί το κενό της απουσίας των μεταναστών. Σύμφωνα με μια τέτοια περίπτωση,

(ΟΙΚ-8)«...μια λέξη είναι να έλεγες, (...), απογοήτευση, άλλο δεν έχω να πω. Αναγκαστείς να δουλέψω, ναι, δουλέψω είναι πρώτον, πρώτον είναι η δουλειά λοιπόν, (...), λεφτά δεν είναι πολύ αρκετό. Παιδιά είναι παρετημένο, παρετούμε το παιδιά μας έτσι, (...), δουλεία έχομε, να το έπαιρνα; Σαν μητέρα του έχει σημασία, σημασία σαν μάνα, (...), υποχρεωμένο δεν είσαι; (...), κεφάλι σου είναι έτοιμο να σπάσει, σπάσει αλήθεια το κεφάλι μου, (...), ένα άτομο είσαι όλα αυτά, τι, αποτέλεσμα είναι αρρωστήσω...»

Στο ίδιο μήκος κύματος παρακάτω,

(ΟΙΚ-2)«...υπευθύνη σου παιδιά, ένα το κρατούμενο, επιπλέον η δουλειά, δύο, οικιακό μετά όλα, όλα, όλα δέκα δουλειές όλο, όλα πως να το προλάβω (...) Παναγία μου και Χριστέ μου, αλήθεια πως άντεξα, ένα λεφτό να μη σταματάς...»

Η εργασιακή απασχόληση, η οργάνωση του νοικοκυριού και η άσκηση των γονεϊκών καθηκόντων συνεπάγονται αντιφατικές απαιτήσεις, δημιουργούν ένα ασφυκτικό πλαίσιο για τις συζύγους των μεταναστών και τις επηρεάζουν ψυχικά.

Ο ψυχολογικός αντίκτυπος της αποδιοργάνωσης σχετίζεται με μια ανασφάλεια εκ μέρους των γυναικών, καθώς καλούνται να ανταποκριθούν σε μια σειρά πιεστικών οικογενειακών καταστάσεων. Μια μετανάστρια μας μίλησε προσωπικά, λέγοντας:

(ΟΙΚ-1)«...πρώτη ημέρα περνάει, δεύτερο, τρίτο, ένα μήνας όλος, πόσο ακόμη να έχω υπομονή. Συμβαίνει εμάς κάτι, κάτι οτιδήποτε συμβεί, συμβαίνει στο καθένα, (...), άντρας μου τότε να απουσίασε, απουσίασε λοιπόν, μετά; Απίθανο δεν είναι, είναι κακός κόσμος, εμείς είμαστε έτσι όπως είμαστε, είμαστε τώρα, καταλαβαίνεις, κατάλαβες τι σκέφτομαι...»

Σε ορισμένες κρίσιμες οικογενειακές στιγμές,

(ΟΙΚ-7)«...κοπέλι είχε πυρετός, πυρετός τριάντα εννιά, σαράντα, σαράντα πυρετός έχει. Άντρας μου τον ήθελα τότε, τότε παρακαλάς, παρακαλάς να ήτανε, (...) κοπέλι μας έτρεμε, έτρεμε, σαράντα πυρετός. Θεες τίποτα άλλο, (...), άλλο έκανες ότι είναι δυνατόν, εννοείται, εννοείται...»

Οι επιπτώσεις της αποδιοργάνωσης αξιολογούνται παραπάνω σε συνάρτηση με την απουσία των μεταναστών από τις οικογένειες. Είναι λοιπόν η αίσθηση αυτού του κενού και όχι τόσο η μη ανταπόκριση από την πλευρά των συζύγων τους, που συντελεί στην ανάπτυξη ενός κλίματος ψυχικής αποστέρησης μεταξύ των υπόλοιπων μελών.

Η απουσία του συζύγου-πατέρα από το προσκήνιο της οικογενειακής συμβίωσης σημαίνει ότι αποκλειστικό ή σχεδόν αποκλειστικό πρόσωπο αναφοράς και ταύτισης για τα ανήλικα άτομα είναι η σύζυγος-μητέρα. Κύρια προτεραιότητα για την αναπλήρωση της έλλειψης του πατρικού ρόλου είναι η επιδίωξη υποκατάστασής του στη συνείδηση των ατόμων. Μια τέτοια διαδικασία συνοδεύεται στη προκειμένη περίπτωση από άγχος, εσωτερικές συγκρούσεις και απογοητεύσεις. Σύμφωνα με μια μετανάστρια,

(ΟΙΚ-3)«...ο (ρόλος του) πατέρας του είναι άλλο(ς), εγώ είναι αδύνατον (να τον υποκαταστήσω), όχι σαν τον πατέρα του. Παιδιά αυτά δεν είχε

πατέρα, πατέρας σαν πατέρας, πατέρας του δεν είχε δηλαδή. (Χρειαζόταν να) Καταλάβει έχουνε πατέρας, πατέρας του υπάρχει,(...), ερώτηση είναι πρόβλημα, υπάρχει ή δεν υπάρχει;»

Σε άλλη περίπτωση,

(ΟΙΚ-8)«...παιδιά σου είναι, είναι δεν είχε πατέρας του, (...), τι ήθελες να του κάνω, κάνω την καλή, καλή, καλή όμως ένα σημείο,(...), κοπέλια είναι αδύνατον, αδύνατον να το κάνω καλά, (...), πατέρας του αυτό δεν έχει, έχει, δεν έχει είναι ένα δικαιολογία, δικαιολογία ένα άσκημο συμπεριφορά του...»

Σε τέτοιου είδους μορφές οικογενειακής συμβίωσης επιβεβαιώνεται ο προβληματικός χαρακτήρας της αλληλεπίδρασης των ανήλικων μελών μόνο με τον ένα γονέα ή, αλλιώς, το ένα γονεϊκό πρότυπο ταύτισης (Barrett & McIntosh, 1987).

Συνεχίζοντας, όσον αφορά την ψυχολογική κατάσταση των γυναικών, εξετάζεται το ενδεχόμενο βίωσης ενός είδους ‘‘συζυγικής αποστέρησης’’ από μέρους τους. Η ποιότητα των σχέσεων μεταξύ των συζύγων ορίζεται με βάση το είδος των συζυγικών αλληλεπιδράσεων (Fincham & Bradbury, 1988). Μια μετανάστρια σχολιάζει ως προς αυτό:

(ΟΙΚ-5)«...είσαι παντρεμένο, παντρεμένο δεν είσαι, έχω άντρας, άντρας δεν έχω, έχω ή δεν έχω όμως; Όχι ότι δεν τον αγαπάς, αγάπη δεν έβλεπα, σαν να με σκότωνε αυτό...»

Στην απομάκρυνση του συζύγου αποδίδεται ένα νοσταλγικό αίτημα για μια σχέση, που τελικώς δεν κατέστη δυνατόν να υπάρξει. Όσο διευρύνεται το χρονικό διάστημα αποδιοργάνωσης, τόσο ενισχύονται τέτοιου είδους εντυπώσεις στο πλαίσιο των οικογενειών.

Κλείνοντας, οι επιλογές εκείνων των γυναικών, που μένουν μόνες στη χώρα προέλευσης, προσδιορίζονται από τις επιδράσεις, ακόμη και τις προσδοκίες του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος. Αναφορικά με την αντίληψη του κοινωνικού περιγυρου για τους ρόλους των μελών μιας αποδιοργανωμένης-μεταναστευτικής οικογένειας, μας αναφέρθηκε από μια γυναίκα:

(ΟΙΚ-1)«...κόσμος έχει μάτια του ανοιχτά, ανοιχτά το πότε να ζυπνάς, ζυπνάς ή πότε να κοιμάσαι, κοιμάσαι, δεν κοιμάσαι, (...), όλα, όλα θέλουνε να το ξέρει, ξέρουνε τα πάντα, (...), άντρας του λείπει να λένε, λέει, έλεγε τι κάνει γυναίκα του τώρα;»

Καταγράφονται όμως και απόψεις στον αντίποδα των γενικότερων αναφορών, σύμφωνα με την παρακάτω μετανάστρια:

(ΟΙΚ-7)«...από λόγια εντάζει, δουλειά δεν είχε να κάνουνε, κάνει έτσι ότι δεν ήξερε, ήξερε κατά γράμμα τι κάνομε, δουλειά του ήτανε αυτό, τελείωσε. Τι σε νοιάζει εσένα τώρα, τώρα μιλάς σοβαρά, σοβαρά ασχολείσαι τι λέει ο καθένας; Κοιτάζομε πρώτα τα δικά μας, δικό μας οικογένεια με απασχολεί, (...), τώρα τι έλεγε ο ένας και ο άλλος δικό του πρόβλημα...»

Ανάλογα με την αυτονομία των ρόλων τους, τον τύπο των συζυγικών σχέσεων και την έννοια των συγγενικών αλληλεπιδράσεων προσδιορίζονται και οι επιλογές των συζύγων των μεταναστών στην Αλβανία. Όσο πιο κλειστό είναι το περιβάλλον ένταξης των οικογενειών, τόσο αυξάνεται ο κοινωνικός έλεγχος στη συμπεριφορά των μελών τους.

Επιπτώσεις στα παιδιά των μεταναστών

Η απουσία του ενός ή και των δύο γονέων καθιστά προβληματικές τις διαδικασίες ταύτισης των ανήλικων ατόμων, λειτουργεί ανασταλτικά στην υιοθέτηση μιας σειράς κοινωνικών ρόλων από μέρους τους και επηρεάζει με άμεσο ή έμμεσο τρόπο την ψυχο-κοινωνική τους ανάπτυξη. Στο αμέσως επόμενο χρονικό διάστημα μετά τον αποχωρισμό, η απομάκρυνση του γονέα βιώνεται ως εγκατάλειψη από τα παιδιά. Όπως καταλαβαίνουμε από τα λόγια μιας μετανάστριας, από τις πρώτες αντιδράσεις τους είναι το ‘κλείσιμο’ στον εαυτό τους.

(ΟΙΚ-4):«...είναι γιατί τον αναζητά μάλλον, μάλλον άκουε κάτι, κάτι σαν όνομα το πατέρα, πατέρα μου σου λέει γιατί δεν έχω, είχε, άλλα δεν τον έβλεπε. Όπως ήτανε έτσι, έτσι ένα παρουσιαστικό, (...), ζούσε ένα δικό του κόσμος (εν. ζούσε στο δικό του κόσμο). Σκέψου να αρρωσταίνει, άρρωστο όχι ακριβώς, (...), κάτι άλλο είναι...»

Σύμφωνα τώρα με ένα από τα ανήλικα άτομα,

(ΟΙΚ-2)«... για τον πατέρα μου ένιωσα, ένιωσα όχι καλά, κακά τον ένιωσα, ένιωσα ένας πατέρα, υπάρχει ή όχι...»

Τέτοιου είδους συμπεριφορές υποδηλώνουν ενδείξεις διατάραξης της ψυχικής υγείας των ατόμων. Και αναφερόμαστε ακριβώς σε συμπτώματα και όχι (σε) διαταραχές, γιατί οι συνέπειες της αποδιοργάνωσης μελετώνται συνολικά, εξελισσόμενης της μεταναστευτικής διαδικασίας.

Από την άλλη, μια παρατεταμένη βίωση της απουσίας του γονέα εκλαμβάνεται ως απώλεια του ηθικού, ψυχολογικού και κοινωνικού του ρόλου, προκαλώντας αμφιθυμικά συναισθήματα στα παιδιά των μεταναστών. Χαρακτηριστική είναι η ακόλουθη μαρτυρία:

(ΟΙΚ-11)«...μια είναι έτσι, πατέρας σαν να μην είχε, είχε, δεν είχε τίποτα δεν έλεγε, έλεγε κάτι ασυναρτησίας, (...), σα, να μην έχει πατέρας, πατέρας του σαν να μην υπάρχει (...) μια είναι έτσι, μια είναι αλλιώς, (...), αλλιώς όλο για τον πατέρα του, πατέρα μου και τον πατέρα του συνέχεια, συνέχεια όμως να γίνεται αυτό, αυτό συμβεί επανειλημμένα. Είναι ή δεν είναι φυσιολογικό, φυσιολογικό είναι άλλο συμπεριφορά τώρα, άλλο αμέσως μετά, (...), τώρα έλεγε άλλο, μετά είναι όμως εκτός εαυτού.»

Και από την πλευρά ενός ανήλικου ατόμου στη περίπτωση της παραπάνω οικογένειας:

«...πατέρας μου σημαίνει, σήμαινε σαν, ε, δηλαδή σαν να μην έχω τον πατέρα μου, τι άλλο, έτσι είμαι εγώ...»

Ειδικότερα η απουσία του πατέρα είναι κάτι παραπάνω από ένα ‘παθητικό έλλειμμα’ στην ψυχο-κοινωνική ανάπτυξη του ατόμου, καθώς του στερεί βασικά συστατικά στοιχεία της ταυτότητάς του (Ζαφείρης κ.ά., 1999, 45).

Σε συμβατικού τύπου οικογένειες διεξάγεται ομαλά το ‘παιχνίδι’ ανάμεσα στη γονεϊκή εξουσία και την ‘επανάσταση’ του ανήλικου ατόμου (Κογκίδου, 1995). Καθώς είναι αμφίβολο αν συμβαίνει κάτι τέτοιο σε μια αποδιοργανωμένη οικογένεια μεταναστών, ένα από τα αποτελέσματα είναι η ανάπτυξη μιας αντικοινωνικής στάσης από την πλευρά των ατόμων. Σύμφωνα με τα λόγια μιας μετανάστριας σήμερα,

(ΟΙΚ-3)«...στο λέγανε όλοι, όλο παράπονα είχε, (...), είχανε ένα κακό συμπεριφορά παιδιά, παιδιά μας το κοιτάζουνε με κακό μάτι (...) προσβολή είναι εμένα σαν μητέρα (εν. αυτό είναι προσβλητικό για εμένα, σαν μητέρα τους), μάνα του να έλεγε πως τα έχω έτσι, συμπεριφορά του δεν είναι σωστό, όχι, συμπεριφορά είναι άσκημο...»

Αξιολογώντας καταστάσεις σαν την παραπάνω, ένα ανήλικο άτομο μας είπε:

(ΟΙΚ-7)«(αναφέρεται στο τι του έλεγαν) Πατέρας σου εσένα; Εσένα; Εσένα πατέρας σου; Ό, τι δεν έχω, έτσι μου έλεγε, έλεγε δεν έχω εσύ; Εγώ δεν έχω του λέω; Λες να μην έχω πατέρας; Πατέρας δικό του είναι πιο καλός από τον δικό μου; Έχω εγώ πατέρας, αυτό του έλεγα, έχω πατέρας εγώ. Έλεγε δεν έχεις, έχω του λέω, έλεγε συνέχεια ο πατέρας μου και ο πατέρα μου, (...), του λέω εγώ, ζαναμίλησε για τον πατέρας μου, ζαναπές μου κάτι, κάτι να μου έλεγε, εγώ να το έκανα μην ζανάλεγε τίποτα ποτέ του...»

Αύξηση της εκδήλωσης αντικοινωνικών μορφών συμπεριφοράς διαπιστώνεται σε περιόδους απότομων αλλαγών στο οικογενειακό σύστημα, όταν τα μέρη του επιδιώκουν να προσαρμοστούν σε μια νέα κοινωνική δομή.

Τέτοιου είδους στάσεις δεν παρουσιάζουν καμιά ομοιότητα με τις συμπεριφορές εξάρτησης, όπως αναλύθηκαν προηγουμένως. Καταδεικνύεται έτσι η πολυμορφία των περιπτώσεων αποδιοργάνωσης στο σύνολο των οικογενειών, διαπιστώνεται η έκταση των ψυχικών συμπτωμάτων στα ανήλικα άτομα και γίνεται αντιληπτή η πολλαπλότητα των μορφών πρόσληψης της απώλειας των μεταναστών γονέων. Περαιτέρω διερεύνηση αυτών των παραμέτρων είναι εκτός των ορίων της έρευνάς μας και άπτεται μιας συνολικής ψυχολογικής θεώρησης του αντικειμένου. Ως προς αυτό απαιτείται διεξοδική γνώση τόσο των ατομικών, όσο και των οικογενειακών ιστορικών των υποκειμένων. Αρκεί επομένως στο σημείο αυτό η εμπειρική καταγραφή των προσωπικών τους εμπειριών, όπως προκύπτουν σε συνάρτηση με άλλα ζητήματα που απασχολούν τις οικογένειες.

Μια σταθερά επαναλαμβανόμενη αντίδραση σε αυτές τις περιπτώσεις είναι η αναζήτηση άλλων προσώπων προσκόλλησης από τα ανήλικα άτομα. Σχετική των αλληλεπιδραστικών διαδικασιών με τα λεγόμενα “πατρικά υποκατάστατα” είναι η παρακάτω αναφορά:

(ΟΙΚ-2)«...(σαν) πατέρας μου είναι (ο) παππούς μου, αυτό νόμισα εγώ, είχα μπερδέψει ποιος έχω πατέρας, νομίσω ότι πρώτα είναι αυτός (αναφέρεται στον παππού του), ίδιο τον αγαπάς (με τον πραγματικό πατέρα σου). Καταλάβεις μετά βέβαια, πατέρας μου αληθινό είναι άλλος, αληθινός είναι αυτός, δικός μου πατέρας, όχι να έχω δύο πατέρας. Μάνα είναι ίδια, ίδιος είναι και ο πατέρας, όμως, πρώτα δεν είναι ο ίδιος, (τότε ήταν) ο παππούς μου...»

Μια μητέρα σχολιάζει τέτοιες συμπεριφορές:

(ΟΙΚ-3)«... Από τηλέφωνο του μιλά κανονικά, γεια σου μπαμπά, κατάλαβε ποιος είναι. Ένα λεφτό περνά, ακριβώς το ίδιο, έλεγε τον ένα, έλεγε τον άλλο, πόσους νομίζει είχε;»

Τα “όρια” σε τέτοιες οικογένειες είναι συγκεχυμένα, καθώς τα παιδιά των μεταναστών ταυτίζονται με ένα ασαφές πλαίσιο γονεϊκών ρόλων, κάτι που έχει ως συνέπεια μια σύγχυση για το ποιος είναι ο πραγματικός τους γονέας.

Εξίσου ιδιαίτερη είναι περίπτωση, όταν η έλλειψη των γονέων δημιουργεί στα άτομα ψυχικές καταστάσεις μειονεξίας, υπό μία άλλη όμως έννοια. Αντίθετα με όσα αναφέρθηκαν προηγουμένως, τα παιδιά των μεταναστών ντρέπονται για τους τελευταίους, αποφεύγοντας να δηλώνουν ότι υπάρχουν καν. Πώς δικαιολογείται λοιπόν μια τέτοια συμπεριφορά από την πλευρά των ανήλικων ατόμων;

(ΟΙΚ-8)«...ντραπώ πως δεν είχα πατέρας, μητέρα ούτε αυτή, τι να έλεγε όσοι ακούσει. Όλα είχανε πατέρας, γιατί να μην έχω εγώ, ντρέπομαι να του πω έτσι. Λέω όνομα άλλο, ένα ψεύτικο όνομα, όχι δικό μου γονείς όμως, λέω από το μυαλό μου, δικά μου πράματα...»

Συμπληρωματικά αναφέρουμε την άποψη μιας μετανάστριας μητέρας, τονίζοντας την παρουσία και μιας σειράς άλλων παραγόντων, υπεύθυνων για την παραπάνω κατάσταση.

(ΟΙΚ-3):«...τον αδερφό του έλεγε μπαμπά (αναφέρεται στον αδερφό του συζύγου της), δεν είναι πατέρας σου αυτό, μπαμπάς σου είναι ένας άλλος, έτσι του έλεγα, πως αλλιώς να το καταλάβει, (...). Κουνιάδο μου δε τον ένοιαζε, δεν πειράζει λέει, δικό μου είναι...»

Ο ρόλος των προσώπων του άμεσου οικογενειακού-συγγενικού περιβάλλοντος είναι σημαντικός στη διαμόρφωση του συγκεκριμένου οικογενειακού κλίματος. Θέλοντας να καλύψουν το κενό της απουσίας του πραγματικού γονέα, αυτοπροβάλλονται ως γονικά πρότυπα ταύτισης, διαμορφώνοντας μια σύγχυση μεταξύ των μερών του οικογενειακού συστήματος.

7.3. Επικοινωνία εντός των αποδιοργανωμένων οικογενειών

7.3.1. Συχνότητα οικογενειακών αλληλεπιδράσεων

Για την εξασφάλιση της ισορροπίας στο σύστημα μιας αποδιοργανωμένης οικογένειας και την προσαρμογή των μερών της στην παρούσα μεταναστευτική συγκυρία απαιτείται η διαμόρφωση ενός νέου μοντέλου συλλογικής οργάνωσης στο στάδιο αυτό. Μια διασπασμένη αλβανική οικογένεια χρειάζεται δηλαδή να “εφεύρει” τρόπους, διαδικασίες και μέσα αλληλεπίδρασης μεταξύ των μελών της, έτσι ώστε να διασφαλιστεί ενός είδους συνεκτικότητα στο εσωτερικό της, αντιμετωπίζοντας ενδεχόμενα προβλήματα. Στο πλαίσιο αυτό προκύπτουν ερωτήματα σε σχέση με τον τύπο επικοινωνίας εντός των οικογενειών, τη συχνότητα που γίνεται κάτι τέτοιο, καθώς και τα χαρακτηριστικά των αναπτυσσόμενων σχέσεων. Τα εμπειρικά δεδομένα ενισχύουν την άποψη ότι ο μετανάστης εντάσσεται σε ένα σύστημα διάδρασης με την υπόλοιπη οικογένεια στη χώρα προέλευσης, ζήτημα το οποίο θα αναλύσουμε διεξοδικά στις αμέσως επόμενες παραγράφους της ενότητας.

Οι οικογενειακές εμπειρίες διαφοροποιούνται καταρχήν ως προς τον αριθμό των επισκέψεων των μεταναστών.

Επιχειρώντας μια σύγκριση μεταξύ των σχετικών περιπτώσεων, ο παρακάτω μετανάστης φαίνεται να είναι σε πλεονεκτικότερη θέση σε σχέση με τους υπόλοιπους.

(ΟΙΚ-11):«...δέκα μήνες πρέπει να τανε (αναφέρεται στο χρονικό διάστημα έως την πρώτη επιστροφή του στην Αλβανία), μπα, πιο παραπάνω από δέκα μήνες. Είκοσι μέρες έκατσα όλες, όλες, είδες την οικογένεια, ζανακατέβω μετά κάτω. Σε εφτά μήνες ζαναπήγα πάλι, (τον) Αύγουστο (μήνα), την ίδια δουλειά έκανες συνέχεια (εν. πήγαινες και ερχόσουν). Άλλη μια περιπτώση να σου πω, όχι, λάθος, γράψε είναι λάθος, δυο (περιπτώσεις) νομίζω (είναι) ακόμη. Δεύτερο διαδρομή περνάει εφτά μήνες (έως ότου ζαναπήγα), μιαν εβδομάδα είμαι, όχι και πολύ. Ξαναπάω (σε) δυο (περιπτώσεις) ακόμη, ό(χ)ι μια που σου είπα, δυο είναι σωστό...»

Άλλοι Αλβανοί επισκέπτονται λιγότερο συχνά τις οικογένειές τους στη χώρα προέλευσης.

(ΟΙΚ-8):«...δεκαεφτά μήνες ακριβώς, τόσο είχα, είχα να πατήσω δεκαεφτά μηνάκια, είδες πόσο έκαμα; Βάλε (ότι έκατσα) ένα μήνας, φουλ, ναι, τουλάχιστο ένα μήνας, μήνας έχει τριάντα, τριανταένα μέρες. Τελευταίο (αναφέρεται στην τελευταία επιστροφή του), τελευταίο οχτώ είναι σημειωμένο, σημειώνομε την μέρα, όσο πάει, πάει πιο κακά. Ακριβώς να σου πω τώρα, τώρα δηλαδή πόσο μήνες ήτανε (αναφέρεται στο χρονικό διάστημα μεταξύ πρώτης και δεύτερης συνάντησης), Σεπτεβρή, Οχτώβριο (ο μετανάστης υπολογίζει τους μήνες), (...), Ιούλιος, έντεκα είναι τελικά, εντός έντεκα μήνες ζαναπάω ακριβώς, αυτό ήτανε όλο, πάνω κάτω τόσο. Ήρθε μετά βέβαια γυναίκα μου, σημείωσε το αυτό, πιο πολύ αυτή...»

Υπάρχουν όμως και πιο μεμονωμένα μεταναστευτικά-οικογενειακά περιστατικά.

(ΟΙΚ-5):«...δυόμισι χρόνος είχα, είχα τόσο, δυόμισι, δυόμισι χρόνια, (...), άλλος έχει πέντε, έτσι ακούς τώρα, αλήθεια στο λέει, ψευτιές, εντάξει (εν. κάτι τέτοιο είναι αντικείμενο συζήτησης)...»

Παραπάνω επιμείναμε σκόπιμα στη συχνότητα επικοινωνίας μεταξύ των μελών των αλβανικών οικογενειών. Συνεκτιμώντας τα ερευνητικά δεδομένα διαπιστώνουμε τον αντιφατικό χαρακτήρα της συλλογιστικής των μεταναστών, καθώς οι προσδοκίες περί τακτικών συνευρέσεων δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα, τουλάχιστον στον αναμενόμενο βαθμό για τις οικογένειες κατά το αμέσως επόμενο χρονικό διάστημα της αποδιοργάνωσης.

(ΟΙΚ-6):«...αλλιώς υπολογίζομε τότε, μιλούμε έτσι, ανεβαίνεις μια, δυο, λοιπόν βλέπεις δεν γίνεται τίποτα, (...), δεν εξετάζεται εσύ τι θες, άλλο θέλομε εμείς, όπως καταλαβαίνεις...»

Αναφερόμενοι σε όλο αυτό το διάστημα διακρίνονται τρεις περιπτώσεις ενδο-οικογενειακών επαφών. Η πρώτη κατηγορία αφορά εκείνες τις οικογένειες, όπου η συχνότητα των επαφών είναι από ελάχιστη έως ανύπαρκτη. Η δεύτερη, ευρύτερη κατηγορία, καλύπτοντας την πλειοψηφία των περιπτώσεων, περιλαμβάνει μειωμένο αριθμό επαφών σε σχέση με τις αρχικές προσδοκίες.

Ως προς την τρίτη κατηγοριοποίηση, οι εμπειρίες των μεταναστών επηρεάζονται από ιδιαίτερες μεταβλητές, καθώς επίσης εντάσσονται σε μεμονωμένα οικογενειακά συμβάντα. Ανάλογα με το γεωγραφικό χώρο διαμονής των αλλοδαπών στη χώρα υποδοχής διαφοροποιείται και ο αριθμός των επιστροφών στη χώρα προέλευσης.

(ΟΙΚ-1):«...όσο είμαι Γιάννενα, Γιάννενα εντάζει, τρεις, πέντε μήνες πας κανονικά, περιορισμένο, περιορισμένο απόσταση, απόσταση Ρέθυμνο είναι άλλο όμως (σε σχέση με τα Γιάννενα), λόγος είναι αυτό...»

Σε άλλες περιπτώσεις λαμβάνει η οικογενειακή συνεύρεση έναν αναγκαστικό-επείγοντα χαρακτήρα.

(ΟΙΚ-7):«...άρρωστο κοπέλι, αμέσως ετοιμάσω βαλίτσες, τέτοια περίπτωση δεν το συζητάς, σφαίρα την έκανες. Βέβαια άλλοι δεν το κάνουνε, ξανοίγει μόνο λεφτά, εγώ όμως όχι. Όταν είναι ανάγκη, σηκώνεσαι να πας, τίποτα άλλο δεν μας σε κρατά καθιστό...»

(ΟΙΚ-2):«...επιχείρηση σκούπα, σκούπα όλους μας, κατάσταση ζοριστεί, ζοριστούμε, όλους μας απελάσει, εμένα, εσένα. Τέλος πάντων όμως, είναι καλό, πας, βλέπομε τι γίνεται, (...), απότομα σε βλέπουνε, τι ήθελε αυτός τώρα λέει. Σταματήσουνε μετά απελάσεις, άντε γεια λες, καλά σας είδα...»

Πρόκειται δηλαδή για ιδιαίτερα προσωρινές ενδο-οικογενειακές επισκέψεις, καθώς οι μετανάστες επανέρχονται και πάλι στη χώρα μας. Αξίζει να επεκταθούμε λοιπόν σε όλους εκείνους τους λόγους, όπου υπαγορεύουν τον περιορισμένο αριθμό επαφών σε κάθε περίπτωση.

Μεταξύ μια σειράς ανασταλτικών παραμέτρων συγκαταλέγεται κατά κύριο λόγο το νομικό καθεστώς των αλλοδαπών. Επισκεπτόμενος δύο φορές την οικογένεια στη χώρα προέλευσης, ένας μετανάστης αναφέρεται στους λόγους μιας τέτοιας κατάληξης:

(ΟΙΚ-8)«...ο κόσμος να χαλάσει πάμε, πας οπωσδήποτε, δεν το συζητούμε, άμα σου λέω τώρα κάτι, λες θα πάω, δεν συζητάς τίποτα. Τρέχομε όμως μια, δυο, την τρίτη, τέρμα, τέρμα, την πάτησες, τίποτα δεν κρατούσες, έγγραφο επικυρωμένο, αστυνομικό αρχές έκανε σωστό την δουλειά του...»

Ένας άλλος μετανάστης, ο οποίος συνελήφθη, προσέθεσε σχετικά:

(ΟΙΚ-3)«...ένα ξαδέρφος μου είχε πεθάνει, πέθανε εχθές, εχθές ας πούμε, κηδεία είναι αύριο, (...), εξαίρεση ένα τέτοιο περίπτωση οικογενειακό, οικογενειακό πρόσωπο πεθάνει, πέθανε, έλεγχος έκανε; Περιστατικό μου συνέβηκε, αλήθεια είναι, λεωφορείο ταξιδεύομε, μπούμε στην Αλβανία,

(...), αστυνομικός, κατέβα κάτω, κάτω όλοι, όλοι, όλοι ρε, κάτω. Κηδεία είναι λέω, κηδεία πάω, τι άλλο θες, στοιχεία μου να, πιάστε με, αλλά να πάω (στην κηδεία), κηδεία είναι. Όσο και να παρακαλάς, παρακαλούσες, ανοίξουνε την κλούβα του περιπολικό, περιπολικό μέσα γεμάτο όλο Αλβανούς...»

Εξαιτίας των κινδύνων σύλληψης, κράτησης και απέλασής είναι από ανέφικτη έως εξαιρετικά επίπονη η διαδικασία των οικογενειακών συναντήσεων σε ότι αφορά τους παρανόμους αλλοδαπούς. Παρόλα αυτά οι τελευταίοι το διακινδυνεύουν, θέτοντας σε κίνδυνο ακόμη και την ίδια τους την ύπαρξη, προκειμένου να έρθουν σε επικοινωνία με τις οικογένειές τους, έστω και για περιορισμένο χρονικό διάστημα.

Συγκρινόμενο με την άλλη κατηγορία μεταναστών, ένα άτομο με νόμιμες προϋποθέσεις εισόδου, εγκατάστασης και παραμονής στη χώρα υποδοχής είναι σε πλεονεκτικότερη θέση.

(ΟΙΚ-7):«...έχω διαβατήριο κανονικά, νόμιμο είσαι, είσαι σωστός, σωστότατο, πρόβλημα δεν υπάρχει, (...), άδεια είναι κανονικό, η άδεια, όλες προθεσμία εντάζει. Όπως ρωτάτε εσείς, συμφωνώ απολύτως, οικογένεια με βόλευε, βολεύεσαι, βολεύει, όποτε σχεδόν ήθελες...»

Ο αριθμός των νομίμως εισερχομένων στη χώρα μας είναι συγκριτικά μικρότερος από τον αντίστοιχο των λαθρομεταναστών. Ένα πλαίσιο θεσμικών διατάξεων τους δικαιολογεί έστω και ένα μειωμένο αριθμό μετακινήσεων από χώρα σε χώρα.

Ένας άλλος επιβαρυντικός παράγοντας σχετίζεται με το εργασιακό καθεστώς των Αλβανών στην Ελλάδα. Μιλάνε οι μετανάστες για “σχέσεις” εξάρτησης με τους εργοδότες, εννοώντας ασφαλώς την αρνητική πλευρά των αλληλεπιδράσεων.

(ΟΙΚ-1):«...από αυτό έπαιρνες την άδεια, άδεια δεν ήθελε να πας, (...), είναι όμως πιο λάσκο δουλειά, δουλειά, όχι τόσο, καλά είναι, την έπαιρνες, εντάζει (εν. είναι δυνατόν να έπαιρνες άδεια). Του το λες, λέω του αφεντικού δέκα μέρες το πολύ, ό(χ)ι ένα χρόνος, εντάζει σου λέει, λέει ναι, (...), δουλειά δεν χρειάζεσαι, χρειαστούμε ελάχιστο, ίδιος σου λέει να πας. Ό(χ)ι βέβαια όσο θες όμως, (ο εργοδότης) παίρνει άλλο ύστερα, ξεκινούμε ξανά από το μηδέν;»

(ΟΙΚ-4):«...όλοι εμείς δουλεύει, δουλειά ξέρομε, ξέρομε τι σημαίνει σκληρό εργασία, (...), ιδρώτας μας έτρεχε, έτρεχε συνέχεια, δουλεύεις, δεν παίζομε. Αναλαβαίνω τέτοιο δουλειές, δουλειά δεν το έκανε άλλος, (...), σιγά να μην εδούλευγε ίδιο. Σου λέει λοιπόν (ο εργοδότης), άντε να είχε ένα άλλο σαν εμένα, Έλληνες δεν δουλεύει σαν Αλβανό, έπαιρνε και πιο ακριβό μεροκάματο, μεροκάματο σύφερνε, σφέρνηνουνε αφεντικά μας! Συμπεριφορά του δεν είναι σωστό, σωστό το λες να μας σε φοβέριζε πρώτο, πρώτο, (...), δουλειά είσαι, είσαι να δουλεύεις, δουλειά ήθελε, εσένα όμως σημασία, ανάγκη βέβαια τον έχεις δυστυχώς. Κατάλαβες τώρα, περιθώριο δεν υπάρχει, οικογένειες, όλα αυτά, δεν του καλάρεσε...»

Ο βαθμός ανταπόκρισης των μεταναστών στις οικογενειακές τους υποχρεώσεις εξαρτάται από την πρόθεση των εργοδοτών, όπου ενδιαφέρονται πρωτίστως για την εργασιακή τους αποτελεσματικότητα.

Περιπτώσεις σαν τις παραπάνω επισκιάζονται από ακόμη πιο “τραβηγμένα” περιστατικά, κυρίως λόγω της συμπεριφοράς των εργοδοτών προς τους μετανάστες. Καθώς δεν υφίσταται ένα πλαίσιο ελέγχου της εργοδοσίας, λειτουργώντας πέρα των διατάξεων των νόμων, επιχειρεί να ελέγξει με αθέμιτα μέσα τους αλλοδαπούς.

(ΟΙΚ-7):«...δυο μήνες πέρασε, ακόμη λεφτά, λεφτά στα χέρα μου ακόμη, ακόμη στο περίμενε, (...), επίτηδες, επίτηδες μου το έκανε, (δίνοντάς μου)

λίγα, λίγα (τα χρήματα) που να πάω, α(ν) δεν είχες ένα ποσό, (...), έξοδο κοστίζει, κόστιζε, κρατάς και κάτι (στους υπόλοιπους), έτσι να πας;»

Ακόμη και παρακράτηση των διαβατηρίων παρατηρήθηκε σε ορισμένες περιπτώσεις:

(ΟΙΚ-9):«...βιβλιάριο στο κρατεί, διαβατήριο δεν είχα, πως να πας; Γιατί εγώ λέω, αν εσύ του την έκανες, λες δε πάει στο διάολο, εγώ πάω ήθελε δεν ήθελε, είδες τι κάνει; Αστυνομία, αστυνομία την καλούσε, ορίστε διαβατήριο, διαβατήριο το έδινε, πάρε το από αστυνομικό τμήμα!»

Η οικονομική κατάσταση των Αλβανών, ζήτημα άμεσα σχετιζόμενο με τον τρόπο μεταχείρισης από τους εργοδότες, τους δεσμεύει αναγκαστικά στη χώρα υποδοχής. Στο πλαίσιο αυτό μονιμοποιείται η εκμετάλλευση των μεταναστών κάτω από συνθήκες εξάρτησης, περιθωριοποίησης και απομόνωσης. Μια όψη αυτού του είδους της αντιμετώπισης είναι η απαγόρευση των συναντήσεων μεταξύ των μελών των αλλοδαπών οικογενειών.

Εμφανώς διαφοροποιημένη είναι η εικόνα, όταν μεταναστεύουν από κοινού οι σύζυγοι. Η αλλαγή έγκειται συγκεκριμένα στη διάσταση της γυναικείας μετανάστευσης. Καθώς είχε μετακινηθεί με τον άντρα της, μια μετανάστρια τόνισε στην προκειμένη περίπτωση:

(ΟΙΚ-6)«...πέντε μήνες το πολύ, πολύ, υπήρχε μια εύκαιρα, έχω ένας τρόπος να πηγαίνεις, ανεβαίνω στα παιδιά, παιδιά έκατσα άλλος πέντε μήνες. Περνά ένα διάστημα, πέντε, έξι μήνες, άντρας μου ήθελε να ξανακατέβω, (...), ευκαιρία την έπιανες αμέσως από τα μαλλιά, πόσο όμως να το κάνεις...»

Επιβεβαιώνοντας ένα ανήλικο μέλος της ίδιας οικογένειας, τουλάχιστον ως προς τον αριθμό των επισκέψεων των γονέων του, μας ανέφερε:

«...μάνα μου ήτανε πιο πολύ, μέχρι έρχεται ο πατέρας μου, έρχεται (σε) άλλες δυο (περιπτώσεις), πατέρα μου όμως, νομίζω όχι, (σε) μια (περίπτωση) μου φαίνεται, μου φαίνεται...»

Ακόμη και στο ενδεχόμενο της από κοινού μετανάστευσης των συζύγων δεν αποφεύγεται η έλλειψη τακτικής επικοινωνίας μεταξύ των μελών των οικογενειών. Αυτό συμβαίνει γιατί οι επισκέψεις τους περιορίζονται και δεν πραγματοποιούνται με την ίδια ευχέρεια σαν την αρχή.

Οι επιστροφές των μεταναστριών στη χώρα προέλευσης είναι μεν πιο συχνές, έχουν δε ένα χαρακτήρα ικανοποίησης κοινωνικών, οικογενειακών κ.ά. υποχρεώσεων ή κρίνονται ακόμη και επιβεβλημένες εκ των πραγμάτων. Ενδεικτική η παρακάτω οικογενειακή περίπτωση:

(ΟΙΚ-9)«...είναι άρρωστη η μάνα μου, αναγκαστικό, ανάγκη είναι, (όταν σε) ένα μήνας είναι καλά αυτή, λόγος δεν έχω, παίρνεις βαλίτσα σου να κατέβω...»

Η παραμονή των μεταναστριών προσδιορίζεται από μια ελαστικότητα, αν όχι από μια προσωρινότητα στη χώρα υποδοχής. Σε αντίθεση με του μετανάστες συζύγους, όπου περιορίζονται αποκλειστικά στον εργασιακό τους ρόλο, λειτουργώντας κάτι τέτοιο περισσότερο δεσμευτικά για τους ίδιους.

Ανεξάρτητα τέλος από τον αριθμό των οικογενειακών επαφών, οι μετανάστες επιλέγουν ορισμένους έμμεσους, σταθερούς και επαναλαμβανόμενους τρόπους επικοινωνίας. Οι τηλεφωνικές συνομιλίες αποτελούν έναν από του πιο συνηθισμένους τύπους αυτού του είδους των αλληλεπιδράσεων.

(ΟΙΚ-1):«Μιλείς από το τηλέφωνο, τηλεφωνάμε, παιδιά ακούσουνε το μπαμπά τους, (...), έπαιρνα δύο, τρεις φορές τηλέφωνο, τι τηλεκάρτες καταναλώνω!»

Τόσο η αποστολή γραμμάτων, όσο και η ανταλλαγή υλικών πραγμάτων αποτελούν εξίσου διαδεδομένες πρακτικές μεταξύ των μεταναστών.

(ΟΙΚ-4):«...πρώτο γράμμα γράφω στο ζωή μου, καλά είσαι, θες να πας, χαιρετίσματα όλους, στέλνουνε κοπέλια μετά, (...), κάτσε να στο φέρω ένα λεφτό, θες να στο φέρω, μέσα το χω φυλαμμένα...»

(ΟΙΚ-5):«...στέλνομε ένα κιβώτιο γεμάτο, ένα ρούχο, ρούχο συνήθως έστελνες, κάτι να το χρειαστεί επειγόντως, (...), τσιγάρα στέλνει ο κουνιάδος του, ακόμη και τσιγάρα...»

Προς αυτήν την κατεύθυνση οδηγεί μάλιστα και το γεγονός ότι τα περιθώρια των επιλογών για τις οικογένειες είναι ούτως ή άλλως περιορισμένα εκ των πραγμάτων σε μια τέτοια συγκυρία. Αν και μια σειρά εμποδίων δεν επιτρέπουν συχνές οικογενειακές επαφές φαίνεται να αναπτύσσεται ένας άλλος τρόπος διαντίδρασης μέσα από άλλα ‘‘κανάλια’’ και μηχανισμούς.

7.3.2. Προσωρινές οικογενειακές συνευρέσεις

Εξίσου ενδιαφέρον παρουσιάζει η κατανόηση των αλληλεπιδράσεων μεταξύ των μελών στο διάστημα των προσωρινών οικογενειακών συνευρέσεων. Ως προς αυτή καθαυτή την επιστροφή των μεταναστών διαπιστώνεται μια θετική ανταπόκριση στο εσωτερικό του οικογενειακού συστήματος.

(ΟΙΚ-11):«...τι άλλο ήθελες, έχομε μεγάλο ευτυχία, ευτυχία για όλους, ό(χ)ι μόνο για μένα βέβαια, (ευτυχία για) όλη την οικογένεια. (...), γυναίκα μου σκούπισε το μάτια του, κλαίει, (αυτή) έκλαιγε, (γιατί) είχε συγκινηθεί. (...), είναι σαν γιορτή, γιορτή για όλους, όλοι, όλοι να με προϋπαντήσει...»

Ως προς τις παραστάσεις των ανήλικων ατόμων:

(ΟΙΚ-7)«...ε, είδαμε τον πατέρα μου, τον αγκάλιασα στην αγκαλιά του, άντρες είναι είτε, παιδιά είναι άντρες, άντρες γίνανε παιδιά...»

Παρακάτω επικεντρώνουμε στη διερεύνηση της οικογενειακής συνύπαρξης όλο αυτό το διάστημα.

Έντονες συγκινησιακές καταστάσεις αναπτύσσονται στις οικογένειες και αφορούν κυρίως τις αλληλεπιδράσεις των μεταναστών γονέων με τα παιδιά τους.

Ένας Αλβανός πατέρας δύο παιδιών διηγείται την προσωπική του εμπειρία:

(ΟΙΚ-4)«...σου ορκίζομαι στη ζωή μου, όρκο σου παίρνω, λόγω τιμής πιο καλό για όλους μας, (για) όλους μας θα ήτανε πιο καλό, αλήθεια σου το λέω να μην είχα πάει, (αυτό θα ήταν) καλό για όλους, όλους, αλήθεια το λέω, ορκίζομαι ότι θες, θες να ορκιστώ; (...). Όταν αγκαλιάσω τον μπέμπη μας, μωρό, μωρό ήτανε αυτό τότε (αναφέρεται στην περίοδο, όταν είχε μεταναστεύσει), δεν το ζανάδα. (...), τον αγκάλιασα να του μιλάς, τίποτα αυτό όμως. Η γυναίκα μου (του έλεγε), πήγαινε στο μπαμπά, ο μπαμπάς σου, να τον ο μπαμπάς σου, αυτό ξανοίγει αλλού. Στο διάλο λες (να πάνε) και (τα) λεφτά, στο διάλο (να πάνε) όλα, είναι, μα είναι δυνατό να μη σε γνώρισε το ίδιο το κοπέλι μου; (...). Έκατσα τότε λιγάκι κάνα δυο βδομάδες, έλεγε αυτό μπαμπά, μπαμπά, μπαμπά, δεν είναι όπως ήθελες όμως, όπως και να ναι δεν είναι, είναι το πρόβλημα να ζαναφύγω...»

Στην περιγραφή αυτή αποτυπώνονται τα επακόλουθα της αποδιοργάνωσης των οικογενειακών σχέσεων. Οι μετανάστες γονείς, στην προκειμένη περίπτωση ο πατέρας, αναφέρονται με ιδιαίτερη ένταση στις προσωπικές τους εμπειρίες, καθώς θεωρούν τους εαυτούς τους υπεύθυνους για αυτήν την αποξένωση.

Σε μια παρόμοια περίπτωση, η σύζυγος ενός μετανάστη σημειώνει τις αντιδράσεις του συζύγου της, καθώς εκείνος δεν αναγνώρισε καν το παιδί του, επιστρέφοντας μετά από ένα διάστημα απουσίας στην οικογένεια.

(ΟΙΚ-5):«...ο γιο μας, ενάμιση χρονό ήτανε δεν ήτανε, πατέρας του δεν τον είχε ξαναδεί. Άντρας μου λοιπόν, όταν τον είδαμε τέλος πάντων, μια στιγμή το είδε κοπέλι, ποιο είναι αυτό μας είπε, τι είναι αυτό; (...), έκαμες κιόλας κοπέλι, έτσι είπε (σ)την αδερφή μου, αστείο το έλεγε. Αστείο, αστείο, αστείο είναι άλλο, άντρας μου δεν το γνώρισε το γιο του κατευθείαν, γιος σου είναι του λέει, κοπέλι είναι ο γιος σου, ο γιος σου, ο γιος σου, (έτσι το) κατάλαβε, κατάλαβε το κοπέλι του τελικά. Άμα το άκουσε, αν τον έβλεπες, σκοτωμένο, σαν το σκοτωμένο, κουράγιο δεν είχε να μιλήσει...»

Η αντίδραση του μετανάστη γονέα σε ένα τέτοιο γεγονός, από τα σημαντικότερα για την οικογένεια, αντικατοπτρίζει το ψυχολογικό “σοκ” εκείνων των στιγμών. Ειδικότερα, καθώς δεν έχει επιτευχθεί ακόμη η διαδικασία της ταύτισης με το ανήλικο άτομο, ο ίδιος ο γονεϊκός ρόλος επιδρά αρνητικά στην ταυτότητα του φορέα του (Bying-Hall, 1995).

Στο διάστημα των προσωρινών οικογενειακών συνευρέσεων παρατηρούνται διακυμάνσεις στις συμπεριφορές των μελών. Συγκεκριμένα, παρότι εξακολουθούν να υφίσταται μια σειρά προβλημάτων για τις οικογένειες, επιχειρείται σκόπιμα η αποσιώπησή τους, έτσι ώστε να υπάρξει ένα κλίμα θετικών αλληλεπιδράσεων. Ένας Αλβανός μας μίλησε στο πνεύμα αυτής της λογικής:

(ΟΙΚ-7)«...πότε πάλι να το ξανάβλεπα, ξαναδώ τα κοπέλια ένα Θεός κατέχει πότε, (...), έκατσα τουλάχιστον ένα, δυο βδομάδες, τι να μπλέκομε προβλήματα και προβλήματα. Ας το να περάσομε καλά, έτσι το σκέφτεται ο καθένας, καθένας το λίγο (διάστημα, όπου πρόκειται) να κάθεται με την γυναίκα του, τουλάχιστο είμαστε καλά, όλα τ' άλλα να το βρούμε στη πορεία. Ρωτούσε δηλαδή πως να περνά, καλά του λέω, ήθελες μην στεναχωριέται για μένα...»

Η σύζυγος ενός άλλου μετανάστη συνέχισε, λέγοντας:

(ΟΙΚ-2)«...καλά δεν είναι να ξεκουραστεί, ξεκουραστεί δυο, τρεις μέρες επιτέλους, πολλά, πολλά τι να του λες, λες, λες, λες, προβλήματα δικό το σκέφτεσαι;»

Ο συγκεκριμένος τρόπος αντιμετώπισης της παρούσας συγκυρίας έχει την εξής ερμηνεία. Λόγω των προβληματικών συνθηκών ζωής τους για ένα ευρύ χρονικό διάστημα, οι μετανάστες θέλουν να ξεχάσουν όλα αυτές τις καταστάσεις. Σε αυτό συντελεί και το ότι περιβάλλονται από ένα ασφαλές πλαίσιο, όπως είναι το οικογενειακό περιβάλλον.

Ανεξάρτητα όμως από τις προθέσεις και των δύο συζύγων, η προσωρινή οικογενειακή συμβίωση δεν παύει να επιβαρύνεται από τα ήδη υπάρχοντα προβλήματα. Μάλιστα, αν και επιδιώκεται μια πιο παρατεταμένη παραμονή των μεταναστών εντός των οικογενειών, κάτι τέτοιο δεν είναι συνήθως εφικτό. Αποτέλεσμα είναι να προσλαμβάνονται με έναν αρνητικό τρόπο οι ενδο-οικογενειακές αλληλεπιδράσεις.

(ΟΙΚ-8)«...έκατσε ένα λεπτό, λεπτό δεν περνά, ένα πράμα σκεφτόμουνα συνέχεια, συνέχεια όμως, συνέχεια, συνέχεια να σκέφτομαι πότε ξαναπάω. (...). Καλό δεν σου έκανε τίποτα, πως να περνάς δηλαδή καλά, αλλού είναι το μυαλό σου, (...). Καταλαβαίνει γυναίκα μου δεν είμαι καλά, τι να του έλεγα εγώ, καλά είμαι γυναίκα; Όπως, όπως και να κάτσω, δέκα μέρες το πολύ, πολύ, πιο λιγότερο ή πιο πολύ σημασία δεν έχει πιστεύω. Όσο πιο πολύ το καθυστερήσομε, καθυστερήσεις, παράξενο λοιπόν δεν είναι, δουλειά, άντε γεια (εν. δεν υπήρχε δουλειά).»

Ως προς την αντίδραση της συζύγου του μετανάστη,

«... από την πρώτη ημέρα, (τότε που) έρχεται, ήρθε, ε και πως ήρθε (εν. σαν να μην είχε έρθει), ήρθε, δεν σταμάτησε ένα λεπτό. (...). Άλλο δεν καθότανε, κάτσε, κάτσε, το τι του είπα εγώ, όχι, όχι ξαναπάει, ξαναπάει ό, τι και να λέω...»

Η έννοια της προσωρινότητας της οικογενειακής συμβίωσης επηρεάζει τις στάσεις των μελών, καθώς εξακολουθεί να υφίσταται ο κίνδυνος μιας εκ νέου αποδιοργάνωσης. Ο μετανάστης επισκέπτεται την οικογένειά του, έχοντας σκοπό να την εγκαταλείψει και πάλι.

Όπως γίνεται κατανοητό μέσα από τις συνεντεύξεις, η επάνοδος των αλλοδαπών στη χώρα προέλευσης έχει ένα χαρακτήρα αποτίμησης της μεταναστευτικής πραγματικότητας. Καθώς η εμπειρία της μετανάστευσης δεν έχει επιφέρει τα αναμενόμενα αποτελέσματα ή μάλλον έχει δημιουργήσει επιπλέον προβλήματα στη συμβίωση-διαβίωση των οικογενειών, οι Αλβανοί επανεξετάζουν πλέον μια σειρά ζητημάτων σχετικά με την παραμονή τους σε μια από τις δύο χώρες.

Όσο διευρύνεται μάλιστα το χρονικό διάστημα αποδιοργάνωσης, τόσο πιο πιεστικές είναι οι συνέπειες για όλα τα μέλη. Σχετική με την επανεξέταση των προτεραιοτήτων της μεταναστευτικής στρατηγικής των οικογενειών είναι η παρακάτω αναφορά:

(ΟΙΚ-3)«...τι κάνομε είναι το πρόβλημα, συνεχιστεί πάντως το ίδιο κατάσταση, αλήθεια είναι όχι, πάνω, κάτω συνέχεια το βαριέσαι, τουλάχιστο αν είναι για καλό, δεν είναι όμως, αποτέλεσμα δεν είχε, πιο σταθερό θέλομε (να είμαστε)...»

Και η άποψη της συζύγου του μετανάστη:

(ΟΙΚ-4)«...τι να το κάνομε λεφτά, χωρισμένο με τον άντρας μου, παιδιά είναι έτσι όπως είναι, περιθώριο δεν, πόσο ακόμη χωριστό, (...), ή όλοι να πάμε αμέσως ή δεν ξέρω εγώ τι...»

Στο διάστημα αυτό παρουσιάζονται τα πρώτα δείγματα μεταστροφής του προσανατολισμού των οικογενειών σε ότι αφορά το μέλλον της συμβίωσης των μελών τους. Οι διεργασίες αυτές, την εξέλιξη των οποίων πρόκειται να παρακολουθήσουμε στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο, συνιστούν το αρχικό πλαίσιο επαναπροσδιορισμού της οικογενειακής στρατηγικής των Αλβανών.

7.4. Μηχανισμοί διατήρησης της οικογενειακής συνοχής

Διαπιστώσαμε παραπάνω μια σειρά προβλημάτων στις οικογένειες των Αλβανών, όπως προέκυψαν λόγω των συνθηκών αποδιοργάνωσης στο εσωτερικό τους. Ό, τι δυσκολίες κι αν υπήρξαν όμως όλο αυτό το διάστημα, σκοπός κάθε οικογένειας του δείματός μας ήταν η αντιμετώπισή τους. Οι συνέπειες της μετανάστευσης δεν οδήγησαν δηλαδή σε ανεξέλεγκτες καταστάσεις, όπως στη διάλυση των ψυχικών δεσμών μεταξύ των μελών των οικογενειών. Στο οικογενειακό σύστημα αναπτύσσονται όλες εκείνες οι διεργασίες για την προσαρμογή του στο εξωτερικό περιβάλλον και την επίτευξη μιας ισορροπίας εντός των ορίων του. Έτσι ερμηνεύεται πώς οι αλβανικές οικογένειες έχουν διέλθει με τον ένα ή τον άλλο τρόπο από την τότε συγκυρία. Στο πλαίσιο αυτό αναδείχτηκε προηγουμένως η σημασία των προσωρινών έστω οικογενειακών συνευρέσεων στη χώρα υποδοχής. Παρακάτω μας ενδιαφέρουν γενικώς οι διαδικασίες ανταπόκρισης των οικογενειών στην αναγκαιότητα διατήρησης μιας συνεκτικότητας στην οργάνωσή τους.

Όταν η μετανάστευση στερεί από τις οικογένειες την παρουσία όλων των μελών τους, αυτό γίνεται κατανοητό ως συνέπεια εξωγενών παραγόντων και σε καμία περίπτωση προσωπικών επιλογών. Ενδιαφέρουσα είναι η παρακάτω άποψη:

(ΟΙΚ4)«...εμείς γεννηθούμε, έτσι όπως γεννηθούμε, γεννήθηκαν Αλβανός, Αλβανός έχουμε γεννηθεί, γεννηθούμε, όπως γεννηθούμε, (...), μοίρα μας είναι κάτι κοινό, δυστυχισμένο όλη σου την ζωή. (...). Το πως να βγούμε από το αδιέξοδο, αδιέξοδο σε απασχολούσε, λύση άλλο τελικά δεν υπάρχει (εκτός της μετανάστευσης)»

Ατομικές ευθύνες αποσιωπούνται κατά κόρον από τους μετανάστες, τονίζοντας αντίθετα σε κάθε ευκαιρία τον επείγοντα, αν όχι μοιραίο χαρακτήρα των αποφάσεων της τότε περιόδου.

Ως προς την υπέρβαση των αρνητικών παραστάσεων αμέσως μετά την οικογενειακή αποδιοργάνωση, οι Αλβανοί επικεντρώνονται στην τελική έκβαση της μετανάστευσης, που υπολογίζονταν από τότε ως θετική.

(ΟΙΚ-2)«...σβήνεις ένα μέρα, σβησμένο, τέλος, την άλλη μετά, σβήνεται επίσης, ακόμη μία, μια ακόμη έσβηνες, (...), ακόμη, ακόμη ένα, ημερολόγιο όλο σβησμένο. Είσαι κοντά, κοντεύομε, ζημέρωνε ένα μέρα, μέρα τελείωνε, πάει, πάει αυτή. Επιλογή άλλο τι να έχουμε, ξεπερνούμε όλα με την υπομονή, αντέζομε, γιατί αλλιώς (...) Σήμερα έχουμε το λεφτά μας, όχι καλά ακόμη, όμως όχι και σα πρώτα...»

Αντιπαραβάλλοντας την οικογενειακή πραγματικότητα του παρόντος προς την αντίστοιχη στο παρελθόν δικαιολογείται ο τότε μεταναστευτικός προσανατολισμός. Μια τέτοια εξέλιξη θεωρείται συνισταμένη ατομικών ενεργειών, έτσι ώστε να χρεωθούν τα όποια θετικά αποτελέσματα της μετανάστευσης αποκλειστικά στις οικογένειες.

Η οικογένεια αποτελεί έναν ιδιαίτερο τύπο ψυχο-κοινωνικού συστήματος, χαρακτηριζόμενου από αλληλεπιδραστικές διαδικασίες μεταξύ των μερών του. Υπό την έννοια αυτή αποδίδεται ιδιαίτερη σημασία στην κατανομή των ρόλων στο πλαίσιο των οικογενειών (Luhmann, 1986). Στην περίπτωση μετανάστευσης γίνεται λόγος για έναν επαναπροσδιορισμό της θέσης των ατόμων στον οικογενειακό πυρήνα. Είδαμε προηγουμένως ότι η οργάνωση του νοικοκυριού διαφοροποιείται στην προκειμένη περίπτωση, καθώς έχει προηγηθεί η διάσπαση της οικογένειας, που σημαίνει ότι τροποποιούνται οι υποχρεώσεις, οι ανάγκες και, εν τέλει, οι προσδοκίες των μελών. Αν και αποδιοργανωμένες μορφολογικά και δομικά οι οικογένειες, συνεχίζουν να επιτελούν τις ζωτικές τους λειτουργίες, όπως προκύπτει μέσα από έναν άλλο τύπο κατανομής αρμοδιοτήτων στο εσωτερικό τους.

Οι μετανάστες εξακολουθούν να συμβάλλουν υπό την έννοια αυτή στην οργάνωση των οικογενειών, αποτελώντας θα λέγαμε την κύρια, αν όχι μια από τις βασικές πηγές εισοδήματος για τα νοικοκυριά.

(ΟΙΚ-2):«*Ό, τι μπορούσαμε έκανα, έκανες ό,τι μπορούσαμε, (...), δουλειές και με το παραπάνω, παραπάνω από το κανονικό δουλεύομε. (...). Αξίζει όμως τον κόπο τουλάχιστο, τουλάχιστο να λες κάτι κάνω, έκανες κάτι σωστό. (Τους) Έστελνα (να) έχοννε λεφτά, (έχοντας) λεφτά (επρόκειτο να) περνούσε καλά, καλά λες περνά τουλάχιστον αυτοί. (...). Έτσι ντρέπομαι να πάω, επήγαινες αδειανό χέρι, τι έκανες να σου πει;*»

Μέσα από την αίσθηση ότι στηρίζουν τις οικογένειες και συμβάλλουν στη διαμόρφωση των προϋποθέσεων για μια ενιαία συμβίωση με πιο ευνοϊκούς όρους στο μέλλον, οι μετανάστες ενισχύονται καταρχήν ψυχολογικά, καθώς θεωρούν ότι δικαιολογούν έτσι την απουσία τους από την οικογένεια.

Κατά παρόμοιο τρόπο και όσοι παρέμειναν σε πρώτη φάση στη χώρα προέλευσης ανταποκρίνονται στα νέα τους καθήκοντα, άγνωστα μέχρι πριν λόγω της ενιαίας οικογενειακής συμβίωσης. Η σύζυγος ενός μετανάστη μας ανέφερε:

(ΟΙΚ-11)«*... (έλεγα ότι) αποκλείεται να μπορέσω, τόσο πολλές δουλειές δεν γινότανε, πρώτα είναι ο άντρας μου. Δεν πεθάναμε όμως, ένα απόφαση παίρνεις, εξαρτάται εμένα την ίδια όλα, όλα λοιπόν συνήθισα κανονικά να είμαι εγώ (εν. συνήθισα να κάνω τα πάντα), εγώ την έβαλα σε μια σειρά όλες μας το δουλειές...*»

Μέσα από την ιεράρχηση των προτεραιοτήτων σε κάθε οικογένεια διαμορφώνεται ένας άλλος τύπος συγκρότησης των λειτουργιών της. Πρόκειται θα λέγαμε για την ατομική συμβολή κάθε μέλους, βάσει όμως ενός διαφοροποιημένου τρόπου συλλογικής οργάνωσης.

Η μετανάστευση του πατέρα είναι δυνατόν να “μειώσει” σε άλλες περιπτώσεις την ηλικιακή απόσταση μεταξύ μητέρας και ανήλικων ατόμων, καθώς και να διευρύνει τα συνήθη “όρια” ανάμεσά τους. Κατά μια μετανάστρια, η οποία μας είπε σχετικά,

(ΟΙΚ-7)«*...παράπονο δεν είχα, όχι, κανένα, καταλαβαίνει πιο καλά από μεγάλος, μεγάλο είναι, είναι έξυπνο παιδιά, κουβεδιάσει σαν άντρας, άντρες ίδιο, δουλειές, όλα μπορούσε να το έκανε. (...). Εμπιστευτικό μιλάς, μιλούμε για όλα, συμβαίνει κάτι, ήξερε, ξέρουνε για τον πατέρα του, κατάσταση την ήξερε (στην οικογένεια), ξέρουνε τι συμβαίνει...*»

Αν και οι μόνες γυναίκες δεν εγκαταλείπουν κανένα “τμήμα” της δικαιοδοσίας τους στο πλαίσιο της οικογένειας, ανήλικα μέλη αναλαμβάνουν κατά κάποιον τρόπο ρόλους των ενηλίκων. Η σύζυγος του μετανάστη βρίσκει στο πρόσωπο των παιδιών ένα συνομιλητή, που υπό άλλες συνθήκες θα τον αναζητούσε στο πρόσωπο του συζύγου της ή μάλλον ο σύζυγος στο πρόσωπό της. Η σύμπραξη μεταξύ των μερών μιας αποδιοργανωμένης οικογένειας έχει τελικά την έννοια του αντισταθμίσιματος της “απώλειας” των οικείων προσώπων τόσο σε πρακτικό, όσο και ψυχολογικό επίπεδο.

Η προσαρμοστικότητα ενός συστήματος σε μεταβαλλόμενες συνθήκες αξιολογείται με βάση την ικανότητα ενσωμάτωσης νέων μορφών επικοινωνίας στο εσωτερικό του (Satir, 1998, 159). Εμμένοντας σε αυτή καθαυτή την έννοια των αλληλεπιδράσεων εντός μιας αποδιοργανωμένης οικογένειας έχουμε να κάνουμε την εξής παρατήρηση. Ο ψυχολογικός αντίκτυπος της απουσίας κάποιων μελών αντισταθμίζεται μέσω των αλληλεπιδράσεων μεταξύ των ατόμων που παραμένουν. Σύμφωνα με μια σύζυγο μετανάστη,

(ΟΙΚ-7)«*...ευτυχώς είναι παιδιά, παιδιά ευτυχώς, ευτυχώς, ψυχραιμία λες, άντρας μου έλειπε, λείπουνε συνέχεια, καταντώ να τρελαθούμε, τρέλα*

αλήθεια, (...), παιδιά σε κρατά, αναγκαστικό υπομονή, παιδιά είναι κρίμα...»

Βλέπουμε δηλαδή τις συζύγους των μεταναστών να αναζητούν και αυτές ψυχικά “υποκατάστατα”, έτσι ώστε να αντιμετωπίσουν την πίεση υπό την παραπάνω συγκυρία.

Η επικοινωνία μεταξύ των μερών μιας οικογένειας δεν είναι απαραίτητα συνειδητή, καθώς είναι δυνατόν να θεωρηθεί και ως ασυνείδητη διαδικασία (Keeney, 1983). Στην περίπτωση μιας αποδιοργανωμένης οικογένειας ισχύει μια τέτοια διατύπωση, δεδομένου του χαρακτήρα των αλληλεπιδράσεων στο εσωτερικό της. Κατά ποιον τρόπο προσλαμβάνεται από τα ανήλικα μέλη η “ύπαρξη της απουσίας” των γονέων τους. Μέσα από την παρακάτω απάντηση πιστοποιείται η ανάπτυξη ενός διάυλου επικοινωνίας μεταξύ των δύο αυτών μερών στο σύστημα της οικογένειας.

(ΟΙΚ-11):«...τον αγαπώ, αγαπάμε τον πατέρα, υπήρχε ένας πατέρας, έλεπε όμως, μάνα έχω, πατέρας όμως όχι, (...), κομπολόι, κομπολόι του πατέρα μου, μόλις έπιανα κομπολόι, πατέρας μου ερχότανε στο μυαλό. Κάτι ήτανε να με έκανε να τον αγαπάω τον πατέρα μας, όμως δεν, δεν το ήξερα, ήξερα ένας πατέρας, πατέρα αυτό δεν το έβλεπες, έβλεπα, όπως μου φαινότανε είναι...»

Φαντασιακά και συμβολικά αναπτύσσονται παραπάνω από τα ανήλικα άτομα συγκεκριμένες παραστάσεις για τον πατέρα τους. Αν και ο γονέας δεν είναι μέλος του νοικοκυριού, ωστόσο είναι μέλος της οικογένειας (Μουσούρου, όπ.π., 85).

Συνήθως και σκοπίμως διαμορφώνεται μια εξιδανικευμένη εικόνα στη συνείδηση των ατόμων για τους μετανάστες γονείς. Ο ρόλος της μητέρας είναι σημαντικός, υπενθυμίζοντας την ύπαρξη του πατέρα.

(ΟΙΚ-11):«...μόνο μάνα ξέρουνε, όλο του λες τον πατέρα, πατέρα είχε σημασία, σημασία είναι να τον ήξερε, ξέρουνε, έχει πατέρα. (Του λες ποιος είναι) Ο μπαμπάς του, ρωτάει, ρωτούσε, (είτε όμως) ρωτούσε, (είτε) δεν ρωτούσε, υποχρεωμένο, υποχρεώνεσαι λες, (τους έλεγα) πόσο το αγαπά, σκέφτεται, έχω πατέρα...»

Σύμφωνα με ένα ανήλικο άτομο,

(ΟΙΚ-6)«...είπανε, πατέρας μου να ερχότανε, όπου να ναι, έτσι έλεγε, όπου κι όπου να μας έπαιρνε και μας, (...), έρχεται, μακάρι έρχεται, (ήθελα να καταλάβω) πως είναι, είναι όπως την φωτογραφία; Ζωγραφιστός τον έκανα, έκανα ένα ζωγραφική, αυτός είναι, είναι ίδια φωτογραφία, φωτογραφία του...»

Η πατρική ύπαρξη ανάγεται σε τέτοιες περιπτώσεις άλλοτε στο επίπεδο του φαντασιακού και άλλοτε του συμβολικού. Σε αυτό φαίνεται να συμβάλλουν κατά κύριο λόγο πρόσωπα του άμεσου οικογενειακού περιβάλλοντος, όπως είναι ο άλλος γονέας ή ακόμη και συγγενικά πρόσωπα, όπου η παρουσία τους βιώνεται υποστηρικτικά από τα ανήλικα άτομα.

Έχουμε μιλήσει επανειλημμένα για την έννοια της συγγένειας, διαπιστώνοντας την ύπαρξη ενός συνεκτικού οικογενειακού πλαισίου. Ο ρόλος συγγενικών προσώπων ως προς την προστασία των παιδιών των μεταναστών θεωρείται σε κάθε περίπτωση δεδομένος.

(ΟΙΚ-9):«...παιδιά μας ήτανε σε πολύ καλό χέρια, έκασε με το πεθερός μου, πιο καλό τον αγαπά από μας...»

Εξίσου αποτελεσματική είναι η συνεισφορά των συγγενών στη λειτουργία των διασπασμένων οικογενειών στη χώρα προέλευσης.

(ΟΙΚ-3):«...ένα πιάτο έτρωγε, (μέσα από) ίδιο τρώγαμε εμείς, ένα ποτήρι νερό να μπορούσε να στο δώσει, στο έδινε, (...), τέσσερα παιδιά έλεγε,

έλεγε τέσσερα, δυο δικό του, άλλο δυο εμάς. Την αγάπη τους, αγάπη πραγματικό, πολύ μας αγαπά, ένα αγάπη την έχουμε όλους...»

Από το είδος των συγγενικών σχέσεων εξαρτάται ως ένα βαθμό το επίπεδο “αντοχής” της οικογενειακής συνοχής κατά την περίοδο της αποδιοργάνωσης. Η συγγενική υποστήριξη ασκεί επιδράσεις σε πολλαπλά επίπεδα, από την εκπλήρωση μιας σειρά προϋποθέσεων διαβίωσης έως και την ψυχολογική υποστήριξη.

Επιχειρώντας μια γενικότερη αξιολόγηση της κατάστασης των οικογενειών θα υποστηρίζαμε ότι όσο πιο πολύπλοκα είναι τα προβλήματά τους, τόσο συσπειρώνονται τα μέλη τους, αναπτύσσοντας μηχανισμούς αντιμετώπισης των συνεπειών της αποδιοργάνωσης (Dallos, όπ.π., 14). Μια τέτοια διαδικασία κινείται σε δύο επίπεδα: ένα κοινωνικό και ένα ψυχολογικό. Στην παρακάτω διήγηση ενός μετανάστη συνδυάζονται και οι δύο αυτές πτυχές:

(ΟΙΚ-12)«...άλλοι δεν επήγανε ποτέ του, ποτέ, τι να του πεις, κάθεσαι, όπου κάθεσαι, εντάξει, αυτοί τώρα, συγκρίνεται τώρα αυτοί με μας; Άλλοι πάλι, πολύ λίγο έκατσε, έξι, εφτά μήνας, μπα, πολύ (σου λέω), σηκώνεται να φύγουνε. Περίπτωση το δικό μας όμως, κάτσομε ακόμη, ακόμη πιο πολύ, άντε λέω γυναίκα, γυναίκα άντε, άντε, υπομονή ακόμη, (...), έξι χρόνια ακριβώς, ακριβώς συμπληρωμένο, δεν το κατάλαβα, λόγω τιμής πως περνά καιρός...»

Ανεξάρτητα από την επίτευξη ή όχι των παραπάνω προσδοκιών, παραμένουν πάντοτε σταθερές, προσδιορίζοντας διαχρονικά τους στόχους των οικογενειών σε όλα τα στάδια εξέλιξης της μεταναστευτικής διαδικασίας. Στο πλαίσιο αυτό ενισχύεται η συνεκτικότητα στις οικογένειες για την αντιμετώπιση τέτοιων στόχων.

7.5. Συγκρίσεις και σύνοψη

Ανακεφαλαιώνοντας σε σχέση με τις επιπτώσεις της αποδιοργάνωσης διακρίνουμε τις εξής περιπτώσεις οικογενειών. Κάποιες οικογένειες θεωρούν ως αποκλειστικά προβληματικές τις συνέπειες της μετανάστευσης και λειτουργούν συνήθως σαν ‘‘κλειστά’’ συστήματα. Σε άλλους τύπους οικογενειακής οργάνωσης, ακριβώς για να μην υπάρξει περιθωριοποίηση, επιλέγονται πιο ‘‘ανοιχτοί’’ τρόποι διαντιδράσεων. Καμία ωστόσο από τις παραπάνω μορφές-δομές οικογένειας δεν εμφανίζεται με απόλυτα χαρακτηριστικά. Όπως προκύπτει από την έρευνα, η περίοδος της αποδιοργάνωσης αντιμετωπίζεται σαν μεταβατικό στάδιο στα όρια του μεταναστευτικού κύκλου των οικογενειών, καθώς αποδίδεται ιδιαίτερη σημασία στην υιοθέτηση στρατηγικών επίλυσης των όποιων προβλημάτων. Κάθε οικογένεια αλληλεπιδρά θα λέγαμε με το υπερ-σύστημά της, το επηρεάζει και επηρεάζεται ταυτόχρονα από αυτό. Συνοψίζοντας λοιπόν στη συνέχεια τα κεντρικά σημεία του παρόντος κεφαλαίου θα υποστηρίξαμε τα ακόλουθα.

Επισημαίνουμε καταρχήν την απόσταση μεταξύ επιθυμητής και αντικειμενικής πραγματικότητας για τις αλβανικές οικογένειες, αναφερόμενοι στις προσδοκίες, τους στόχους και τον προσανατολισμό τους εν γένει.

Ενώ η πλειοψηφία των Αλβανών υπολόγιζε σε άμεση επάνοδο στη χώρα προέλευσης, ο στόχος αυτός δεν κατέστη υλοποιήσιμος στην πορεία εξέλιξης των πραγμάτων. Χαρακτηριστική είναι η ακόλουθη μαρτυρία:

(ΟΙΚ-8)«...λεφτά νομίσουμε πεταμένο, πεταμένο δεν υπάρχει όμως λεφτά, λεφτά το δούλευες, (...), κακά στο είπανε, τι χρήμα, χρήμα αν ήθελες, όχι ένα χρόνος, δυο, έτσι (εν. όχι βάση μιας λογικής του ενός ή των δύο ετών παραμονής), χρήμα θέλει δουλειά, δουλειά χρόνια. Τι έκανες σου λέει ύστερα, δίκιο είχε να το ρωτά, εσύ τι να του πεις; Όχι ένα λοιπόν ή δύο, όσο μπορώ παραπάνω να καθίσουμε, καθίσουμε τώρα, τρόπος μας ενδιέφερε...»

Είναι τα αρνητικά αποτελέσματα της μετανάστευσης, που παρατείνουν την οικογενειακή αποδιοργάνωση.

Την ίδια έννοια έχουν επίσης και οι απόψεις, υποδηλώνοντας μια τάση βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης για τις οικογένειες. Μια τέτοια κατάληξη χωρά επιπλέον συζήτηση, καθώς διαφοροποιεί τις υπάρχουσες εκδοχές.

(ΟΙΚ-7):«...ασφαλώς μέχρι να φτάζουμε έτσι, όσο απλούστατο να σου φαίνεται, κολλημένο ήσουνα με την πλάτη, πλάτη σου σηκώνεται, χρειαστεί δουλειά, (...), βελτίωση έχουμε, πιο καλό κατάσταση, ένα δραχμή παραπάνω, καλό είναι...»

Επεξηγώντας περαιτέρω την παραπάνω αναφορά, αν και βελτιώνεται η κατάσταση των οικογενειών, ωστόσο δεν ικανοποιούνται όλες οι προϋποθέσεις ούτε για την επιστροφή των μεταναστών στη χώρα προέλευσης, ούτε για την είσοδο των υπόλοιπων μελών των οικογενειών τους στη χώρα υποδοχής. Στη δεύτερη περίπτωση αναφερόμαστε σε έναν περιορισμένο αριθμό οικογενειών, όπου έχει υποστηριχθεί ως ενδεχόμενο σενάριο μια προσωρινή ή ακόμη και μόνιμη συμβίωση στη χώρα μας.

Έχοντας μια συνολική άποψη της συγκρότησης των αλβανικών νοικοκυριών θα μιλούσαμε για μια διαφοροποιημένη εκδοχή των πραγμάτων, συγκρίνοντας με τις συνθήκες ζωής των οικογενειών κατά τις προηγούμενες περιόδους είτε στη χώρα προέλευσης, είτε τη χώρα υποδοχής. Μιλήσαμε όμως παραπάνω για αναστολή του μεταναστευτικού προσανατολισμού των οικογενειών στην παρούσα φάση. Κάτι τέτοιο κρίνεται δικαιολογημένο για όλες τις οικογένειες, καθώς βρίσκεται σε εξέλιξη ο μεταναστευτικός τους κύκλος. Στο επόμενο κεφάλαιο πρόκειται να ερμηνεύσουμε διεξοδικά όλες τις σχετικές οικογενειακές περιπτώσεις, διατυπώνοντας γενικεύσιμα

συμπεράσματα περί του επιπέδου της οικονομικής, κοινωνική και ψυχολογικής τους κατάστασης. Έως τότε εμμένουμε στις παραπάνω διαπιστώσεις, χρησιμοποιώντας τις για επιπλέον συγκρίσεις.

Επεκτείνοντας στους τρόπους αντιμετώπισης της αποδιοργάνωσης από εντός των οικογενειών έχουμε την εξής παρατήρηση. Ανεξάρτητα από τις συνέπειες της ξεχωριστής συμβίωσης μεταξύ των μελών, σημασία έχουν οι στρατηγικές ανταπόκρισης των ίδιων των οικογενειών. Άλλες οικογένειες επιλέγουν ένα είδος εξωστρεφούς επικοινωνίας και άλλες αξιολογούν πιο παθητικά τις υφιστάμενες καταστάσεις εντός και εκτός των ορίων τους. Ούτε όμως μπορούμε να μιλήσουμε για απόλυτα αρνητικές επιπτώσεις, αναφερόμενοι στη διάσπαση των οικογενειών. Αν συνέβαινε αυτό θα επρόκειτο για μια "αποσύνθεση" του οικογενειακού συστήματος, κάτι που δεν έχει σχέση με την πραγματικότητα. Είναι κατά συνέπεια τελείως αδόκιμη μια προσέγγιση, θεωρώντας είτε ως λειτουργική, είτε ως δυσλειτουργική την οργάνωση των οικογενειών, χωρίς να λαμβάνει προηγουμένως υπόψη μια σειρά ατομικών, οικογενειακών και κοινωνικών κριτηρίων ερμηνείας της θέση των ατόμων (Minuchin, 2000, 19). Βάσει μιας τέτοιας συλλογιστικής παραθέτουμε παρακάτω συγκεκριμένα παραδείγματα ανάλυσης.

Καθώς δεν υλοποιείται στον αναμενόμενο βαθμό η μεταναστευτική στρατηγική των οικογενειών, αποτέλεσμα είναι η λήψη συμπληρωματικών αποφάσεων για την αντιμετώπιση των όποιων προβλημάτων. Συνηθισμένη θεωρείται στο πλαίσιο αυτό ακόμη και η μετακίνηση των συζύγων των μεταναστών στη χώρα υποδοχής. Ανεξαρτήτως των πρακτικών στόχων μιας τέτοιας επιλογής αξίζει να επισημανθούν και τα αρνητικά επακόλουθα στην οικογενειακή οργάνωση. Ένα ανήλικο άτομο μας είπε:

(ΟΙΚ-2)«...μπαμπάς μου πρώτα, έχομε μάνα, μάνα μου όχι (εν. δεν είχε μεταναστεύσει), πάει όμως ύστερα, ύστερα όλοι λείπανε, (...), πατέρα δεν έχω, μάνα ούτε, τι έχω, κανέναν.»

Κάτι τέτοιο τονίζεται επίσης και από την ίδια τη μετανάστρια:

«...ορφανά από πατέρα, αντιμετωπίζεται, εγώ (την αντιμετωπίζω), παιδιά το λυπάσαι, ορφανό από μάνα, εμένα, αντιμετωπίζεται;»

Ενώ δηλαδή προηγουμένως υπήρχε έστω και μια πιθανότητα να εξισορροπηθεί η έλλειψη του ενός γονέα από την παρουσία του άλλου, από τη μια στιγμή στην άλλη είναι δυνατόν να διαταραχθεί η συγκεκριμένη οικογενειακή δομή-ισορροπία. Όπως αναφέρεται σχετικά, Όταν όμως δεν ενσαρκώνεται ο γονεϊκός-ανδρογυνικός αρχέτυπος, τότε δημιουργούνται προβλήματα στις οικογενειακές σχέσεις (Μαρκαντώνη & Ρήγα, 1991, 23).

Αναφέρθηκε ότι η μετανάστευση του πατέρα είναι δυνατόν να οδηγήσει στη σύναψη ισχυρών δεσμών μεταξύ μητέρας-παιδιών. Επισημαίνουμε ωστόσο μια αρνητική διάσταση αυτού του γεγονότος, σχετιζόμενη με την "εξάρτηση" των ανήλικων ατόμων από τον ένα γονέα. Με έμμεσο τρόπο αποκαλύπτεται ο επηρεασμός της συμπεριφοράς των ανηλίκων.

(ΟΙΚ-11):«...(καθώς είχε μεσολαβήσει ένα διάστημα απομάκρυνσης του πατέρα από την οικογένεια) ο πατέρα μου, τον είδα, μετά όμως, μετά, ύστερα τον αγαπώ, αγαπάω τον πατέρα μου, ίδιο, όπως την μάνα μου, έτσι, (...), πρώτα, μητέρα μου (εν. πρώτα αγαπούσα τη μητέρα μου), όχι, ε, ναι, ναι, ναι, όχι αυτό δεν τον αγαπάω (εν. όχι ότι δεν αγαπούσα τον πατέρα μου), μητέρα μου είμαστε, είμαστε μαζί, πατέρα μου πως (να τον αγαπούσα, εφόσον απουσίαζε δηλαδή);»

Αν και η αλληλεπίδραση μεταξύ μητέρας-παιδιών είναι δυνατόν να έχει θετικά αποτελέσματα, η υπερβολική προσέγγιση ανάμεσά τους φαίνεται να δημιουργεί ένα

προβληματικό πλαίσιο επικοινωνίας εντός του οικογενειακού συστήματος συνολικά. Αποδεικνύεται έτσι η σημασία της συζυγικής-πατρικής παρουσίας στην οικογένεια, ρόλος που έγκειται τόσο στη στήριξη της συζύγου-μητέρας κατά την επαφή της με τα ανήλικα άτομα, όσο και στην απόσπασή της από το δεσμό αυτό (Bentovin et al., 1982).

Εναλλαγές στην ψυχολογική κατάσταση των ατόμων παρατηρούνται ακόμη και στο διάστημα της προσωρινής επανόδου των μεταναστών στη χώρα προέλευσης. Τι συμβαίνει όμως στην περίπτωση της εκ νέου απομάκρυνσης των μεταναστών από τις οικογένειες; Τα παιδιά των μεταναστών εκφράζονται αρνητικά τόσο για τον παροδικό χαρακτήρα των οικογενειακών συνευρέσεων, όσο και για τις μειωμένες επισκέψεις των γονέων τους.

(ΟΙΚ-1):«...(αναφέρεται στον πατέρα) *ερχότανε, ξαναφεύγει, λίγο τον είδαμε, πότε να ξανάρχεται, εμείς πότε δηλαδή, λείπουνε είναι κακό, γιατί να μην ερχότανε με την μητέρα μου...*»

Οι συνθήκες αποχωρισμού των μελών μιας οικογένειας μετά από ένα περιορισμένο διάστημα επαφών επαναφέρουν στο προσκήνιο προγενέστερες καταστάσεις ψυχικής αποστέρησης. Στη δεδομένη συγκυρία έχουμε βίωση των παραστάσεων με διαφορετικό τρόπο, καθώς πρόκειται για μια επανάληψη των συνθηκών αποδιοργάνωσης.

Είδαμε επίσης τις οικογένειες να εντάσσονται, να ανάγονται και να λειτουργούν σε ένα ευρύτερο συγγενικό πλαίσιο. Οι συγγενείς αποτελούν ένα σημαντικό κοινωνικό υποστηρικτικό δίκτυο τόσο απέναντι στους μετανάστες, όσο και προς τις οικογένειές τους στη χώρα προέλευσης. Αυτό δε σημαίνει όμως ότι δεν υπεισέρχονται και αρνητικά στοιχεία στη συγκεκριμένη δομή αλληλεπίδρασης. Η προτεραιότητα κάλυψης συγκεκριμένων αναγκών των παιδιών των μεταναστών από συγγενικά πρόσωπα ενδέχεται να τα απομονώσει ακόμη περισσότερο από τους γονείς τους. Μας αναφέρθηκε χαρακτηριστικά από ένα τέτοιο άτομο, όταν επρόκειτο να τους συναντήσει, ενώ είχε μεσολαβήσει μια περίοδος ανεξάρτητης συμβίωσης από αυτούς:

(ΟΙΚ-6)«...*όχι, να μη με πάρουνε, ήρθε, δεν ήθελα να φύγομε, γιαγιά μου έκλαιγε, θες εσύ να πας έλεγε, όχι έλεγα,(...), (αν) ερχότανε, (θα ήταν) πιο καλά, το παππούς μου τον αγαπάω...*»

Μέσα από όλες αυτές τις επισημάνσεις ασφαλώς και δεν αμφισβητείται η σημασία των συγγενικών-οικογενειακών δεσμών. Αν και η θετική τους προσφορά εξακολουθεί να αναγνωρίζεται, προβλήματα προκύπτουν ως προς την εκδήλωση ορισμένων αποτελεσμάτων της.

Κάθε περίπτωση παραπάνω έχει τα δικά της χαρακτηριστικά, προσδιοριζόμενοι από ένα πλαίσιο σύνθετων παραγόντων, θετικών και αρνητικών.

8. ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΑΛΒΑΝΙΚΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

8.1. Συνένωση των οικογενειών

8.1.1. Αίτια οικογενειακής συνένωσης

Οι μέχρι τώρα αναλύσεις στόχευαν στην ανάλυση και την κατανόηση των διαδικασιών αποχωρισμού-αποδιοργάνωσης και στη συνέχεια συνένωσης των αλβανικών οικογενειών. Δεδομένου του αρχικού σχεδιασμού των οικογενειών, που απέβλεπε συνήθως στην επάνοδο τους στη χώρα προέλευσης, γεννάται το ερώτημα. Τι άλλαξε και αντί να επιστρέψουν οι μετανάστες, τελικώς εγκαθίστανται οικογενειακώς στην Ελλάδα; Μέσα από την απάντηση στο συγκεκριμένο ερώτημα θα γίνουν αντιληπτές όλες εκείνες οι διεργασίες επαναπροσδιορισμού της μεταναστευτικής στρατηγικής των οικογενειών. Προβληματικές συνθήκες οδηγούν με την πάροδο του χρόνου σε διαφορετικούς τρόπους αξιολόγησης των μεταναστευτικών δεδομένων, οδηγώντας έτσι τους Αλβανούς στη διαμόρφωση ενός νέου οικογενειακού προσανατολισμού.

Ψυχολογικοί παράγοντες

Ο ψυχολογικός αντίκτυπος της αποδιοργάνωσης επηρέασε από ένα σημείο και μετά τις διεργασίες οικογενειακής συνένωσης σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις. Όσο πιο έντονη είναι η ψυχολογική πίεση του αποχωρισμού, τόσο πιο άμεση είναι η αντίδραση των μεταναστών αντίστοιχα. Καθώς έχουμε αναφερθεί σε τέτοιου είδους συγκινησιακούς παράγοντες, παρακάτω καταγράφονται οι απαντήσεις των υποκειμένων, όταν τους ζητείται να παραθέσουν τις απόψεις τους πιο συγκεκριμένα. Σύμφωνα λοιπόν με τα λόγια μιας μετανάστριας,

(ΟΙΚ-4)«...όπως άλλους ανθρώπους, (έτσι να) έχομε ένα οικογενειακό ζωή κανονικό, κανονικό σαν οικογένεια. Τόσο χρόνος είναι ένα απόσταση, απόσταση με τον άντρας μου, άντρας μου αλλού, αλλού παιδιά μας, παιδιά δεν το έβλεπες μετά, (...), οικογένεια είναι χωριστό, χωριστά σαν σπασμένο, (δια)σπασμένο δύο κομμάτι(α). Όποια οικογένεια είναι σαν εμάς, εμάς παράπονο είναι ίδιο οικογενειακό, κανένας δεν (πρόκειται να) σου πει (το) αντίθετο. Όταν σπάσει όμως το γυαλί, γυαλί όταν έσπασε, έσπασε και δεν κολλά με κανένα τρόπο...»

Όσο παρατείνεται το χρονικό διάστημα αποδιοργάνωσης, τόσο ενισχύεται η τάση για μια κοινή οικογενειακή συνύπαρξη. Καθώς ελαχιστοποιούνται τα περιθώρια οικογενειακών επαφών, αμβλύνονται και οι ψυχικές συνέπειες του αποχωρισμού.

Οικονομικοί παράγοντες

Ο ρόλος της μετανάστευσης στη διαμόρφωση των συνθηκών διαβίωσης των διασπασμένων οικογενειών είναι σημαντικός και επηρεάζει από ένα σημείο και μετά την είσοδό τους στη χώρα υποδοχής.

Αναφερόμενοι σε εκείνες τις περιπτώσεις, όπου δεν παρατηρήθηκε ουσιώδης μεταβολή στο βιοτικό επίπεδο των οικογενειών, η συνένωση εντάσσεται σε ένα πλαίσιο αντιμετώπισης των αναγκών των νοικοκυριών. Ένας Αλβανός μας είπε σχετικά:

(ΟΙΚ-11)«...λογαριάζω όλα μας το έξοδα, έξοδα δεν λογαριάζεται, λογαριασμός δεν έβγαине με τίποτα. Άλλο χρήματα έστελνες, έστελνα (σ)την οικογένεια πάνω λεφτά, λεφτά αυτοί άλλο, άλλο λεφτά μοναχός μου εγώ, εγώ χρειαστώ δικό μου. Λεφτά σου σκορπά, σκορπά στον αέρα,

αέρας γίνεται όλα μας τα λεφτά. (...), αλλαγή δεν έχουμε πιο καλό να έλεγες, έλεγες ρε γαμώτο κάτι έχουμε πετύχει και μεις, είμαστε πιο καλό κατάσταση τώρα, (...). Φτάζω (σε) ένα σημείο (να πω), σημείο έχουμε απογοητευτεί, απογοητεύεσαι και λες: ή λοιπόν λες, λες ή να ρθούνε αυτοί, αυτοί ή αλλιώς πάω εγώ στο κάτω, κάτω της γραφής. Εσύ δεν είναι δυνατόν όμως, άρα απάντησή μου είναι άλλο, άλλο λύση από το να κατέβει οικογένεια δεν έχουμε...»

Αντίθετα με τις προσδοκίες των Αλβανών, η μετανάστευση δεν είχε τα αναμενόμενα αποτελέσματα, έτσι ώστε να επιστρέψουν στη χώρα προέλευσης. Επιλέγεται λοιπόν η είσοδος των υπόλοιπων μελών των οικογενειών τους, μήπως και υλοποιηθεί έτσι ο αρχικός τους προγραμματισμός.

Συναντήσαμε όμως και περιπτώσεις οικογενειακής συνένωσης, όταν κρίνεται ότι πληρούνται οι στοιχειώδεις προϋποθέσεις για κάτι τέτοιο. Ενδεχόμενο ύπαρξης προβλημάτων είναι δυνατόν, όχι όμως στην ίδια έκταση, όπως δηλαδή προηγουμένως. Αξιολογώντας τις τότε οικογενειακές επιλογές, ένας μετανάστης μας δήλωσε:

(ΟΙΚ-3)«...δεν λες είσαι τώρα εντάξει, εντάξει έχουμε τώρα λεφτά εμείς, εμάς μυαλό είναι στη θέση του (ο ομιλών κάνει την ανάλογη κίνηση με τον αντίχειρα του χεριού). Ξέρομε τι μας σε γίνεται, γίνεται λοιπόν υπάρχει δυο δραχμές, ένα Θεός ξέρει με πόσο ιδρώτας έχει βγει. Φύλαξέ το καλά, δουλειά σου την έκανες τέλειο, βασικό πράγματα δηλαδή. Έχουμε κάποια λεφτά να ζούμε, ζούμε τουλάχιστο ικανοποιητικό, ικανοποιήσεις ένα, δυο βασικό ανέσεις. Ένα πιο καλό δωμάτιο να μπούμε μέσα, χώρος είναι ευρύχωρο, όσο θέλομε να κάτσομε μετά, (...). Μόλις γινότανε να το κατεβάσω, αμέσως (επρόκειτο να τους κατεβάσω), γιατί να μη το κατεβάσω;»

Οικογένειες σαν την παραπάνω βρίσκονται ασφαλώς σε πιο ευνοϊκή θέση σε σχέση με άλλες, όπου δεν έχει αλλάξει κατά κανέναν τρόπο η οικονομική τους κατάσταση.

Ο οικονομικός παράγοντας βρίσκεται σε πρώτη προτεραιότητα για τις οικογένειες, κάτι που επιβεβαιώνει τον οικονομικό χαρακτήρα της μετανάστευσής τους. Ανάλογα με την οικονομική κατάσταση των οικογενειών διαμορφώνεται ένας μεταναστευτικός προσανατολισμός, ξεκινώντας από διαφορετικές αφετηρίες και καταλήγοντας σε διαφοροποιημένες επιδιώξεις. Αναλύοντας όμως όλες τις περιπτώσεις μετανάστευσης είναι δυνατόν να διακρίνουμε ένα κοινό στοιχείο μεταξύ των οικογενειών. Αφενός μεν δεν έχουν εκπληρωθεί ακόμη οι προσδοκίες τους, αφετέρου δε επιδιώκονται ευνοϊκότερες συνθήκες για τις ίδιες. Αναλόγως διαμορφώνεται και η οικογενειακή στρατηγική των μεταναστών, θέμα στο οποίο επικεντρώνουμε αμέσως παρακάτω. Πρόκειται θα λέγαμε για ένα μεταναστευτικό στάδιο, όπου οι αποφάσεις των οικογενειών προσδιορίζουν τον τελικό τους προορισμό.

Νομικοί παράγοντες

Ουσιαστική στη μεταναστευτική πορεία των οικογενειών υπήρξε μια διευθέτηση, αναφορικά με τις νομικές προϋποθέσεις εισόδου των μελών τους στη χώρα υποδοχής. Ένας Αλβανός τονίζει μια τέτοια διάσταση, κάνοντας λόγο για τις επιδράσεις της στην οικογενειακή συνένωση:

(ΟΙΚ-3)«...εξασφαλίσαμε νόμιμο παραμονή, παραμονή νόμιμο για την οικογένεια, οικογένεια υπάρχει ένα περίπτωση κατεβούνε. (...). Σύμφωνα όλα χαρτιά, χαρτιά έκανες ένα, ένα καθένα, καθένα ένα περίπτωση δικά του. (...). Ωραία και καλά, νομιμότατο, νόμιμο, νομιμότατο, ωραία και

καλά. (...). Εγκρίνεται όλα διαβατήρια, διαβατήριο σαν Βίζα, Βίζα σύμφωνα με τον κανονισμός...»

Σύμφωνα με μια άλλη περίπτωση,

(ΟΙΚ-10)«...προθεσμία λόγω του νόμου έχουμε στο μυαλό μας να ζητήσω την οικογένεια κατευθείαν έρχεται Ελλάδα, ακολουθήσουμε ένα νόμιμο, σωστό διαδικασία, οικογένεια την έφερνες...»

Η διαδικασία νομιμοποίησης των μεταναστών λειτούργησε θετικά στην επίσπευση των διαδικασιών εγκατάστασης των οικογενειών τους στην Ελλάδα. Ο νόμιμος χαρακτήρας της παραμονής διασφαλίζει σε ένα βαθμό μια ανεξαρτησία και μια ασφάλεια, καθώς δεν τίθεται υπό αμφισβήτηση αυτή καθαυτή η ύπαρξη των μεταναστών, οι οποίοι φαίνεται να είναι πρόθυμοι να ακολουθήσουν τις νόμιμες διαδικασίες και να ενταχθούν στα θεσμικά πλαίσια, που τους επιφυλάσσει η χώρα υποδοχής.

8.1.2. Ανασταλτικοί παράγοντες συνένωσης

Οι Αλβανοί εκδηλώνουν την πρόθεση οικογενειακής εγκατάστασης στην Ελλάδα στην πορεία εξέλιξης του μεταναστευτικού βίου. Αυτό συμβαίνει λόγω μιας σειράς αμετάβλητων οικονομικών, κοινωνικών, ψυχικών κ.ά. προβλημάτων για τους ίδιους. Η συνένωση των οικογενειών λαμβάνει χώρα εντός μιας ευρείας χρονικής περιόδου και παρουσιάζει έναν έκτατο χαρακτήρα. Το ίδιο ισχύει και για τις οικογένειες εκείνες, όπου σκόπευαν εξ αρχής μια πιο μόνιμη παραμονή στην Ελλάδα, ασχέτως του αν υλοποιήθηκε μακροπρόθεσμα ένας τέτοιος σχεδιασμός. Αν υποθεθεί ότι η μετεγκατάσταση μιας οικογένειας είχε προγραμματιστεί εντός ενός συγκεκριμένου διαστήματος και πραγματοποιείται τελικώς με σημαντική χρονική απόκλιση, καταλαβαίνει κανείς ότι δεν πρόκειται για συγκροτημένο μεταναστευτικό προσανατολισμού, τουλάχιστον ως προς του αρχικούς στόχους του. Και η μεταναστευτική συγκυρία έχει διαφοροποιηθεί και διαφορετικές επιδιώξεις έχουν πλέον οι οικογένειες.

Ο παρακάτω μετανάστης, αν και είχε αρχικώς ως στόχο την προσωρινή παραμονή της οικογένειας στην Ελλάδα, άλλαξε στην πορεία τον προγραμματισμό του:

(ΟΙΚ-4)«...αν είναι όποτε θες εσύ, καλά, ναι, καλά, αν είναι όποτε θες εσύ! Κατευθείαν, άντε του λέω, ορίστε, άντε του λέω, κατευθείαν! Βέβαια για τότε είναι προσωρινό (εν. τότε αποσκοπούσαμε στην προσωρινή παραμονή), προσωρινό έως αλλάζομε, αλλάζομε μετά γνώμη, γνώμη μου πρώτα ήτανε προσωρινό, προσωρινό και όχι μόνιμο, (για πιο) μόνιμο θες μετά. Υπομονή μας εξαντληθεί, εξαντλείται όλο σου η υπομονή, υπομονή έχομε ακόμη ένας χρόνος, (...), τον τρίτο όμως, νεύρα σου σπούνε, σπα το νεύρα σου τελείως...»

Μια τέτοια εκτίμηση έρχεται σε αντίθεση με τα λεγόμενα του μετανάστη κατά την πρώτη περίοδο μετανάστευσης, όπου σκοπός ήταν η προσωρινή παραμονή της οικογένειας στη χώρα υποδοχής. Η αιτιολόγηση της αλλαγής του οικογενειακού προσανατολισμού είναι ως ένα βαθμό κοινή σε όλες τις περιπτώσεις. Κυρίως λόγω της ύπαρξης μιας σειράς προβλημάτων, η υπόθεση της συνένωσης γίνεται ολοένα και πιο άμεση.

Αυστηρές νομικές ρυθμίσεις έχουν ως αποτέλεσμα τον περιορισμό του πεδίου δράσης των οικογενειών, θέτοντας υπό συνεχή ‘‘προθεσμία’’, αν όχι υπό αίρεση την παραμονή των μεταναστών στη χώρα υποδοχής. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναφορά ενός υπό νομιμοποίηση τότε Αλβανού:

(ΟΙΚ-9)«...δικαιολογημένο είναι χρονοτριβούμε, (για το ότι) χρονοτριβούμε ευθύνεται άλλος, άλλη είναι αιτία. Αίτια είναι διαδικαστικό, διαδικασία εγκρίνει την άδεια εργασίας, άδεια εργασίας καθυστερεί. (...). Υπόσχεται (σ)την οικογένεια, οικογένεια την εκκαλούσες νόμιμο έρχεται, έρχεται όμως πότε; Καταθέτεις αίτηση κανονικό, κανονικά σαν όλοι, όλοι καταθέσει ένα τέτοιο αίτηση. Μεσολαβεί ένα διάστημα, διάστημα να εγκρίνεται η αίτηση είναι, είναι φλου όλα. Οικογένεια λέει νόμιμο, νόμιμο εντάζει κανένας δεν διαφωνεί, διαφωνούμε (σ)τον τρόπο. Εντάζει ένας μήνας, ένας μήνας εντάζει, εντάζει τέσσερις επιπλέον, (...), έξε μήνες γίνεται ένας χρόνος, ένας χρόνος σε καθυστερεί κανονικότητα...»

Η ανασφάλεια ως προς την έκβαση των διαδικασιών νομιμοποίησης μεταφράζεται αυτομάτως σε αρνητικό ενδεχόμενο για την είσοδο των μελών μιας αλβανικής οικογένειας στην Ελλάδα. Πώς να προγραμματιστεί δηλαδή οτιδήποτε σχετίζεται με

την επίτευξη της συνένωσης, αν προηγουμένως δεν έχει εξασφαλιστεί η νομιμότητα της παραμονής των οικογενειών;

Μια άλλη παράμετρος σχετίζεται με την τότε αξιολόγηση των μεταναστευτικών στόχων από τις οικογένειες των Αλβανών. Ως προς τον απολογισμό των συνθηκών ζωής τους καταλήγουμε στο εξής συμπέρασμα. Ακόμη κι αν παρουσιάζονται ενδείξεις βελτίωσης στο βιοτικό επίπεδο των μεταναστευτικών οικογενειών, από την άλλη περιορίζονται, ελαχιστοποιούνται ή εξανεμίζονται τα όποια θετικά αποτελέσματα, καθώς παρεμβάλλεται ο παράγοντας της απόστασης με τις γνωστές έως τώρα συνέπειες. Η εκτίμηση της παραπάνω μεταναστευτικής εμπειρίας δεν είναι ωστόσο και τόσο ορθολογική, όσο τουλάχιστον εμείς θα νομίζαμε:

(ΟΙΚ-9)«...ελπίζομε σε κάτι πιο καλό, πιο καλό δεν έρχεται όμως, άρα λοιπόν τι κάνομε; Ασφαλώς και το οικογένεια εννοείται (εν. ασφαλώς και η ανάγκη οικογενειακής συνύπαρξης θεωρείτο ιδιαίτερα σημαντική), λες όμως περίμενε, περίμενε να δούμε. (...). Ρίσκο είναι όλη οικογένεια κάτω, κάτω είχε ασφαλώς ένα ρίσκο, ρίσκο το έπαιρνες;»

Οι οικογένειες δεν ανέλαβαν εξ αρχής το ρίσκο της εισόδου στη χώρα υποδοχής, κάτι που είχε ως αποτέλεσμα την παράταση των οικονομικών τους προβλημάτων. Ακόμη κι όταν ακολουθούνται συμπληρωματικά μέτρα, όπως αυτό της μετακίνησης των συζύγων των μεταναστών, ούτε τότε αντιμετωπίζεται οριστικά η κατάσταση.

Παράγοντες ψυχολογικής φύσεως παρεμβαίνουν επίσης, επηρεάζουν και αναπαράγουν συνθήκες ανασφάλειας στο εσωτερικό των οικογενειών. Εξαιτίας τέτοιου είδους λόγων αναβάλλεται η από κοινού μετανάστευση και των υπόλοιπων μελών. Η αναβλητικότητα ως προς την κατάληξη σε μια συγκεκριμένη απόφαση οδηγεί σε κρίσεις, όπως η παρακάτω:

(ΟΙΚ-1)«...άσε το ακόμη να δεις την κατάσταση, εσκεφτόσουν να ρθούνε (εν. τα άλλα μέλη της οικογένειας), έρχονται, λες, μετά; Δουλεία δεν έχομε να βρούμε (εν. να εμπλακούμε σε επιπλέον υποθέσεις), ή σου φαίνεται να το θέλομε τα πολλά, πολλά πάνω, κάτω, τι μας επέρασες; Όλα τ' άλλα δεν σου φτάνουνε, έχομε τώρα κι αυτό την ιστορία να δούμε πως να το βολέψομε, (...), αν έκανες το ένα, γιατί (το έκανες), ξανασκεφτούμε τέλος πάντων, έτσι, αλλιώς, ευθύνη δεν την αναλάβανες ό, τι σου καπνίσει. (...). Καμιά φορά τώρα το λέω στο γυναίκα μου να γελάς, γελάς με τον εαυτός μου, είναι μη γελάς, τι τότε, τι τώρα, αλλάζει; (εν. είτε πραγματοποιούνταν τότε η συνένωση, είτε τώρα είναι ακριβώς το ίδιο, καθώς εγκατασταθήκαμε που εγκατασταθήκαμε οικογενειακώς στη χώρα σας)...»

Η διαφορά εστιάζεται παραπάνω στη σχέση ή μάλλον στην αντίθεση ανάμεσα στο “τότε” και το “τώρα” των μεταναστευτικών οικογενειών. “Τότε” ο οικογενειακός προσανατολισμός ήταν ακόμη ασαφής, “τώρα” έχει αρχίσει όμως να συγκεκριμενοποιείται προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση, θέμα στο οποίο εστιάζουμε στη συνέχεια.

8.1.3. Επαναπροσδιορισμός μεταναστευτικής στρατηγικής των οικογενειών

8.1.3.1. Προσανατολισμοί και προσδοκίες

Παρατηρούμε παραπάνω ότι δεν τίθεται ζήτημα εγκατάστασης στη χώρα προέλευσης, καθώς πρόθεση των μεταναστών του δείγματός μας είναι η οικογενειακή συμβίωση στη χώρα υποδοχής. Προκύπτει επομένως ένα ερώτημα σε σχέση με τους παράγοντες μιας τέτοιας επιλογής. Η απάντηση δίνεται από έναν αλλοδαπό, κατά την άποψη του οποίου,

(ΟΙΚ-10)«...αφού όλοι στην Ελλάδα έρχεται, έρχεται όλοι μας εδώ σαν εμάς, εμείς να κάνομε το αντίθετο; Αντε να ζήσομε στο δικό μας, δικός μας είναι όμως από το κακό στο χειρότερο, χειρότερο ζωή δεν υπήρχε λόγω τιμής σου λέω. Ερώτημα είναι δηλαδή όσον αναφορά τον εαυτό μου προσωπικά, προσωπικά είναι δυνατόν να σηκώνεσαι να πας πρώτα, πρώτα δηλαδή να πας και να ξαναφύγομε πάλι σε κάμποσο καιρό; Εγώ σου λέω σηκώνεσαι να πας, πας αλλά οικονομικό σου πρόβλημα είναι το ίδιο, ίδιο ακριβώς σαν προηγουμένως. Με τι μούτρα να ξανακατέβεις, ξανακατέβαινες από την αρχή, από την αρχή τα ίδια και τα ίδια να κάνομε όλη μας την ζωή;»

Αν ψυχολογικοί παράγοντες προσδιορίζουν αυτήν καθαυτή την αναγκαιότητα της οικογενειακής συνύπαρξης, οικονομικοί παράγοντες επενεργούν ως προς την κατάληξη της εγκατάστασης σε μια από της δύο χώρες. Επιλέγεται στην προκειμένη περίπτωση η Ελλάδα, καθώς η επιλογή της Αλβανίας ταυτίζεται με πρακτικά αδιέξοδα.

Στο πλαίσιο αυτό αξιολογούνται από εδώ και στο εξής οι σκέψεις των αλλοδαπών, όσον αφορά τον προβλεπόμενο χρόνο παραμονής τους στη χώρα υποδοχής. Οι απόψεις των Αλβανών είναι εμφανώς διαφοροποιημένες σε σχέση με προηγούμενες περιόδους, καθώς υποδηλώνεται μέσα από τα λεγόμενά τους μια τάση πιο μόνιμης εγκατάστασης στο μεταναστευτικό περιβάλλον:

(ΟΙΚ-6)«...(ως προς την) καινούργιο μας ζωή, (το αν πρόκειται για) ζωή καλό, κακό, καλό, κακό, (λοιπόν, αν είναι) κακό ή καλό εντάξει δηλαδή, (...), από ποιο εξαρτάται, εξαρτάται από εσένα, εσένα και κανέναν άλλος απολύτως...»

(ΟΙΚ-2)«...(αν το) μυαλό (σου) είναι όσο πιο ανοιχτό, ανοιχτό να σκέφτεται, σκέφτεται αμέσως την εξής απάντηση, απάντηση είναι αποφασίσαμε μόνιμο εσάς, εσάς κατευθείαν απαντάς. (...). Καθετί εξαρτάται από ένα συγκυρία, συγκυρία να ζήσομε, ζήσομε καλό δεν αλλάζομε γνώμη, γνώμη γιατί να το αλλάξεις, αλλάξεις εκατό γνώμες;»

Η χρονική διάρκεια παραμονής των οικογενειών εξαρτάται από την επίτευξη των σκοπών της μετανάστευσης, παίρνοντας έτσι έναν παρατεταμένο χαρακτήρα.

Στην πλειοψηφία των οικογενειών δεν τίθενται όμως και τόσο πιεστικά τέτοιου είδους ερωτήματα, καθώς επίσης δεν αποσαφηνίζονται ευθύς εξαρχής οι προθέσεις των μεταναστών. Σε περίπτωση που ορίζεται ένα χρονοδιάγραμμα, τα χρονικά όρια είναι ασαφή, ευμετάβλητα και διευρυμένα:

(ΟΙΚ-5)«...τόρα το πόσο, πόσο δηλαδή ακόμη, ακόμη δύο, δυο, τρία χρόνος (...) Υποθέτομε τι αποτέλεσμα να έχομε, έχομε ένα απολογισμό, απολογισμός λέει αυτό ή άλλο...»

Οι αλβανικές οικογένειες προσανατολίζονται στη δεδομένη συγκυρία προς την Ελλάδα, κάτι που δε συνέβαινε σε προηγούμενα στάδια της μεταναστευτικής εμπειρίας.

Ακόμη κι όταν χρησιμοποιείται ως υπόθεση το ενδεχόμενο οικογενειακής συμβίωσης στην Αλβανία,

(ΟΙΚ-11)«...ή λοιπόν λες, λες ή να ρθούνε αυτοί, αυτοί ή αλλιώς πάω εγώ στο κάτω, κάτω της γραφής...»,

κάτι τέτοιο γίνεται με σκοπό να τονιστεί η σκοπιμότητα της συλλογικής οργάνωσης του ιδιωτικού βίου και όχι η χώρα προσανατολισμού.

8.1.3.2. Εκτεταμένη οικογενειακή εγκατάσταση

Η συνένωση είναι δυνατόν να αποκτήσει ένα ευρύτερο χαρακτήρα, συμπεριλαμβάνοντας μέλη των ανιόντων ή εκ πλαγίου συγγενών των μεταναστών. Παρακάτω δικαιολογείται μια τέτοια επιλογή από έναν Αλβανό, ο οποίος συμπεριέλαβε στα σχέδια οικογενειακής εγκατάστασης τους γονείς της συζύγου του:

(ΟΙΚ-3)«...πεθερικά μου ηλικιωμένο, ηλικιωμένο άνθρωπος είναι, γιατί να το αφήσουμε μοναχοί. Όπως (συμβαίνει) και (με) εμένα, γυναίκα αγαπά δικός του γονείς, τώρα πότε να το ξανάβλεπε. (...). Εν πας περιπτώσει, έχω εγώ τον πεθερός μου, πεθερά μου έκατσε στα κοπέλια...»

Εμμέσως πλην σαφώς υπονοείται παραπάνω ότι οι πιθανότητες επανόδου της οικογένειας στη χώρα προέλευσης είναι αν μη τι άλλο περιορισμένες. Ποιον άλλο λόγο να εξυπηρετεί η είσοδος των γονέων της μετανάστριας, δεδομένων μάλιστα των δυσχερειών της μετακίνησης; Η συγκεκριμένη επιλογή έχει όμως και πρακτικά οφέλη για τις οικογένειες, λαμβάνοντας υπόψη τη στήριξη τους από τα συγγενικά πρόσωπα στο μεταναστευτικό περιβάλλον. Αποδεικνύεται τελικά η δυναμική των συγγενικών-οικογενειακών δεσμών, καθώς επιλέγεται ο δρόμος μια διευρυμένης τρόπον τινά συμβίωσης στη χώρα υποδοχής.

Στο πλαίσιο της συνένωσης είναι δυνατόν να επανεκτιμηθεί η περίπτωση της ομαδικής μετανάστευσης. Εννοούμε ένα είδος μετακίνησης ανά ομάδες ατόμων, λαμβάνοντας στην προκειμένη περίπτωση οικογενειακό-συγγενικό χαρακτήρα. Έτσι εξηγείται η από κοινού μετανάστευση μελών συγγενικών οικογενειών στο στάδιο της συνένωσης, προκειμένου να εξυπηρετηθούν τόσο πρακτικές, όσο και ψυχολογικές ανάγκες.

(ΟΙΚ-7):«...όλοι μαζί, μαζί με το κουνιάδα μου, να βρούμε τον άντρες μας, από πολλές πλευρές (κρίναμε μια τέτοια επιλογή), (...), ζούσε όλοι μας, ένα πάτωμα πάνω, εμείς από κάτω έχουμε κάτσει, σαν το Αλβανία, τι Ελλάδα, τι Αλβανία δηλαδή...»

Η κάθοδος μελών συγγενικών οικογενειών στη χώρα μας πιστοποιεί για ακόμη μια φορά ένα προσανατολισμό για μονιμότερη εγκατάσταση σε αυτήν.

Οι περιπτώσεις εκτεταμένης οικογενειακής συνένωσης εξηγούνται με βάση δύο κυρίως κριτήρια: το οικονομικό και το ψυχολογικό. Κατά πρώτον διευκολύνεται αποτελεσματικότερα η εκπλήρωση μιας σειράς πρακτικών στόχων για τις οικογένειες. Όταν δηλαδή όλα τα εξαρτώμενα μέλη μιας οικογένειας διαβιούν ενιαία στη χώρα υποδοχής, αφενός μεν υπάρχει δυνατότητα αξιοποίησης περισσότερων εργατικών χεριών, αφετέρου δε εξοικονομείται ένα σημαντικό χρηματικό κεφάλαιο, που θα χρειαζόταν να δαπανηθεί για τη συντήρησή τους, αν εξακολουθούσαν να ζουν στη χώρα προέλευσης. Κατά δεύτερον, μετά από ένα παρατεταμένο διάστημα αποδιοργάνωσης, επιτυγχάνεται η επαναδιοργάνωση των οικογενειακών δεσμών και σχέσεων. Η συμβίωση κάτω από μια κοινή στέγη ενισχύει ψυχικά τα μέλη της οικογένειας, καθώς αισθάνονται ασφαλή, ακόμη κι αν βρίσκονται σε ένα “ξένο” περιβάλλον. Ενισχύεται έτσι η μονιμότερη εγκατάσταση αυτών των οικογενειών στη χώρα υποδοχής, διότι είναι σε θέση να αντιμετωπίσουν μια σειρά προβλήματα, κάτι που δεν ήταν δυνατόν σε προγενέστερες περιόδους.

8.2. Παραμονή αλβανικών οικογενειών στην Ελλάδα

8.2.1. Συνθήκες οικογενειακής διαβίωσης

Εάν με την επίτευξη της συνένωσης είναι δυνατόν να αντιμετωπιστούν ως ένα βαθμό οι ψυχολογικές συνέπειες της αποδιοργάνωσης, από το σημείο αυτό και μετά ανοίγει ένα άλλο κεφάλαιο στη ζωή των Αλβανών, που αφορά τις συνθήκες παραμονής τους στη χώρα υποδοχής. Με την είσοδο όλων των μελών μιας αλβανικής οικογένειας στην Ελλάδα δεν εξαλείφονται αυτομάτως γνωστά έως τώρα προβλήματα για τους μετανάστες. Οι επιδράσεις του εξωτερικού περιβάλλοντος εξακολουθούν να υφίστανται στο εσωτερικό των οικογενειών και η μόνη διαφοροποίηση σε σχέση με πριν έγκειται στο χωρο-χρονικό πλαίσιο των μεταβολών. Τίθεται επομένως ένα ερώτημα σχετικά με το πως συμπεριφέρεται μια αλβανική οικογένεια, όταν μετά από ένα παρατεταμένο χρονικό διάστημα αποδιοργάνωσης εντάσσεται σε ένα κοινό πλαίσιο συμβίωσης. Ως προς αυτό χρειάζεται να εξετάσουμε τον καθημερινό τρόπο ζωής των μελών της. Επικεντρώνουμε λοιπόν στο πως ανταποκρίνονται οι οικογένειες στη συγκεκριμένη μεταναστευτική συγκυρία, λαμβάνοντας υπόψη τις ανάγκες, τις υποχρεώσεις και τις απαιτήσεις τους.

8.2.1.1. Στέγαση των μεταναστών

Οι κατοικίες των μεταναστών συμβολίζουν την κοινωνική τους περιθωριοποίηση, καθώς δεν ανταποκρίνονται στα χαρακτηριστικά μιας ατομικής, οικογενειακής και κοινωνικής ασφάλειας. Μια τέτοια εντύπωση προκύπτει μέσα από τις περισσότερες συνεντεύξεις:

(ΟΙΚ-10)«...μόνο κάτι Ρομάνος, Ρώσοι, Πολωνό, μερικός Βούλγαροι ζούνε, Αλβανοί σαν εμάς ζει δηλαδή. (...). Στύλος δεν ανάβουνε, άνθρωπος δεν έβγαине έξω νύχτα, νύχτα είναι επικίνδυνο, (...). Σ(ν)θήκες είναι απαράδεχτο, τώρα μη μπω την έκφραση, τέτοιο ήτανε όλα, (...), (εν. εξαιτίας όλων των παραπάνω λόγων) αναγκαστικό έμαχνες να βρούμε αλλού (χώρο κατοικίας), ευχαριστημένο δεν είσαι (ούτε τώρα), πάλι καλά όμως, από πρώτα δηλαδή πιο καλό, πιο καλό να μένομε είναι...»

Σύμφωνα με μια άλλη άποψη,

(ΟΙΚ-8)«Στο πιο κακά είναι Αλβανός, Αλβανοί είναι μια ζωή να ζούσε σε πιο κακό συνθήκες, (...), λεφτά για πιο καλό τρόπο να ζεις δεν υπάρχει, υπάρχουνε νομίζεις λεφτά; Πρι(ν) δυο χρόνος έπρεπε να είσαι (να έβλεπες), αν έλεγες εσύ αυτό σπίτι, ε τότε εντάζει, (...), ένα χιλιόμετρο άκουγες μια βρωμιά, βρωμούσανε ο κόσμος...»

Στο αρχικό διάστημα εγκατάστασης επιλέγονται συνήθως κατοικίες με όσο το δυνατόν λιγότερα έξοδα, συνήθως περιορισμένων ανέσεων για τις οικογένειες.

Αναφερόμενος ένας άλλος Αλβανός στο ρόλο των περιοχών κατοίκησης των οικογενειών, τονίζει την έλλειψη μιας σειράς προϋποθέσεων ως προς την εξυπηρέτηση βασικών αναγκών.

(ΟΙΚ-11):«...σκολείο είναι πέντε χιλιόμετρο (από την περιοχή κατοικίας μας), λεωφορεία δεν περνά, απόσταση είναι μακρύ να πάει, (...), αυτοκίνητο δεν έχω να οδηγώ, υποχρεώνεσαι με τον ένα και τον άλλο να μας έτρεχε, δουλειά σου δεν την έκανες, (...), τηλέφωνο θέλομε κάτι να έπαιρνες, έπαιρνες ένα τηλέφωνο με κάρτα, καρτοτηλέφωνα, έτσι δεν το λένε; (εν. δεν υπήρχαν ακόμη ούτε καρτοτηλέφωνα)...»

Βλέπουμε λοιπόν ότι ο τόπος κατοικίας επιδρά εξίσου στον τρόπο ζωής των αλβανικών οικογενειών. Πρόκειται θα λέγαμε για συνθήκες περιθωριοποίησης του

μεταναστευτικού πληθυσμού από το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον (Ψημμένος, 1995).

Τόσο ο ιδιωτικός, όσο και ο κοινωνικός τρόπος ζωής των αλβανικών οικογενειών εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τον παράγοντα της στέγασης. Αυτό συμβαίνει διότι ένας χώρος διαμονής προσδιορίζει αναλόγως τον τρόπο συμπεριφοράς των ενοίκων του. Μια μετανάστρια επικεντρώνει ως προς αυτό, λέγοντας τα εξής:

(ΟΙΚ-5)«...*δύο δωμάτιο όλο κι όλο, ένα είναι κουζίνα, κουζίνα και άλλο ένα υπνοδωμάτιο να κοιμάται μέσα τα παιδιά, (...), παραπάνω είκοσι τετραγωνικό δεν είναι, είναι όμως (αυτός) έτσι (ένας τρόπος) να ζούσαμε; (...), τοίχοι είναι μουχλιασμένο, μουχλιασμένο, ένα υγρασία, υγρασία να μυρίσει άσχημα όλο, (...), μπογιές τον έβαψες όλο τον τοίχο δεξιά, αριστερά όλος, υγρασία δεν το έβγανε με κανένα τρόπο από μέσα. Επίσκεψη ερχότανε κάποιος, κάποιος άνθρωπος (να ερχότανε έτσι), ντρέπεσαι, ντρέπεσαι να είναι έτσι μέσα...»*

Ο εσωτερικός χώρος των οικιών δεν προσφέρεται για την ανάπτυξη ενός ευνοϊκού πλαισίου συμβίωσης των οικογενειών. Επηρεάζονται μάλιστα ψυχολογικά τα μέλη τους, καθώς δεν καλύπτονται από τον περιβάλλοντα χώρο. Μια από τις συνέπειες είναι ο περιορισμός των ιδιωτικών-κοινωνικών επαφών των οικογενειών, αποτέλεσμα της μειονεξίας που προκαλεί η διαμόρφωση του προσωπικού τους περιβάλλοντος.

Οι μετανάστες μιλάνε για τις διαδικασίες οικογενειακής εγκατάστασης, επικεντρώνοντας κυρίως στην αρνητική στάση των “γηγενών” απέναντί τους. Σε κάποιες περιπτώσεις γενικεύουν τις απόψεις τους στο σύνολο του πληθυσμού:

(ΟΙΚ-1)«...*ρε συ είπε, όπως ακριβώς μου το είπε, έτσι στο λέω: τσόνταρε από δικό σου λεφτά, βγαίνουνε δυο δωματιάκια να κάτσετε, ενοίκιο ας το από μένα (αναφέρθηκε παραπάνω ο μετανάστης στα λόγια του “αφεντικού” του). Χωρίς ενοίκια του λέω εγώ, χωρίς, χωρίς μας είπε αφεντικό, αφεντικού τα λόγια σου λέω. Εντάξει (μου είπε); Εντάξει (του λέω). Εντάξει (σε όλα). Έβαλα διακόσες ογδόντα χιλιάρικα μετρημένο, περασμένο είναι τώρα δύομισι χρόνια, πραγματικό έγινε δυο ωραία δωματιάκια! Ε, δεύτερο μήνας ακριβώς, ακριβώς δεν προλαβαίνει να περνά δυο μήνες, ούτε, ενοίκιο τριάντα χιλιάρικα να του το πλερώσω οπωσδήποτε, αμέσως, κανένα περιθώριο, αμέσως, αλλιώς γύρευε άλλο μετά. (...). Όλοι είναι έτσι, καλός, καλός πρώτα, πρώτα ό, τι θες να εξυπηρετήσουνε, άλλος άνθρωπος μετά, σου την έφερνε κανονικότατα σαν τον αγράμματο...»*

Οι μετανάστες εξαρτώνται δηλαδή αποκλειστικά από τους ιδιοκτήτες των κατοικιών.

Πώς εξηγείται όμως αυτού του είδους η αντιμετώπιση από την πλευρά των “ντόπιων”;

(ΟΙΚ-11):«...*μιλούσες στο τηλέφωνο, τηλεφωνικώς να λέει όλο ναι, συμφωνά σε όλα. Πας να συζητήσομε, συζητούσαμε σαν να μην έχομε μιλήσει προηγουμένως ποτέ μας, εξήγησέ μου το. (...). Αλβανός είσαι λέει, αλλού, αλλού, αλλού, Αλβανός δεν νοικιάζουνε! Πας (σε) ένα άλλος (ιδιοκτήτη), ένα στάβλος έμπαινες, όσο ήθελε ανεβάζουνε την τιμή...»*

Καθώς τα περιθώρια αντίδρασης από μέρους τους είναι περιορισμένα, τους εκμεταλλεύονται από την αρχή, αναγκάζοντάς τους να νοικιάζουν σπίτια με στοιχειώδεις ανέσεις, καθώς και σε υψηλές τιμές.

Ούτε καν η ελεύθερη χρήση του προσωπικού χώρου των οικογενειών αναγνωρίζεται από τα “αφεντικά”, όπως αποκαλούν τους ιδιοκτήτες τους οι Αλβανοί. Στο πλαίσιο αυτό καταγράφονται φαινόμενα παραβίασης ακόμη και της

ιδιωτικής ζωής των μεταναστών. Το πως εκλαμβάνεται μια τέτοια στάση από τους Αλβανούς ενοίκους γίνεται αντιληπτό από την ακόλουθη αναφορά:

(ΟΙΚ-10)«...αυτός δεν τον ένοιαζε είσαι ή δεν είσαι μέσα εσύ, εσύ δεν τον ενδιέφερε είτε είσαι, είτε δεν είσαι, έμπαινε όπως είμαστε, είμαστε ντυτό, γδυμένο, έμπαινε, έβγαινε έτσι. Αντί έστω να ρωτούσε πρώτα, πρώτα ρωτούνε για να μπει, έμπαινε όποτε ήθελε, (...), δικαιολογίες λέει μετά, δεν το ήξερε και τέτοια...»

Οικογένειες λοιπόν σαν την προηγούμενη, που δεν μπορούν να ελέγξουν ούτε καν τον ιδιωτικό τους χώρο, εντάσσονται σε ένα "περιφρακτικό" πλαίσιο διαβίωσης, καθώς περιορίζονται αυτονόητα δικαιώματα των μελών τους.

Οι νομίμως εγκατεστημένες οικογένειες είναι σε πλεονεκτικότερη θέση σχετικά με τις συνθήκες κατοικίας. Κάτι τέτοιο εξηγείται λόγω της νομικής τους υπόστασης, που αν μη τι άλλο παρέχει ασφάλεια στα μέλη τους. Στην αντίθετη περίπτωση διαπιστώνεται ένας πιο απομονωτικός τρόπος ζωής. Ερωτώμενος ένας μετανάστης, μας είπε:

(ΟΙΚ-12)«...προσεχτικό είσαι συνέχεια, προσέχομε να κυκλοφορούμε, όλα, όλα, από αυτό μέχρι τα πάντα. (...). Οικογενειακώς είναι πρόβλημα, πρόβλημα εννοώ από την αστυνομία, αστυνομία θέλομε να την αποφύγομε. Υπόλοιποι δεν έχουνε νόμιμο χαρτί, χαρτιά είχα εγώ, εγώ όμως είναι άλλο, άλλο η γυναίκα, γυναίκα μου την έχω έτσι. (...), καθίσομε ένα διαμέρισμα, ε, δεν έρχεται προς τα κει, (...), πρόβλημα δεν υπάρχει να μας έβλεπε κανένας να μας έπιανε, ασφαλισμένο σίγουρα από μια άποψη. (...). Ζωή σου όμως να είσαι με ένα αγωνία, τι ζωή να είναι αυτό, αυτό είναι φυλακή...»

Οι νομικές ρυθμίσεις δεν προβλέπουν τίποτα περισσότερο εκτός από τη σύλληψη, την κράτηση και την απέλαση των παράνομων αλλοδαπών. Οι οικογένειες των Αλβανών λαμβάνουν υπόψη ένα τέτοιο ενδεχόμενο και καταφεύγουν σε ένα απομονωτικό τρόπο ζωής.

Υπό την έννοια αυτή ερμηνεύεται η εκμεταλλευτική μεταχείριση των παρανόμως ευρισκόμενων μεταναστών. Όντας δηλαδή εκτεθειμένοι έναντι των νόμων, ταυτόχρονα δεν έχουν ιδιαίτερα περιθώρια επιλογών. Μια τέτοια εντύπωση επιβεβαιώνεται παρακάτω:

(ΟΙΚ-5)«...είχες, δεν είχες, οπωσδήποτε πλερώνω προκαταβολή, προκαταβολή αλλιώς, άμπα τα λεφτά, (...), όποτε του διώξει (εν. όποτε ήθελε αυτός), πέρασε έξω παρακαλώ (σου έλεγε), προκαταβολή δεν επιστρέφεται! Συμβόλαια δεν ήθελε, μετρητό σου έπαιρνε, (...), εσύ τι να του πεις, αν δεν του το έδινες, κερατάς είναι και τον εφοβάσαι.»

Οι αλβανικές οικογένειες είναι έκθετες σε κάθε είδους αντιμετώπιση, αρκεί να εξασφαλίσουν με οποιοδήποτε τρόπο την παραμονή τους.

Μεμονωμένες είναι οι περιπτώσεις, που γίνεται λόγος για πιο ευνοϊκούς όρους διαμονής, σύμφωνα με το παράδειγμα:

(ΟΙΚ-7)«...καλό, καλό είναι, (το) επιμένω αυτό (σε) εσένα, (γιατί αν) έβλεπες το άλλους (ανθρώπους), τζάμπα δεν έμπαινες τέτοιο σπίτια, καλά είμαστε εμείς. Βουλευτείς ευτυχώς από την αρχή, εμάς μας το είπε ένας άλλο Αλβανός να κάτσομε εδώ, έφαχνε αυτοί άλλο, έλα εσύ είπες, έπιασες την ευκαιρία. Καλό σπιτάκι ήτανε, κακό είναι πως ήτανε μικρό, (για να πας στην) τουαλέτα (έπρεπε να) έβγαινες (πρώτα) έξω, τι ζητάς τότε, τότε καλό ήτανε. Καινούργιο είναι, εντάζει (εν. η τωρινή κατοικία), πιο καλό από το πρώτο, πως να το συγκρίνομε τώρα...»

Η σχετική περιγραφή αντικατοπτρίζει θεωρητικά μια θετική συγκυρία για την οικογένεια. Μια πιο προσεκτική μάτια στα λεγόμενα του μετανάστη μας επιτρέπει να επαναπροσδιορίσουμε την άποψη αυτή. Κατανοούμε δηλαδή ότι τα κριτήρια των Αλβανών είναι μειωμένων προσδοκιών, αποσκοπώντας στην ικανοποίηση βασικών αναγκών των οικογενειών. Έτσι εξηγείται άλλωστε και η μετέπειτα αλλαγή της κατοικίας τους, προκειμένου να εξασφαλιστούν ευνοϊκότερες προϋποθέσεις στέγασης.

Είτε στη μία, είτε την άλλη περίπτωση, η διαφοροποίηση σε σχέση με τις “ντόπιες” κατοικίες είναι κάτι περισσότερο από οφθαλμοφανές. Κάτι τέτοιο ισχύει βεβαίως ακόμη και σήμερα για τις οικογένειες, έχοντας διανύσει ένα παρατεταμένο διάστημα παραμονής στη χώρα μας. Οι μετανάστες αναφέρονται γενικότερα σε κατοικίες με ελλειπείς προϋποθέσεις, που επηρεάζουν την οργάνωση των οικογενειών, καθώς και την ψυχο-κοινωνική κατάσταση των μελών τους. Σπίτι για τους Αλβανούς είναι ένα ή δύο δωμάτια, περιορισμένων, αν όχι στοιχειωδών ανέσεων. Αν και δεν αποκλείεται να συναντήσει κάποιος ενδιάμεσες ή ακόμη και ευνοϊκότερες καταστάσεις, ο κανόνας είναι ωστόσο η κατοικία χωρίς τις στοιχειώδεις ανέσεις..

8.2.1.2. Εργασίες-οικονομικό επίπεδο των μεταναστών

Αν και οι μετανάστες αναφέρονται αρνητικά σε σχέση με το επίπεδο διαβίωσης, από την άλλη δεν παραβλέπουν να τονίσουν την ύπαρξη μιας ευνοϊκότερης συγκυρίας. Επί του προκειμένου:

(ΟΙΚ-3):«...ε ό(χ)ι σαν την Αλβανία, προς Θεού, για το Θεός, δεν είπαμε αυτό, κάτσε όμως να το πάρουμε ένα, ένα, ένα, ένα όπως είναι η σειρά του. Ακριβό πιο πολύ η ζωή, σαν ζωή είναι πιο ακριβό, περνάς πιο καλά όμως έτσι. (...). Αγοράσαμε σιγά, σιγά ένα τηλεόραση, εβδομήντα τρία χιλιάδες ακριβώς έκανε, όχι όμως από πρώτο στιγμή. Σιγά, σιγά έχουμε κάποια λεφτά, λεφτά αργούνε αμέσως, αμέσως είναι πρόβλημα. Οικονομικό σου τότε, μάλλον είναι σε κακή κατάσταση, δηλαδή δεν περνούσαμε καλά τόσο. Σιγά, σιγά όμως, περιθώριο υπάρχει κάτι πιο καλό, έρχεται ένα πιο καλό μέρα...»

Χρειάζεται βεβαίως να ληφθεί υπόψη ότι τέτοιες απόψεις αντιστοιχούν στην περίοδο αμέσως μετά την επίτευξη της συνένωσης, όπου τα προβλήματα είναι εντονότερα λόγω των συνθηκών προσαρμογής των οικογενειών.

Η οργάνωση της εργασίας είναι ένας ακόμη δείκτης προσδιορισμού της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτισμικής θέσης των οικογενειών στο μεταναστευτικό περιβάλλον (Iosifides & King, 1998).

Οι εργασίες των αλλοδαπών εκτός του ότι είναι οι πλέον βαριές και κακοπληρωμένες, προσδιορίζονται και από το στοιχείο της προσωρινότητας (Harvey, 1989). Τέτοιου είδους εργασιακές συνθήκες ασφαλώς και επηρεάζουν τη συγκρότηση των αλβανικών νοικοκυριών.

(ΟΙΚ-8):«...παρακαλείς υπάρχει δουλειά, δουλειά να έχουμε, (...), λεφτά πόσο τώρα (εν. όσο για τα χρήματα τώρα). Όποιος εγγυάται δουλειά, δουλειά να είναι βέβαιο όμως, υπόθεση αυτό δεν το συζητάς. Στάνταρ δουλειά ειδικά για τον Αλβανός δεν έχει βέβαιο, όχι, ποιος είπε είναι εγγυημένο δουλειά; Άλλος είναι άνεργο, τι περιμένεις δηλαδή, με τι λεφτά (να ανταποκριθούμε στις υποχρεώσεις μας)...»

Όσον αφορά την τιμή του μεροκάματου,

(ΟΙΚ-5):«...εδούλενες, εδούλενες, δουλειά, όχι αστεία, πέντε χιλιάρικά μεροκάματο, χαμηλό δε σου φαίνεται τιμή; Φτάζουνε πέντε χιλιάρικά, κοπέλια, ένα σωρό υποχρεώσεις; Δουλέψομε σαν όλο το κόσμος, κάνεις δυο δουλειές, γυναίκα μου δουλεύει ένα σουβλατζίδικο, εγώ έκανα οικοδομή, μεροκάματο είναι έτσι κι έτσι...»

Οι απολαβές των μεταναστών δεν αποδίδουν τα αναμενόμενα εισοδήματα για τις οικογένειες. Αυτό συμβαίνει ακόμη και στις περιπτώσεις εργασιακής απασχόλησης και των δύο συζύγων. Προκειμένου λοιπόν να ανταποκριθούν στις οικονομικές τους απαιτήσεις, οι Αλβανοί αποδέχονται οποιαδήποτε εργασία, έναντι οποιασδήποτε αμοιβής.

Οι εργασίες των Αλβανών ανταποκρίνονται πλήρως στα χαρακτηριστικά μιας ελαστικής και αποκομμένης από οποιοδήποτε κοινωνικό πλαίσιο απασχόλησης. Η ευθύνη ανήκει κατά τους μετανάστες στο ελληνικό κράτος, καθώς μέσω της νομοθεσίας στερεί μια σειρά κοινωνικών προνομίων, εργασιακών παροχών και άλλων οικονομικών διευκολύνσεων τόσο από τους ίδιους, όσο και τις οικογένειές τους.

(ΟΙΚ-9):«...χέρα μου κομμάτια, την έσπασα, τέρμα, ακίνητο είναι τελείως, δουλειά; Σαν να μην έφτανε αυτό, όλο το φάρμακο να πλερώνω, πλερώνεις σαν να φταίω εγώ. Εσάς έχει όμως άλλο αντιμετώπιση, αντιμετώπιση είναι άλλη, αλλιώς σε υπολόγιζε από κράτος. Σαν οικογένεια

να είναι πολύτεκνο, πολύτεκνοι έχουνε μια αβάντα παραπάνω, παραπάνω μου φαίνεται από τρία κοπέλια; Εγώ, έχεις πολλά παιδιά, ενδιαφέρον; Υπάρχει πρόβλημα υγείας, ανάπηρο σαν εμένα, σημασία. Αυτό σε ρωτώ, γιατί εμάς δεν μας υπολόγιζε, αντί να γλιτώσεις μια δραχμή, δραχμή με την δραχμή ζούσαμε, έχει τρόπος να το παίρνει κι' αυτό...»

Χαρακτηριστικό στην περίπτωση των αλλοδαπών είναι η άτυπη εργασία και ο αποκλεισμός από νομικές παρεμβάσεις, κανόνες εργασιακών σχέσεων και ασφαλιστικών δικαιωμάτων. Μια τέτοια αντιμετώπιση έχει σαν αποτέλεσμα μη ευνοϊκές συνθήκες απασχόλησης, δηλαδή μειωμένα ημερομίσθια, δηλαδή ένα χαμηλό βιοτικό επίπεδο για τις οικογένειες.

Η εξάρτηση των αλλοδαπών εργαζόμενων από τους εργοδότες έχει αντίκτυπο στην παραμονή των οικογενειών. Σχετικά μ' αυτό, ένας μετανάστης μας είπε:

(ΟΙΚ-12)«...έμπλεξα ένας βρομιάρης, σκάρτος ρε γαμώτο, (...). Ένσημο είναι υποχρεωμένος, υποχρεωτικό από νόμος να σου συμπληρώσει ένσημο, ένσημο εργατικό βάσει του νόμου, (...), νόμος τον έχει όμως γραμμένο, τον έγραψε στα παλιά του τα παπούτσια. Όχι (εν. δεν επρόκειτο να είναι συγκαταβατικός), λάθος, ένσημο θες έλεγε; (Σε) Τίποτα δεν το είχε να σου πει άντε, άντε, δίνε του από την δουλειά, δουλειά σου την έχανες και από πάνω. Τρέχα γύρευε ύστερα, σαν το κακομοίρη στο Κήπος, στέκει όλοι Αλβανός. Σήμερα σε θέλει για δουλειά, αύριο άλλος πάλι, σταθερό δεν υπάρχει. (...). (Ως προς) Το άλλο τώρα (εν. αναφορικά με μια άλλη περίπτωση), δουλειά είναι εντάξει, είχες δουλειά, χρωστά όμως δέκα, δεκαπέντε μεροκάματα. Τίποτα δεν έλεγες, τον έπιανες δηλαδή με το καλό, δουλειά δεν εξανάβλεπες άλλο τρόπο...»

(ΟΙΚ-10)«...ζητάς το λεφτά, αύριο σου λέει, αύριο του ζαναζητάς, αύριο είναι απάντηση, απαντά το ίδιο. Να δεις δηλαδή ένας τύπος, περιμένει να λήξει η άδεια, δέκα κατοστάρικα μου πέταξε έτσι, άμα θες πάρε τα είπε, άνθρωπος τώρα να σε καταλάβαινε! (...), σκέφτηκα να του σπάσω τα μούτρα από τα νεύρα μου, τελευταία στιγμή μετανιώνω, άσε μη σε καρφώξει σε καμιά αστυνομία και έχομε άλλα...»

Η ανάγκη ικανοποίησης άμεσων οικογενειακών υποχρεώσεων οδηγεί ένα μεγάλο μέρος μεταναστών σε εργασίες κάτω από εκμεταλλευτικούς όρους μεταχείρισης από την εργοδοσία. Μια τέτοια μορφή εργασιακή σχέση αποτελεί σε ένα άλλο επίπεδο μέσο εκβιασμού, καταπίεσης και εξαπάτησης για ολόκληρη την οικογένεια.

Συνηθισμένη είναι η συμπεριφορά να χρησιμοποιείται ως μέτρο σύγκρισης της οικονομικο-κοινωνικής στάθμης των αλβανικών οικογενειών το βιοτικό επίπεδο των ντόπιων νοικοκυριών.

(ΟΙΚ-12):«Κοίταξε εμάς τώρα, συνηθισμένο να μην έχομε ούτε αυτό που χρειάζεται να ζούμε, (...), ρούχα δεν έχω να ντυθούμε, πέντε χιλιάρικα, τόσο, ένα μήνας (εν. καταναλώνουμε πέντε χιλιάδες ένα μήνα), εσύ το κατανάλωνες, πόσο, (σε μια) ώρα;»

Μια τέτοια εικόνα συναντάμε ιδιαίτερα κατά την περίοδο μετά τη συνένωση, που παρουσιάζονται αυξημένες κοινωνικο-οικονομικές απαιτήσεις για τις οικογένειες με αποτέλεσμα να επηρεάζεται σε εντονότερο βαθμό το βιοτικό επίπεδο των νοικοκυριών, δεδομένου μάλιστα ότι σε αρκετές περιπτώσεις δεν εργάζεται ακόμη η νεοφερμένη σύζυγος.

8.2.2. Η κοινωνική αντιμετώπιση των μεταναστών

Ο γλωσσικός παράγοντας

Λόγω της γλώσσας επηρεάζεται αυτός καθαυτός ο τύπος των αλληλεπιδράσεων μεταξύ μεταναστών και “ντόπιων” στο κοινωνικό περιβάλλον της χώρας υποδοχής. Ενδεικτική είναι η παρακάτω αναφορά:

(ΟΙΚ-1)«...τίποτα δεν ήξερα να μιλήσω, κανένα λέξη δεν έλεγα, όλα ακούς ξένα, δικό σας γλώσσα είναι έτσι, πως να το καταλαβαίνουμε εμείς. Πως (είναι όταν) μιλάμε εμείς για σας, δεν καταλάβετε δικό μας γλώσσα, καθένας λέει άλλα...»

Η γλωσσική ανεπάρκεια των μεταναστών αποτελεί έναν παράγοντα διόγκωσης των προβληματικών ούτως ή άλλως συνθηκών διαβίωσης των οικογενειών, κάτι που πρόκειται να αναλυθεί στη συνέχεια.

Θα λέγαμε ότι η γλωσσική κατάσταση των Αλβανών δεν επιτρέπει την ανάπτυξη ενός σταθερού κώδικα επικοινωνίας με την “κυρίαρχη” ομάδα. Επηρεάζεται έτσι αρνητικά η ψυχολογία των μεταναστών, επακόλουθο του προβληματικού χαρακτήρα των αλληλεπιδράσεων.

(ΟΙΚ-9)«...ομιλία εξαρτιότανε λόγω της γλώσσας, τι ήθελες να καταλαβαίνουνε έτσι, ήθελες κάτι να του πεις, συνεννόηση (έτσι ώστε) να μπορέσουμε να λύσεις ένα πρόβλημά σου είναι ας τα να πάρει...»

Ο περιορισμένος βαθμός κατοχής της γλώσσας, εκτός του ότι προξενεί προβλήματα σε πρακτικής φύσεως θέματα (ως προς την εξεύρεση κατοικίας, εργασίας, την πρόσβαση σε δημόσιες υπηρεσίες κλ.π.), μειώνει ακόμη πιο πολύ την αίσθηση των μεταναστών ότι είναι δυνατόν να επηρεάσουν το περιβάλλον τους (Kustar, 1996).

Τα επικοινωνιακά προβλήματα των μεταναστών θεωρούνται στις παραπάνω περιπτώσεις ως φυλετικά μειονεκτήματα. Με βάση την αντίληψη αυτή χρησιμοποιούνται σαν μέσο απομόνωσης, περιθωριοποίησης και κοινωνικού αποκλεισμού των φορέων τους (Κουλιάρη, 1997). Έχει ενδιαφέρον ο τρόπος πρόσληψης μιας τέτοιας συμπεριφοράς από τους ίδιους τους Αλβανούς.

(ΟΙΚ-7)«...άκουγε να το λες σπαστά, αμέσως σε πρόσβαλε, προσβάλουνε τον χαρακτήρα σου κατευθείαν. Τι θα πει όλοι να μιλούνε σαν αυτούς ελληνικό, ελληνικό να το λες πως, πως είναι δυνατό να το μιλούμε την γλώσσα σαν αυτούς; Όπως μιλούσαμε, μιλάς άλλο προφορά, προφορά δεν το ήθελε κανένας σας να μιλούμε έτσι, (...), μιλούσαμε κυρίως αλβανικό, αλβανικό ήξερε εσείς;»

Οι γλωσσικές αυτές ελλείψεις έχουν επακόλουθο μια διστακτικότητα από την πλευρά των μεταναστών στη σύναψη κοινωνικών σχέσεων. Κάτι τέτοιο γίνεται προκειμένου να αποφύγουν την αποδοκιμασία από τους “γηγενείς”.

Όπως συμβαίνει και με μετανάστες άλλων εθνοτήτων, έτσι και οι Αλβανοί εξοικειώνονται με ένα βασικό λεξιλόγιο, ώστε να ανταποκριθούν σε στοιχειώδεις κοινωνικές ανάγκες (Mahmood, 1994). Επιλέγονται δηλαδή συγκεκριμένοι τρόποι χρήσης της ομιλίας, ως αντιστάθμισμα στις παραπάνω γλωσσικές αδυναμίες.

(ΟΙΚ-11)«...τόσο ώρες είσαι κολλητά ο ένας με τον άλλο συνέχεια, δουλειά, από δω, από κει, άκουγες δυο, τρεις λέξεις διαφορετικό, συνηθίσεις ακούσομε κι άλλες λέξεις, έτσι μάθομε τελικά να μιλώ. Αντιά σου το άνοιγες τέρμα, κάτι ακούσομε παραπάνω, λες δυο κουβέντες. Άλλο είναι βέβαια σαν νόημα, νόημα χρειάζεται μία άλλη λέξη, (...), έβγαينه κάτι άλλο από σημασία, τώρα σωστό ή λάθος είναι, μπλέκομε το λέξεις...»

Στην πορεία εξέλιξης της παραμονής τους στη χώρα υποδοχή, οι μετανάστες βελτιώνουν τον προφορικό τους λόγο. Εξακολουθούν ωστόσο να υπάρχουν κάποια

εκφραστικά προβλήματα, λόγω του ότι η εκμάθηση της γλώσσας έγινε από την αρχή με εμπειρικό τρόπο, μιας και η χώρα υποδοχής δε λαμβάνει πρόνοια ως προς αυτό το ζήτημα. Κάτι τέτοιο δεν αποτελεί όμως πρόβλημα στις αλληλεπιδράσεις τους, εκτός αν υπεισέλθουν άλλου είδους υποκειμενικοί παράγοντες αξιολόγησης της προφοράς τους, όπως υπογραμμίστηκε παραπάνω.

Αναφερόμενοι ιδιαίτερα στα ανήλικα άτομα, ο ρόλος της γλώσσας θεωρείται πολλαπλής λειτουργικότητας για την ψυχο-κοινωνική τους ανάπτυξη, καθώς συντελεί στη διαμόρφωση της ταυτότητάς τους (Κασιμάτη, 1984, 104). Τα παιδιά των μεταναστών βιώνουν λοιπόν μια γλωσσική κατάσταση, όπου η μητρική τους γλώσσα αντιπαράκειται με στοιχεία ενός άλλου-μη οικείου γλωσσικού κώδικα. Ως προς τις συνέπειες της αλληλεπίδρασης ετερόκλητων γλωσσικών χαρακτηριστικών ειπώθηκε συγκεκριμένα:

(ΟΙΚ-6)«...μπλα, μπλα, μπλα, όλες λέξεις μπερδεμένο, μπερδεμένο μιλάς, μπλα, μπλα και μπλα όλο, κανένας δεν ήξερε τι λες! Έβγαινε σαν σαλάτα, σαλάτα όπως είναι όλη ανακατεμένη, ανακατεύω όλες μαζί τις λέξεις...»

Από την άλλη, η γλωσσική κατάσταση των ανήλικων ατόμων βελτιώνεται σε σύντομο χρονικό διάστημα, κάτι που επιβεβαιώνεται και από τους γονείς.

(ΟΙΚ-9):«...είναι με το άλλο παιδιά να μιλάει μεταξύ τους, μεταξύ τους έμαθε, ρωτάει το ένα το άλλο: Τι είναι αυτό; Αυτό είναι κούκλος του λέει. Λέει κούκλος και το παιδιά. (...). Τώρα μιλούνε κανονικά, κανονικότητα ό, τι λέξη και να του την μπεις το ήξερε, ξέρουνε την γλώσσα πιο καλά από μας...»

Με έμμεσο τρόπο διαπιστώνεται παραπάνω ο προσανατολισμός των παιδιών των μεταναστευτικών οικογενειών προς τη γλώσσα της χώρας υποδοχής. Αν και μια τέτοια συμπεριφορά συντελεί στην ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων με την εξω-ομάδα, παράλληλα οδηγεί σε προβληματικές καταστάσεις εντός της εσω-ομάδας, θέμα το οποίο πρόκειται να αποσαφηνιστεί στη συνέχεια του παρόντος κεφαλαίου.

Ο ρόλος των θεσμικών φορέων-υπηρεσιών

Με ιδιαίτερα καυστικό τρόπο σχολιάζεται από τους Αλβανούς ο τρόπος αντιμετώπισής τους από συγκεκριμένα κοινωνικά-υποστηρικτικά δίκτυα στη χώρα υποδοχής. Η αδυναμία πρόσβασης των μη νόμιμων μεταναστών στις υγειονομικές υπηρεσίες αποτελεί μια ενδεικτική περίπτωση. Απέναντι στο ενδεχόμενο ελέγχου, σύλληψης και απέλασης από την αστυνομία διαμορφώνεται ένα ασφυκτικό πλαίσιο για τις οικογένειες, ακόμη κι όταν πρόκειται για την ύπαρξη σοβαρών προβλημάτων υγείας.

(ΟΙΚ-10):«...άρρωστο ήτανε κοπέλι, κοπέλι δεν είναι παίξε, γέλασε, επειγόντως να το πας οπωσδήποτε νοσοκομείο σε ένα γιατρό, (...), εγώ είναι αδύνατο, νοσοκομείο δεν μπας. Κοπέλι δεν είναι δηλωμένο νόμιμα, άρα λοιπόν, σκέφτομαι, ξέρεις τι είναι να συμβεί ακόμη και μια στο εκατομμύριο να σε έπιανε; (...). Κουμπάρος μου είπε του γιατρού, γιατρέ δικό μου είναι κοπέλι, βιβλιάριο όλα είναι κανονικά δηλωμένο. Είδες τι συμβαίνει, ερώτηση, ερώτηση κάνω, απαγορεύεται εμείς δηλαδή να αρρωστήω;»

Στις περιπτώσεις αυτές κατανοεί κανείς τον περιοριστικό χαρακτήρα μιας σειράς νομικών διατάξεων για τους αλλοδαπούς. Πρόκειται για μια διαδικασία ποινικοποίησης της ζωής των μεταναστών και των οικογενειών τους (Τριανταφυλλίδου, 1988, 27).

Οι μετανάστες δεν παραβλέπουν να αναφερθούν ακόμη στους κρατικούς φορείς γενικότερα, όπου διαπιστώνεται μια διακριτική και αυστηρά γραφειοκρατική

μεταχείριση σε βάρος τους. Καταθέτοντας ένας Αλβανός την προσωπική του εμπειρία, μας είπε:

(ΟΙΚ-5)«...δυο ώρες στον ήλιο έξω από τον Ο.Α.Ε.Δ. όλοι μας, πως να το πεις αυτό, αυτό λέγεται ντροπή, ντροπή, ντροπή είναι, είναι ή δεν είναι ντροπή; Έμπαινες μέσα να πας να σου κάνει την εξυπηρέτηση, έλα αύριο λέει, κλειστό έχομε, έχομε κλείσει, αύριο. Βρε συ, πρόβλημα είναι δουλειά, δουλειά είναι τέτοιο, άδεια δεν έπαιρνες με το έτσι θέλω, (...), τον παρακαλάς, δεν τον παρακαλάς, σημασία, σημασία δεν μας έδινε. Σου είπα αύριο, αύριο είπαμε, άκουσες ή δεν το άκουσες, μπροστά σε όλο το κόσμος, έτσι, έτσι ακριβώς. Ξαναπάς, ξαναπάω αύριο, ε και;»

Το ίδιο ισχύει και για τις λεγόμενες υπηρεσίες κοινής ωφέλειας, που τελικώς μόνο στα “χαρτιά” φαίνεται να είναι.

(ΟΙΚ-4)«...κάνει στάση ένα λεωφορείο να πάρει όλο τον κόσμο, ένας πατά τον άλλος μέσα, όρθιο είναι όλοι, (...), οδηγός μας είδε από πίσω, εισιτήριο έχομε κόψει, κατέβα κάτω, κάτω, κάτω αμέσως.»

Σύμφωνα με τις δηλώσεις των ίδιων φαίνεται να υπάρχει ένας κοινωνικός ρατσισμός απέναντι στους αλλοδαπούς, απορρέοντας από θεσμοθετημένες μορφές οργάνωσης του κοινωνικού βίου. Αποτέλεσμα είναι ο αποκλεισμός των αλβανικών οικογενειών από μια σειρά κοινωνικών δικαιωμάτων, δεδομένων για την εξυπηρέτηση των υπόλοιπων πολιτών.

Παρακάτω γίνεται λόγος για τον τρόπο αντιμετώπισης των μεταναστών μέσω των συντεταγμένων οργάνων του κράτους. Οι σχετικές αναφορές επικεντρώνονται κατά βάση στο ρόλο των αστυνομικών αρχών. Συγκεκριμένα:

(ΟΙΚ-8)«...αστυνομία σε σταματά, στοπ, όποιος και να είσαι, (είτε) είσαι, (είτε) δεν είσαι σωστός, νόμιμο, (...), δείξε μου την ταυτότητά σου, έλεγχος, έκανε τσεκ. (...) (Σε) Ένα πράμα είναι το κράτος στην ώρα του για μας, (ως προς) τον έλεγχο από την αστυνομία, λεπτό δεν έχει καθυστέρηση, λεπτό!»

Σύμφωνα με ένα άλλο περιστατικό,

(ΟΙΚ-6)«...την οικογένεια την είχα νόμιμο, τι σχέση να είχαμε εμείς με άλλος Αλβανός σαν εμάς, ιδέα δεν έχω τι κάνουνε. Αστυνομικός όμως μας έχουνε ακριβώς το ίδιο όλους μας Αλβανούς, κακός ή καλός, όλο το κόσμος. (...), μπαίνει μέσα στο δωμάτιά μας,, έντεκα η ώρα, παιδιά κοιμάται αυτή την ώρα. Είναι αυτό πράματα, έντεκα η ώρα, παιδιά λέει τι είναι αυτός; Όχι δηλαδή για τίποτα άλλο, δεν μας έκανε εμάς κάτι, άλλη ώρα δεν μπορεί να έρθουνε;»

Καθ’ όλη την περίοδο της μετανάστευσης, ακόμη και μετά την εγκατάσταση των αλβανικών οικογενειών, οι κατασταλτικοί μηχανισμοί θεωρούν ύποπτους όλους ανεξαιρέτως τους μετανάστες για οτιδήποτε. Από τη μια επιδιώκεται η “ελεύθερη” παραμονή των οικογενειών στη χώρα υποδοχής, κυρίως μέσω των διαδικασιών νομιμοποίησης, ενώ από την άλλη υπάρχει ο κίνδυνος ενοχοποίησή τους.

Στερεότυπα και προκαταλήψεις

Οι μετανάστες αποδίδουν όλες τις παραπάνω συμπεριφορές στην ατομική, οικογενειακή και κοινωνική τους στιγματοποίηση. Πως είναι δυνατόν αναρωτιέται ένας μετανάστης να υπάρξει εμπιστοσύνη, κατανόηση και διαλλακτικότητα από την πλευρά των “γηγενών”, όταν προσάπτεται σε όλους τους Αλβανούς το στίγμα του παράνομου, του ένοχου και του εγκληματία; Σε τέτοιου είδους κατηγορίες απάντησε ένας οικογενειάρχης:

(ΟΙΚ-1)«...όλο κλέβουνε Αλβανοί, Αλβανοί μπλεμένο, όλο βρώμικο δουλειές, (...), έγκλημα, υπεύθυνο εμείς, εμείς (είμαστε υπεύθυνοι) για όλα, (...), έκλεψε ένας Αλβανός, Αλβανός ίσον κλέβουνε, σκοτώνουνε, βιάσωνε, (...), όλοι μας έκανε το ίδιο. Αλβανοί όλοι δεν είναι ίδιο, (το αν είναι) καλός, (ή) κακός εξαρτάται από άνθρωπος, (...), εγώ δηλαδή πως σου φαίνομαι;»

Αποτέλεσμα μιας τέτοιας αντιμετώπισης είναι η σταδιακή απομόνωση των μεταναστών από τον κοινωνικό τους χώρο, κάτι που θα αναλύσουμε στη συνέχεια.

Ο ρόλος των μέσων μαζικής ενημέρωσης, του κατεξοχήν παραγωγικού-αναπαραγωγικού μηχανισμού ιδεών, αντιλήψεων, στάσεων και αναπαραστάσεων, ασκεί σημαντική επίδραση στο συγκεκριμένο τρόπο πρόσληψης των Αλβανών. Σύμφωνα λοιπόν με ένα μετανάστη,

(ΟΙΚ-4)«...καλύτερα λένε να σου βγει το μάτι από το όνομα, όνομα, κακό φήμη, ε λοιπό, εμάς, εμάς μας σε βγήκε όνομα, (...), συμβαίνει κάτι, κάτι είπανε (για ένα) έγκλημα, έγκλημα χωρίς να έχει εξακριβωθεί ακόμη τίποτα το ποιος, ποιο δηλαδή είναι το υπεύθυνος, (...), ειδήσεις λέει Αλβανός, Αλβανός, Αλβανός, ο κόσμος πιστεύει είναι έτσι.»

Όπως τονίζεται χαρακτηριστικά από τον Πανούση, τα Μ.Μ.Ε. «αναπτύσσουν την προκατάληψη, αποθαρρύνουν την αμεροληψία και αποπροσανατολίζουν την κρίση» (Καρύδης, 1996, 123). Κάτι τέτοιο ταιριάζει πλήρως στην περίπτωση των Αλβανών, λόγω της απόδοσης σ' αυτών μιας σειράς εγκληματικών ενεργειών.

Στηριζόμενοι στα πορίσματα περί κοινωνικών στερεοτύπων μπορούμε να ερμηνεύσουμε τον τρόπο αντιμετώπισης των μεταναστών στις παραπάνω περιπτώσεις. Σύμφωνα με έρευνες της κοινωνικής ψυχολογίας, κοινωνικές αναπαραστάσεις ενεργοποιούν τα ήδη υπάρχοντα κοινωνικά στερεότυπα σε μια διαδικασία άμβλυνσης του γνωστικού χάσματος μεταξύ των "δικών" μας - δηλαδή της εσω-ομάδας - και των "άλλων" - δηλαδή της εξω-ομάδας (Παπαστάμου, 1989). Τα κοινωνικά στερεότυπα αναπτύσσονται στη βάση μεμονωμένων περιπτώσεων με μια τάση γενίκευσης των αντιλήψεων για πρόσωπα ή ομάδες στο σύνολο ενός πληθυσμού (Γεώργας, 1995). Υφίστανται κοινωνικά στερεότυπα για μειονοτικούς πληθυσμούς, όπως συμβαίνει στην προκειμένη περίπτωση με τους Αλβανούς, όταν τα αποδέχεται μια κατηγορία ανθρώπων και τα αποδίδει στην άλλη. Μεταβλητές γνωστικών κατηγοριοποιήσεων κατά το πρότυπο αυτό, όπως είναι η εγκληματικότητα, η γλωσσική ελλειμματικότητα κ.ά., λαμβάνονται ως γενικεύσιμες κατηγορίες και θεωρούνται ως καθολικά γνωρίσματα των μεταναστευτικών οικογενειών.

Μέσα από έρευνες έχουν επιβεβαιωθεί οι ξενοφοβικές στάσεις των Ελλήνων απέναντι στους "ξένους" γενικότερα. Αναφερόμενοι στην περίοδο όξυνσης του μεταναστευτικού ρεύματος έχουμε στη διάθεσή μας συγκριτικά στοιχεία και από άλλες μελέτες στον ευρωπαϊκό χώρο. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα τριών εργασιών του Ευρωβαρομέτρου αναδεικνύεται το εξής στοιχείο ως προς τον τρόπο πρόσληψης της παρουσίας των αλλοδαπών στη χώρα μας. Στο τέλος της δεκαετίας του '80 και τις αρχές τις επόμενης, συγκεκριμένα από το 1988 έως το 1992, οι συμπεριφορές των Ελλήνων απέναντι στους μετανάστες κινήθηκαν συνολικά προς μια αρνητική κατεύθυνση (Δώδος κ.ά., 1996). Τέτοιου είδους δεδομένα επαληθεύονται μάλιστα βάσει και άλλων ερευνητικών πορισμάτων⁵³. Σημειώνουμε λοιπόν ότι ο υψηλός αριθμός των Αλβανών ενισχύει τις ξενοφοβικές τάσεις απέναντι στους αλλοδαπούς πληθυσμούς γενικότερα. Αντιστρέφοντας τώρα ως ένα βαθμό την παραπάνω άποψη,

⁵³ Βλ. Βούλγαρης Γ. κ.ά., (1995), «Η πρόσληψη και η αντιμετώπιση του "άλλου" στη σημερινή Ελλάδα. Πορίσματα εμπειρικής έρευνας», Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τ. 5

η εικόνα του “άλλου” προσωποποιείται κατά κύριο λόγο στους ίδιους τους Αλβανούς (Βούλγαρης κ.ά., όπ.π.).

Συναντήσαμε όμως και οικογένειες, όπου διαπιστώθηκε ένα άλλο κλίμα επικοινωνίας με την “κυρίαρχη” ομάδα. Μια τέτοια εκτίμηση τεκμηριώνεται μέσα από συγκεκριμένα παραδείγματα:

(ΟΙΚ-12)«...δίνουνε ό, τι έχουνε, έχει κάτι παραπάνω, παραπάνω το δίνουνε, (...), (αν τους) χρειαστούμε (ως προς) μια ανάγκη, ανάγκη βεβαίως, γενικώς είχε σωστό συμπεριφορά. (...). (Καθώς μετά) Μπαίνουνε πολλοί Αλβανοί, Αλβανοί πιστεύω μας το χάλασε, χάλασε ένα καλό εικόνα για όλους μας. Εμένα μας αγαπά, δικαίωμα δεν έχομε δώσει κανένα, κανένα δικαίωμα ποτέ, (...), έχομε καλό σχέση, έκανες δικό σου δουλειά εντάξει...»

(ΟΙΚ-9)«...λένε για τον Έλληνας κακοί, κάτι τέτοιο, ρατσίστη, αυτό δεν είναι αλήθεια όμως. Ρέθυμνο δεν είναι τόσο κακοί, αλλού δεν ξέρω να πω, ακούμε να γίνεται άσκημο ιστορίες, αλήθεια τώρα, ψέματα, Ρέθυμνο είναι πιο καλά άτομα...»

Οι προηγούμενες αναφορές ενισχύουν την άποψη ότι η πραγματικότητα των μεταναστών είναι περισσότερο σύνθετη απ’ ότι συνήθως παρουσιάζεται. Γιατί δηλαδή οι Έλληνες του Ρεθύμνου δεν είναι ρατσιστές (...Ρέθυμνο είναι πιο καλά άτομα...), ενώ σε κάποιο άλλο μέρος ενδεχομένως να είναι (...αλλού δεν ξέρω να πω, ακούμε να γίνεται άσκημο ιστορίες...); Αν και έχουν επίγνωση των αρνητικών συνθηκών αντιμετώπισής τους γενικότερα, οι Αλβανοί επιμένουν να τονίζουν τις όποιες εξαιρέσεις στην περίπτωση τους. Μέλη των οικογενειών παραπάνω έχουν αναφερθεί σε περιστατικά αρνητικής μεταχείρισής τους από τους “γηγενείς”.

Από την άλλη, δεν αποκλείεται να υπάρξουν σχέσεις επιφανειακής υφής, επηρεαζόμενες από την εκάστοτε συγκυρία, όπως επιβεβαιώνεται σε άλλες σχετικές έρευνες (Chaichian, 1997). Η πραγματικότητα των αλβανικών οικογενειών στη χώρα υποδοχής εμπεριέχει και τέτοιες περιπτώσεις.

(ΟΙΚ-4):«...όλους τον αστυνομικός είχε κολλητός, κολλητός σου λέω, (...), τον έπιασα να του πω με όλο το θάρρος απέναντί του, πρόβλημα είναι το και το, είχα την άνεση να του μιλήσω ένα πρόβλημα για μας. Να είναι καλά, ποτέ μου δεν του το ξεχνώ σε όλη μου την ζωή, οικογένεια του το χρωστώ αυτού...»

(ΟΙΚ-3):«...ένα μεγάλο ευχαριστώ μπορώ να το πω για σας όλους, ευχαριστούμε την φιλοξενία, την δουλειά, ευχαριστώ για όλα, (...), δικό σου πατρίδα είναι και δικό μου, πατρίδα μας το θεωρούμε την δικής σας...»

Σε μεμονωμένες περιπτώσεις αναπτύσσονται θετικές παραστάσεις από τους μετανάστες για τους “ντόπιους”. Αυτό δεν αποκλείει όμως την ύπαρξη άλλου είδους προβλημάτων ως προς την παραμονή τους, όπως συμβαίνει στην πλειοψηφία των οικογενειών, όπου γίνεται λόγος για αρνητικές κοινωνικές αλληλεπιδράσεις.

8.2.3. Αλληλεπιδράσεις μεταξύ ομοεθνών

Η συνειδητοποίηση μιας σειράς προβλημάτων στη χώρα υποδοχής αναγκάζει τους Αλβανούς σε μια από κοινού αντιμετώπισή τους. Κάτι τέτοιο ισχύει ιδιαίτερα αμέσως μετά την εγκατάσταση των οικογενειών, καθώς αυξάνονται οι απαιτήσεις προσαρμογής των μελών τους. Κύριο θέμα συζήτησης μεταξύ των αλλοδαπών είναι ο τρόπος εξεύρεσης εργασίας, καθώς και άλλου είδους πρακτικής φύσεως θέματα σε σχέση με την παραμονή τους στο μεταναστευτικό περιβάλλον. Αναλυτικότερα:

(ΟΙΚ-2)«...άκουγε από δικό του δουλειά, αφεντικό ήθελε άλλον ένα επιπλέον (εν. αν υπήρχε κάποια θέση εργασίας), αμέσως σου το λέει πρώτος. Άκουσα λέει τάδε, αφεντικά θέλουνε άλλον ένα ακόμη, εγώ να του μιλήσω προσωπικά να θες να δουλέψεις, (...), υποστηριχτούμε σαν Αλβανός, έχουμε μεταξύ μας ένα δύναμη...»

(ΟΙΚ-4)«...ρωτάς όποιο βρούμε, έβρισκες κανένα να μου έλεγε να βγάλω εκείνη την άδεια (πρόκειται για την Πράσινη Κάρτα), (...), μόλις ακουστεί από μερικός, μερικός, μερικοί έφτιαζε πρώτα την δουλειά, όλοι συζητούμε τον τρόπο να έχουμε μια τέτοια άδεια. Ξέρουνε κάποιος να το συμπληρώσει, συμπληρώσαμε όλοι σαν αυτό χαρτιά, χαρτιά το έφτιαχνες μοναχός σου...»

Μέσα από τέτοιας μορφής συλλογικές διαδικασίες επιχειρείται μια εξισορρόπηση του κενού της κρατικής-κοινωνικής μέριμνας.

Όντας οι οικογένειες κοντά η μία στην άλλη αναπτύσσεται μια αλληλοτροφοδότηση μεταξύ τους, ιδίως μάλιστα κατά την αρχική περίοδο εγκατάστασης στη χώρα υποδοχής. Ένας μετανάστης αναφέρεται σε αυτήν την αναγκαιότητα:

(ΟΙΚ-8)«...(όλοι μας σε) ένα δωμάτιο, αποκλείεται, αποκλείεται να μπούμε όλοι μέσα, ένας εγώ, γυναίκα μου δυο, παιδιά, όλοι, όλοι σύνολο πέντε, πέντε άτομο χωρούσαμε; Μένουμε εγώ με την γυναίκα, γυναίκα μου δεν την ένοιαζε, (...), έχουμε να μένουνε σε άλλους κοπέλια προσωρινό, προσωρινό να βολεύεσαι έτσι όλο αυτό διάστημα, (έως ότου) ψάζουμε ένα διαμέρισμα...»

Μια μετανάστρια συνέχιζε:

(ΟΙΚ-3)«...γυναίκα του διπλανού σπιτιού είναι μετανάστης ο άντρας του, ρωτάς πως είναι η κατάσταση σαν μια οικογένεια σαν εμάς, μαθαίνομε από αυτούς τι γίνεται, (...), έχει μια κατανόηση, κατανόηση από μετανάστης σαν μετανάστης...»

Οικογενειακά προβλήματα αντιμετωπίζονται έτσι πιο άμεσα λόγω της αλληλοϋποστήριξης των μεταναστών.

Σημαντική θεωρείται στο πλαίσιο αυτό η ψυχο-κοινωνική υποστήριξη μεταξύ των Αλβανών, έτσι ώστε να μην αισθάνονται απομονωμένοι, ανεπαρκείς και περιθωριοποιημένοι στο περιβάλλον της χώρας υποδοχής. Κατά τους μετανάστες,

(ΟΙΚ-10)«...ψυχολογικά, ψυχολογικό είναι οπωσδήποτε καλό, τόσο Αλβανός, Αλβανοί να έβλεπες, υπόθεση είναι αυτό. Χαμένος δεν είσαι, είναι δυνατόν, όλο και κάποιος να υπάρχει, υπάρχουνε τόσο πολλοί ακριβώς την ίδια τύχη με σένα...»

Σύμφωνα με μια άλλη περίπτωση,

(ΟΙΚ-3)«...ξανοίξεις τον άλλος, σκισμένο παντελόνια, στον ήλιο μοίρα δεν έχουνε, ένα χιλιάρικο στο τζέπη του. Όπως ήτανε τότε άσχημο αυτός (εν. όπως περνούσε μια άσχημη κατάσταση), σαν αυτός πέρασα ίδιο εγώ, μπορώ να σου πω ακόμη πιο άσχημο. Μετανάστης έτσι άρχισα και εγώ,

μετανάστης έρχεται και αυτός τώρα, εμείς πάντα βοηθά, ίδιο ακριβώς σκεφτούμε, ένα συμπαράσταση χρειαστεί...»

Οι μετανάστες αναζητούν κατανόηση από ανθρώπους με κοινά βιώματα, όπου έχουν κοινωνικοποιηθεί κατά τον ίδιο περίπου τρόπο και αντιμετωπίζουν τα ίδια προβλήματα.

Η αναγκαιότητα μιας στοιχειώδους κοινωνικότητας στο μεταναστευτικό περιβάλλον αντανακλάται στην υιοθέτηση συγκεκριμένων μορφών συνύπαρξης μεταξύ των μεταναστών.

(ΟΙΚ-2):«...σήμερα μιλάς με τον Έλληνας, πρώτα όμως όχι, εξήγηση είναι απλή, Αλβανούς τον ήξερες, ξέρομε να μιλήσομε. Έρχονται ένα επίσκεψη, επίσκεψη του έκανε και συ, σχέση υπάρχει μεταξύ των Αλβανών, (...), ζούμε ένα τρόπος δικό μας, ζωή περνάει έτσι...»

(ΟΙΚ-1):«...έχομε ένα δικό μας καφενείο, έπινα ένα πιωτό, κάνομε ένα καλαμπούρι, έχομε ένα κοινωνική ζωή, όπως ρωτάς, περνούσαμε καλά μαζί...»

Στις γειτονιές, στο χώρο εργασίας και εντός των κατοικιών διαμορφώνεται μεταξύ των ομοεθνών η αίσθηση της ταυτότητας του “συν-ανήκειν”. Έτσι εξηγείται επίσης η τάση των Αλβανών να συγκροτούν κάποιους χώρους αποκλειστικά για τους ίδιους.

Η ένταξη των Αλβανών σε κάθε είδους υποστηρικτικά δίκτυα αποτελεί μια από τις κύριες στρατηγικές τους για την εκπλήρωση μιας σειράς ατομικών, οικογενειακών και κοινωνικών αναγκών στο μεταναστευτικό περιβάλλον. Πρόκειται θα λέγαμε για την “απάντηση” των αλλοδαπών σε ό, τι έχουν υποστεί όλο αυτό το διάστημα στη χώρα υποδοχής. Στην προκειμένη περίπτωση επιβεβαιώνεται ο κανόνας, όπου κάθε οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά αποδυναμωμένη ομάδα, επιδιώκοντας να υποκαταστήσει την έλλειψη κρατικής μέριμνας, οδηγείται στη συσπείρωση των μελών της και σε μια μορφή αυτο-οργάνωσης. Αναφερόμενοι ωστόσο στα δίκτυα μεταξύ των μεταναστών, ασφαλώς και δεν πρόκειται για μια οργανωμένη διαδικασία αλληλεπιδράσεων, καθώς απουσιάζουν συγκροτημένοι φορείς εκπροσώπησης τους. Στο πλαίσιο αυτό δεν διαμορφώνονται α priori διαχωρισμοί με τους “γηγενείς”, δηλαδή γκετοποιημένοι χώροι για τους Αλβανούς.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν όμως και οι περιπτώσεις, όπου διαπιστώνεται έλλειψη κοινωνικής αλληλεγγύης ανάμεσα στους αλλοδαπούς. Όπως γίνεται αντιληπτό από τα λόγια ενός Αλβανού, νεοεισερχόμενες οικογένειες αντιμετωπίζονται με μια επιφυλακτικότητα από τους ήδη εγκατεστημένους στη χώρα υποδοχής μετανάστες.

(ΟΙΚ-5):«...παλιός να είσαι σίγουρος δεν μας σε έβλεπε όλους με πολύ καλό μάτι, ακόμη άλλος ένας παραπάνω σκέφτεται, σκεφτούνε ότι του παίρνομε μεροκάματο, δεν ήθελε πολλά, πολλά με καινούργιος, καινούργιους δεν μας σε συμπαθούσε ...»

Η δυναμική των “δεσμών” μεταξύ των μεταναστών αποδίδεται στα προσωπικά κίνητρα των τελευταίων.

Σε άλλα δύο σημεία τεκμηριώνεται η ύπαρξη μιας αρνητικής εικόνας μεταξύ των ίδιων των Αλβανών.

(ΟΙΚ-7):«...Αλβανός είναι από κακό ράτσα, καλός φαίνεται, φαινότανε σαν καλός, καλός δεν είναι, πραγματικότητα να την λες σωστό, ντροπή δεν είναι...»

(ΟΙΚ-9):«...στο καφετέρια πας να πιούμε ένα καφέ, καφές έπινες, πίνομε ένα καφές, (...), εκνευρίζεσαι από κάτι τέτοιος τύπος σαν αυτός, τον σιχαίνομαι εντελώς. Σαν το λέτσοσ, απεριποίητος σε όλα, όλα του είναι ένα χάλι, όποιος και να τον έβλεπε, έτσι είναι έλεγε όλοι Αλβανοί; Σχηματιστεί

κακό εικόνα, όπως μας σε βλέπουνε έτσι, τι θες παραπάνω. (...) Ό(χ)ι να σου λέει όμως κέρασέ με, εμένα, ναι, κέρασέ με λέει, ένα μπίρα δεν είχε να πει, (...), πλέρωσε σε εσύ του είπαμε, δούλεψε, πιες το μπίρα σου...»

Η ένταξη σε συλλογικά δίκτυα υποστήριξης διακόπτεται ή ενεργοποιείται, ανάλογα με τα πρακτικά τους αποτελεσμάτα στη ζωή των αλλοδαπών (Πετρονάτη, 1995α)

8.3. Κοινωνικο-πολιτισμική κατάσταση των οικογενειών

Η ζωή των αλλοδαπών σε ένα μεταναστευτικό περιβάλλον διακρίνεται κατά βάση σε ψυχολογική και κοινωνική. Η πρώτη αναφέρεται στη διαμόρφωση του ψυχολογικού "είναι" των μεταναστών και η δεύτερη στην αξιολόγηση της κοινωνικής τους εμπειρίας. Οτιδήποτε σχετίζεται με την ψυχολογική και κοινωνική ταυτότητα συνδέεται άμεσα με τον ψυχο-κοινωνικό "εαυτό", καθώς μέσα από την ταύτιση με τους "άλλους" διαμορφώνεται η αυτοσυνειδησία (Γεώργας & Παπαστυλιανού, 1993). Μια μεταναστευτική οικογένεια είναι αναγκασμένη να απαντήσει στο δίλημμα: πρόκειται να τροποποιήσει, να μεταβάλει ή ακόμη και να αλλάξει εντελώς ορισμένα στοιχεία της ταυτότητάς της ή όχι; Αμφιταλαντεύσεις είναι δυνατόν να προκαλέσουν έντονες εσωτερικές συγκρούσεις στα άτομα, εφόσον καλούνται να αποφασίσουν αν θα διατηρήσουν τις "δικές" τους αξίες ή αν θα προτάξουν την επικοινωνία με την ευρύτερη ομάδα χάριν της κοινωνικής τους "αποδοχής" (Glazier & DeRosa, 1986).

Από την κοινωνικο-πολιτισμική προέλευση κάθε μεταναστευτικής ομάδας προσδιορίζονται και τα υπόλοιπα κοινωνικο-πολιτισμικά χαρακτηριστικά της. Λαμβάνοντας υπόψιν μας την κατάσταση των Αλβανών, κατατάσσονται στο ενδιάμεσο μεταξύ παραδοσιακών-βιομηχανικών δομών. Αφενός μεν προέρχονται από αγροτικές-μη αναπτυγμένες περιοχές, αφετέρου δε εντάσσονται στο πλαίσιο της φιλελευθεροποίησης. Μια ένδειξη του τρόπου βίωσης τέτοιου είδους οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών μεταβολών έχουμε στις αναφορές των μεταναστών:

(ΟΙΚ-4)«...ζωή είναι άλλο σε σας, είσαστε συνηθισμένο άλλο τρόπο ζωής, ζούμε τελείως διαφορετικό σαν εσάς, (...), αμφιβάλομε να ζούμε σαν εσάς, εσείς είστε κάτι σαν ανώτερο»

(ΟΙΚ-2)«...έχετε ένα τρόπος να ντύνεστε, ντύνεσαι να ακολουθείται μια μόδα, (...), ως προς την εμφάνιση είναι αντίθετο με το δικό μας. (...). Τρόπος να συμπεριφέρεται μια γυναίκα, γυναίκες είναι ελεύθερο να έχει ένα δικό του προσωπικό ζωή, επιτρέπεται να καπνίσουνε μπροστά σας, γενικά είναι πιο ελεύθερο νοοτροπία...»

Εκτεθειμένοι οι μετανάστες σε ένα διαφορετικό τρόπο ζωής είτε πρόκειται να τον αποδεχτούν συνολικά, είτε να υιοθετήσουν κάποια στοιχεία του, είτε να τον απορρίψουν εντελώς. Αν και τα μέλη των αλβανικών οικογενειών βιώνουν γενικότερα μια σύγχυση, ωστόσο δεν γίνεται λόγος για εμπειρίες ενός "πολιτισμικού σοκ", όπως καταγράφεται από άλλες μελέτες σε παρόμοιες περιπτώσεις (Tischer et al., 1983).

Η προσαρμοστικότητα των οικογενειών δεν εξαρτάται όμως αποκλειστικά από τις προθέσεις των μελών τους. Τίθεται επομένως ένα ερώτημα ως προς τον ετεροπροσδιορισμό των μεταναστών στον κοινωνικό τους χώρο. Επίκαιρη είναι στο σημείο αυτό μια διατύπωση του Cohen (1994): κυρίως κάποιος κατανοεί ποιος είναι, έχοντας επίγνωση ποιος δεν είναι. Οι Αλβανοί κατανοούν λοιπόν από πολύ νωρίς τόσο "ποιοι είναι", όσο και "ποιοι δεν είναι" στο πλαίσιο της παραμονής τους στο μεταναστευτικό περιβάλλον. Μέσα από την ενοχοποίηση της κοινωνικο-πολιτισμικής τους καταγωγής, ταυτόχρονα βιώνουν μια αρνητική εικόνα για τον "εαυτό" τους.

(ΟΙΚ-11):«...λέγομαι εγώ Αλβανός, ίσον μουσουλμάνο, μουσουλμάνο ίσον κακός, κακός ίσον εγώ ο ίδιος. Αλβανός σήμαινε κακομοίρης, κακομοίρηδες έλεγε, μας έβλεπε κακοντυμένος, σουλούπι μας δεν του άρεσε...»

(ΟΙΚ-5):«...συμπεριφορά του είναι σαν να είσαι κατώτερο άνθρωπος από τον άλλο, όλοι ανεξαιρέτως, γενικώς, σταμπάρουνε φάτσες, όπως θέλουνε

είσαι. Εαυτός σου δεν τον υπολογίσουνε, (...), βρωμάτε λέει, είμαστε και βρομιάρηδες, βλάκας, κοντό, βλαμμένοι, όλα τα κακά...»

Το όνομα “Αλβανός” αποκτά έτσι ένα αρνητικό νόημα, σηματοδοτώντας την ταυτότητα των φορέων του. Πρόκειται για έναν συμβολισμό, τεκμηριωμένο στην άρνηση. Αυτή καθαυτή η “ταυτότητα” των Αλβανών θεωρείται κατ’ αυτόν τον τρόπο μειονεκτική, αρνητική (Βέικου, 1998).

Στην προκειμένη περίπτωση θα λέγαμε ότι πρόκειται για μια “κατασκευή” του κοινωνικού “είναι” αυτών των ανθρώπων. Η αλλαγή του ονόματος, της θρησκευτικής πίστης, της γλωσσικής ιδιαιτερότητας και κάθε τι άλλου, βάσει του οποίου προσδιορίζεται η πολιτισμική υπόσταση των μεταναστών, έχει ως αποτέλεσμα τον επηρεασμό της ψυχολογίας τους. Ούτε όμως και Αλβανοί αντιμετωπίζουν από την πλευρά τους με έναν παθητικό τρόπο την προσπάθεια “αλλοίωσης” των προσδιοριστικών στοιχείων της ταυτότητάς τους. Προκειμένου να εξισορροπήσουν αντιφατικές γι’ αυτούς καταστάσεις είναι δυνατόν να αναπτύξουν στρατηγικές αντίδρασης μέσω άλλων μηχανισμών. Συγκρίνοντας παρεμφερείς περιπτώσεις έχουμε μια συνολική παράσταση των βιωμάτων των αλλοδαπών οικογενειών ως προς τον τρόπο μεταχείρισής τους στη χώρα υποδοχής.

Σε σχέση με την αλλαγή ονόματος, συνηθισμένη τακτική από την πλευρά των “ντόπιων”, παρουσιάζεται μια εικόνα, όπου δημιουργούνται αρνητικές αναπαραστάσεις στους μετανάστες. Ειδικότερα:

(ΟΙΚ-6)«...κακό συνήθειο με το όνομα, όπως του καπνίσει, έτσι έλεγε, καινούργια μόδα είναι (εν. πρόκειται για μια καινούργια συνήθεια), (...), όνομα είχα να με λέει, δεν είναι πως δεν είχα. Ανέστης, Ανέστη πρώτα, ελληνικό, ελληνικό όνομα, ύστερα, Αλβανέ σκέτο, σκέτο, χωρίς όνομα, (...), ανάθεμά το, δεν έχω όνομα, εσύ πως θες να σε λέω με το δικό σου...»

(ΟΙΚ-12)«...για το λόγο ότι πρέπει να φαινόμαστε πιο αγαπητό σε σας, εσείς θέλουμε να μας αγαπάτε, χρειάστηκε αλλάξομε το όνομά μας, αυτό όμως δεν είναι σωστό, απαράδεχτο το θεωρώ...»

Καθώς το όνομα αποτελεί ένα από τα συστατικά στοιχεία της ταυτότητας των ατόμων, στην προκειμένη περίπτωση χρησιμοποιείται ως “αντικείμενο” μειώσεων, χαρακτηριστικό μιας ρατσιστικής αντίληψης γενικότερα. Εξίσου και η υποτιμητική προσφώνηση “Αλβανός”, αντί της αναφοράς ενός συγκεκριμένου ονόματος (Lazaridis & Romaniszyn, 1998).

Σύμφωνα όμως με μια άλλη εκτίμηση της υφιστάμενης πραγματικότητας, αν και δεν γίνεται αποδεχτή η παραπάνω “ονοματοποίηση”, επιλέγεται ένας πιο ορθολογικός τρόπος αντιμετώπισης της κατάστασης. Όπως τόνισε ένας Αλβανός λοιπόν,

(ΟΙΚ-1):«...έξυπνος αν είσαι και δουλειά σου την είχες και ό, τι άλλο θες, ονόματα και κάτι τέτοια δεν έχουνε σημασία, πρόβλημά του να σε λένε όποιο όνομα ήθελε. Εγώ σαν άτομο λέγομε τάδε, όνομα έχω, έχομε ένα όνομα, δε μπα να σε πει όπως ήθελε!»

Άλλη μια αναφορά παρουσιάζει εξίσου σημαντικό ενδιαφέρον, καθώς αντικατοπτρίζει τις αντιλήψεις των παιδιών των μεταναστών:

(ΟΙΚ-3)«...διπλό όνομα έχω, δύο ονόματα, όνομα ποιο είναι πιο καλό, όποιο θέλουνε, διάλεξε το ένα, (...), εγώ λέγομε X. (πρόκειται για το αλβανικό όνομα), X. είναι αλβανικό, Y. λέγομε ελληνικό (πρόκειται για το ελληνικό όνομα). Μπαμπάς μου με φωνάζει X., X. λέγομε κανονικά, κανονικό όνομα, (...), σκολείο, Y., ελληνικό, ελληνικό όνομα ακούω...»

Ενώ στον κοινωνικό χώρο χρησιμοποιείται για συγκεκριμένους λόγους το ελληνικό όνομα, εντός της οικογένειας επικρατεί η αλβανική προσφώνηση, κάτι που ικανοποιεί τις εσωτερικές ανάγκες των ατόμων.

Κάτι παρόμοιο συμβαίνει με τις διαδικασίες αποσιώπησης της θρησκευτικής πίστης των αλλοδαπών οικογενειών. Μια πλευρά του θέματος έχει σχέση με τις επιπτώσεις, όσον αφορά τον έλεγχο των θρησκευτικών τους πιστεύω:

(ΟΙΚ-12)«...όπως σου δηλώσω στο μαγνητόφωνο, δεν ντρέπομαι να πω αλήθεια, υποχρεωμένο δεν είμαι σε κανένα. Ονομά μου είναι καταγωγής μουσουλμανικό, δημόσιο το μιλάω, πίστη έχω μουσουλμάνο. Τώρα τι γίνεται, κράτος ελληνικό είναι όλο χριστιανό, ορθόδοξος χριστιανικό πίστη. Υπάρχει λοιπόν κάτι από πίστη, εσείς δεν μας αγαπάνε μουσουλμάνο, πως το λένε...»

(ΟΙΚ-6)«...πίστη είναι άλλο το δικό σας, εμάς τελείως άλλο, τι πιστεύει ο καθένας είναι ένα δικό του δικαίωμα από πίστη, πίστη είναι τι πίστη πιστεύεις. Εσείς όμως το βλέπετε κακό, ήθελε όπως θέλει (εν. θέλουν να πιστεύουμε, όπως θέλουν αυτοί), (...), πίστη το λες εσύ αυτό;»

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η σύνδεση μεταξύ θρησκευτικών και άλλων χαρακτηριστικών της ταυτότητας των μεταναστών. Οι Αλβανοί ταυτίζονται με τους μουσουλμάνους, οι μουσουλμάνοι με τους άθεους-ακάθαρτους, “ετικέτα” που παραλληλίζεται με το όνομα.

Η απόκρυψη του θρησκευματος αποτελεί συνηθισμένη τακτική των μεταναστευτικών οικογενειών. Οι αναφορές των υποκειμένων υπήρξαν ωστόσο χαρακτηριστικές, καθώς μας αποκάλυψαν με άμεσο ή έμμεσο τρόπο το θρήσκευμά τους.

(ΟΙΚ-4):«...χριστιανό λέει οπωσδήποτε, (εφόσον λοιπόν) οπωσδήποτε, οπωσδήποτε (και εμείς), χριστιανό έκανες, έκανες τον χριστιανό, ορθόδοξο χριστιανό είσαι! Τι σημασία έχει τώρα αυτό, πίστη είναι εσωτερικό, μέσα σου, μέσα μου έχω αγάπη μουσουλμανικό, (...), χριστιανικό θρησκεία δεν έχω ιδέα, ιδέα τι κάνετε δεν έχω. (...). Εμάς δεν μας σε νοιάζουνε αυτά για την ζωή μας, δηλαδή επειδή δεν τρώνε χοιρινό ο μουσουλμάνος, εμείς τρώμε και την ουρά του γουρουνιού...»

Επιβεβαιώνεται ότι σε περιπτώσεις απειλής των συστατικών στοιχείων της ταυτότητας του ανθρώπου, θρησκευτικού περιεχομένου συμβολισμοί διαδραματίζουν τον αντίθετο ακριβώς ρόλο από τις επιβαλλόμενες κοινωνικές νόρμες.

Σε όλες σχεδόν τις οικογένειες τονίζεται η αναγκαιότητα διατήρησης της γλωσσικής ταυτότητας των μελών τους. Δεδομένων όμως των αρνητικών αναπαραστάσεων ως προς τη γλωσσική τους κατάσταση, επιλέγονται συγκεκριμένες τακτικές επικοινωνίας στο μεταναστευτικό περιβάλλον.

(ΟΙΚ-12):«...ελληνικό γλώσσα να το μιλούμε, γλώσσα σου χρειάζεται, χρειάζεται το γλώσσα. (Ως προς) Κάτι τέτοιο βεβαίως δεν διαφωνούμε, διαφωνούμε (όμως σε) κάτι άλλο, (ως προς το ότι η μία) γλώσσα (είναι δυνατόν να) είναι αιτία να μην μιλάμε την άλλη γλώσσα μας. (...) Αναμεταξύ μας, συνήθως μιλούμε αλβανικό, έξω του το λες ελληνικό, ελληνικό, αλλιώς δεν έβγανες άκρη, (...), κρατάς οπωσδήποτε την γλώσσα σου, ελληνικά το έλεγες πιο πολύ για σας...»

Η παραπάνω περίπτωση είναι η πιο συνηθισμένη μεταξύ των αλβανικών οικογενειών. Στόχος είναι η ισορροπία μεταξύ αντιφατικών γλωσσικών ερεθισμάτων, έτσι ώστε να επιτευχθεί τελικά ένας διπλός στόχος: αφενός η διατήρηση της γλωσσικής αυτονομίας των μεταναστών και αφετέρου η εξυπηρέτηση των συναλλαγών με την γλωσσικά επικρατούσα ομάδα.

Από την άλλη πλευρά έχουμε και την ακόλουθη αντίδραση από την πλευρά των μεταναστών γονέων, καθώς διαπιστώνουν ότι μειώνεται η συχνότητα χρήσης της αλβανικής γλώσσας από μέρους των παιδιών τους.

(ΟΙΚ-9):«...σκολείο δεν έχει αλβανικό γλώσσα, γλώσσα κύριο είναι το ελληνικό, ελληνικό ήξερε, ξέρουνε ελληνικά εντάξει, αλβανικό πάει να το χαλάσει, έστειλε γράμμα την γιαγιά του, γιαγιά του δεν ήξερε να το διαβάσει με ελληνικό λέξεις, (...). Όπως μιλείς τώρα εσύ την γλώσσα σου, έτσι εγώ θέλωμε να μιλώ στο δικό μας γλώσσα, γλώσσα μας το θέλωμε άθικτο, αλλιώς το ξεχνούμε, ξεχνάς την ίδια σου την γλωσσικό διάλεκτο. Κοπέλια μου του λες συνέχεια αλβανικά, αλβανικά το χρησιμοποιώ, χρησιμοποιούμε συνέχεια την αλβανική γλώσσα, μια, δυο, τρεις, γλώσσα δεν ξεχνιέται...»

Η τάση των μεταναστών για ενίσχυση της μητρικής γλώσσας έχει να κάνει με μια συγκεκριμένη αντίληψη περί ταυτότητας (Sutherland, 1997). Όπως επισημάνθηκε προηγουμένως, παράλληλα με την αλβανική χρησιμοποιείται και η ελληνική γλώσσα, έτσι ώστε να υπάρξει ανταπόκριση στις απαιτήσεις του εξωτερικού κοινωνικού περιβάλλοντος. Η χρήση της γλώσσας σχετίζεται επομένως με τις επιμέρους ανάγκες προσαρμογής των οικογενειών (Stevens, 1996).

Επικουρικός στους τρόπους αντίδρασης των μεταναστών απέναντι σε οποιαδήποτε πολιτική “εκτόπισης” της εθνικής, πολιτισμικής και κοινωνικής τους φυσιογνωμίας είναι ο ρόλος των μεταναστευτικών δικτύων. Η σύμπτωση μεταξύ των μερών της οικογένειας, της συγγένειας ή της “κοινότητας” οδηγεί σε συσπείρωση για την αντιμετώπιση των κινδύνων αλλοίωσης της πολιτισμικής συνείδησης.

(ΟΙΚ-2):«...πατρίδα σου είναι η Αλβανία, Αλβανός όλη σου την ζωή, (...), όπου είμαστε μετανάστες, μετανάστες έχουνε πατρίδα, πατρίδα εγώ το αισθάνομαι αλλιώς. (...), τηρούμε όλο μας το συνήθειες, συνήθεια θρησκευτικό πίστη, πιστεύομε σε εθνικό μας εορτές, (...), εσένα βέβαια δεν σου άρεσε, αρέσει όμως εμάς...»

Όπως αναφέρει ο Τσαούσης (1983, 49), «η απομόνωση (του γκέτο) μπορεί να επιβάλλεται στη μειονότητα από την περιβάλλουσα κοινωνία, μπορεί να αποτελεί όμως και επιλογή της ίδιας της μειονότητας, που επιδιώκει να διατηρήσει την πολιτισμική της ιδιαιτερότητα». Η παρουσία των Αλβανών σε κοινωνικά δίκτυα με άλλους ομοεθνείς ερμηνεύεται έτσι ως αναγκαιότητα, αναφορικά με την τήρηση ενός ηθικού-εθιμικού δικαίου, καθώς και ως έκφραση διατήρησης μιας συνεκτικότητας μεταξύ των μεταναστών.

Από όλες τις παραπάνω αναφορές προκύπτει ότι τα ζητήματα των μεταναστών καλύπτουν μια ποικιλομορφία περιπτώσεων. Στο πλαίσιο αυτό δεν αμφιβάλει κανείς ότι αλλαγές σε προσδιοριστικά στοιχεία του “εαυτού” είναι δυνατόν να προκαλέσουν εσωτερικές συγκρούσεις στα άτομα. Αλλά δεν πρόκειται να περάσουμε στο αντίθετο άκρο, λέγοντας ότι απαρνούνται οι μετανάστες την προσωπική τους ιστορία, οικογενειακή, πολιτιστική και κοινωνική. Μέσα από ένα παράδειγμα τεκμηριώνεται μια τέτοια εκτίμηση:

(ΟΙΚ-8)«...ποτέ μου δεν είχαμε μιλήσει σε Αλβανούς, Αλβανός δεν έχομε παραμικρό σχέση, Σέρβο, Σέρβο σε πιστέψει να του πεις ότι είσαι. Έλληνας τον Σέρβο τον αγαπά σαν ανθρώπους από όλους μας, όλοι Σέρβος έχουνε μια δουλειά, (...), Σέρβο είναι όπως και τον Έλληνας. (...). Σήμερα δεν είσαι άλλο Σέρβος, Αλβανός, Αλβανό είσαι, πριν το έπαιζες ότι θες...»

Οι Αλβανοί φαίνεται να αναπτύσσουν τόσο «πολιτικές ταυτότητας», όσο και «πολιτικές διαφοροποίησης» (Calhoun, 1994, 21).

Βάσει δύο κυρίως κριτηρίων προσδιορίζεται θα λέγαμε η κατάσταση των αλβανικών οικογενειών στο μεταναστευτικό περιβάλλον. Αναφερόμαστε συγκεκριμένα τόσο στην οικονομικο-κοινωνική, όσο και την κοινωνικο-πολιτισμική διάσταση της παραμονής τους. Όσον αφορά την πρώτη παράμετρο, ύστερα από κάποιες αμφιταλαντεύσεις, οι μετανάστες προσανατολίζονται προς το οικονομικό-υλιστικό πρότυπο της χώρας υποδοχής. Πιο περίπλοκη είναι η ερμηνεία του δεύτερου παράγοντα, λαμβάνοντας υπόψη τον περιορισμένο χρόνο εγκατάστασης των οικογενειών. Οι μετανάστες διαμορφώνουν μια ταυτότητα στην παρούσα φάση, όχι αναφορικά με το τι αντιπροσωπεύει για τους ίδιους, (αλλά) αποσκοπώντας κυρίως σε μια λογική επιβίωσης. Αξίες, στάσεις και συμπεριφορές είναι δυνατόν να τροποποιούνται μεν, διατηρούνται όμως παραδοσιακά και σημαντικά για την οικογένεια πρότυπα συμπεριφοράς (Bergy, 1992).

8.4. Συνέπειες στην οργάνωση των οικογενειών

8.4.1. Οικογενειακές συνθήκες συμβίωσης

Σύμφωνα με τις έως τώρα αναλύσεις, ούτε μετά την επίτευξη της συνένωσης αντιμετωπίζονται όλα τα προβλήματα των οικογενειών, αντίθετα με τις προσδοκίες των ίδιων των μεταναστών. Μια σειρά οικονομικών, κοινωνικών, ψυχολογικών κ.ά. παραμέτρων δημιουργούν επιπλέον απαιτήσεις προσαρμογής στο μεταναστευτικό περιβάλλον. Ενδιαφέρον παρουσιάζει στο πλαίσιο αυτό η εικόνα της ενδο-οικογενειακής οργάνωσης, δεδομένων των επιδράσεων του εξωτερικού περιβάλλοντος στο εσωτερικό της. Ερωτήματα σε σχέση με την υπάρχουσα μεταναστευτική εμπειρία αποσαφηνίζουν τις πτυχές του ερευνητικού αντικειμένου. Ενδεικτικά, αναφέρουμε: α. Ποιες είναι οι συνέπειες στο βιοτικό επίπεδο της οικογένειας ενός Αλβανού, χαμηλόμισθου ως προς τις χρηματικές του απολαβές, απόρροια της εργασιακής του κατάστασης; β. Ποιος είναι ο χαρακτήρας της ψυχοκοινωνικής επικοινωνίας εντός του οικογενειακού συστήματος, αναφερόμενοι στην περίπτωση ενός ανήλικου ατόμου, όπου συνάντησε τον πατέρα του μετά από ένα ευρύ χρονικό διάστημα αποχωρισμού; Επικεντρώνουμε λοιπόν στα αποτελέσματα της συμβίωσης αμέσως μετά την εγκατάσταση των οικογενειών στη χώρα υποδοχής.

Από την οικονομική κατάσταση των μεταναστών εξαρτάται, επηρεάζεται και αναπαράγεται η κοινωνική θέση των οικογενειών. Ως προς τα αποτελέσματα της μετανάστευσης στη συμβίωση των οικογενειών έχουμε να κάνουμε τις εξής επισημάνσεις:

(ΟΙΚ-5)«...ζωή μας είναι συνέχεια δουλειά, δουλειά, σπίτι, δουλειά, δουλειά κατευθείαν αμέσως. Λες να πάρω την οικογένειά μου να κάνομε ένα βόλγτα, βόλτα να έβγαινες έξω με την γυναίκα σου να ξεσκάσεις, ξεσκάσεις είναι ανάγκη γνωστά προβλήματα (...). Να πας να φας με τα παιδιά σου ένα γλυκό, γλυκό πως να το φας, αλήθεια το λες; Όχι πως δεν μας αρέσει, σου αρέσει και σου καλαρέσει, πόσο είναι όμως πέντε γλυκά, πέντε γλυκά είναι τρία χιλιάδες, πλέρωσέ τα εσύ και βλέπομε!»

(ΟΙΚ-9)«...αναλόγως λεφτά είχαμε, ένα ψυγιάκι από το μικρά, τρεις, τέσσερις καρέκλες όσοι είμαστε, δυο κρεβάτια ο καθένας μας, βασικά πράματα αγοράσομε, παλιατζούρα να υπάρχει την έχομε, (...), άλλος έχουνε αυτοκίνητα, ζούνε μέσα σε (κατοικίες, που δεν) ξέρω εγώ πόσο τετραγωνικό είναι ένα διαμέρισμα, συνηθισμένο είναι έτσι ζωή του. (...). Κοίταζε εμάς τώρα, συνηθισμένο να μην έχομε ούτε αυτό που χρειάζεται να ζούμε, (...), ρούχα δεν έχω να ντυθούμε, πέντε χιλιάρικα, τόσο, ένα μήνας (εν. καταναλώναμε πέντε χιλιάδες ένα μήνα), εσύ το κατανάλωνες, πόσο, (σε μια) ώρα;»

Συναφής επομένως με την οικονομική ή μη ένταξη των μεταναστών είναι η οικογενειακή ή μη ένταξη στο κοινωνικό πλαίσιο.

Αν μιλήσαμε προηγουμένως για έναν απομονωτικό τρόπο κοινωνικής συμβίωσης των μεταναστών, κάτι τέτοιο είναι πιθανόν να συμβαίνει και εντός του οικογενειακού πλαισίου. Στην αναφορά ενός παιδιού μετανάστη αποτυπώνεται ο χαρακτήρας της ενδο-οικογενειακής επικοινωνίας:

(ΟΙΚ-10)«...τρώμε πρώτα το μεσημέρι εγώ με τον άλλο αδερφός μου, δεν περιμένομε τον πατέρα μου με την μάνα μου να έρχεται από την δουλειά του, τέσσερις η ώρα έτρωγε αυτοί. Λίγο να δούμε τον πατέρα μου γιατί είχε δουλειές, όλο δουλειές είχε, έτρωγε (για να) να ζαναφύγει, (...), την άλλη μέρα ζυπνά νωρίς, έξε η ώρα, εγώ κοιμάται με τον αδερφός και δεν τον ακούσομε...»

Συμπληρώνοντας ένας γονέας,

(ΟΙΚ-5)«...όρεξη δεν έχεις ούτε να φάω καλά, καλά με τέτοιο κούραση να έχω όλη την ημέρα, μου βαλε γυναίκα μια μπουκιά, περιθώριο δεν έχω να ξεκουραστώ. Γυναίκα την έβλεπα λόγω δουλειά(ς), παιδιά όμως ούτε αυτή να το έβλεπε όλη την ημέρα, αυτά καθίσουνε όσο λείπομε μέσα. Έχω τώρα αδειανό την Κυριακή, κοπέλια σου ολημέρα, Κυριακή την περάσομε όλοι οικογενειακώς...»

Ακόμη λοιπόν κι αν συμβιώνουν όλα τα μέλη μιας αλβανικής μεταναστευτικής οικογένειας κάτω από την ίδια στέγη, από την άλλη δεν υπάρχουν ευνοϊκά περιθώρια για αυξημένες επαφές μεταξύ τους. Σε αυτό συντελούν οι εργασιακές συνθήκες των αλλοδαπών, που τους κρατάνε αρκετές ώρες μακριά από την οικογένεια.

Καθώς είχαν αναπτυχθεί γενικώς αυξημένες απαιτήσεις πριν την επίτευξη της συνένωσης, η ματαίωση των προσδοκιών των Αλβανών επηρεάζει ψυχολογικά τους ίδιους. Ως προς τις συνέπειες στην οικογενειακή συμβίωση είναι ενδιαφέρουσα η εκτίμηση μιας μετανάστριας μητέρας:

(ΟΙΚ-2)«...ένα παντελονάκι φορούσε, φορέσουνε συνέχεια ίδιο, ίδιο σήμερα, αύριο, αύριο, την άλλη μέρα ίδιο, (...), ένα παιχνιδάκι δεν έχει σαν το άλλα παιδιά να έχουνε. Ήθελε ένα παγωτό, παγωτό, παγωτό, παγωτό το σκέφτομαι, σκέφτεσαι να του δώσω λεφτά. (...). Έβλεπα να είναι έτσι παιδιά, παιδιά μας είναι όμως αμαρτία, αμαρτία ένα κατάσταση σαν αυτό. Τίποτα δεν έβγαινε να στεναχωριέσαι, στεναχωριέσαι, στεναχωριέσαι, στεναχωριέσαι και πως στεναχωριέσαι όμως, τίποτα δεν έβγαινε (...) βελτίωση δεν είναι τόσο άμεσο, άμεσο προς κάτι πιο καλό, (...), αλλαγή δεν έβλεπες, έβλεπες λεφτά να πάει άσκημα, άσχημα είναι σαν τρόπο ζωής. (...). Όσο το συζητάς, συζητάς την αιτία, αιτία να ντρέπεσαι, (...), προσωπικά είναι σφαλώς πιο κακό, κακό να αισθάνεσαι...»

Ένα ακόμη μετανάστης αξιολογεί την υπάρχουσα οικογενειακή συγκυρία, λέγοντας:

(ΟΙΚ-1)«...κάτι παραπάνω όχι, όχι, όχι, όχι περιττά έξοδο, έξοδο περιττά ήζυρες είναι κομμένο. Χρήματα είναι για ένα ανάγκη, ανάγκη κάποιος έχομε κάποια λεφτά, λεφτά πολλά όμως όχι και τόσο να είσαι ευχαριστημένος, (...), οικογένεια ήθελα έτσι, έτσι, ορίστε να πεις τώρα, τώρα κοπέλια ό, τι μου ζητούσε, (...), ζωή την οποία δεν έζησα καλά εμείς να την ζήσουνε αυτά, άλλο ευχαρίστηση είναι για σένα σαν πατέρας εκτός απ' αυτό;»

Στο εσωτερικό των οικογενειών διαπιστώνεται μια αμηχανία, αν όχι απογοήτευση για την τότε κατάσταση. Κυρίως αναπτύσσεται έμμεσα ένα σκεπτικισμός από την πλευρά των μεταναστών, αναφορικά με το αν ανταποκρίνονται επιτυχώς στο ρόλο τους.

Ανασφάλεια προκαλεί στις οικογένειες η εν γένει αντιμετώπισή τους από την ‘κυρίαρχη’ ομάδα στο μεταναστευτικό περιβάλλον. Συνήθως γίνεται λόγος για αρνητικές συμπεριφορές απέναντι στους μετανάστες, που εμποδίζουν την ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων από την πλευρά των οικογενειών. Προσλαμβάνοντας ειδικότερα τέτοιου είδους στάσεις ένας οικογενειάρχης, μας είπε:

(ΟΙΚ-11)«...σαν άνθρωποι δεν μας αγαπά, ε μα ε, ένα καλημέρα το σκέφτεται πρώτα, (...), λοιπόν τι περιμένεις, περίμενες τίποτα καλό; (...), μια πόρτα είμαστε, ξέρομε είναι μέσα, μέσα ήτανε το φως ανοιχτό, (...), ένα χάπι ήθελε γυναίκα μου για τον πονοκέφαλο, πονοκέφαλος ένα ντεπό(ν), (...), ένα πόρτα είμαστε, είμαστε δεν είμαστε, πόρτα του είναι (όσον αφορά) εσένα κλειστό...»

Τους Αλβανούς φαίνεται να απασχολεί ιδιαίτερα η γνώμη των “άλλων” γι’ “αυτούς”, καθώς από αυτήν εξαρτάται ως ένα βαθμό η όλη παραμονή τους στη χώρα υποδοχής.

8.4.2. Εσωτερικές οικογενειακές σχέσεις

Αναλύοντας τις οικογενειακές σχέσεις στοχεύουμε στην κατανόηση του τρόπου πρόσληψης της μεταναστευτικής πραγματικότητας από τα ίδια τα μέλη τους.

Η επικοινωνία μεταξύ των συζύγων επηρεάζεται μετά τη συνένωση από την παρουσία των ανήλικων ατόμων. Στην περίπτωση αυτή επαναπροσδιορίζεται το πλαίσιο άσκησης των ρόλων του καθενός. Αναφερόμενος ένας μετανάστης στο στάδιο αυτό, μας τόνισε χαρακτηριστικά:

(ΟΙΚ-1)«...επιτέλους ήρθε εκείνη η ώρα, ώρα την περίμενες όσο τίποτα άλλο, άλλο από το κοπέλια σου δεν ήθελες. Χαίρεσαι έχω τα κοπέλια μου, (...), κοπέλια επιτέλους ήρθε, ήρθε να το δούμε επιτέλους. (...), κοπέλια έχει ευθύνες, ευθύνη πως να το μεγαλώσεις, (...), γυναίκα μου σταματά να δουλεύει ένα διάστημα, εγώ όμως όχι...»

Ύστερα από μια μακρά περίοδο αποδιοργάνωσης, οι οικογένειες συμβιώνουν τελικά από κοινού. Δικαιολογείται λοιπόν κάθε έκφραση ικανοποίησης από την πλευρά των Αλβανών, καθώς βλέπουν να επιτυγχάνεται μια από τις πιο σταθερές προσδοκίες τους.

Η παραπάνω εικόνα δεν αποτελεί όμως ένδειξη απόλυτης συνεννόησης μεταξύ των συζύγων ως προς τις οικογενειακές ανάγκες. Καθώς εξακολουθούν να υφίστανται τα γνωστά προβλήματα, η πιθανότητα ενδο-συζυγικών προστριβών γίνεται ακόμη πιο άμεση, δεδομένου του τριπλού ρόλου της γυναίκας: σύζυγος, μητέρα και εργαζόμενη. Μια μετανάστρια μας μίλησε για την τότε οικογενειακή συγκυρία:

(ΟΙΚ-8)«...να κάτσω μίαν ημέρα σαν την κυρία να έλεγα εντάξει, εντάξει, εντάξει, εντάξει δικαιολογώ τον άντρα μου να σου πει για κάτσε καλά, τι το πέρασες και δεν έκανε τίποτα ρε γυναίκα! Ποτέ μου δεν έκατσα όμως να πεις ορίστε την αυτή έζυπνο, έζυπνο που είναι να έχει τον άντρα του να δουλεύει, δούλευε να τον εκοροίδευε κι από πάνω. Όσο δουλέψει αυτός, αυτός πρώτο, πρώτο είναι ίδια η δουλειά μας, επιπλέον είχα όλες άλλες δουλειές, (...) (ο) άντρας μου λοιπόν (τα ήθελε) όλα (να είναι) έτοιμα, έτοιμο όλα το ήθελε στην εντέλεια, φαί, τέτοιο ιστορίες σαν να ναι κι εγώ δεν ξέρω τι, τι θα πει αμέσως δηλαδή, εγώ δηλαδή δεν είχα δουλειά σαν αυτός; (...), εκνευρίζεσαι λες ας το καλό, έτσι όπως είμαστε!»

Τέτοιες αντιδράσεις έχουν αντίκτυπο στο οικογενειακό σύστημα συνολικά και επηρεάζουν την επικοινωνία στο εσωτερικό του.

Κατά τα λεχθέντα του συζύγου,

«...πάλι καλά δεν έλεγε, ορίστε, πέρασε ό, τι περάσαμε λοιπόν εγώ, εγώ τραβώ το λούκι, (...), φτάσαμε εδώ που φτάσαμε, χώρια οικογενειακό, οικογενειακό είναι αντιμετωπισμένο, μικρό πράμα είναι για μας; (...), ήρθαμε κάτω, όπως ήρθαμε τότε, ενόμιση ζωή έτοιμο, ε μα δεν είναι όλα, (...), κακά σου το πανε είπα, δουλειά θέλομε ακόμη να στρώσει...»

Η περίοδος προσαρμογής είναι ένα κρίσιμο διάστημα για τις συζύγους των μεταναστών, παρόμοιο με εκείνο των συζύγων τους κατά την πρώτη περίοδο εγκατάστασης στη χώρα υποδοχής. Καθώς οι προσδοκίες απέχουν από την “αντικειμενική” πραγματικότητα, εκφράζεται μια απογοήτευση για τις μεταναστευτικές-οικογενειακές συνθήκες.

Μιλήσαμε προηγουμένως για τον κίνδυνο αποξένωσης μεταξύ των μελών της οικογένειας, εννοώντας τον περιορισμένο αριθμό ενδο-οικογενειακών αλληλεπιδράσεων. Στο πλαίσιο όμως άσκησης των γονικών τους ρόλων, οι μετανάστες επιδιώκουν την ύπαρξη συνεκτικών δεσμών εντός του οικογενειακού

συστήματος. Κάτι τέτοιο είναι άλλωστε φυσιολογικό, τονίζοντας ωστόσο ιδιαιτερότητες, όπως η παρακάτω:

(ΟΙΚ-6)«...κοπέλια ενδιαφέρεσαι σωστό, σωστό μην τυχόν ακούσω λόγια, έλεγε ντροπή μας, (...), εσάς κοπέλια σας, κοπέλια ένα σεβασμός (δεν έχει), (...), έχουνε ή δεν έχει πατέρας, πατέρας του δεν τον υπολογίζουνε, υπολογίζουνε είχε πατέρας; (...), εμάς είναι αλλιώς, αλλιώς τελείως, πατέρας, είσαι πατέρας, (συμπεριφέρεται στη) μάνα του σαν μια μάνα, μάνα είναι μάνα, (...), οικογένεια την ήθελα σαν εμάς. (...), όσο πιο σφιχτό (στην οικογένεια), περίπτωση ξεμυαλίζεται αποκλείεται, (σαν ένας) αλήτης, αλήτες δεν λες τίποτα, κοπελιές είναι ακόμη πιο βρομιάρες...»

Μια τέτοια συμπεριφορά έχει να κάνει με την αντίληψη των Αλβανών για μια συγκεκριμένου τύπου οικογενειακή δομή, προσανατολισμένη στον έλεγχο της συμπεριφοράς των μελών μέσω μιας ‘‘συντηρητικής’’ στάσης, έχοντας ως αφετηρία μια ιεράρχηση μεταξύ των ατομικών, οικογενειακών και κοινωνικών ρόλων κάθε ατόμου.

Σε άλλες περιπτώσεις διαπιστώνεται ένας έντονος προστατευτισμός από την πλευρά των γονέων μεταναστών. Μια τέτοια στάση δικαιολογείται λόγω των προγενέστερων συνθηκών αποδιοργάνωσης, μάλλον θα λέγαμε από την αίσθηση επανάληψής τους υπό άλλη μορφή. Μια μετανάστρια αναφέρεται στην έννοια του γονικού της ρόλου στο στάδιο αυτό:

(ΟΙΚ-2)«...κλειδώνομε μέσα παιδιά, μπρίζα την έβγανα από το καλώδιο της μπρίζας, μπρίζα είναι επικίνδυνο, (...), μέσα είναι κλειδωμένο, κλειδωμένο να πάει αυτά που, που να πάει μέχρι γυρίσομε, κλειδιά δεν είχε, παίρνω εγώ όλα το κλειδιά. (...), κίνδυνο σκέφτεσαι συνέχεια, συνέχεια μυαλό σου είναι στο κακό, κακό όλο σκέφτεσαι, (...) παιδιά σου είναι έτσι ασφαλισμένο, κίνδυνο δεν υπάρχει...»

Περιπτώσεις μια ιδιαίτερα προφυλακτικής στάσης απέναντι στα ανήλικα μέλη ερμηνεύονται λόγω της ανασφάλειας των Αλβανών στο μεταναστευτικό περιβάλλον. Σκοπός είναι λοιπόν η απομάκρυνση και της παραμικρής υποψίας για την ασφάλεια των παιδιών των μεταναστών.

Τα παιδιά των μεταναστών δεν μπορούν όμως να κατανοήσουν οπωσδήποτε τέτοιου είδους συμπεριφορές, αναφερόμενοι στις στάσεις από την πλευρά των γονέων απέναντί τους. Η κοινωνικοποίησή τους σε ένα πλαίσιο με αντιφατικά ερεθίσματα, εννοώντας τις επιδράσεις τόσο του οικογενειακού, όσο και του εξωτερικού κοινωνικού περιβάλλοντος είναι πιθανόν να τους προκαλέσουν ενδο-ψυχικές συγκρούσεις. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν εμπειρίες, όπως ακριβώς η παρακάτω:

(ΟΙΚ-8)«...ο πατέρας μου μας το είπε να μη το κάνω παρέα, παρέα δεν μας ήθελε να κάνομε με το άλλα παιδιά, κοπέλια να μην του μιλάω, (...), μας είπε είναι πιο κακά παιδιά δεν υπάρχει, υπάρχουνε άλλο παιδιά, παιδιά σαν εμάς είναι καλό μας είπανε, (...), ποιο παιδιά να έκανα παρέα, παρέα εγώ κανένα δεν έχω, όλη την ώρα δηλαδή πως να την περνάω χωρίς κανένα, αλβανάκια δεν υπήρχε, υπήρχε δυο σκολείο το έβλεπα. (...), μεγαλώσω πιο πολύ, όποιο θέλεις το έκανες παρέα, γιατί να μην τον έκανα αν σε αγαπά...»

Καθ’ όλο αυτό το διάστημα βιώνονται διαφοροποιημένες παραστάσεις από τα ανήλικα άτομα. Από τη μια φαίνεται να αποδέχονται τον τρόπο ζωής των συνομηλίκων τους και από την άλλη έχουν να ανταποκριθούν σε διαφορετικές οικογενειακές αντιλήψεις. Καλούνται λοιπόν να ισορροπήσουν μεταξύ αντιφατικών ερεθισμάτων, κάτι που είναι αμφίβολο ως προς την αποτελεσματικότητά του.

Ως συνέπεια του παρατεταμένου διαστήματος αποδιοργάνωσης, η αλληλεπίδραση μεταξύ μεταναστών γονέων και ανήλικων ατόμων παρουσιάζει ιδιομορφίες. Επανερχόμενοι σε αυτό το ζήτημα επικεντρώνουμε στο βαθμό εδραίωσης της πατρικής ταυτότητας, αναφερόμενοι βεβαίως στο χρονικό διάστημα αμέσως μετά την πραγματοποίηση της συνένωσης. Μας είπε ένας πατέρας σχετικά:

(ΟΙΚ-4)«...συνέχεια του έλεγε γυναίκα μου, ορίστε μπαμπάς σου, κοπέλι έρχεται να το φιλήσεις, έφευγε μετά αμέσως, (...), ρώτηξέ το να στο πει, μάνα του αγαπά, εμένα όχι σαν μάνα του, φαινότανε σε αγαπάει και σένα, όχι σαν μάνα του όμως. (...), πως να μην το σκέφτεσαι, νου σου είναι στο κοπέλια, κοπέλια σε απασχολεί, πως να σε νιώσει σαν αληθινός του πατέρας να είσαι...»

Αποτυπώνεται παραπάνω η σφραγίδα των επιπτώσεων της αποδιοργάνωσης και αποξένωσης των μελών από το προηγούμενο μεταναστευτικό στάδιο. Η ψυχική επαφή μεταξύ των μερών του οικογενειακού συστήματος δεν αποκαθίσταται άμεσα, συνεπώς επιτείνεται η ψυχολογική πίεση στους φορείς των γονικών ρόλων. Ενώ η προηγούμενη περίοδος χαρακτηρίζονταν από την απομάκρυνση των μελών μεταξύ τους, ακόμη και μετά την ενιαία οικογενειακή συμβίωση εξακολουθούν να υφίστανται προβλήματα ψυχικής αποστέρησης ανάμεσα στα άτομα, διαφορετικής ωστόσο υφής.

Αντιπαραβάλλοντας τις προηγούμενες απόψεις των γονιών με τις σχηματιζόμενες παραστάσεις των παιδιών τους επιβεβαιώνεται η αντίληψη περί μη αποκατάστασης της ψυχικής επικοινωνίας στο εσωτερικό των οικογενειών: Ο γιος του παραπάνω Αλβανού, ερωτώμενος ως προς αυτό το θέμα, μας απάντησε κατηγορηματικά:

«...δεν είναι ίδιος σαν αυτός, αυτός ήτανε σαν να είναι ένας άλλος, άλλος τον είχα στο μυαλό (εν. στο μυαλό τον είχα διαφορετικό), (...), ακούσαμε για τον πατέρα μου, καταλάβεις τι ήθελες να είναι, είναι αυτός ο πατέρα μου, (...), τώρα έμοιαζε να είναι σαν ένας άλλος, τελικά είναι ο ίδιος όμως ...»

Η συμβολική-φαντασιακή εικόνα των ανήλικων ατόμων για τον πατέρα είναι δυνατόν να ‘καταρρεύσει’, καθώς υπάρχει πλέον η ευκαιρία σύγκρισής της με εκείνη του ‘πραγματικού’ πατέρα.

8.5. Αποτίμηση μεταναστευτικής εμπειρίας

8.5.1. Συνεκτικότητα των οικογενειών

Η οικογενειακή οργάνωση επηρεάζεται στην παρούσα συγκυρία από πολλαπλούς παράγοντες, τόσο προβλέψιμους, όσο και αστάθμητους, δηλαδή χαρακτηρίζεται από μια περιρρέουσα ρευστότητα στο εσωτερικό της. Και αν με βάση τις έως τώρα αναφορές είναι πιθανόν να υποθέσει κανείς ότι παγιώνεται μια μορφή δυσλειτουργίας στους κόλπους των οικογενειών, εμείς αντιστρέφουμε αυτήν την υπόθεση, θέτοντας επιπλέον ένα συγκεκριμένο ερώτημα. Μήπως μέσα από τις προβληματικές κατά τα άλλα διαδικασίες προσαρμογής των οικογενειών προκύπτουν οι μηχανισμοί αντιμετώπισης των όποιων αρνητικών καταστάσεων; Μήπως δηλαδή οι επιδράσεις του εξωτερικού κοινωνικού περιβάλλοντος, καθώς και ο τρόπος αξιολόγησης τους από τις οικογένειες δεν είναι μονόδρομοι χαρακτήρα, συνεπώς χρειάζεται να ειπωθούν και από μια άλλη οπτική γωνία; Βάσει αυτής της συλλογιστικής αναζητούμε τις διαδικασίες υπέρβασης των δυσχερειών εγκατάστασης για τις αλβανικές οικογένειες στη χώρα υποδοχής.

Παρατηρήθηκε ότι όσο πιο πειστικός είναι ο χαρακτήρας των προβλημάτων για τους μετανάστες, τόσο ενισχύεται μια τάση αντιμετώπισης των δυσκολιών στο πλαίσιο των οικογενειών. Κάτι τέτοιο επιβεβαιώνεται αμέσως παρακάτω:

(ΟΙΚ-3)«...ολόκληρο γάιδαρο εφάγαμε, εφάγαμε τον γάιδαρο, αφήσαμε τώρα την ουρά του; Κάθε αρχή είναι δύσκολο πάντοτε, φυσιολογικό είναι αυτό, είδες κανένα άλλο σαν μετανάστης να μην έχει κανένα πρόβλημα; Σα να μου φαίνεται δεν είμαστε καλά, τόσο και τόσο έχουμε ξεπεράσει, τελευταίο σκαλοπάτι σταματήσαμε; (...), ορίστε τον λόγο. Έκατσε που έκατσε, υπομονή άλλο τόσο...»

(ΟΙΚ-10)«...εμείς διαλέξαμε ποιο ζωή θέλουμε να είναι πιο καλή να ζούμε, ξέρομε το συνέπειες, τι να κάνεις να το ξεπερνάς έχει την σημασία του. Σαν να ανεβαίνουμε ένα ανηφόρα, λες τι κάνω, ανεβείς ακόμη όμως, έφτασε ένα πολύ καλό σημείο, όπως είναι τώρα. Σωστό ποιο είναι, έπεσε κάτω μια, διαλέξεις να φύγουμε ή συνεχίσουμε σαν μια οικογένεια για ένα πιο καλό μέλλον; Χειρότερο να φύγουμε, ασφαλώς, ίδιο πράγμα είναι;»

Ο επειγών χαρακτήρας των προβλημάτων καθιστά αναγκαία περισσότερο από ποτέ την αντιμετώπισή τους. Υπάρχει και άλλη επιλογή για τους Αλβανούς, όντας μάλιστα με τις οικογένειές τους;

Κατά ποιον τρόπο επιτυγχάνονται όμως οι διαδικασίες προσαρμογής, καθώς και η οργάνωση του νοικοκυριού σε κάθε μεταναστευτική οικογένεια; Λαμβάνοντας υπόψη τις συνθήκες ζωής των οικογενειών επικεντρώνουμε ως προς την ανταπόκρισή τους στη δεδομένη μεταναστευτική συγκυρία. Καθώς κρίνονται περιορισμένα τα διαθέσιμα μέσα επίτευξης των μεταναστευτικών στόχων, επιλέγονται άλλου είδους μηχανισμοί εξισορρόπησης των αρνητικών καταστάσεων από τις οικογένειες. Πρόκειται θα λέγαμε για μια ανακατανομή των ρόλων μεταξύ των μερών του οικογενειακού συστήματος, έτσι ώστε να αντεπεξέλθουν στις ανάγκες του μεταναστευτικού περιβάλλοντος. Η παραπάνω εικόνα είναι συνηθισμένη στις οικογένειες μεταναστών, όπου λόγω των αυξημένων αναγκών, οποιοδήποτε μέλος είναι δυνατόν να αναλαμβάνει ακόμη και ρόλους των άλλων ατόμων (Tousignant, 1992, 172).

Προηγουμένως είδαμε τις συζύγους των μεταναστών να ξεφεύγουν από τα αυστηρώς οικιακά τους καθήκοντα και να εμπλέκονται άμεσα στην παραγωγική διαδικασία. Ως προς τους λόγους μιας τέτοιας επιλογής, μια μετανάστρια μας είπε ενδεικτικά:

(ΟΙΚ-8)«...άντρας μου μοναχός, μοναχός δεν έβγαине η δουλειά,, δουλειά δεν πάει (έτσι καλά), (...). Έπιασα να δουλεύω, δουλεύομε δυο δουλειές, δουλειά είναι ρολόι, (...), δουλειά να έχομε, οικονομικό βελτιώνεται σταδιακό, σταδιακό αυξάνεται χρήματα, ανεβαίνει, ανεβαίνει...»

Επιβαρύνονται λοιπόν οι μετανάστριες με τον εργασιακό ρόλο, έτσι ώστε να αυξηθούν οι απολαβές των οικογενειών. Κατ' αυτόν τον τρόπο εξυπηρετούνται μια σειρά οικονομικοί στόχοι για τους Αλβανούς.

Οι μετανάστες αναφέρονται από την άλλη στη συμβολή των παιδιών τους, αναφορικά με τη διεκπεραίωση μιας σειράς οικογενειακών υποθέσεων. Χαρακτηριστική είναι η ακόλουθη περίπτωση:

(ΟΙΚ-9)«...ένα βεβαίωση θες, ένα πιστοποιητικό (έτσι ώστε να) παίρνω την άδεια, όμως πως συμπληρώσω τέτοιο χαρτιά; Κοπέλι ήξερε γράμματα, γράμματα το γνώριζε να διαβάζει, διαβάσει να μου έλεγε έτσι, έτσι λέει αυτό, αυτό το άλλο. Όπου και να πάω τον έσερνα, έσερνα το κοπέλι, (...), δουλειά έχομε να τον έπαιρνα, ναι, όχι δεν ξέρουνε να λέει. Σε όλα του είναι σωστό, σωστά έκανε ό,τι του λες, έλεγες κάτι, αμέσως...»

Η γλωσσική επάρκεια των ανήλικων ατόμων καθιστά χρήσιμη την παρουσία τους σε μια σειρά οικογενειακές υποθέσεις. Τους αναγνωρίζεται έτσι ο ρόλος του ενήλικα, διευκολύνοντας την επίτευξη πρακτικών κυρίως υποχρεώσεων για τις οικογένειες.

Από τις διαδικασίες αλλαγής των ρόλων δεν εξαιρούνται ούτε οι μετανάστες, αναπληρώνοντας επιτυχώς τις συζύγους τους, αν και όποτε κρίνεται αναγκαίο κάτι τέτοιο. Απόλυτα σαφής ένας Αλβανός, λέγοντας:

(ΟΙΚ-8)«...λόγω του ότι όλα μας παιδιά έχει ένα χαμηλό ηλικία, ένας από τους δύο μας δεν δουλέψει την ίδια ώρα, νυχτερινό ο ένας, ρεπό την επομένη, άλλη βάρδια είναι ο άλλος, (...), όσο είμαι ρεπό έκανα όλες δουλειές για την γυναίκα μου, ετοιμάσω φαγητό να τρώει όλοι, κοπέλια ποιος να το ταίσει...»

Κάτω από άλλες συνθήκες θα μας εξέπληττε η παραπάνω κατάληξη, έχοντας υπόψη τον τύπο της αλβανικής οικογένειας. Αυτό δεν ισχύει όμως στην περίπτωση των μεταναστευτικών οικογενειών, όπου προτάσσονται άλλους είδους προτεραιότητες, σχετικές με τις ανάγκες που προκύπτουν κάθε φορά.

Οι Αλβανοί αποδίδουν γενικώς ιδιαίτερη σημασία στην οικογένεια ως ψυχοκοινωνική μονάδα, κάτι που έχει επισημανθεί επανειλημμένως και σε άλλες περιπτώσεις. Είναι λοιπόν φυσικό να ενισχύεται η επικοινωνία στους κόλπους της, ιδιαίτερα μάλιστα σε περιόδους αυξημένης ψυχολογικής πίεσης για τα μέλη της. Σε τι συνίσταται όμως ο χαρακτήρας των ενδο-οικογενειακών διεργασιών στο παρόν μεταναστευτικό στάδιο; Μια μετανάστρια μας είπε σχετικά:

(ΟΙΚ-4)«...συνηθισμένο μια ζωή ποτέ δεν έκλαιγα για την ζωή μας, όπως είναι, έτσι να ζεις, ζούμε με σκοπός να ζούμε. (...), περιμένο πως και πως την ώρα να μπαίνομε μέσα στο σπίτι να καθότανε τα παιδιά μας σε μια καρέκλα, ακούσω δικό του φωνή να σου μιλά, μιλήσεις με το παιδιά σου, (...), αισθάνεσαι είναι καλά τα παιδιά μας πρώτο και κύριο, παρακαλώ να είμαστε καλά με τα παιδιά μας και τίποτα άλλο...»

Το ίδιο και ένας μετανάστης,

(ΟΙΚ-1)«...να τέλειωνα την δουλειά μου να πηγαίνω στο σπίτι μου με την γυναίκα και το κοπέλια, κοπέλια το έβλεπες, κούραση την ξέχασες κιάλας, ξεχνάς προβλήματα, όλα, κοπέλι είναι φάρμακο. (...), (ό,) τι πρόβλημα έχομε, ρωτάς περισσότερο την γυναίκα μου, είναι καινούργια, εδώ είμαι εγώ...»

Ως μονάδα προστασίας έχει έναν αναντικατάστατο ρόλο η οικογένεια, απόδειξη του ότι οι Αλβανοί τονίζουν διαρκώς την αξία της.

Έναν παρόμοιο ρόλο με την οικογένεια έχουν και οι προεκτάσεις της στη χώρα υποδοχής, εννοώντας την ύπαρξη των συγγενικών και άλλου είδους μεταναστευτικών δικτύων. Σε ό, τι αφορά την ερμηνεία των αποτελεσμάτων τους εννοούμε ένα σύνολο οικογενειακών επαφών, όπου τα υποκείμενα επιχειρούν να διατηρήσουν την ατομική, οικογενειακή και κοινωνική τους ταυτότητα, καθώς και να γίνουν δέκτες μιας συναισθηματικής συμπαράστασης, υλικής υποστήριξης, ακόμη και ενημέρωσης (βλ. 8.2.3). Ο ρόλος των υποστηρικτικών ομάδων αξιολογείται άμεσα στην προκειμένη περίπτωση, καθώς δε μεσολαβεί κάποιο διάστημα έως την υλοποίηση των πρωτοβουλιών τους. Γενικώς έχουμε θετικά σχόλια από τους μετανάστες για τη δραστηριότητά τους, καθώς έχουν βιώσει ουκ ολίγες φορές τον ελαφρυντικό τους χαρακτήρα.

Ανεξαρτήτως της ύπαρξης μιας σειράς προβληματικών καταστάσεων για τις οικογένειες, αξιολογώντας γενικότερα τις συνθήκες ζωής τους στο μεταναστευτικό περιβάλλον καταλήγουμε στην εξής παρατήρηση. Οι Αλβανοί θεωρούν πιο ευνοϊκή την εξελισσόμενη συγκυρία στη χώρα υποδοχής, συγκρίνοντάς την με την προηγούμενη στη χώρα προέλευσης. Αντιλαμβανόμαστε έτσι τη λογική του παρακάτω μετανάστη:

(ΟΙΚ-8)«...ότι και να λες από παράπονο, σχέση σαν την Αλβανία όχι, Ελλάδα πιο καλό για μας. Ευτυχώς είσαι ζύπνιο, έρθομε, ταλαιπωρίες βέβαια άλλος άνθρωπος σαν εμάς δεν έχει δει ποτέ, ισχύει γεγονός αυτό, ότι είναι πιο καλά όμως, είναι...»

Η σύγκριση με την περίοδο παραμονής στην Αλβανία αποσκοπεί στη δικαιολόγηση των επιλογών των μεταναστών. Ενισχύονται κατ' αυτόν τον τρόπο ψυχολογικά οι οικογένειες και οδηγούνται στη διαμόρφωση νέων ευκαιριών, στόχων και προσδοκιών ως προς την παραμονή τους στη χώρα υποδοχής.

8.5.2. Οικογενειακοί στόχοι για το μέλλον

Εκτιμώντας συνολικά την εμπειρία των αλβανικών οικογενειών στο μέχρι τώρα διάστημα συμβίωσής τους στην Ελλάδα είναι δυνατόν να οδηγηθούμε σε υποθέσεις για το μέλλον της παραμονής τους σε αυτήν. Τι σκέφτονται λοιπόν τα μέλη τους για την εξέλιξη της εγκατάστασής τους στη μεταναστευτική χώρα; Η απάντηση σε ένα τέτοιο ερώτημα συναρτάται με τα έως τώρα αποτελέσματα της μεταναστευτικής συγκυρίας για τις οικογένειες. Τι αποσκοπούν πλέον οι οικογένειες από τη ζωή τους στο μεταναστευτικό περιβάλλον; Για να οδηγηθούμε σε ασφαλείς κρίσεις ως προς το ζήτημα αυτό είναι αναγκαίο να αποσαφηνιστούν οι προσδοκίες, οι στόχοι και οι απαιτήσεις τους από δω και στο εξής.

Σε ορισμένες οικογένειες επιβεβαιώνεται η ανάγκη για μια μόνιμη παραμονή στη χώρα υποδοχής. Σε άλλες περιπτώσεις τονίζεται ο προσωρινός χαρακτήρας της συμβίωσης, αν και δεν αναφέρεται εκ των προτέρων ένα επαρκώς συγκροτημένο χρονοδιάγραμμα. Από τη στιγμή επομένως που δεν υπήρξε κάποια έντονη μεταβολή στη στρατηγική των οικογενειών φαίνεται πως δεν άλλαξε κάτι το ιδιαίτερο στο συγκεκριμένο διάστημα εγκατάστασής τους στην Ελλάδα. Ούτε και σήμερα, όμως, ακόμη και μετά από δύο ή τρία έτη συνεχόμενης διαβίωσης στη χώρα μας είναι δυνατόν απαντηθεί με σαφήνεια το ερώτημα αυτό. Το μόνο σίγουρο είναι ότι η παραμονή των οικογενειών φαίνεται να αποκτά ένα χαρακτήρα μονιμότητας στην πορεία εξέλιξης του μεταναστευτικού βίου, καθώς παρατείνεται η ζωή των μελών τους στο μεταναστευτικό περιβάλλον. Αναφερόμαστε παρακάτω ως προς αυτό.

Κάτι που αξίζει να σημειωθεί, αναφερόμενοι στην κατηγορία οικογενειών με πιο μόνιμο προσανατολισμό στην Ελλάδα, είναι η εκδήλωση ενός ενδιαφέροντος για την εγκατάσταση μελών του άμεσου συγγενικού τους περιβάλλοντος στη μεταναστευτική χώρα. Κατά την άποψη ενός Αλβανού,

(ΟΙΚ-3) «... ύστερα όμως που κατεβήκαμε εμείς, δικός μου γονείς έπρεπε να δούμε πως να κατέβουνε επίσης, οπωσδήποτε έρχεται γονείς με εμάς, (...), όλοι άνθρωποι πεθάνει ένα ημέρα, βέβαια δεν ήθελες πλησίαζε αυτή την ώρα προπαντός για δικό σου γονείς, τέτοια ώρα τέτοια λόγια όμως, λες μη τυχόν όμως πεθάνει, άκρα του κόσμου είμαστε εμείς;»

Καθώς έχουμε αναφερθεί σε μια παρόμοια περίπτωση κατά την περίοδο προετοιμασίας της συνένωσης, επιβεβαιώνουμε εδώ την τάση για μια παρατεταμένη συμβίωση των μεταναστών στη χώρα υποδοχής. Ο χαρακτήρας της παραμονής των οικογενειών είναι ευρύτερος σε σχέση με άλλες περιπτώσεις, καθώς περιλαμβάνει και άλλα πρόσωπα, συνδεδεμένα με στενούς δεσμούς συγγένειας.

Ως προς τις προσδοκίες των οικογενειών κατά την εξέλιξη της μεταναστευτικής διαδικασίας έχουμε κάνει ήδη διεξοδική συζήτηση έως το σημείο αυτό. Αναφερόμενοι όμως στην περίοδο αμέσως μετά την εγκατάσταση των μεταναστών οικογενειακώς στη χώρα υποδοχής, αξίζει να επισημάνουμε την εξής διαφοροποίηση σε σχέση με πριν. Πιθανώς λόγω των συνεχόμενων διαψεύσεων των προσδοκιών τους στα προηγούμενα μεταναστευτικά στάδια, οι οικογένειες προχωρούν σε πιο “ρεαλιστικές” εκτιμήσεις στη δεδομένη συγκυρία, λαμβάνοντας υπόψη τις ευκαιρίες, τις προϋποθέσεις, καθώς και τα διαθέσιμα μέσα επίτευξης των απαιτήσεών τους. Με βάση δύο κυρίως κριτήρια διατυπώνονται οι απόψεις των υποκειμένων. Τόσο ο προβλεπόμενος χρόνος παραμονής των μεταναστών στη χώρα μας, όσο και το νομικό τους καθεστώς επηρεάζουν με άμεσο ή έμμεσο τρόπο την κατεύθυνση της οικογενειακής τους συμπεριφοράς.

Όσοι μετανάστες προσανατολίζονται προς μια πιο μόνιμη παραμονή στην Ελλάδα, παράλληλα προσαρμόζουν τις απαιτήσεις τους προς πιο μακροπρόθεσμους στόχους.

(ΟΙΚ-7):«...όλα μπορεί να το θέλω, άλλο να θέλωμε κάτι όμως και άλλο να μπορώ να το πετυχαίνω, άρα θα σου το πιο αντικειμενικό οφέλη για μας. Όσο χρόνος δουλεύεις έχεις ένα άλφα ποσό, όμως δουλειά σταματάει, δεν ήθελες ένα σύνταξη να ζούμε όλο τον άλλο χρόνος; Αλίμονο, δουλέψομε να χεις ένα σύνταξη αύριο, τίποτα άλλο προς το παρόν...»

Παρακάτω γίνεται αντιληπτή η διαφοροποίηση σε σχέση με τις οικογένειες, οι οποίες δεν απέβλεπαν σε μια μόνιμη εγκατάσταση στη χώρα μας.

(ΟΙΚ-5):«...(καθετί) εξαρτάται (από το αν) έχομε (ή όχι) λεφτά, όσο πιο πολλά λεφτά μπορούμε, παίρνομε λεφτά να φύγομε μετά, (...), εξαρτάται από δικός σας κράτος, κράτος κανόνιζε δουλειές, (έτσι ώστε) όσο να καθίσομε τουλάχιστο να δούλευες.»

Κοινό σημείο αναφοράς παραπάνω είναι η αναγκαιότητα συμβολής του κράτους στην αντιμετώπιση μιας σειράς ζητημάτων εργασιακού, κοινωνικού και οικογενειακού χαρακτήρα για τους μετανάστες. Η τάση αυτή κρίνεται απολύτως δικαιολογημένη, αναλογιζόμενοι ότι ο κρατικός παρεμβατισμός αποτέλεσε την κυρίαρχη φιλοσοφία στο πολιτικό σύστημα της Αλβανίας.

Για τους εντασσόμενους σε ένα μη νόμιμο καθεστώς μετανάστες έχει σημασία η νομική κατοχύρωση της ύπαρξής τους. Οι προσδοκίες των Αλβανών έχουν σημείο αναφοράς στο πλαίσιο αυτό τις διαδικασίες νομιμοποίησης. Ένας μετανάστης παρακάτω, ο οποίος δεν είχε αποκτήσει ακόμη “Πράσινη” Κάρτα, σχολίασε:

(ΟΙΚ-4)«...με τα πολλά μπαίνομε τελικά στον κατάλογο παίρνομε την Κάρτα, Κάρτα είναι υπόθεση, υπόθεση δηλαδή πάση θυσία θες να μπαίνομε, (...), γιατί λες τώρα και να με πιάσει δεν κάνει τίποτα, τίποτα γιατί είχες κανονικό την άδεια σου σαν τον κύριος, κύριος είσαι, ανάγκη δεν είχες. (...), αυτό που θέλομε είναι να μπορώ με το Βίζα να έκανες την δουλειά σου, γυναίκα, παιδιά σαν εμένα νόμιμο, νόμιμο είναι σε όλα μας...»

Οι παράνομοι μετανάστες ενδιαφέρονται πρωτίστως για την εξασφάλιση των προϋποθέσεων επιβίωσής τους. Καθετί άλλο θεωρείται δευτερεύουσα υπόθεση για τους ίδιους, πόσο μάλλον για τις οικογένειές τους συνολικά.

Με έμμεσο τρόπο καταδεικνύεται τέλος η επιθυμία των μεταναστών να σταματήσουν οι κοινωνικές διακρίσεις απέναντί τους. Συνισταμένη των σχετικών μαρτυριών είναι η ακόλουθη:

(ΟΙΚ-11)«...αυτό είναι στην αρχή πολύ κακό, ένα κακό δεν σε υπολογίζει κανένας σαν τον εαυτό του, να σε δεχτεί πραγματικά, να νιώθει ότι πραγματικά είσαι άνθρωπος με γράμμα κεφαλαίο, οπότε να πεις αυτός δεν μου κάνει κακό, να βλέπεις τον άνθρωπος να τον έχεις ανάγκη, στο χέρι σου να δίνει αυτός το δικό του, εμάς σαν μετανάστες να ζούμε όσο μπορούμε στην Ελλάδα, μόνο έτσι, μόνο, όχι αλλιώς, γιατί παρόλο που έχουνε αμαρτία, εμείς μέλλον δεν υπάρχει για μας...»

Είτε νόμιμη είναι η παραμονή των οικογενειών, είτε όχι, είτε μόνιμη θεωρείται η εγκατάστασή τους, είτε προσωρινή αποτελεί κοινή συνείδηση η αναγκαιότητα συμβίωσης σε ένα ασφαλές περιβάλλον, απαλλαγμένο από κάθε είδους κοινωνικά στερεότυπα.

8.6. Ερμηνεία της κατάστασης των οικογενειών

Αφετηριακό σημείο των αναλύσεων του παρόντος κεφαλαίου είναι η προηγούμενη ανάλυση των συνθηκών εγκατάστασης, παραμονής και συμβίωσης των αλβανικών οικογενειών στην Ελλάδα. Ιδιαίτερη σημασία αποδόθηκε στους χώρους κατανομής των μεταναστών και τον επηρεασμό του τρόπου ζωής των οικογενειών τους. Έχοντας υπόψιν μας τα εμπειρικά δεδομένα επιχειρούμε με βάση και την υπάρχουσα βιβλιογραφία να δώσουμε απαντήσεις για τις διαδικασίες διαμόρφωσης, αναπαραγωγής και μονιμοποίησης της θέσης των οικογενειών στο μεταναστευτικό περιβάλλον. Η ερμηνεία της πραγματικότητας των μεταναστών, όσον αφορά την ανάπτυξη του προσωπικού, οικογενειακού και κοινωνικού τους περιγύρου, περιλαμβάνει στοιχεία από θεωρητικές αναφορές σε σχέση με την περιθωριοποίηση μειονοτικών πληθυσμών στο εσωτερικό των κοινωνιών υποδοχής (Bauman, 1992). Η ανάλυση ξεκινάει παρακάτω από την εξέταση του γενικότερου πεδίου ένταξης των μεταναστευτικού φαινομένου σήμερα και καταλήγει στην αποσαφήνιση του ειδικότερου πλαισίου θέασης των αλλοδαπών οικογενειών στη χώρα υποδοχής.

Ιδίως μετά την αποδιοργάνωση των οικονομιών στην ανατολική Ευρώπη, η θεωρητική συζήτηση εντάσσει την ύπαρξη των αλλοδαπών στο πεδίο μιας ευρύτερης οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης. Οι προσεγγίσεις αυτές συνδυάζουν την αύξηση της άτυπης απασχόλησης με ένα καθεστώς απελευθέρωσης των εργασιακών σχέσεων από οποιοδήποτε αντιπροσωπευτικό όργανο νομικού-κοινωνικού ελέγχου. Άλλοι ερευνητές συσχετίζουν τις απομονωτικές μορφές εργασίας με την αύξηση της προσφοράς-ζήτησης απασχόλησης σε μειωμένους μισθούς, καθώς και την ανάπτυξη διεθνών περιφερειακών δικτύων διακίνησης αλλοδαπών εργατών. Διαδικασίες σαν τις παραπάνω συνεπικουρούνται από μια σειρά άλλων απαγορευτικών προϋποθέσεων ένταξης των μεταναστών στις κοινωνίες των χωρών υποδοχής. Παρουσιάζονται έτσι νέες κατηγορίες εργασίας, όπως η παράνομη, προσωρινή και συμπληρωματική απασχόληση, καθώς και νέοι τύποι εργαζομένων, όπως οι παράνομοι, προσωρινοί και εποχιακοί εργάτες. Ξεκινώντας από μια τέτοιου είδους μακρο-επίπεδη θεώρηση είναι δυνατόν να κατανοήσουμε σε μια μικρο-επίπεδη κλίμακα τους μηχανισμούς μετασχηματισμού ενός οικονομικά εξαρτημένου μεταναστευτικού δυναμικού σε ένα κοινωνικά, πολιτισμικά και οικογενειακά περιθωριοποιημένο προσωπικό.

Ακόμη πριν την έλευση των μεταναστών σε μια χώρα υποδοχής διαμορφώνονται οι κοινωνικοί χώροι "ένταξης" τους. Τέτοιες περιοχές αποτελούν "νησίδες" διάκρισης του μεταναστευτικού από τον "εγχώριο" πληθυσμό και "φίλτρα" αναπαραγωγής της εθνο-φυλετικής και κοινωνικο-οικονομικής τους υπόστασης. Σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο τίθεται η συσχέτιση του εργασιακού καθεστώτος των αλλοδαπών με τις συνθήκες διαβίωσης των οικογενειών τους. Κατώτερου επιπέδου εργασίες αποφέρουν μειωμένες απολαβές, δηλαδή χαμηλά εισοδήματα για τις οικογένειες, οδηγώντας τις κατ' αυτόν τον τρόπο σε έναν περιορισμό των ευκαιριών τους. Η οργάνωση της εργασίας των Αλβανών αφενός μεν συμβάλλει στην υποβάθμιση των οικογενειών, αφετέρου δε εγκαθιδρύει εκείνους τους μηχανισμούς αναπαραγωγής της κοινωνικής τους φτώχειας.

Συνάρτηση όλων των παραπάνω είναι η "φυλετικοποίηση" της εργασίας και "μειονοτικοποίηση" της κοινωνικής παρουσίας των Αλβανών. Έτσι εξηγείται η στέγαση των οικογενειών σε χαμηλής ποιότητας κατοικίες, ο περιορισμός των κοινωνικών επαφών των μελών τους και η αδυναμία πρόσβασης σε υπηρεσίες κοινής ωφέλειας. Ο ατομικός-συλλογικός χώρος διαβίωσης των αλλοδαπών συγκροτείται κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να περιφράσσεται κάθε προοπτική αυτόνομης διαμόρφωσης του κοινωνικού "είναι" τους. Τα άτομα αισθάνονται ότι έχουν

απολέσει κάθε δυνατότητα ελέγχου, αν όχι επιρροής, στην προσωπική τους ζωή. Κάτι τέτοιο επιτυγχάνεται τόσο μέσα από πολιτικές αφομοίωσης, όσο και μέσω άλλων μορφών αποκλεισμού, εκμετάλλευσης και απομόνωσης στο μεταναστευτικό περιβάλλον

Η ύπαρξη των οικογενειών σε μια χώρα υποδοχής εντάσσεται στο πεδίο μιας σφαίρας συγκρούσεων μεταξύ πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών συμφερόντων. Αντικείμενα ενός νέου εθνο-ρατσισμού, οι μετανάστες είναι εκτεθειμένοι σε εθνικά κράτη -“οχυρά”, που αντανακλούν την ιδέα των πόλεων -“φρουρίων” σε τοπική κλίμακα. Μέσω μιας σειράς απαγορευτικών μηχανισμών ιδεολογικής βίας “καναλιζάρεται” η θεσμική απομόνωση αυτών των ανθρώπων σε οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό επίπεδο. Κατ’ αυτόν τον τρόπο αναπαράγεται στην πορεία ένα καθεστώς αποκλεισμών, που τοποθετεί τις αλβανικές οικογένειες στις ομάδες του κοινωνικού “περιθωρίου”. Τόσο οι οικονομικές δομές, που μεταχειρίζονται τους αλλοδαπούς ως φτηνό εργατικό δυναμικό, όσο και οι κοινωνικο-πολιτισμικές δομές, που στιγματίζουν κάθε τι το “ξένο” σε σχέση με τα “καθιερωμένα” πρότυπα ζωής συμβάλλουν έτσι σε ένα μόνιμο εκτοπισμό των αλλοδαπών σε “περιφρακτικούς” χώρους.

Κάθε βήμα των Αλβανών οριοθετείται από μια διαχωριστική γραμμή. Ο γεωγραφικός χώρος διαμονής, συμβίωσης και ανάπτυξης των κοινωνικών τους σχέσεων προσδιορίζεται από τα χαρακτηριστικά μιας άλλης κοινωνίας, “ξένης” προς αυτήν της χώρας προέλευσης, μιας κοινωνίας “ξένης” για “ξένους”. Εντός των ορίων αυτών αναπτύσσονται διαφοροποιημένα πρότυπα συμβίωσης, δεδομένου ότι ένας κοινωνικο-πολιτισμικός χώρος δεν είναι ίδιος για όλους τους ανθρώπους. Δύο είναι κυρίως οι λόγοι μιας τέτοιας εξέλιξης στην περίπτωση των αλβανικών οικογενειών. Ο πρώτος είναι ότι μέσα από την ένταξη των μεταναστών σε τέτοιους χώρους κατοικίας, εργασίας και κοινωνικών αλληλεπιδράσεων περιορίζεται κάθε ευκαιρία επικοινωνίας τους με τους γηγενείς. Από την άλλη, μέσω μιας τέτοιας διαδικασίας οδηγούνται οι αλλοδαποί σ’ ένα είδος “εθνικοποίησης”, έτσι ώστε να μην αποκτήσουν ποτέ δικαιώματα ένταξης στον κοινωνικό ιστό.

Η βιβλιογραφία αναφέρεται ακόμη στα ψυχο-κοινωνικά συμπτώματα της διαβίωσης-συμβίωσης των οικογενειών σε ένα μεταναστευτικό περιβάλλον. Στις σχετικές έρευνες επισημαίνεται ότι για την κατανόηση της κατάστασης των αλλοδαπών χρειάζεται να ληφθεί υπόψη η όλη μεταναστευτική τους βιογραφία (Vermeulen et al., 1990). Τόσο κατά τη διάρκεια της αποδιοργάνωσης, όσο και μετά την εγκατάστασή τους οικογενειακώς στη χώρα υποδοχής, οι Αλβανοί γίνονται δέκτες μιας σειράς οικονομικών, κοινωνικών, οικογενειακών κ.ά. προβλημάτων. Στο πλαίσιο αυτών των συνθηκών προκύπτουν βιώματα ψυχολογικής πίεσης, υπερέντασης και άγχους. Επισημαίνεται ωστόσο ότι ύπαρξη ψυχικών διαταραχών με τη μορφή εκδήλωσης παθολογικών συμπτωμάτων δεν παρατηρείται στο αρχικό στάδιο παραμονής των οικογενειών στη χώρα υποδοχής.

Επιχειρώντας μια κατηγοριοποίηση των παραμέτρων, που συντελούν στην εκδήλωση μιας σειράς προβληματικών καταστάσεων για τις οικογένειες των Αλβανών, καταλήγουμε κυρίως σε κοινωνικούς και πολιτισμικούς παράγοντες εντός των οικονομικών. Οι πρώτοι σχετίζονται με αλλαγές ως προς τον τρόπο ζωής, τις συνθήκες διαβίωσης και τον τρόπο αντιμετώπισης των μεταναστών από τους πολίτες της χώρας υποδοχής. Οι δεύτεροι αναφέρονται κατά βάση σε ζητήματα επιπολιτισμού και “ταυτότητας” των αλλοδαπών. Σε σχέση με όλες αυτές τις διαστάσεις τονίζεται με έμφαση ο ρόλος των κοινωνικών διακρίσεων (Pernice & Brook, 1996). Σύμφωνα με σχετικές έρευνες, οι αποδέκτες κάθε είδους προκαταλήψεων, αρνητικών στάσεων και συμπεριφορών εσωτερικεύουν τις ανάλογες παραστάσεις, επακόλουθο των

οποίων είναι ο επηρεασμός της αυτοεκτίμησής τους. Ο τρόπος πρόσληψης των διακρίσεων διαφέρει βεβαίως από οικογένεια σε οικογένεια, κάτι που εξαρτάται από τις αντιδράσεις των μελών τους σε κάθε περίπτωση. Αναφέρουμε στη συνέχεια ένα συγκεκριμένο παράδειγμα, προκειμένου να κατανοηθούν τα όσα τονίστηκαν παραπάνω.

Τα γλωσσικά χαρακτηριστικά των μεταναστών προσδιορίζουν τους φορείς τους ως “διαφορετικούς” και τους στιγματίζουν κοινωνικά. Αποδίδονται δηλαδή στη γλώσσα εθνο-φυλετικά γνωρίσματα, που ετεροπροσδιορίζουν ως ένα βαθμό την ταυτότητα των ατόμων. Τώρα, η απόρριψη των Αλβανών, λόγω της γλωσσικής τους ιδιαιτερότητας, είναι πιθανόν να τους οδηγήσει στη ταύτιση με τους ομοεθνείς, λόγω της χρησιμοποίησης ενός κοινού γλωσσικού κώδικα. Αποτέλεσμα μιας τέτοιας στάσης είναι ο περιορισμός των οικογενειών στα όρια της εθνικής τους κοινότητας, που σημαίνει ότι εξανεμίζονται οι πιθανότητες επικοινωνίας με το ευρύτερο περιβάλλον. Όμως, κατ’ αυτόν τον τρόπο αναπαράγεται, έστω και με έμμεσο τρόπο, η κοινωνική τους μειονεξία (Belay-Blackshire, 1991, 5-6). Αντιθέτως, σύμφωνα με μια άλλη εκδοχή της πραγματικότητας, οι μετανάστες φέρονται να επιδιώκουν την υιοθέτηση της γλώσσας των γηγενών, έτσι ώστε να επιτύχουν πρωτίστως την κοινωνική τους ένταξη. Επιβεβαιώνεται λοιπόν ότι ο βαθμός χρήσης της γλώσσας έχει να κάνει με την τακτική προσαρμογής των Αλβανών στο μεταναστευτικό περιβάλλον (Laroche et al., 1998).

Βεβαίως, όπως τονίστηκε επανειλημμένως στο κεφάλαιο αυτό, τουλάχιστον κάποιοι μετανάστες αντιστέκονται στις επιδράσεις του εξωτερικού περιβάλλοντος. Μέσω συγκεκριμένων μηχανισμών άμυνας επιδιώκεται η προσαρμογή των οικογενειών τους σε μια σειρά από οικονομικές, κοινωνικές, οικογενειακές κ.ά. απαιτήσεις. Από κει και πέρα διαπιστώνονται διαφορετικού τύπου αντιδράσεις από την πλευρά των Αλβανών. Είτε αναπτύσσονται αλληλεπιδράσεις εντός των οικογενειών και της αλβανικής ομάδας γενικότερα, διαδικασία που αποσκοπεί στη διαμόρφωση μιας συλλογικής-εθνοτικής ταυτότητας, είτε επιλέγεται η προτιμητέα κατά περίπτωση ταυτότητα, έτσι ώστε να αντιμετωπιστούν πρακτικής φύσεως θέματα σε σχέση με την προσαρμογή στη χώρα υποδοχής. Στην πορεία διεξαγωγής της έρευνας συναντήσαμε και τις δύο παραπάνω περιπτώσεις. Οι Αλβανοί κατανοούν πάντως ότι μια παθητική στάση έχει ως αποτέλεσμα περαιτέρω μορφές εκμετάλλευσης, γι’ αυτό και αγωνίζονται για την επίλυση των προβλημάτων τους.

Όσον αφορά την αξιολόγηση των οικογενειακών συμπεριφορών όλο αυτό το διάστημα έχουμε να κάνουμε τις εξής επισημάνσεις. Οι μετανάστες εγκαταλείπουν την πατρίδα τους και εγκαθίστανται στην Ελλάδα, έτσι ώστε να ανταποκριθούν σε συγκεκριμένες ανάγκες. Η συγκυρία οδηγεί τελικά τις οικογένειες σε μια ενιαία εγκατάσταση στη χώρα υποδοχής. Ξεπερνώντας τις δυσκολίες της αποδιοργάνωσης, οι Αλβανοί έρχονται αντιμέτωποι με μια πραγματικότητα, τουλάχιστον διαφορετική από εκείνη που περίμεναν. Λόγω των προκαταλήψεων που η ίδια η “διαφορετικότητά” τους ενεργοποιεί, βιώνουν μια μεταχείριση, που επηρεάζει την καθημερινή διαβίωση-συμβίωση των οικογενειών τους. Αποτέλεσμα αυτών των συνθηκών είναι η σε αρκετές περιπτώσεις περιθωριοποίηση των αλλοδαπών από το κοινωνικό πλαίσιο. Άμεση συνέπεια των παραπάνω είναι ο επηρεασμός της ταυτότητας των οικογενειών συνολικά, καθώς η ταυτότητα δομείται και αναδομείται με βάση το είδος της κοινωνικής συμμετοχής των φορέων της.

Ακόμη κι όταν ανταποκρίνονται όμως οι οικογένειες στις καθημερινές τους ανάγκες, κυρίως λόγω της συμβολής των συγγενικών και άλλων υποστηρικτικών δικτύων, εξακολουθεί να υφίσταται ζητήματα ψυχολογικής προσαρμογής των μελών τους. Οι μετανάστες είναι εκτεθειμένοι σε ένα περιβάλλον, σαφώς διαφορετικό από

αυτό της χώρας προέλευσης. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τα παιδιά των Αλβανών, εφόσον δεν έχει ολοκληρωθεί ακόμη η “εγωσύνθεσή” τους. Όπως τονίζει μάλιστα η Gibson (1988), εξαιτίας της αμφιταλάντευσης ανάμεσα στον προηγούμενο-παραδοσιακό και τον καινούργιο-σύγχρονο τρόπο ζωής, η μετάβαση των ανήλικων ατόμων από το ένα κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο στο άλλο είναι δυνατόν να συνδεθεί με κρίσεις στην ταυτότητά τους, καθώς βιώνουν συγκρούσεις τόσο με την εξω-ομάδα, όσο και την εσω-ομάδα⁵⁴. Η υιοθέτηση των προτύπων της χώρας υποδοχής αφενός μεν προσκρούει σε μια σειρά γλωσσικών, εκπαιδευτικών οικονομικών κ.ά. προβλημάτων, αφετέρου δε προκαλεί αντιδράσεις στο πλαίσιο των οικογενειών. Η αντίθετη επιλογή είναι βέβαιο ότι οδηγεί τα μεταναστούποια σε μια περιθωριοποίηση στα όρια του οικογενειακού συστήματος. Διαμορφώνεται έτσι ένα προβληματικό πλαίσιο αυτό-προσδιορισμού για τα άτομα, που δεν εξαρτάται βεβαίως μόνο από τις δικές τους επιλογές.

Κλείνοντας, υπογραμμίζουμε ότι είναι λάθος να αποδεχτούμε την άποψη, που υπονοεί ότι οι οικογένειες των Αλβανών αντιμετωπίζουν μόνο δυσχέρειες προσαρμογής. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνάς μας ως προς το επίπεδο διαβίωσης των οικογενειών, η πλειοψηφία των μεταναστών οδηγήθηκε σε μια βελτίωση των συνθηκών ζωής. Όπως τονίζεται επίσης σε σχετικές έρευνες (Brown, 1988), καθώς διευρύνεται το διάστημα της παραμονής των αλλοδαπών σε μια χώρα υποδοχής, παράλληλα πυκνώνουν οι αλληλεπιδράσεις τους με τους γηγενείς, που σημαίνει ότι μειώνεται η επιρροή των προκαταλήψεων προς τις οικογένειες. Έτσι εξηγείται η συμπεριφορά των Αλβανών να μην υιοθετούν αποκλειστικά αρνητικές κρίσεις για τους “ντόπιους”, ενώ έχουν διανύσει ένα παρατεταμένο διάστημα παραμονής στην Ελλάδα. Τέλος, ως προς το ρόλο του οικογενειακού παράγοντα στην εξισορρόπηση μιας σειράς αρνητικών καταστάσεων στο μεταναστευτικό περιβάλλον θα υποστηρίξαμε ότι η ψυχολογική υποστήριξη μεταξύ των μελών αποτελεί κύρια προϋπόθεση αντιμετώπισης μια σειράς δυσλειτουργιών κατά την αρχική περίοδο εγκατάστασης (Dressler, 1991).

---

⁵⁴ Καθώς η στοχοθεσία της έρευνάς μας δεν μας επέτρεψε να διερευνήσουμε τις πιθανές αυτές συγκρούσεις, θα ήταν ενδιαφέρουσα μια μελέτη, η οποία θα είχε αφετηρία το τέρμα της δικής μας.

Συνολική θεώρηση της οικογενειακής μετανάστευσης

Η περίπτωση των Αλβανών είναι χαρακτηριστική των συντελούμενων μεταβολών ως προς την έκβαση των μεταναστευτικών κινήσεων διεθνώς. Είναι η άμβλυση του χάσματος μεταξύ αναπτυγμένων και υπανάπτυκτων χωρών, που οδηγεί σε άναρχες πληθυσμιακές μετακινήσεις, ανεξάρτητες από διακρατικές συμβάσεις και εξαρτώμενες από μια νέα μορφή καταμερισμού εργασίας. Στην ίδια κατεύθυνση επενεργούν γενικότερες ιδεολογικο-πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές στην οργάνωση των εθνικών κρατών, που έχουν σαν αποτέλεσμα την “εκτόπιση” των πολιτών τους, καθώς δεν είναι σε θέση να ανταποκριθούν στα πρότυπα ενός φιλελευθεροποιημένου-δυτικού τρόπου ζωής. Προσδιορίζεται θα λέγαμε η “σύγχρονη” μετανάστευση από αντιφατικούς και πολλαπλούς παράγοντες και αποκτά ιδιαίτερη σημασία η ατομική και συλλογική δράση των μετακινούμενων.

Οι μετανάστες είναι άνθρωποι με οικογένειες και η μετανάστευσή τους δεν μπορεί παρά να ειπωθεί σε συνάρτηση με τις ανάγκες των οικογενειών τους. Μεταναστεύουν οι Αλβανοί, όχι για κανένα άλλο λόγο, αλλά προκειμένου να αντεπεξέλθουν σε συγκεκριμένες οικογενειακές απαιτήσεις. Οικονομικά κυρίως αίτια, συνεπικουρούμενα από μια σειρά άλλων κοινωνικο-πολιτικών παραμέτρων, οδηγούν στη μετανάστευση τους Αλβανούς, οι οποίοι εξαρτούν σε κάθε περίπτωση τις αποφάσεις τους σε σχέση με την εκπλήρωση συγκεκριμένων οικογενειακών προσδοκιών. Ανάλογα με τις βιοτικές συνθήκες κάθε οικογένειας επιλέγεται η λύση της μετανάστευσης είτε ως αναγκαστική επιλογή με σκοπό την “επιβίωση”, είτε ως ευκαιρία διαμόρφωσης ενός ευνοϊκότερου πλαισίου διαβίωσης.

Η Ελλάδα προτάσσεται από το σύνολο των Αλβανών του δείγματός μας ως η πιο ενδεδειγμένη επιλογή για τον προορισμό τους. Ο ρόλος της απόστασης και των μηχανισμών πρόσβασης μεταξύ χώρας προέλευσης και υποδοχής, που συνδυάζεται με την αναγκαιότητα επιστροφών και επισκέψεων από τη μια χώρα στην άλλη, καθώς η ύπαρξη οργανωμένων δικτύων πληροφόρησης και ενημέρωσης έχουν καθοριστική σημασία ως προς τις αποφάσεις των μεταναστών. Η αναγκαιότητα διατήρησης της ψυχικής επαφής εντός των οικογενειών λαμβάνεται εξίσου σοβαρά υπόψη και εξυπηρετεί την εγκατάσταση των Αλβανών στην Ελλάδα, καθώς εξασφαλίζονται ευκαιρίες επικοινωνίας με το οικείο τους περιβάλλον και περιθώρια αντιμετώπισης των προβλημάτων της μεταβατικής έστω αποδιοργάνωσης. Τίθεται δηλαδή εξ αρχής ένα ζήτημα περί της βιωσιμότητας ή μη της μετανάστευσης, γι’ αυτό και αποφεύγονται άλλες πιο απομακρυσμένες χώρες. Σε κάθε περίπτωση θα λέγαμε ότι επιδιώκεται ένα σταθερό οικονομικό, κοινωνικό και κοινωνικό περιβάλλον για τις οικογένειες.

Έως ότου καταλήξουν όμως οι οικογένειες στις οριστικές τους αποφάσεις, όσον αφορά την εκτίμηση της προαναφερθείσας συγκυρίας, φαίνεται να μεσολαβεί ένα κρίσιμο και παρατεταμένο διάστημα συζητήσεων στο εσωτερικό τους. Ενδιαφέροντα στοιχεία προκύπτουν σε σχέση με τον τρόπο λήψης των οικογενειακών αυτών αποφάσεων. Στην πλειοψηφία των οικογενειών συμμετέχουν εξίσου και ο ένας και ο άλλος σύζυγος στη λήψη των αποφάσεων, αν και συναντήσαμε και περιπτώσεις, που τον πρώτο λόγο τον έχουν αποκλειστικά οι άνδρες, δείγμα της ύπαρξης μη ισότιμων ρόλων μεταξύ των δύο φύλων. Ακόμη όμως κι αν διαπιστώνεται η συμμετοχή των γυναικών στις διαδικασίες λήψης μιας απόφασης, ο ρόλος τους είναι μειωμένης ισχύς και περιορίζεται συνήθως σε διαδικαστικής σημασίας θέματα. Αποτέλεσμα των διαφορετικών απόψεων ή ακόμη και των διαφωνιών μεταξύ των συζύγων είναι μια καθυστέρηση ως προς την κατάληξη σε σαφείς αποφάσεις.

Τονίζουμε στο σημείο αυτό τις συνέπειες της ψυχολογικής πίεσης των μελών της οικογένειας, κυρίως λόγω του επερχόμενου αποχωρισμού μεταξύ τους, όσον αφορά την οργάνωση ενός συγκροτημένου μεταναστευτικού προσανατολισμού. Δεδομένων μάλιστα ενός κλίματος αβεβαιότητας και ανασφάλειας ως προς την έκβαση της μεταναστευτικής διαδικασίας θα μιλούσαμε για συμπτώματα ψυχικού άγχους στις οικογένειες, που έχουν σαν αποτέλεσμα συνεχείς αμφιταλαντεύσεις ως προς τις επιδιώξεις τους. Άλλοτε είναι δυνατόν να προτάσσεται η αναγκαιότητα των μεταναστευτικών επιλογών και άλλοτε να επικρατεί ένας προβληματισμός για τις συνέπειες της ενδεχόμενης αποδιοργάνωσης των οικογενειακών σχέσεων. Η κατάληξη σε μια απόφαση θεωρείται περισσότερο αποτέλεσμα αντιφατικών αναπαραστάσεων παρά ορθολογικών επιλογών.

Έχουμε λοιπόν οικογένειες, όπου δεν αποσκοπούν σε μια μόνιμη παραμονή στη χώρα προορισμού, συνεπώς δεν τίθεται θέμα απευθείας μετακίνησης των μελών τους προς αυτήν. Άλλες οικογένειες αποβλέπουν σε μια προσωρινή διαβίωση στη χώρα υποδοχής είτε υφίσταται ενδεχόμενο ενιαίας οικογενειακής μετανάστευσης, είτε όχι. Ακόμη πιο περιορισμένος εμφανίζεται ο αριθμός των Αλβανών, οι οποίοι προτάσσουν την πιθανότητα μιας μόνιμης οικογενειακής εγκατάστασης στη χώρα μας. Το ότι δεν πραγματοποιείται απευθείας η μετανάστευση της οικογένειας οφείλεται πρωτίστως σε νομικούς περιορισμούς, που θέτουν ως ελάχιστο όριο οικογενειακής μετακίνησης τουλάχιστον μια πενταετία. Σε άλλο μήκος κύματος κινούνται άλλες οικογένειες, καθώς επιμένουν συνειδητά σε μια σταδιακή μετανάστευση, ανεξαρτήτως του χαρακτήρα της παραμονής τους σε μια από τις δύο χώρες. Σε άλλες περιπτώσεις παρουσιάζεται ένας πιο ασαφής σχεδιασμός ως προς την τελική κατάληξη των οικογενειών.

Σε όλες τις οικογένειες συνειδητοποιείται πάντως η κρισιμότητα της μεταναστευτικής συγκυρίας και υποστηρίζεται η αναγκαιότητα των εκάστοτε αποφάσεων. Ο ρόλος των συγγενικών και μεταναστευτικών δικτύων είναι καθοριστικός ως προς αυτό, καθώς συμβάλουν πρακτικά και ψυχολογικά στην υλοποίηση των σχεδιασμών των οικογενειών. Οργανώνεται έτσι η μετανάστευση και λαμβάνεται μέριμνα για τις οικογένειες στη χώρα προέλευσης, αν και δεν απουσιάζουν και μεμονωμένες περιπτώσεις μη οργάνωσης της μετακίνησης. Ούτως ή άλλως, κανένας δεν είναι απόλυτα βέβαιος για την αποτελεσματικότητα και την τύχη του μεταναστευτικού προσανατολισμού, συνεπώς είναι υπαρκτό και πιθανό οποιοδήποτε ενδεχόμενο για την εξέλιξή του.

Γεγονός είναι πάντως ότι αμέσως μετά την απομάκρυνσή τους από τον οικογενειακό πυρήνα, οι μετανάστες διάγουν μια φάση ψυχο-κοινωνικής προσαρμογής. Η απουσία των υπόλοιπων μελών της οικογένειας επηρεάζει αρνητικά αυτού του είδους την ένταξη στο "ξένο" περιβάλλον τόσο λόγω της έλλειψης πρακτικής υποστήριξης στις καθημερινές τους ανάγκες, όσο και εξαιτίας της απουσίας ψυχολογικής συμπαράστασης σε στιγμές απομόνωσης. Η από κοινού μετακίνηση των συζύγων εξισορροπεί ως ένα βαθμό αυτές τις αρνητικές συνέπειες, αλλά αμβλύνει τα προβλήματα στη συνεκτικότητα της οικογένειας λόγω της αποξένωσης από τα παιδιά τους. Ο μόνος δρόμος για τους μετανάστες είναι η προσήλωση στην επίτευξη των στόχων τους, έτσι ώστε να εξασφαλίσουν τις προϋποθέσεις για μια ενιαία οικογενειακή συνύπαρξη υπό ευνοϊκότερους όρους. Στο πλαίσιο αυτό αναζητούν διεξόδους με τα λιγοστά μέσα που διαθέτουν και αποβλέπουν σε όλο και πιο ικανοποιητικές συνθήκες ζωής στη χώρα υποδοχής.

Στο πλαίσιο της αναπροσαρμογής των ρόλων εντός των οικογενειών, οι παραμένοντες γυναίκες στη χώρα προέλευσης επιβαρύνονται με επιπλέον υποχρεώσεις. Η εργασιακή απασχόληση, η οργάνωση του νοικοκυριού και η άσκηση

των γονεϊκών καθηκόντων συνεπάγονται αντιφατικές απαιτήσεις και δημιουργούν ένα ασφυκτικό πλαίσιο για τις μόνες συζύγους, προκειμένου να εξισορροπηθεί το κενό της απουσίας των μεταναστών. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να επηρεάζονται ψυχικά και να νιώθουν ανασφαλείς, κάτι που εξηγείται λόγω της αίσθησης της αποστέρησης των ανδρών τους.

Από την άλλη, η απουσία του ενός ή και των δύο μεταναστών γονέων καθιστά προβληματικές τις διαδικασίες ταύτισης των παιδιών τους, λειτουργεί αρνητικά στην υιοθέτηση μιας σειράς ατομικών-συλλογικών ρόλων από τα ίδια και επηρεάζει με άμεσο ή έμμεσο τρόπο την ψυχο-κοινωνική τους ανάπτυξη. Ο αποχωρισμός από τους γονείς βιώνεται είτε ως εγκατάλειψη, είτε ως απώλεια του ηθικού, ψυχολογικού και κοινωνικού τους ρόλου, προκαλώντας τους συμπεριφορές εξάρτησης, μειονεξίας, αμφιθυμικά συναισθήματα, ακόμη και αντικοινωνικές στάσεις. Μια σταθερά επαναλαμβανόμενη αντίδραση από τα ανήλικα άτομα είναι η αναζήτηση άλλων προσώπων προσκόλλησης, κάτι που έχει ως συνέπεια μια σύγχυση για το ποιος είναι ο πραγματικός τους γονέας. Ενισχύονται μάλιστα από πρόσωπα του άμεσου οικογενειακού-συγγενικού περιβάλλοντος, που θέλοντας να καλύψουν το κενό της απουσίας του μετανάστη πατέρα, αυτοπροβάλλονται ως γονεϊκά πρότυπα ταύτισης.

Ανεξάρτητα τελικά από την ύπαρξη των παραπάνω και μιας σειράς άλλων δυσκολιών, ως επακόλουθο των συνθηκών αποδιοργάνωσης, σκοπός κάθε οικογένειας είναι η αντιμετώπιση τους. Η οργάνωση του νοικοκυριού διαφοροποιείται στην προκειμένη περίπτωση, που σημαίνει ότι τροποποιούνται και οι υποχρεώσεις των μελών των οικογενειών, κυρίως μέσα από ένα άλλο τύπο κατανομής αρμοδιοτήτων. Οι μετανάστες εξακολουθούν έτσι να αποτελούν, έστω και εξ αποστάσεως, μια από τις βασικές πηγές εισοδήματος για τις οικογένειες, οι γυναίκες αναλαμβάνουν τους ρόλους των ανδρών τους στη χώρα προέλευσης και τα παιδιά ενηλικιώνονται πρόωρα και υποκαθιστούν μέχρι ενός σημείου τους απουσιάζοντες γονείς. Εξίσου σημαντική θεωρείται η συνεισφορά των συγγενών στη διαμόρφωση του νέου μοντέλου οικογενειακής συγκρότησης, που θα λέγαμε συνεχίζει να επιτελεί επιτυχώς τις βασικές του λειτουργίες. Εσωτερικές ανακατατάξεις εντός των οικογενειών καθιστούν κατ' αυτόν τον τρόπο αντιμετώπισιμες τις επιπτώσεις της αποδιοργάνωσης.

Οι διασπασμένες οικογένειες εφευρίσκουν παράλληλα νέου τύπου διαδικασίες και μέσα αλληλεπίδρασης μεταξύ των μελών τους. Ο ψυχολογικός αντίκτυπος της απομάκρυνσης των μεταναστών αντισταθμίζεται μέσω της επικοινωνίας των συζύγων τους με τα παιδιά και των συμβολικών αναπαραστάσεων των παιδιών για τους γονείς τους. Αξίζει να επιμείνουμε στο σημείο αυτό στη διάσταση των προσωρινών έστω οικογενειακών συνενρήσεων κατά την περίοδο της αποδιοργάνωσης. Οι οικογενειακές εμπειρίες διαφοροποιούνται καταρχήν ως προς τον αριθμό των επισκέψεων των μεταναστών στη χώρα προέλευσης, που σε κάθε περίπτωση δεν ανταποκρίνονται στις αρχικές προσδοκίες περί τακτικών επαφών. Αυτό συμβαίνει γιατί παρεμβάλλονται μια σειρά εμπόδια, όπως είναι ο κίνδυνος σύλληψης των Αλβανών, ο εκβιασμός τους από τους εργοδότες και η εν γένει εργασιακή τους κατάσταση, που τους δεσμεύει αναγκαστικά στη χώρα υποδοχής. Είναι δεδομένο όμως ότι διατηρούνται οι σχέσεις μεταξύ των μελών των οικογενειών και εξασφαλίζεται η συνεκτικότητα στο εσωτερικό τους.

Στο διάστημα της επανόδου των μεταναστών στη χώρα προέλευσης παρουσιάζονται και τα πρώτα δείγματα μεταστροφής του προσανατολισμού των οικογενειών σε ότι αφορά το μέλλον της συμβίωσης των μελών τους. Συμβαίνει αυτό διότι εξακολουθούν να υφίστανται μια σειρά προβλημάτων για τις οικογένειες, που τίθενται αναγκαστικά πλέον προς συζήτηση στο διάστημα των προσωρινών

συνευρέσεων. Τα μη αναμενόμενα οικονομικά αποτελέσματα της μετανάστευσης παρατείνουν την οικογενειακή αποδιοργάνωση, οι συνέπειες της οποίας είναι και ψυχολογικές. Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση του Αλβανού γονέα, ο οποίος δεν αναγνώρισε καν το παιδί του, όταν επέστρεψε μετά από ένα παρατεταμένο διάστημα απουσίας στην οικογένεια. Όλα αυτά θέτουν εκ νέου ένα ζήτημα, σχετικά με το τι μέλει γενέσθαι για τις μεταναστευτικές οικογένειες.

Η επαναξιολόγηση της μεταναστευτικής της μεταναστευτικής εμπειρίας οδήγησε τελικά τις οικογένειες στη χώρα υποδοχής. Συγκρίνοντας μεταξύ τους όλες τις σχετικές περιπτώσεις, δύο θα λέγαμε είναι οι κύριες αιτίες. Οικονομικοί και ψυχολογικοί λόγοι δρουν αλληλένδετα και συμπληρωματικά, κατευθύνοντας τις οικογένειες σε επανεκτίμηση των μεταναστευτικών τους επιλογών. Οι πρώτοι σχετίζονται με την αδυναμία ικανοποίησης των αρχικών προσδοκιών και οι δεύτεροι απορρέουν από αυτή καθαυτή την αποδιοργάνωση. Ως μακροπρόθεσμη λύση επιλέγεται τελικά η οικογενειακή συνένωση, που ενισχύεται μάλιστα από την εμπλοκή των μεταναστών σε διαδικασίες νομιμοποίησης όλο το προηγούμενο διάστημα. Μόνο που τώρα ο προσανατολισμός των Αλβανών στρέφεται προς μια μονιμότερη εγκατάσταση στην Ελλάδα.

Από την επίτευξη της συνένωσης των οικογενειών και μετά ανοίγει ένας νέος κύκλος στη ζωή των μεταναστών, που σχετίζεται με τις συνθήκες παραμονής τους στη χώρα υποδοχής.

Οι χρηματικές απολαβές των μεταναστών δεν αποφέρουν τα αναμενόμενα εισοδήματα για τις οικογένειες. Ο αποκλεισμός τους από νομικές παρεμβάσεις και ασφαλιστικά δικαιώματα ισοδυναμεί με μη ευνοϊκές συνθήκες δουλειάς, κατά συνέπεια με χαμηλά ημερομίσθια και επομένως με ένα χαμηλό βιοτικό επίπεδο. Η εξάρτηση των αλλοδαπών από τους εργοδότες κάτω από εκμεταλλευτικούς όρους μεταχείρισης έχει σαν αποτέλεσμα να αποδέχονται οποιαδήποτε εργασία, έναντι οποιασδήποτε αμοιβής, προκειμένου να ανταποκριθούν στις αυξημένες ανάγκες των οικογενειών τους. Αν και οι μετανάστες αναφέρονται όμως αρνητικά σε σχέση με το επίπεδο διαβίωσής τους, τονίζουν ωστόσο την ύπαρξη μιας ευνοϊκότερης συγκυρίας για τα νοικοκυριά τους, συγκρίνοντας κυρίως με προηγούμενες καταστάσεις στο παρελθόν.

Οι διαδικασίες οικογενειακής εγκατάστασης ανάγονται κατά τους μετανάστες στην αντιμετώπισή τους από τους "ντόπιους", που τους νοικιάζουν σπίτια με στοιχειώδεις ανέσεις σε ιδιαίτερα υψηλές τιμές. Ο ιδιωτικός και συλλογικός τρόπος ζωής των Αλβανών συμβολίζεται στην απομόνωση από το ευρύτερο περιβάλλον, εφόσον δεν ανταποκρίνονται στα χαρακτηριστικά μιας ατομικής, οικογενειακής και κοινωνικής ασφάλειας. Σ' αυτό συντελεί η μεταχείριση των αλλοδαπών στο πλαίσιο του κυρίαρχου συστήματος, ιδιαίτερα από τους θεσμικούς φορείς και τις υπηρεσίες, ακόμη κι αν είναι προνοιακού χαρακτήρα. Στο ίδιο αποτέλεσμα οδηγεί και μια ρατσιστική αντίληψη για συστατικά στοιχεία της ταυτότητά τους, που έχουν σχέση με την εθνική τους καταγωγή, το κοινωνικό status, και τις οικογενειακές τους "ιδιαιτερότητες". Σε κάποιες περιπτώσεις αναπτύσσονται βεβαίως θετικές αναπαραστάσεις από τους "γηγενείς" για τις οικογένειες και αντιστρόφως.

Οι Αλβανοί φαίνεται να αναπτύσσουν μια ταυτότητα, όχι πάντοτε με βάση του τι αντιπροσωπεύει για τους ίδιους, αλλά αποβλέποντας σε μια λογική "επιβίωσης". Αν και είναι πιθανόν να βιώσουν εσωτερικές ψυχικές συγκρούσεις, ποτέ δεν απαρνούνται την προσωπική τους ιστορία, οικογενειακή, πολιτιστική και κοινωνική. Σε τέτοιες περιπτώσεις θα λέγαμε ότι όσο πιο πειστικός είναι ο χαρακτήρας των προβλημάτων για τους μετανάστες, τόσο ενισχύεται μια τάση αντιμετώπισής τους εντός των οικογενειών. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω μιας ανακατανομής των ρόλων

μεταξύ των μελών και του ρόλου της οικογένειας ως ψυχο-κοινωνικής μονάδας, ιδιαίτερα μάλιστα σε περιόδους αυξημένης ψυχολογικής πίεσης στο εσωτερικό της. Η συμβολή των συγγενικών και μεταναστευτικών δικτύων είναι δεδομένη και συντελεί στη διαμόρφωση ενός πλαισίου κοινωνικοποίησης για τη μειονοτική ομάδα.

Συνοψίζοντας για τη “διαδρομή” των μεταναστευτικών οικογενειών καταλήγουμε στο εξής. Από άλλες αφετηρίες ξεκίνησαν οι Αλβανοί και άλλους “δρόμους” ακολούθησαν στην πορεία. Απόδειξη ότι ενώ σκέφτονταν αρχικά μια προσωρινή παραμονή στη χώρα υποδοχής, σήμερα είναι εγκατεστημένοι οικογενειακά στην Ελλάδα. Ανεξαρτήτως της ύπαρξης μιας σειρά προβληματικών καταστάσεων, αξιολογώντας τις συνθήκες ζωής τους στο μεταναστευτικό περιβάλλον, θεωρούν πιο ευνοϊκή την εξελισσόμενη συγκυρία μετά την οικογενειακή συνένωση. Ο μεταναστευτικός κύκλος των οικογενειών δεν έχει κλείσει όμως ακόμη. Αντιπροσωπευτική ως προς αυτό είναι η άποψη ενός αλλοδαπού, ο οποίος μας είπε σχετικά:

(ΟΙΚ-10)«...καταλήξομε εδώ, εδώ ζούμε τώρα, πρώτα εγώ, ύστερα την οικογένεια, (...), τώρα το μέλλον να δείξει...»

Θα απαιτηθεί λοιπόν διεξοδικότερη διερεύνηση των συνθηκών ένταξης των αλβανικών μεταναστευτικών οικογενειών κατά τα επόμενα χρόνια, έτσι ώστε να υπάρξουν γενικεύσιμα συμπεράσματα και απαντήσεις ως προς το τι μέλει γενέσθαι στην περίπτωση τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Anthias F. & Yuval-Danies L. (1993), *Racialised Boundaries: Race, Nation, Gender*, Routledge, London
- Barjaba K. (1995), “Albanian Migration to Italy and Greece: on the Typology of Migratory process”, in: *Migration From Eastern and Central European Transitional States*, International Institute of Sociology, Trieste
- Barret M. & McIntosh M. (1987), *Η αντικοινωνική οικογένεια*, μτφ. Δ. Παντελίδης, εκδ. Κάλβος, Αθήνα
- Barker P. (1998), *Basic family therapy*, Blackwell Science, Oxford
- Bauman Z. (1992), “Soil, Blood and Identity”, in: *The Sociological Review*, Volume 40, No. 4, November
- Bealy-Blackshire C. (1991), *Language Contact. Verb Morphology in German of Foreign Workers*, Tubingen, Gunter Narr Verlag
- Berry J.W. (1992), “Acculturation and adaptation in a new society”, in: *International Migration*, xxx, pp. 69-78
- Bentovin et al. (1982), *Family therapy*, Academic Press, London
- Blanck R. & Blanck G. (1986), *Marriage and personal development*, Columbia University Press, New York
- Brenner M., Brown J. & Canter D. (1985), *The research interview: Uses and approaches*, Academic Press, New York
- Brown R. 1988, *Group processes: Dynamics within and between groups*, Basic Blackwell, Oxford
- Brown J.H. & Christensen D.N. (1986), *Family therapy: theory and practice*, Brooks/Cole Publishing Co, Monterey
- Buffardi A. (1999), “Μετανάστευση και ένταξη στο κοινωνικό σύνολο” στο: Τσιάκαλος Κ. (επιμ.), *Ανθρώπινη αξιοπρέπεια και κοινωνικός αποκλεισμός*, εκδ. Ελληνικά γράμματα, Αθήνα
- Burnham J.B. (1986), *Family therapy: first steps towards a systemic approach*, Tavistock Publishing Co, New York
- Bying-Hall J. (1995), *Rewriting Family Scripts*, The Guilford Press, London
- Calhoun C. (1993), “Nationalism and Ethnicity”, in: *Annual Review of Sociology*, 19, pp. 211-239
- Campani G. (1997), “Immigrant women in Southern Europe: Social Exclusion and Gender”, in: *IIER and Regional Network on Southern European Societies*, 19-21 Sept., Santorini
- Carter B. & McGoldrich M. (1988), *The changing family life cycle-A framework for family therapy*, Garden Press Inc, New York
- Castells M. (1988), *The Rise of the Network Society*, Volume I, Blackwell, Oxford
- Castles C. & Miller M. (1993), *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*, Macmillan: London
- Castles S. & Kosack G. (1985), *Immigrant workers and class structure in western Europe*, Oxford University Press, New York.
- Chambers I. (1994), *Migrant, culture, identity*, Rutledge, London & New York
- Chaichian M.A. (1997), “First generation Iranian immigrants and the question of cultural identity: the case of Iowa”, in: *International Migration review*, 31 (3), pp. 612-627

- Chtouris S. et al. (1997), “Muslim Minorities in Greece. From traditional rural communities to migrant Network Communities. The Emergence of a global Underclass”, in: Muslim Voice, TSER, Manchester
- Clulow C. (1997), Rethinking marriage. Public and private perspectives, Karnac Books, London
- Cohen R. (1994), Frontiers of Identity. The British and others, Longman, London
- Cohen L. & Manion L. (1997), Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας, μτφ. Χρυσούλα Μητσοπούλου & Μάνια Φιλοπούλου, εκδ. Έκφραση, Αθήνα
- Devine F. (1995), “In Qualitative methods”, in: Marsh D. & Stokes D (eds), Theory and Methods in Political Sciences, McMillan, London
- Dallos R. (1997), Interacting stories, narratives, family beliefs and therapy, Karnac Books, London
- Dressler W.W. (1991), Stress and adaptation in the context of culture, State University of New York, New York
- Duverger M. (1988), Μέθοδοι Κοινωνικών Επιστημών, ΕΚΚΕ, Αθήνα
- Elias N. & Scotson J. (1994), The Established and the Outsiders, Sage: London
- Erf R. & Heering L. (1995), Causes of international migration, Eurostat, Luxembourg
- Fincham F. & Bradbury T. (1988), “The impact of attributions in marriage: Empirical and conceptual foundations”, in: British Journal of Clinical Psychology, 27, pp. 77-90
- Francois de Singly (1996), Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας. Θεωρητική προσέγγιση στις μορφές της σύγχρονης οικογένειας, μτφ. Λήδα Παλλαντίου, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα
- Gaham H. (1994), “Η εφαρμογή της διεθνούς σύμβασης που κωδικοποιεί τα δικαιώματα των μεταναστών και των μελών των οικογενειών τους”, στο: Τα δικαιώματα των μεταναστών εργατών, ΙΜΔΑ, Αθήνα
- Gibson M.A. (1988), Accommodation without Assimilation. Sikh Immigrants in an American High School, Cornell University Press, Λονδίνο
- Giddens A. (1993), Εισαγωγή στην κοινωνιολογία, μτφ Ντίνα Τριανταφυλλοπούλου, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα
- Gittins D. (1993), The family in question. Changing Households and familiar ideologies, Macmillan
- Glazier & De Rosa (1986), Migration across time and nations, Holms and Meier, New York
- Goldenberg I. & Goldenberg H. (1991), Family therapy: An Overview, Pacific Grove, Brooks/Cole
- Goldthorpe J.E. (1987), Family Life in Western Societies, Cambridge University Press
- Harvey D. (1989), The condition of Postmodernity, Basic Blackwell, Oxford
- Henslin J.M. (2000), “Η κοινωνιολογία του γάμου και της οικογένειας”, στο: Νόβα-Καλτσούνη Χ. (επιμ.), Κείμενα κοινωνιολογίας του γάμου και της οικογένειας εκδ. τυπωθήτω, Αθήνα
- Henwood K.L. & Pidgeon N.F. (1993), “Qualitative Research and Psychological Theorizing”, in: Hammersley M. (ed.), Social Research: Philosophy, Politics and Practice, Sage Public, London
- Hepworth D.H. & Larsen JA. (1986), Direct social work practice: Theory and Skills, IL: Dorsey Press, Chicago
- Hoffman L. (1981), Foundations of family therapy, Basic Books, New York

- Iosifides T. & King R. (1998), "Socio-spatial dynamics and exclusion of three immigrant groups in the Athens conurbation", in: *South European Society and Politics*, vol. 3(3), pp. 205-229
- Feeney J. & Noller P. (1996), *Adult attachment*, Sage, London
- Jackson J. & Moch L.P. (1994), "Migration and the Social History of Modern Europe", Drake M. (ed.), in: *Time, Family and Community*, Open University/Blackwell: Oxford
- Keeney R. (1983), *Aesthetic of change*, Guilford, New York
- King R. (1997), "Southern Europe in the Changing global Map and Typology of Migration", in *Migration Employment and Labor Market*, IIER/ESA, Santorini
- Kutsar D. (1996), "Alienation the cost of societal transformation", in: *International conference: Crossroads in cultural studies*, July 1-4
- Laroche M. et al. (1998), "Test of a non linear relationship between linguistic acculturation and ethnic identification", in: *Journal of cross-cultural psychology*, 29 (3), pp. 418-433
- Lazaridis G. & Theotoky J.P. (1999), "Undocumented migrants in Greece: issues of regularization", in: *International Migration*, 37 (4), pp. 715-733
- Lazaridis L. & Psimmenos I. (1998), "Globalization and Labor Migration", in: King R. (ed.), *Migration in Southern Europe*, Macmillan Press, London
- Lee Ev. (1996), *A Theory of Migration*, in: Cohen R. (ed.), *Theories of Migration*, An Edgar Reference Collection, U.K.
- Lazaridis G. & Romaniszyn K. (1998), "Albanian and Polish undocumented workers in Greece: a comparative analysis", in: *Journal of European Social Policy*, vol. 8 (1), pp. 5-22
- Lianos T. et al., (1995), "The Impact of Immigration on local labour markets. The case of Northern Greece", in: CEPR, Halkidiki
- Lianos T. et al. (1996), "Illegal migration and local labor markets: the case of northern Greece", in: *International Migration*, vol. 34 (3), pp.449-484
- Lucassen J. & Lucassen L. (1997), *Migration, Migration History, History: Old Paradigms and New Perspectives*, Peter Lang, Germany
- Luhmann N. (1986), "The theory of social systems and its epistemology: reply to Danilo Zoro's critical comments", in: *Philosophy of the Social Sciences*, 16, pp. 129-134
- Maccoby E. (1995), "Ο ρόλος των γονέων στην κοινωνικοποίηση των παιδιών: Μια ιστορική αναδρομή", στο: Κουγιουμουτζάκης Γ. (επιμ.), *Αναπτυξιακή ψυχολογία*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο
- Moskos C. (1989), *Greek Americans: Struggle and Success*. New Brunswick, Transaction Publishers
- Mahmood R.A. (1994), "Adaptation to a new world: experience of Bangladeshis in Japan", in: *International Migration*, xxxii (2), pp. 513-525
- Michel A. (1981), *Κοινωνιολογία της οικογένειας και του γάμου*, μτφ. Λ.Μ. Μουσσούρου, εκδ. Gutenberg, Αθήνα
- Miles R., (1994), "Migration and the new Europe", in: *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 16, No. 3, July
- Miller R. (2000), *Researching life Histories*, Sage Publications
- Minuchin S. (2000), *Οικογένειες και οικογενειακή θεραπεία*, μτφ. Φώτιος Αναγνωστόπουλος, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα
- Muhlbauer K.R. (1985), *Κοινωνικοποίηση. Θεωρία και έρευνα*, μτφ. Δημήτρη Δημοκίδη, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη

- Muncie J. et al. (1995), *Understanding the family*, The Open University, Sage Publications, London
- Nogle J.M. (1994), “The Systems Approach to International Migration: An Application of Network Analysis Methods”, in: *International Migration*, vol. XXXII, no 2, 1994, pp. 329-340
- Parke R.D. (1987), *Ο πατέρας. Η συμβολή του στη διαμόρφωση του παιδιού*, μτφ. Άννα Κελεσιδου, εκδ. Π. Κουτσούμπος - Fontana, Αθήνα
- Pellerin H. (1996), “Global Restructuring and International Migration: Consequences for the Globalization of Politics”, in: Kofman E. & Youngs G. (ed.), *Globalization: Theory and Practice*, Printer, pp. 81-96
- Pernice R. & Brook J. (1996), “Refugees and immigrants mental health: association of demographic and post-immigration factors”, in: *Journal of applied psychology*, 136 (4), pp. 511-519
- Pettifer J. (1993), *The Greeks: Land and people since the war*, Viking, Λονδίνο
- Rapoport P. (1989), “Ideologies about family forms Towards diversity”, in: Boh et al. (eds.), *Changing patterns of European family life*, Routledge, London
- Robinson M. (1990), *Family transformation through divorces and remarriage*, Routledge, London
- Sakeran U. (1986), *Dual-Career Families*, Jossey-Bass, San Francisco-London
- Sarris A. & Zografakis S. (1999), “A computable general equilibrium assessment of the impact of illegal immigration on the Greek economy”, in: *Journal of population economics*, vol. 12, pp. 155-182
- Satir V. (1988), *Πλάθοντας ανθρώπους*, μτφ. Νίκας Α. & Λ. Στυλιανούδη, εκδ. Κέδρος, Αθήνα
- Smart C. (1984), *The ties that Bind: Law, Marriage and the Reproduction of Patriarchal Relations*, Routledge & Kenan Paul, London
- Sroufe A. (1997), *Emotional development*, Cambridge University Press
- Stark O. (1991), *The Migration of Labour*, Blackwell Publishers, Massachusetts
- Stevens C.A. (1996), “Selection and sentiment of citizens: English language proficiency among immigrant groups in Australia”, in: *Journal of multicultural development*, 6, pp.107-283
- Sussman M.B. & Steinmetze S.K., (1987), *Handbook of Marriage and the Family*, Plenum Press, New York
- Sutherland M.B. (1997), “Education provision for the languages of immigrant and indigenous minorities”, in: *Education of ethnic minorities: unity and diversity (πρακτικά 12^{οο} παγκόσμιου συνεδρίου 1997)*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα
- Tischer et al. (1983), *Introduction to Sociology*, Holt, Rinehart and Winston, New York
- Touliatos, Perlmutter & Straus, (1990), *Handbook of family measurement techniques*, Newbury Park
- Tousignant M. (1992), “Migration and menial health. Some prevention guidelines”, in: *International Migration*, xxx, pp.167-174
- Vermeulen H. et al. (1990), *Έλληνες στην Ολλανδία*, ΕΚΚΕ, Αθήνα
- Vickers T & Pettifer M. (1997), *Αλβανία: από την αναρχία σε μια βαλκανική ταυτότητα*, μτφ. Ερρίκος Μπαρτζινόπουλος, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα
- Αλειφαντής Σ. (1998), “Ιστορικές και σύγχρονες διαστάσεις του βαλκανικού χώρου”, στο: *Μιχαλακοπούλου κ.ά. (επιμ.), Μακεδονία και Βαλκάνια. Ξενοφοβία και Ανάπτυξη*, ΕΚΚΕ, εκδ. Αλεξάνδρεια

- Αντωνόπουλος Η.Α. (1995), Αλβανία και ελληνοαλβανικές σχέσεις: 1912-1994, εκδ. Ωκεανίδα, Αθήνα
- Βασιλείου Θ.Α. & Σταματάκης Ν. (1992), Εικονογραφημένο, επίτομο, εννοιολογικό λεξικό επιστημών του ανθρώπου: Κοινωνιολογία - Οικονομία - Φιλοσοφία, εκδ. Gutenberg, Αθήνα
- Βέικου Μ. (1998), “Αναγκαστική μετανάστευση: στοιχεία κοινωνικού αποκλεισμού και εθελοντικής αποδοχής ανισοτήτων”, στο: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα: Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός (Πρακτικά του 6^{ου} Επιστημονικού Συνεδρίου - 27-30 Νοεμβρίου 1996), σσ.479-487, εκδ. Εξάντας, Αθήνα
- Βεντούρα Λ. (1999), Έλληνες μετανάστες στο Βέλγιο, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα
- Βεντούρα Λ. (1994), Μετανάστευση και Έθνος. Μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις, εκδ. Ε.Μ.Ν.Ε. - Μνήμων, Αθήνα
- Βούλγαρης κ.ά. (1995), “Η πρόσληψη και η αντιμετώπιση του “άλλου” στη σημερινή Ελλάδα. Πορίσματα εμπειρικής έρευνας”, στο: Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τευχ. 5, σσ. 81-100
- Γεώργας Δ. (1995), Κοινωνική ψυχολογία, χ.έ, Αθήνα
- Γεώργας Δ. & Παπαστυλιανού Α. (1993), Επιπολιτισμός Ποντίων και Βορειοηπειρωτών στην Ελλάδα: Ψυχολογικές διαδικασίες προσαρμογής, Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης, Αθήνα
- Γεωργούλας Σ. (2001), “Η νέα μεταναστευτική κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα και η νομιμοποίησή της”, στο: Μαρβάκης Α., Παρσάνογλου Δ. & Παύλου Μ., (επιμ.) Μετανάστες στην Ελλάδα, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα
- Δαμανάκης Μ. (1987), Μετανάστευση και εκπαίδευση, εκδ. Gutenberg, Αθήνα
- Δαμανάκης Μ. (1997), Η εκπαίδευση των παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών στην Ελλάδα, εκδ. Gutenberg, Αθήνα
- Δραγώνα Θ. & Ναζίρη Δ. (1995), Οδεύοντας προς την πατρίδα. Εξιχνίαση μιας παραγνωρισμένης πορείας, εκδ. Εξάντας, Αθήνα
- Δώδος Δ. κ.ά. (1996), “Ξενοφοβία και ρατσισμός στην Ελλάδα”, στο: Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα, ΕΚΚΕ, τομ. Β’, σσ.223-240
- Ε.Κ.Ε.Μ. (1993), Βαλκανική Μονάδα, Τριμηνιαία Έκθεση, Νο 1
- Έμκε - Πουλοπούλου Η., (1986), Προβλήματα μετανάστευσης παλιννόστησης, Ινστιτούτο Μελέτης της Ελληνικής Οικονομίας, Ελληνική Εταιρεία Δημογραφικών Μελετών, Αθήνα
- Έμκε- Πουλοπούλου Η. (1994), Το δημογραφικό, εκδ. “ΕΛΛΗΝ”, Αθήνα
- Έμκε-Πουλοπούλου Η. (1990), Μετανάστες και πρόσφυγες στην Ελλάδα: 1970-1990, στο: Εκλογή, 85/86
- Ζαφείρης Α.Γ., Ζαφείρη Ε.Α. & Μουζακίτης Χ.Α. (1999), Οικογενειακή θεραπεία. Θεωρία και πρακτικές εφαρμογές, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα
- Ζιώγας Ν. (1997), “Η Αλβανία σε μια νέα πορεία”, στο: Η Ελλάδα και ο κόσμος 1996-1997, ΕΛΙΑΜΕΠ, εκδ. Παρατηρητής
- ΙΝ.Ε Γ.Σ.Σ.Ε./Α.Δ.Ε.Δ.Υ. (2000), Η Ελληνική οικονομία και η απασχόληση. Ετήσια Έκθεση, Αθήνα
- Καβουνίδη Τ. (1998), “Μετανάστευση, νομιμοποίηση και κοινωνικά δίκτυα”, στο: Πρόσφυγες και μετανάστες στην ελληνική αγορά εργασίας, ΕΚΕΜ, Αθήνα
- Καβουνίδη Τ. & Χατζάκη Λ. (1999), Αλλοδαποί που υπέβαλλαν αίτηση για κάρτα προσωρινής παραμονής: υπηκοότητα, φύλο και χωροθέτηση, Εθνικό Κέντρο Εργασίας, Αθήνα

- Καζάκος Π. (1994), “Οικονομικές μεταρρυθμίσεις και επιδόσεις και επιδόσεις στη Νοτιοανατολική Ευρώπη: Απολογισμός και προοπτικές”, στο: Ντάλης Σ. (επιμ.), Ευρωπαϊκή ενοποίηση και βαλκανική πολυδιάσπαση, Αθήνα
- Καλούτση Α. (1993), Παιδί και πληθυσμιακές μετακινήσεις. Ψυχολογικά, κοινωνικά και πολιτισμικά προβλήματα, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα
- Κανταρέ Ι. (1988), Ρημαγμένος Απρίλης, Ροές, Αθήνα
- Καρασαββόγλου Α.Γ. (1998), Μετανάστευση, αγορά εργασίας και ελληνική οικονομία, στο: Ιωακείμογλου κ.ά. (επιμ.), Ανεργία: Μύθοι και πραγματικότητα, Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα
- Καρύδης Β.Χ. (1996), Η εγκληματικότητα των μεταναστών στην Ελλάδα. Ζητήματα θεωρίας και αντεγκληματικής πολιτικής, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα
- Κασιμάτη Κ. (1984), Μετανάστευση - Παλιννόστηση. Η προβληματική της δεύτερης γενιάς, εκδ. Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήνα
- Κατάκη Χ. (1990 β), “Η σύγχρονη οικογένεια στα πρόθυρα της μεταβιομηχανικής εποχής-μορφογενετικές ανακατατάξεις και αναθεωρήσεις”, στο: Καλατζή-Ασιζι Α. & Παρίτσης Ν. (επιμ.), Οικογένεια: Ψυχοκοινωνικές-ψυχοθεραπευτικές προσεγγίσεις, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα
- Κατάκη Χ. (1995), Το μωβ υγρό, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα
- Κατσορίδας Δ.Α. (1994), Ξένοι (:) εργάτες στην Ελλάδα, εκδ. ΙΑΜΟΣ, Αθήνα
- Κανταντζόγλου Ρ. (1996), Οικογένειες του παρελθόντος. Μορφές οικιακής οργάνωσης στην Ευρώπη και τα Βαλκάνια, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα
- Κογκίδου Δ. (1995), Μονογονεϊκές οικογένειες, εκδ. Έκφραση, Αθήνα
- Κοίλιαρη Α. (1997), Ξένος στην Ελλάδα. Μετανάστες, γλώσσα και κοινωνική ένταξη. Στάσεις της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στους μετανάστες ομιλητές, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη
- Κολλιάς Γ. (1999), “Το βιοτικό επίπεδο και το όριο φτώχειας στην Αλβανία”, στο: ΙΝ.Ε. ΓΣΕΕ/ΑΔΕΔΥ, τ. 44, Φεβρουάριος
- Κολλιάς Γ. & Κατσορίδας Δ. (1999) “Αλλοδαποί εργαζόμενοι: ένταξη ή καταστολή;” στο: ΙΝ.Ε. ΓΣΣΕ/ΑΔΕΔΥ, τ. 49-49, Ιούνιος-Ιούλιος
- Κόκκινος Δ. (1991), “Εισροή και ένταξη ομογενών από την ΕΣΣΔ. Κοινωνική και οικονομική τους ένταξη”, εισήγηση στο σεμινάριο ΔΟΜ, 1-3 Οκτωβρίου, Αθήνα
- Κόντης Α. (1995), “Η οικονομία της Αλβανίας και η ελληνική μειονότητα”, στο: Βερέμης κ.ά. (επιμ.), Ο ελληνισμός της Αλβανίας, εκδ. Ι. Σιδέρης, Παν/μιο Αθηνών-ΕΛΙΑΜΕΠ
- Κόντης Α. (1997), “Ημεδαπό και αλλοδαπό εργατικό δυναμικό στην ελληνική αγορά εργασίας”, στο: Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, Ίδρυμα Σάκη Καραγιωργα, Αθήνα
- Κόντης Α. (2000), “Η Ελλάδα Χώρα Υποδοχής Μεταναστών”, στο: Κωσταντινίδης Σ. & Πελαγίδης Θ. (επιμ.), Ο Ελληνισμός στον 21ο Αιώνα, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα
- Κοτζαμάνης Β., Πετρονώτη Μ. & Τζωρτζοπούλου Μ. (1996), Political refugees: recent trends and issues of social policy, στο: Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα, ΕΚΚΕ, τόμ. Α΄, σσ. 307-325
- Κυριαζή Ν. (1999), Η κοινωνιολογική έρευνα. Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα
- Λαμπριανίδης Λ. & Λυμπεράκη Α., (2001), Αλβανοί μετανάστες στη Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, Αθήνα
- Λινάρδος - Ρυλμόν Π. (1993), Αλλοδαποί εργαζόμενοι και αγορά εργασίας στην Ελλάδα, Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε., Αθήνα

- Λυμπεράκη Α., Πελαγίδης Θ.Κ. (2000), Ο φόβος του ξένου στην αγορά εργασίας, εκδ. Πόλις, Αθήνα
- Μαράτου-Αλιπράντη Λ. (1996), “Ξένο εργατικό δυναμικό: τάσεις και το πρόβλημα της κοινωνικής ενσωμάτωσης”, στο: Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα, ΕΚΚΕ, τόμ. Β’, σσ.275-305
- Μαρκαντώνης Ι.Σ. & Ρήγα Α.Β. (1991), Οικογένεια – μητρότητα - αναδοχή. Διεπιστημονική προσέγγιση, εκδ. Μαυρομάτη, Αθήνα
- Μάρκοβα Ε. (2001), “Η παρουσία των Βούλγαρων μεταναστών στην ελληνική αγορά εργασίας και στην ελληνική κοινωνία”, στο: Μαρβάκης Α., Παρσάνογλου Δ. & Παύλου Μ., (επιμ.) Μετανάστες στην Ελλάδα, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα
- Μιχαηλίδης Κ.Π. (1984), Εισαγωγή στην Ερμηνευτική. Μια διαγραφή του ερμηνευτικού λόγου, χ.έ., Λευκωσία
- Μουσούρου Λ.Μ. (1989), Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας, εκδ. Gutenberg, Αθήνα
- Μουσούρου Λ.Μ. (1991), Μετανάστευση και μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και την Ευρώπη, εκδ. Gutenberg, Αθήνα
- Μπιμπεράι Ε. (1991) “Η Αλβανία στο σταυροδρόμι”, στο: Problems of Communism, Σεπτέμβριος/Οκτώβριος
- Νάσκου-Περράκη Π. (1991), Το νομικό καθεστώς των προσφύγων στη διεθνή και ελληνική έννομη τάξη, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα
- Νόβα - Καλτσούνη Χ. (1995), Κοινωνικοποίηση. Η γένεση του κοινωνικού υποκειμένου, εκδ. Gutenberg, Αθήνα
- Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή (1997), Γνώμη της ολομέλειας της Ο.Κ.Ε. επί του σχεδίου Προεδρικού διατάγματος “όροι, διαδικασίες, προϋποθέσεις χορήγησης της κάρτας παραμονής περιορισμένης χρονικής διάρκειας σε αλλοδαπούς”, Αθήνα
- Ο.Ο.Σ.Α. (1999), Ελληνική πρωτιά στην παράνομη εργασία, Παρίσι
- Παπαγεωργίου Γ. (1998), Μέθοδοι στην κοινωνιολογική έρευνα, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα
- Παπαδιώτη - Αθανασίου Β. (2000), Οικογένεια και όρια, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα
- Παπαστάμος Σ. (1989), Εγχειρίδιο κοινωνικής ψυχολογίας, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα
- Πετρινιώτη Ξ. (1993), Η μετανάστευση προς την Ελλάδα. Μια πρώτη καταγραφή, ταξινόμηση και ανάλυση, εκδ. Οδυσσέας και Βιβλιοθήκη Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων, Αθήνα
- Πετρονάτη Μ. (1995α), Δίκτυα κοινωνικών σχέσεων. Όψεις και αλληλεπιδράσεις με τη διαδικασία επαγγελματικής κινητικότητας, ΕΚΚΕ, Αθήνα
- Πιπερόπουλος Γ. (1990), Εισαγωγή στην κοινωνιολογία, University Studio Press, Θεσσαλονίκη
- Πυργιωτάκης Ι.Ε. (1999), Εισαγωγή στη παιδαγωγική επιστήμη, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα
- Σκύφτη Ζ. (1993), “Δημογραφικές εξελίξεις, διαρθρωτικές και κοινωνική πολιτική (Σχέσεις κοινωνικής πολιτικής και κοινωνικού δικαίου στη διαμόρφωση ενός πλαισίου προστασίας της οικογένειας)”, στο: Διαστάσεις της κοινωνικής πολιτικής σήμερα, Πρακτικά 3ου Συνεδρίου Παντείου Παν/μίου, 27-29 Νοεμβρίου 1991, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα

- Στάγκος Π.Ν. (1993), “Τα δικαιώματα των πολιτών των τρίτων χωρών”, στο: Τα δικαιώματα του πολίτη στην κοινοτική έννομη τάξη, εκδ. Παρατηρητής, Θεσ/νίκη
- Σιταρόπουλος Ν. (1992), “The new legal framework of alien immigration in Greece: a draconian contribution to Europe’s unification”, in: Immigration & Nationality Law & Practice, pp. 89-96
- Συνήγορος του Πολίτη (2000), Ετήσια Έκθεση 1999, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα
- Σωκρατείδης Β. (1990), “Αλβανία: Ένας ευρωπαϊκός χώρος στον οποίο εξακολουθεί η συστηματική καταπάτηση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου”, στο: Τα ανθρώπινα Δικαιώματα στην Κύπρο και στην Αλβανία, Ι.Μ.Δ.Α., εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα
- Τριανταφυλλίδου Α. (1998), “Η πολιτική μετανάστευσης της Ελλάδας ως χώρας υποδοχής μεταναστών στο νέο διεθνές περιβάλλον”, στο: Βήμα διεθνών σχέσεων, σσ. 25-32
- Τσαούσης Δ.Γ. (1983), Η κοινωνία του ανθρώπου, εκδ. Gutenberg, Αθήνα
- Τσαρδάκης Δ., (1993), Η γένεση του κοινωνικού ανθρώπου (διαδικασίες κοινωνικοποίησης), εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα
- Τσιάντης Γ. (1991), Ψυχική υγεία του παιδιού και της οικογένειας, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα
- Φακιολάς Ρ. (1998), “Η νομιμοποίηση των παράνομων μεταναστών”, στο: ΤΑΣΕΙΣ/Η ελληνική οικονομία, σσ.228-238
- Χάλαρης Γ. (1993), “Μετανάστευση και Παγκοσμιοποίηση”, στο: Ο Πολίτης, τεύχ. 20, σσ. 21-25
- Χλέπας Ν. & Σπυράκος Δ. (1992), Ο νόμος 1975/1991 περί αλλοδαπών και το Σύνταγμα, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή
- Ψημμένος Ι. (1995), Μετανάστευση από τα Βαλκάνια. Κοινωνικός αποκλεισμός στην Αθήνα, εκδ. GloryBook – Παπαζήσης, Αθήνα
- Ψημμένος Ι. (1988), “Δημιουργώντας χώρους κοινωνικού αποκλεισμού”, στο: Κασιμάτη Κ. (επιμ.), Κοινωνικός αποκλεισμός: η ελληνική εμπειρία, σσ. 221-275, εκδ. Gutenberg, Αθήνα
- Ψημμένος Ι., (1999), Μετανάστευση και εργασία στην Ευρώπη: η δημιουργία νέων κοινωνικών χώρων, Κέντρο Διαπολιτισμικής Αγωγής, Αθήνα